NOTA BENE

Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf

Adam Hanieh

Çeviren: Bahadır Ahıska - Sevgi Doğan

KÖRFEZ ÜLKELERİNDE KAPİTALİZM VE SINIF

Adam Hanieh

Çeviri: Bahadır Ahıska, Sevgi Doğan

NOTA BENE

NotaBene Yayınları

KÖRFEZ ÜLKELERİNDE KAPİTALİZM ve SINIF

Özgün Adı
Capitalism and Class in the Gulf Arab States

Yazar
Adam Hanieh

© Copyright Adam Hanieh, 2011
Eser İngilizcede ilk kez 2011'de St. Martin's Press, LCC'nin bir birimi olan Palgrave Macmillan tarafından New York'da yayımlandı.
Türkçe baskı Palgrave Macmillan lisansıyla çevrildi ve yayımlandı.

Çeviri: Bahadır Ahıska, Sevgi Doğan
Kitap Editörleri: Yalçın Bürkev, Ersin Vedat Elgür
Kapak Tasarımı: Canis Döşemeci Başsüllü
Dizgi: Ulaş Akyol

Baskı ve Cilt: Hermes Tanıtım Ofset Baskı Hiz. Kağ. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cad. No: 105 İskitler / ANKARA Tel: 0.312 384 34 32

1. Baskı
Eylül 2012
ISBN : 978-605-5513-29-0

www.notabeneyayinlari.com
© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.
Bankacı Sok. 18/1 Çankaya /Ankara Tel: 312 417 05 44

KÖRFEZ ÜLKELERİNDE KAPİTALİZM VE SINIF

Adam Hanieh

Çeviri: Bahadır Ahıska, Sevgi Doğan

NOTA BENE

Adam Hanieh

University of London'da School of Oriental and African Studies (SOAS) (Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü) dahilindeki Kalkınma Araştırmaları bölümünde öğretim üyesidir. Genel olarak Ortadoğu'daki siyasal ve ekonomik gelişmeler üzerine yazılar yazmakta ve yazıları "Historical Materialism", "Socialist Register" ve "Capital and Class" dergilerinin yanı sıra pek çok online yayında yer almaktadır. Kendisi aynı zamanda "Historical Materialism" dergisinin yayın kurulundadır.

İçindekiler

Tablolar Listesi 8

Önsöz 9

Türkçe Baskıya Önsöz

Yeni Devrimci Dalga ve Körfez Ülkelerinin Rolünü Değerlendirmek 13

Kapitalizmin Mısır'daki Gelişimi 15

Küresel Krizin Bir İfadesi 20

Bölgesel Boyut 23

Bu Bir Karşı Devrim Momenti mi? 25

Eşitsiz Gelişim, Kriz ve Körfez 27

Sonuç: Gelecekteki Yörüngeler 29

Bölüm 1: Körfez Arap Ülkelerinde Yaklaşan Sınıf Oluşumu 35

Sömürgecilik ve Körfez Ülkelerinin Kökeni 37

Körfezdeki Sınıf Oluşumuna Kuramsal Yaklaşımlar 46

Sınıf ve Kapitalizm 55

Sermayenin Uluslararasılaşması 57

Maliye ve Uluslararasılaşma 60

Uluslararasılaşma ve Khaleeji Sermayesi 62

Sınıfın Mekansal Yapılanması 63

Körfezin Sınıf Oluşumunu Anlamak - Kitabın Yapısı 65

Bölüm 2: Savaş Sonrası Kapitalizmin Ekonomi Politiği ve Körfezin İnşası 69

"Altın Çağ" 69

Üretimin Genişlemesi ve Uluslararasılaşması 73

Ortadoğuda Petrol ve ABD İktidarına Geçiş: 1950-1970 76

Altın Çağın Sonu 81

Körfez, Finansallaşma ve ABD İktidarı 84

Neoliberalizm ve Güney 89

Ortadoğu'da ABD İktidarı 93

Birinci Körfez Savaşı 97

Sonuç: Küresel Ekonomi Politik ve Körfez Sınıf Oluşumu 98

Bölüm 3: Körfez İşbirliği Konseyinde Kapitalizmin Gelişimi 101
Körfez'deki Mekânsal Sabitleyici 105
Körfez'deki Kapitalist Sınıfların Oluşumu 113
Üretken Dolaşım 116
Satışa Dönük Sanayileşme 118
Enerji Yoğun Sanayiler 120
Tarımcılık 122
Meta Dolaşımı 123
Askeri İthalatlar 125
Finansal Dolaşım 127
Sonuç 132
Bölüm 4: Tek Bir Küresel Ekonomiye Doğru: 1991-2008 135
Uluslararasılaşmadaki Yeni Hiyerarşiler 137
Finans, Risk ve Borç 139
21. Yüzyılda Körfez Bölgesi 142
KİK Petrolü, Dünya Enerjisi ve Uluslararası Rekabet 142
Petro-dolarların Yeniden Canlanması: Küresel Dengesizlikler ve KİK'in Artı-Sermayesi 147
KİK Piyasaları ve Kapitalistler Arası Rekabet 153
Sonuç: Khaleeji Sermayesi'nin Temelleri 155
Bölüm 5: Khaleeji Sermayesi'nin Oluşumu 157
Üretken Dolaşım 166
İnşaat ve Müteahhitlik Faaliyetleri 168
İmalat Sektörü 173
Alüminyum 174
Çelik 175
Petrokimyasallar 176
Üretken Dolaşımın Diğer Sektörleri 180
Meta Dolaşımı 185
KİK Lojistik ve Kargo Taşımacılığı Sektörü 189
KİK Perakende Sermayesi 190
Büyük Alışveriş Merkezleri 191
Mali Dolaşım 194

KİK Hisse Senedi Piyasaları 196
Borç Piyasaları 201
KİK Özel Sermayesi 203
Sonuç: Khaleeji Sermayesi'nin Genel Yapısı ve Temel Özellikleri 210
Bölüm 6: Khaleeji Sermayesi ve Ortadoğu 213
Ortadoğu'daki Sınıf Oluşumunun Üzerindeki Etki 217
Ürdün, Mısır ve Lübnan'da Bankacılık Sektörü 219
Filistin Batı Şeria'sı 226
Sonuç: Ortadoğu'daki Parçalanmalar 231
Bölüm 7: Gelecekteki Yörüngeler 233
2008 Krizi 233
Finansal Sonuçlar 235
Krizin Körfez'deki Yansımaları 236
Khaleeji Sermayesi'nin Desteklenmesi ve Krizin Mekansal Yer Değişimi 240
Krizin Mekansal Yer Değişimi 247
Gelişmenin Gelecekteki İzleri 251
Doğu Asya Yükselişte mi? 255
Ekler
Ek A. Khaleeji Sermaye Şirketler Grubu 261
Ek B. En Büyük Körfez İşbirliği Konseyi Bankalarının Mülkiyeti 277
Kaynakça 283
Dizin 299

TABLOLAR

1.1 Körfez İşbirliği Konseyi Ülkelerinin Temel Özellikleri 38

5.1 Körfez İşbirliği Konseyinde Cari Hesap Fazlaları ve Gayri Safi Milli Hasıla Büyümesi 163

5.2 Yıllık Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu Değişim Oranı, 2002-2007 (%) 167

5.3 KİK Bölgesindeki En Büyük 15 İnşaat Şirketi, 2007 171

5.4 2009 Yılının Sonu, KİK Genelinde 87 En Büyük Yapı İnşaat Projesinin Analizi 172

5.5 Körfez İşbirliği Konseyinde Çelik Üretimi 177

5.6 Suudi Arabistan'da Kamuya ve Yabancı Sermayeye Ait Olmayan En Büyük Petrokimya Şirketleri 181

5.7 Körfez İşbirliği Konseyi Telekomünikasyon Şirketleri 184

5.8 KİK'te önde gelen özel sermaye şirketleri, 2007-2008 208

6.1 Ürdün Lübnan ve Mısır'da Bankacılık Sektörleri 221

Önsöz

Bu kitabın doğuşu esas olarak Körfez dışında gelişti. 1997'den 2003 yılına kadar, Filistin Batı Şeria'da yaşama ve çalışma ayrıcalığına sahip oldum. Bu süre içinde, Körfez bölgesinin, Filistin ekonomi politiği üzerindeki çok büyük etkisi beni çarpmıştı. Filistinli büyük şirket ve finansal kurumlarda büyük hisselere sahip olan Körfez menşeili şirketler ve Körfez hükümetleri, Filistin siyasetinde etkili bir rol oynuyordu. Pek çok arkadaş ve akraba, Körfez'de petrol ve diğer sektörlerde işçi olarak geçirdikleri zamandan bahsediyordu. Bu bağlantının Filistin'i (Ortadoğu'nun geri kalanı gibi) derinden etkilediği açıktı. Fakat paradoksal olarak, Körfez'deki sözkonusu bölgesel bağlantıların ekonomi politiği ve kapitalizmin doğasıyla bu bağlantıların ilişkisi hakkında çok az şey yazılmıştı. Körfez, Ortadoğu kapitalizminin çekirdeğiydi, ancak hâkim bakış açısı bölgesel ölçeği önemsemiyor ve Ortadoğu'yu ayrı ulus devletlerin basit bir araya toplanması biçiminde ele alıyor gibi görünüyordu.

Elinizdeki kitabın yapmayı amaçladığı, tamamen bölge kalkınmasının bu sorunlarına kafa yorarak, kimi temel ilk adımlara katkıda bulunmaktır.

Körfez'in büyük Ortadoğu'ya nasıl nüfuz ettiğini değerlendirmek için, öncelikle Körfez kapitalizminin ekonomi politiği çerçevesinde işleyen süreçleri kavramamız gerekir. Bu [gereklilik], Körfez ülkelerinin -sadece bir petrol musluğunun tepesine oturan mònarşiler olarak değil- kapitalist olarak ciddiye alınmasını ve Körfez bölgesel bütünleşme sürecinin analizimize dâhil edilmesini ifade eder. Buradan hareketle, Körfez kapitalizminin, Ortadoğu'daki daha kapsamlı hiyerarşilerin oluşmasına nasıl katkıda bulunduğunu umarım daha iyi anlamaya başlayabiliriz.

Bu kitabın tamamlanmasında, bölge hakkındaki fikirlerimin ve düşüncelerimin canlandırılmasında payı olan çok fazla insan var. Özellikle bu kitabın bütün taslağını ya da bazı seçilmiş parçaları okuyan Gilbert Achcar, Greg Albo, Sam Gindin, Eberhard Kinle, Jerome Klassen, Thomas Marois, David McNally, Ananya Mukherjee-Reed, Sabah Al Nasseri, Leo Panitch, Alfredo Saad-Filho, Omar El-Shehabi, Ahmad Shokr, Adbel Takriti, İssam Al Yamani, Anna Zalik ve Rafeef Ziadah'a teşekkür etmek isterim. Ciddi eleştiriler ve yorumlarla meşgul olmak ve bunları sunmak adına, söz konusu isimlerin, ayırdıkları geniş zamanı takdir ediyorum. Aynı zamanda bütün yazım süreci boyunca birlikte zevkle çalıştığım Palgrave MacMillan'dan Robyn Curtis'e de teşekkür etmek isterim.

Bu kitaptaki fikirlerin birçoğu 2009 yılında Toronto, York Üniversitesinde siyaset bilimleri bölümünde tamamlamış olduğum doktora tezimden çıktı. York'ta geçirmiş olduğum zamana zevkli ve heyecan verici bir öğrenme deneyimi katmış olan tüm öğretim üyeleri ve idari personele teşekkür ediyorum. Gerçekten çağdaş üniversite düzeyinde eleştirel düşünceyi teşvik eden çok az akademik kurum vardır. York Üniversitesi'nin siyaset bilimleri bölümü bunlardan birisidir ve böylesi istisnai bir fakülte ve yüksek lisans öğrenci grubuyla yan yana çalışmak benim için bir ayrıcalıktı. Özellikle, tez danışmanım Greg Albo'ya teşekkür etmek isterim. Greg dünyayı anlamak ve onu değiştirmek adına bana muazzam şeyler öğreten harika bir entelektüel danışman ve arkadaş olarak baki kalacaktır. Bu kitabın varlığı o olmadan mümkün olmazdı.

Bu kitabı yazarken, 1,5 senemi Körfez'de Dubai Zayed Üniversitesinde araştırma yürüterek ve ders vererek geçirdim. Zayed Üniversitesi öğretim üyeleri ve personeli, ayırdıkları zaman ve dostça davranış açısından oldukça cömert davrandılar. Bu deneyimden, özellikle de Zayed Üniversitesinde birçok mükemmel öğrenciyle yakın ilişki kurma fırsatı sayesinde çok şey öğrendim. Körfez politikaları ve daha genel olarak Orta Doğu hakkında farklı tartışmala-

ra vesile olan bu öğrencilerin eleştirel ve dikkatli kavrayışlarını takdir ediyor ve bu düşüncelerin bazılarının ilerleyen sayfalara yansıdığını umuyorum.

Son birkaç yıldır araştırmamı ve yazmamı mümkün kılan ve ilham almaya devam ettiğim Toronto, Montreal, Ramallah, Londra ve Adelaide'de başka birkaç dostum daha var. Özellikle, Rafeef Ziadah'a içten teşekkür etmek isterim. Rafeef Ziadah, hem entelektüel düzeyde bu kitapta yer alan birçok fikrin tartışılmasında hem de sevgili bir dost ve duygusal bir destekçi olarak, daha ilk günden itibaren yanımda yer almıştır. Umarım bir gün ona olan borcumu ödeyebilirim. Ailem de her zaman benimle oldu. Belki benim Körfeze olan ilgimden biraz şaşkındılar ama yine de kusursuz bir sevgi ve destek kaynağı oldular. Ve son olarak bu kitap, yazıldığı sırada vefat eden babam Ahmet Hanieh'e adanmıştır.

Türkçe Baskıya Önsöz:

Yeni Devrimci Dalga ve Körfez Ülkelerinin Rolünü Değerlendirmek

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ve çok kısa sürede tüm Ortadoğu'yu saran halk ayaklanmaları bölgedeki siyasal statükoyu yerle bir etti. Bu ayaklanmalar Arap dünyasındaki rejimlerin kırılganlığını bütün çıplaklığıyla ortaya koydu. Uzun süredir gizli polis teşkilatı (*muhaberat*) ve kendilerine bağlı sokak çetelerinin (*baltajiya)*[1] faaliyetlerine muhtaç biçimde varlığını sürdüren bu rejimler herhangi bir değişimin imkansız olduğuna dair mevcut olan bariz kötümserliği sürekli olarak beslediler ve kullandılar. Fakat milyonlarca insanın korkularını atıp meydanları doldurmaya başlamasıyla birlikte sadece birkaç haftalık kısa bir süreç içerisinde tüm denetim mekanizmaları çöktü. Bu süreçteki en kritik dönüm noktası 11 Şubat 2011 tarihinde üç haftadır sürekli olarak devam eden (onlarca insanın öldüğü ve binlercesinin ise yaralandığı) kitlesel sokak gösterileri sonucunda Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in makamını terk etmek zorunda kalmasıydı. Mübarek'in defedilmesi tüm dünya çapında kutlandı ve onun devrilmesinden ilham alan protestolar ve sokak gösterileri bölgedeki bütün ülkeleri sardı.

[1] Kökeni Türkçedeki "balta" kelimesi olan ve "baltacı veya balta taşıyan" anlamına gelen bu ifade Mısır'da çapulcuları, eşkiya çetelerini nitelemek için kullanılan yaygın bir ifadedir (ç.n.)

Bu ayaklanmaların doğası, Arapça bir kelime olan ve "başkaldırmak" anlamına gelen *intifada* kelimesiyle kısmen ifade edilebilir. Fakat bu hareketleri, Tunus'taki Ben Ali rejiminin yerle bir olmasının hemen ardından Mısır'da da sabık diktatör Mübarek'in devrilmesi hedefiyle sınırlı bir hareket olarak görmek büyük bir hata olur. Başlangıçta dünya ve bölge liderlerinin halk hareketlerine verdiği yanıt yıllardır Ortadoğu bölgesini karakterize eden reel politika dinamiklerini açıkça ortaya koymuştur. Mübarek'in istifası öncesindeki birkaç hafta boyunca ABD, Avrupa ve diğer dünya liderlerinin vermiş oldukları kaçamak beyanlar Batılı devletlerin bölgedeki otokratik rejimlere uzun yıllardır vermiş oldukları desteği doğrulamıştır. Başta Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, Ürdün Kralı Abdullah'ın yanı sıra BAE ve Suudi Arabistan'daki egemen aileler başta olmak üzere Arap liderleri Mübarek lehine yani Mısır halkı aleyhine açıkça destek beyanında bulundular. Ayrıca, İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu da Ortadoğu'daki siyasal sistemi şekillendiren ortak çıkarları ortaya koyar biçimde Mübarek'in arkasında durdu.

Bununla birlikte Mübarek'in ülke dışına kaçmasının ardından bu liderlerin çoğu yeni siyasal durumu tarif etmek için farklı bir dil kullanmaya başladılar. Dil olarak Mübarek'e açık veya pasif destek verme arasında gidip gelen ifadelerle dolu bir konumdan, "parlamenter rejime yeniden geçiş" talepleri ve "demokrasi gereksinimi" laflarını kullanır bir konuma geçtiler. ABD Başkanı Barack Obama ve diğer devlet sözcüleri "barışçı protesto ve direniş ruhuna" yönelik onaylarını dile getirirken ABD'nin "ne zaman gerekli görülürse (...) sağlıklı bir demokratik rejime geçiş için (...) Mısır'a bir dost ülke ve bir ortak olarak destek vermeye devam edeceklerini" beyan ettiler. Bu türden verilen sayısız beyanda, buradaki halk ayaklanmaları ülkede uzun yıllardır süren Mübarek otokrasisine karşı demokrasi yönünde verilmiş bir mücadele olarak tanımlanıyordu. Temel odak noktası, önceden Mübarek rejimini destekleyen tüm kesimler tarafından artık bıkkınlık verecek kadar tekrarlanacak şekilde, "parlamenter rejime yeniden geçiş" sorununa kaydı.

Pek çok yorumcunun yaptığı gibi, Mısır'daki dönüşüme dönük Batı ülkelerinin verdiği desteğin, bölgedeki kilit müttefik olarak Mübarek rejimine ve onun Mısır halkına yapmış olduğu baskı ve işkencelere on yıllardır verilen destekle açıkça çeliştiğini görmek zor değildir. Bununla birlikte, bu ayaklanmaların basitçe bir "demokrasi" sorunu çerçevesine hapsedilmesine dönük daha açık bir eleştiride bulunmamız gerekiyor. Mısırlı protestocuların öncelikli sorununun Mübarek olduğunu ve birincil talep olarak sözde "siya-

sal özgürlük" sorununu dile getirdiklerini iddia etmek bu protestoların gerçek boyutunu görememek anlamına gelir. Aksine bu eylemler, genellikle iki farklı alanmış gibi ele alınan 'siyaset' ve 'ekonomi' alanlarının birbiriyle iç içe geçtiği ve aynı mücadelenin bir parçası olduğunu bize göstermektedir. Bu mücadeleler sadece rejimin yaşadığı bir meşruiyet krizini değil kapitalizmin yakın dönemde Mısır'da ve bir bütün olarak Ortadoğu'daki gelişme biçimine dönük bir tavrın da ifadesidir. Bu eylemler sınıfsal analizin her türlü toplumsal dönüşümü anlamanın temel dinamiği olarak varlığını koruduğunu ve eş zamanlı olarak da 'sınıf mücadelesi' kavramının her türlü indirgemeci ekonomi yorumlarını sürekli olarak yerle bir eden bir dizi farklı ifade biçimi kazanacağını ortaya koymaktadır.

Herhangi bir kafa karışıklığını önlemek gerekirse, Mısırlı protestocuların temel olarak Mübarek'in makamını terk etmesi talebi etrafında örgütlenmediği veya eylemlerin çok sınıflı yapısının inkârı iddiasında değilim. Bu protestolar Mısır'daki üst sınıfları da içeren bir dizi geniş çaplı sosyal tabakayı bünyesine aldı ve rejim değişimi öncelikli talep konumundaydı. Fakat bu protestoların yüzeydeki yansımalarına yoğunlaşmak içerdikleri asıl muhtevayı görmemizi engellemektedir. Eylemlerin genel mantığı kapitalizmin Ortadoğu'da yaşadığı geniş kapsamlı sorunlarla derinden bağlantılıydı. Bu sorunların başında şunlar yer almaktadır: 1) Küresel ekonomik kriz ve neoliberalizmin Mısır'daki yapısı ve 2) Ortadoğu'daki ABD hegemonyasının sürmesi bağlamında Mısır'ın üstlendiği rol. Bu konular tek başına 'ekonomik' veya 'siyasal' içerikli değildir ve öncelikle Mısır'da hangi sınıfın hakim olduğu ve Mısır devletinin en çok kimin çıkarına hareket ettiğiyle ilgilidir. Mübarek rejiminin yapısı bu konulardan bağımsız düşünülemez ve işte bu nedenle siyasal despotizme karşı verilen mücadele kaçınılmaz olarak sınıf mücadelesi dinamikleriyle iç içe geçmiştir. Buradaki halk ayaklanmalarını en iyi şekilde anlamak için sınıf ekonomi politiğinin bu çok boyutlu yapısını kavramak gerekir.

Kapitalizmin Mısır'daki Gelişimi

Sömürgecilikle ilgili çoğu ülkede olduğu gibi, Mısır'ın doğrudan yabancı güçlerin denetiminden nihai olarak kurtulması 2. Dünya Savaşının hemen ardından geldi. 1952 yılında Albay Cemal Abdül Nasır önderliğindeki Hür Subaylar Hareketi askeri bir darbeyle İngiltere destekli Kral Faruk'u tahttan indirdi. Hür Subaylar Hareketinin liderlerinden biri olan Muhammed Necip önce başbakan ve ardından da Cumhurbaşkanı oldu fakat 1954 yılında muhalif

grupların kendisine yönelik protestoları neticesinde görevinden ayrıldı. Geniş halk kitlelerinin desteğini arkasına almış olan Nasır ülkede kontrolü ele aldı ve Mısır kapitalizminin gelişimine hizmet edecek bir dizi toplumsal dönüşüm hareketi başlattı. İşe, bir tarım reformu politikası yoluyla büyük toprak sahiplerinin hakimiyetini ortadan kaldırarak başlarken aynı zamanda genel olarak devlet aygıtına sıkıca bağlı olan -hatta çoğunlukla iç içe geçen- ve yeni gelişmekte olan kapitalist sınıfı güçlendirme politikası izledi. Sahip olduğu halk desteği anti emperyalist söylem (bunun en iyi örneği 1956 yılında Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılmasıydı) ve toplumun büyük kesimlerinin genel yaşam koşullarındaki gözle görülür iyileştirmeler üzerinde kuruluydu. Devletle bağlantılı bir kapitalist sınıfın gelişimine eşlik eden toplumsal gelişmeler sebebiyle çoğu Mısırlı Nasır dönemini derin nostalji duygularıyla anımsar. Bununla birlikte Nasır rejimi siyasal olarak devlet aygıtına yaptığı kurumsal müdahaleler ve bağımsız siyasal organizasyonlarla grevlerin yasaklandığı baskı yasalarının bir arada kullanıldığı ikili strateji üzerinden her türlü kitlesel bir araya gelme mekanizmasını bilinçli olarak yok etti. Pek çok sendikacı ve siyasal muhalif öldürüldü. Nasır'ın politikaları Mısır solunun bölünmesine yol açtı ve onun döneminden kalan mirasın en bariz etkilerinden biri -Mübarek döneminde- her türlü bağımsız emek hareketini boğmayla eş anlamlı hale gelen 'resmi ve yetkili' sendikaların varlığıdır.

Nasır'ın 1970'deki ölümünün ardından Cumhurbaşkanı olan Enver Sedat 1970'lerin ortasında uygulamaya koyduğu *infitah* (dışa açılma) politikalarıyla birlikte toplumsal iyileştirme adımlarının çoğunu ortadan kaldırma yoluna gitti. Enver Sedat tarafından uygulamaya koyulan politikalar Mısır'da neoliberalizmin başlangıcıdır ve Mübarek'in 30 yıllık iktidarı bu dönemin doğrudan uzantısıdır. Adından da anlaşılacağı gibi *infitah* (dışa açılma) politikaları, uluslararası şirketlerle yapılan ortak girişimler için vergi indirimleri sağlanması, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve devlet tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlerin çok daha otonom hareket eden özel sektöre devredilmesi yoluyla Mısır ekonomisinin yabancı yatırımlara açılmasını hedefliyordu. Bu politikalardan en kârlı çıkanlar devlet tarafından kollanan Mısır kapitalist sınıfının üst segmentleri, devlet aygıtının en üst kademeleri, üst düzey ordu görevlileri ve dış ticaretle uğraşarak büyüyen ticaret burjuvazisiydi.

Aynı zamanda Enver Sedat'ın *infitah* politikalarının bölgesel bağlamda da ele alınması gerekir. 1970'lerin başında Körfez bölgesindeki petrol endüstrisinin sergilediği olağanüstü büyüme nedeniyle bölgesel ekonomi politikalarında

ani ve köklü bir değişim görüldü. 1971 yılında tüm Arap ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasının ardından 1973/74 yıllarında petrol fiyatlarında yaşanan artışla birlikte yabancı emek gücünün önemi Körfez bölgesinin büyümesi açısından kilit bir faktör haline geldi. Tüm bu değişimlere bağlı olarak Mısır'ın 'dışa açılma' politikası da ülkedeki artı emek gücünün öncelikle Körfez ülkelerine dönük bir ihraç malı olarak dönüşümü anlamını da taşıyordu. Çalışmak için yabancı ülkelerde iş arama hakkı adeta kutsal bir madde gibi 1971 tarihli Mısır anayasasındaki yerini alırken yasa 1974 yılında yurtdışına çıkmak için vize alma gerekliliğini ortadan kaldıracak şekilde değiştirildi. 1978-1982 Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde vatandaşları yurtdışında çalışmak üzere eğitme amaçlı mesleki eğitim merkezleri kuruldu. 1979'da ülkeye giren işçi dövizlerinin miktarı 2 milyar ABD Dolarına ulaşırken bu rakam pamuk ihracatı, Süveyş Kanalı ve turizmden elde edilen gelire eşitti. Aynı şekilde 1986 yılında yurtdışında çalışan Mısır vatandaşlarının sayısı 1980'deki rakamın iki katı olan 2,25 milyona ulaşmıştı. Mısır hükümeti tarafından bilinçli olarak ülkeyi emek ihracatçısı konumuna dönüştürme hamlesi yakın zamanda da halen devam etmektedir ve 2008 ekonomik krizinin ülkeyi etkileme biçiminin önemini anlamanın bir parçasıdır (bu konuda aşağıdaki bölüme bakın).

Benzer şekilde bölgesel düzeyde *infitah* politikası Enver Sedat'ın İsrail ve ABD ile uzlaşma temelinde yürüttüğü dışişleri politikasıyla örtüşüyordu ve bu durum İsrail ve Mısır arasında imzalanan ve halkın büyük çoğunluğu tarafından olumsuz karşılanan Camp David Anlaşması'nda bir sisteme bağlanıyordu. Bu ve sonrasında imzalanan diğer anlaşmalar Mısır'ın ABD'nin bölgesel askeri yörüngesine kayışının sinyallerini veriyordu. Mısır, ABD'den en fazla dış yardım alan ülkeler listesinde yaklaşık olarak yıllık iki milyar dolara ulaşan miktarla (İsrail'in ardından) ikinci sıraya yerleşti. Bu yardımın yaklaşık üçte ikisi Mısır ordusuna tahsis edilirken amaç ordunun en üst düzey kademelerindeki sermaye birikim sürecini güçlendirmekti. ABD açısından bu yardım verimli enerji kaynaklarına dönük ABD bölgesel güvenlik çıkarlarının korunması hizmet ediyordu ve aynı zamanda ordu, sermaye ve Mısır devleti arasındaki sağlam çıkar ittifakını şekillendiriyordu.

1981 yılında Enver Sedat'ın suikasta kurban gitmesinin ardından iktidara gelen Hüsnü Mübarek ile birlikte *infitah* politikasına hız verildi. Sonuç ülke vatandaşlarının çoğu için felaket olurken 1981-1991 yılları arasında kırsal alandaki yoksulluk iki kat artarken şehirlerde yoksulluk 1,5 kat arttı. Neoliberal politikalar 1990-1991 yıllarında IMF ile imzalanan yapısal uyum prog-

ramlarının himayesi altında niceliksel bir sıçrama yaşadı. Yapısal Uyum Programının uygulanmasında danışmanlık ve denetçilik görevini üstlenen Afrika Kalkınma Bankası niyetini "ekonomiyi özel sektörün önde gelen sektör konumunda olduğu rekabetçi bir zemine oturtmak için (...) serbest piyasa güçlerini ekonomik işleyiş mekanizmalarına dahil etmek" olarak tanımlamıştı. Son 20 yıldan daha uzun süreçte bu hedef büyük oranda başarıya ulaşırken Mısır'daki kapitalizmin yapısında da gözle görülür değişimleri de beraberinde getirdi.

1990'larda yaşanan neoliberal 'reformlar' öncelikle hükümet bütçelerine, faiz oranlarına, para arzına ve döviz fiyatına odaklanmış olan geniş kapsamlı bir dizi politikayı içermektedir fakat bizim buradaki amacımız asıl vurgulanması gereken iki önemli noktayı ele almaktır. Bunlardan birincisi kırsal bölgelerdeki sosyal yapıda meydana gelen değişimdir. 1992'de Mısır Halk Meclisi çıkartmış olduğu 96 nolu yasa kapsamında tarımsal alanların kiralanmasını serbestleştirdi ve beş yıllık bir geçiş döneminin ardından kiracıların toprak sahibi tarafından araziden çıkartılabilmesine olanak sağladı. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumları ve USAID gibi ABD hükümet kurumlarının cesaretlendirmesiyle birlikte kiralama ücretleri üç kat arttı ve Mısır tarım politikası günümüzdeki Afrika tarımına tipik bir örnek olacak şekilde ihracata yönelik üretime kaydı. Yüz binlerce Mısır'lı köylü topraklarını kullanarak hayatta kalma durumunu kaybetti. Çoğu Ortadoğu'daki başka bir yere göç etmeyi denedi veya Kahire gibi şehir merkezlerindeki gayri resmi sektörlere akış yaşadı.

Kırsal kesimde yaşanan bu toplumsal ilişki dönüşümünün etkileri Mısır neoliberalizminin bir diğer ikinci öğesi tarafından güçlendirildi: Kamu sektörünün yerle bir edilmesi. Nasır döneminde tüm üniversite ve lise mezunlarının kamu iktisadi teşekküllerinde (KİT) ve hükümet bürolarında bir işe girmesi devlet garantisi altındaydı. Her ne kadar 1978'de Enver Sedat bu uygulamaya son verse de 1990'ların başına kadar resmi kayıtlara göre çalışanların çoğu devlet tarafından istihdam edilmeye devam etti (tüm ücretli çalışanların %59'u). Fakat yapısal uyumun ardından 2005 yılında toplam 314 KİT'ten 209'unun (tamamen veya kısmen) özelleştirilmesinin ardından kamuya ait şirketlerdeki çalışan sayısı çok büyük oranda azaldı. Kamuya ait bu şirketlerde çalışanların sayısı 1994-2001 arasında yarı yarıya azaldı. Hatta şeklen devlete ait olarak varlığını sürdüren şirketler de özel sektörle rekabet etmeye zorlanan özerk yapılara dönüştürüldü. IMF tarafından 2006 yılında "beklentilerin ötesinde" başarılı bulunarak kutlanan bu özelleştirme dalgası çalışma koşulların-

da büyük çaplı bir kötüleşmeyi ve Mısır nüfusunun geniş katmanlarında daha da büyük bir yoksullaşmayı beraberinde getirdi.

Neoliberalizmin halkın büyük çoğunluğu üzerindeki etkisi Mısır'daki asgari ücretin evrimine bakarak anlaşılabilir. Haziran 2009'da Mısır Ekonomi Araştırmaları Merkezi tarafından yapılan bir araştırma asgari ücretin gayri safi milli hasıla içerisindeki oranının 1984 yılında yaklaşık %60 düzeyindeyken bu oranın 1991/1992'de %19,4 ve 2007'de ise %13'e düştüğünü ortaya koymaktadır. Bu asgari ücret hesaplaması kuşkusuz resmi rakamları ifade etmektedir ve toplumun çoğunluğu için reel ücretler belirgin bir şekilde *abartılarak* belirtilmektedir. Yine de bu rakam Türkiye'deki yüzde 78, Fransa'daki yüzde 51 ve İspanya'daki yüzde 26 oranlarıyla kıyaslandığında dünyadaki en düşük rakamdır.

Bu rakamlar Mısır toplumunun en yoksul kesimlerinin yaşam standartlarında gözle görülür bir gerileme olduğunu ve refahın büyük bir çoğunluğunun ülkedeki elit tabakanın çok dar bir kesiminde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Özelleştirmelerden, ucuz emek olanaklarından, gayrimenkul sektöründeki spekülasyonlardan, devlet ihalelerinden ve devlet kanalları üzerinden dağıtılan her türlü çıkar olanağından faydalanan kesim işte bu sınıftır. IMF'nin zorlamasıyla vergi yasaları elden geçirildi. 1991'de uygulamaya koyulan bir satış vergisi ve on sekiz temel tüketim malının on dördüne dönük sübvansiyonların kaldırılması yoluyla refah dağılım dengesi yoksullar aleyhine bozulmaya devam etti. 2005 yılında şirketlerin ödediği kurumlar vergisi %32-40 düzeyinden düz %20 oranına indirildi. Benzer şekilde en yüksek vergi diliminde yer alanların ödediği gelir vergisi oranı %32'den %20'ye düşürüldü. Son birkaç on yıl boyunca devam eden bu neoliberal dalganın sonucunda, inşaattan ithalat/ihracata, turizmden emlak ve finans sektörüne kadar geniş yelpazede faaliyette bulunan Osman, Bahgat ve Orascom gibi grupları içeren az sayıdaki büyük holdingin güçlenmesi oldu.

Bu holdinglere ilave olarak Mısır ordusunun en üst kademeleri de devletle olan sıkı ilişkilerinin faydasını görmeye devam ettiler. Pek çok askeri kökenli eleman gıda, imalat, tekstil ve inşaat gibi sektörlerde kendi şirketlerini kurup kilit konuma geldiler. *New York Times* gazetesinin bildirdiğine göre, otomobil, televizyon ve buzdolabı üreten pek çok girişim gibi Mısır'ın en çok bilinen maden suyu markası konundaki Safi de orduya aittir. Bu durumun çok daha açıkça görüldüğü *infitah* süreciyle arazi sahipliğinin serbestleştirilmesi alanında ordu çok büyük arazileri bünyesine aldı ve bu arazilere yüksek güvenlikli siteler, oteller ve tatil köyleri inşa ettiler. Herhangi bir şekilde vergiye

tabi olmayan bu büyük şirket imparatorluğunda her türlü grev yasaklanmıştır ve zorunlu askerlik sayesinde gelen personeli ücretsiz olarak çalıştırma imtiyazına da sahiptirler.

Neoliberal önlemler sonucunda oluşan bu refah kutuplaşması yol alırken direnişle karşılaştı. 1977'de *infitah* sürecinin başlarında un, pirinç ve yemeklik yağ gibi temel gıda maddelerine yönelik sübvansiyonların kaldırılması önerisini protesto etmek için Mısır çapında ayaklanmalar oldu. 'Ekmek İsyanları' olarak bilinen ve sübvansiyon kesintilerini geri aldırmayı başaran bu eylemlerde yaklaşık 80 kişi ölürken 800 kişi de yaralandı. Yakın dönemde ise 2006-2008 yıllarında büyük sanayi kollarında Mısır'ın çok uzun yıllardır ilk defa gördüğü çapta büyük grev dalgaları meydana geldi. Sadece 2006'da onbinlerce işçinin katıldığı 220 büyük grev oldu. Bu grevler özellikle önemliydi zira bu grevlerin ardından devletle bağlantılı sendikal hareketle bağlarını kopartan bağımsız sendikalar ve emek hareketleri ortaya çıktı. 2006-2008 dönemindeki işçi eylemleri aynı zamanda arazi yasalarının serbestleştirilmesiyle sebebiyle maruz kaldıkları toprak kaybını protesto eden köylü hareketleriyle de birleşti. Bu mücadele biçimleri, yakın dönemdeki protesto dalgasını destekleyen örgütsel derslerin temel öğelerinden birini oluşturdu.

Küresel Krizin Bir İfadesi

Bu neoliberal perde arkası 2008 küresel ekonomik krizinin Mısır'daki etkilerini tam olarak yorumlamak açısından son derece merkezi öneme sahiptir. IMF 2010 yılı Şubat ayında "2004 yılından itibaren attığı sürekli ve uzun vadeli adımlar sayesinde mali, parasal ve dış etkenlere açıklık sorunlarını azalttığı ve yatırım iklimini düzelttiği" için Mısır'ın "krizin etkilerine karşı dirençli olduğunu" ileri sürdü. Mısır hükümetinin başarılı neoliberal uygulamaları "ekonominin dayanıklılığını artırmış ve uygun politika yanıtları için nefes alınabilecek alanlar meydana getirmişti". IMF buna kanıt olarak Mısır'ın 2000'lerin son yılları boyunca kaydettiği nispeten yüksek GSYİH büyüme rakamını ve krizin ardından bu durumu sürdürmeyi başarmasını gösteriyordu. 2006-2008 yılları arasında büyüme yaklaşık olarak yıllık %7 civarındayken dünyanın büyük çoğunluğunun eksi büyüme rakamları gördüğü 2009 yılında 4,6 düzeyinde sağlıklı bir GSYİH büyüme rakamı yakalamıştı.

Fakat GSYİH merkezli bu hesap bir ülkenin ekonomisinin sağlıklı olup olmadığını genel makro istatistikler temelinde ele alarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma gömülü olan anlayış toplam düzeyde bir büyüme eğiliminin tüm

toplum açısından olumlu bir şey olduğuna dair tam olarak açığa vurulmamış bir varsayıma yani 'kalkınmada damlama etkisinin' (trickle-down effect) istatistiksel bir ifadesine dayanır. Her ne kadar neoliberal politikalar Mısır'da hızlı büyüme oranları göstermiş olsa da gerçekte bu genel büyüme iki farklı eğilimi içermektedir: toplumun çoğunluğunun yaşam standartlarının kötüleşmesi ve refahın giderek daha küçük bir azınlığın ellerinde toplanması. Neoliberal politikalar sonucunda ülke eşitsizliklerin çok büyük oranda artması ve eş zamanlı olarak olası toplumsal destek mekanizmalarının da bilinçli olarak baltalanması nedeniyle ülke krize karşı daha savunmasız hale gelmiştir. Neoliberalizmin yüksek düzeyde kutuplaşmış bir sonucu olarak küresel krizin etkileri Mısır toplumunun en çok ezilen katmanlarında daha fazla yoğunlaşmıştır. Buna eş zamanlı olarak ülkedeki mutlu azınlık küresel çöküşten büyük oranda etkilenmeden çıkmıştır.

Devlet istatistiklerine göre günlük 1,25 ABD dolarının altında ücret alan nüfus 2000-2009 yılları arasında %16,7'den %21,6'ya çıkmış. Bu bile tek başına gözle görülür bir artış olmakla birlikte resmi rakamlara şüpheyle bakma gerekliliği de ortadadır. Resmi yoksulluk sınırı çok düşük bir noktada belirlenmekte ve Mısır emek gücünün %40'ının kayıt dışı ekonomide çalıştığı göz ardı edilmektedir. Bazı tahminlere göre Mısır nüfusunun %40'ı günlük 2 ABD dolarının altında bir ücret almaktadır. Resmi işsizlik rakamı %9 olarak kaydedilmiştir fakat bu rakam yine kayıt dışı ekonomiyi tam olarak içermemektedir. Beyrut'ta bulunan Birleşmiş Milletler Bölgesel Çalışma Ofisi'nin Ekonomi Analizleri Bölümü eski sorumlusu olan Ali Kadri 'gerçek' işsizlik rakamının (gizli işsizlik ve eksik istihdam rakamları da eklendiğinde) %50'yi geçtiğini tahmin etmektedir. Bu kayıt dışı çalışanlar eğitim, sağlık veya daha geniş refah anlamında herhangi uygun koşullara sahip olmadan hayatını sürdürmektedir ve Mısır nüfusunun üçte birinin okuma yazma bilmediği tahmin edilmektedir. Nüfus konusunda ilginç olan bir nokta da ülkedeki liderlerin çoğu 80 yaş üzeri erkeklerden oluşurken ülkedeki gençlerin %90'ı işsizdir.

Bu ortamda ortaya çıkan küresel kriz ülkedeki çoğunluğu oluşturan yoksul nüfusta çok derin etkiler yarattı. Bu durumun oluşmasında bir dizi farklı mekanizma yer aldı. Öncelikle Ortadoğu (ve özellikle Kuzey Afrika) büyük oranda Avrupa'ya yapılan ihracata bağımlıdır ve önde gelen kapitalist ülkelerdeki ekonomik küçülmenin ardından talepte yaşanan büyük düşüşler nedeniyle bu ihracatlarda da büyük bir azalma görüldü. Mısır hükümeti 2009'da AB ülkelerine ihracatta %27,7'lik bir düşüş bildirirken toplam ihracatta %12 azalma

yaşandı. Küresel krizin bu etkileri sadece Mısır ile sınırlı değildi. Tunus ve Fas'ın toplam ihracat rakamları 2009 yılında sırasıyla %22 ve %31 düşerken Dünya Bankası bu ülkelerin son 60 yılda yaşanan en büyük küçülmeyle karşı karşıya olduğunu bildiriyordu.

İkinci bir iletim mekanizması da Ortadoğu açısından hayati öneme sahip işçi dövizlerinde yaşanan azalmaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi *infitah* sürecinin temel öğelerinden biri bilinçli olarak Mısır işgücünü bir ihraç kalemi olarak yurtdışına göndermekti. Her ne kadar son zamanda Avrupa'ya göç edenlerin sayısı giderek artsa da bu işçilerin çoğu Körfez ülkelerine (özellikle Suudi Arabistan ve BAE) ve Libya ile Ürdün'e gitme eğilimindedir. 2007'de Mısır dünyada en fazla işçi döviz geliri olan ülkeler listesinde 6. sırada yer alıyordu. Ülke Ortadoğu'da ilk sırada yer alırken işçi dövizlerinin ulusal GSYİH içerisindeki payı %5 civarındaydı. Başta inşaat ve üretim sektörleri olmak üzere küresel krizin vurduğu sektörlerde yaşanan kitlesel işten çıkartmalarla birlikte işçi döviz girdileri hızla düştü. Mısır bu süreçten son derece olumsuz etkilendi ve 2008-2009 arasında işçi döviz gelirlerinde %18'lik bir düşüş yaşadı. İşçi dövizlerinin milyonlarca insan için en temel hayatta kalma mekanizmalarından biri olduğu bir bölge için bu düşüş yıkıcı sonuçları da beraberine getirdi.

Bu etkilere aynı zamanda krizin çok daha yakın diğer etkileri olan temel gıda maddeleri ve enerji fiyatlarında görülen büyük artışlar da ilave edilmelidir. ABD hükümeti bono ve diğer varlıkların satın alınması yoluyla ekonomiye trilyonlarca dolar pompalama anlamında parasal gevşeme politikasını sürdürse de bu paranın çoğu 'gelişmekte olan piyasalar' olarak adlandırılan ülkelerdeki mal ve diğer varlıkların spekülasyonunda kullanılmaktadır. Gıda fiyatlarındaki hızlı yükseliş gelirlerinin çoğunu temel malların tüketimine harcamak durumunda kalan nüfus kesimleri açısından farklı bir maaş kesintisi biçimini almaktadır. Mısır'da yıllık gıda fiyatları enflasyonu Aralık 2010'da %17,5 düzeyindeyken Ocak 2011'de %18'e ulaştı.

Dünya pazarı ve Mısır arasındaki bu bağlantılar küresel ekonomik krizin Kuzey Amerika ve Avrupa gibi gelişmiş kapitalist bölgelerde görüldüğünü ileri süren (bazen radikal yorumlarda da tekrarlanan) baskın görüşle çelişmektedir. Birçok biçimde, Mısır'daki ayaklanma bu krizin Arap dünyasına yansımasıdır ve onyıllardır uygulanan neoliberal yeniden yapılandırma politikalarının Mısır ekonomisini kapitalist dünyanın Pazar ekonomisine son derece dengesiz biçimde bağımlı kıldığını ortaya koymaktadır. Uluslararası finans kurumlarının Mısır hükümetini ve krizin ardından gelen iki yıl boyunca uyguladığı

ekonomi politikalarını övmeye devam etmesi neoliberal projenin sınıf temelli yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Bu anlamda Mısır devletinin baskı aygıtı ekonomideki bu olumsuz gidişata dönük oluşabilecek sosyal huzursuzlukları kontrol altına almak için elverişli bir aygıt olarak organize edilmiştir. Eş zamanlı olarak ekonomik krizin etkilerine karşı verilen mücadele kaçınılmaz olarak rejimin otokratik karakterini de hedef almak zorunda kalacaktır.

Bölgesel Boyut

Bu ayaklanmanın siyasal ve ekonomik boyutlarının iç içe geçme durumu bölgesel bağlamda daha iyi anlaşılabilir. Mübarek döneminde Mısır Ortadoğu bölgesinde ABD hegemonyasının temel sacayaklarından biri oldu. Bu rol sadece İsrail ile olan sıkı işbirliğiyle (örn. Mısır hükümetinin Gazze Şeridindeki ambargoyu denetlemeye dönük yakın dönemde vermiş olduğu sinyal) veya ABD çıkarlarına dönük vermiş olduğu askeri destekle (örn. 1990-1991 Körfez Savaşına katılım vb.) sınırlı değildir. Aksine Mısır'ın bölgedeki dış politika ittifaklarının yapısı son 20 yılda Ortadoğu'daki ekonomi politiğin ABD destekli olarak geniş bağlamda yeniden yapılandırılmasına derinden bağlıdır. ABD hegemonyası altındaki neoliberal bir 'Yeni Ortadoğu' kurma girişimi onu desteklemek için yapılan askeri-politik ittifaklardan ayrı düşünülemez.

ABD'nin Ortadoğu stratejisi hem AB'yi tamamlamakta hem de onunla rekabet etmektedir. Avrupa ülkeleri, Ortadoğu ülkeleriyle yaptıkları ticari anlaşmalar ve diğer anlaşmaları (en göze çarpanları Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (EUROMED) ve Avrupa Komşuluk Politikası) devam ettirmektedir. Bu rekabet bölgedeki iş anlaşmaları açısından Avrupa'yı Körfez ülkelerine veya diğer ülkelere silah satışını da içeren işlerde ABD ile sert bir yarışa itmektedir (örn. İngiltere 2009 yılında Mübarek rejimine 16 milyar sterlin değerinde askeri ekipman satışı gerçekleştirmiştir). Yine de bölgedeki en baskın askeri ve ekonomik dış güç konumunda ABD bulunmaktadır ve Avrupa devletleri kilit konularda ABD önderliğinde tavır sergilemektedir. Yakın dönemdeki ayaklanmalarda görülebileceği gibi, çoğu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya gibi eski sömürgeciler kriz dönemlerinde ABD dış politikasına dönük yardımcı ve tamamlayıcı güç rolünü oynamaktadır.

Ortadoğu'daki ABD politikası öncelikli ve her şeyden önemli olarak enerji ve petro-dolar zengini Körfez devletlerinin kendi güdümünde kalmaya devam etmelerini sağlamaktır. Bu durum ABD dış politikasının buradaki petrol kaynaklarının doğrudan sahibi olma hedefiyle (her ne kadar bazen böyle davran-

mak gerekse de) hareket etmesini gerektirmez fakat petrol kaynaklarının bölge halkının demokratik kontrolünün dışında kalmasını güvence altına almayı gerektirir. Küresel kapitalizmin yapısı ve ABD devletinin dünya pazarındaki hakim konumu belirgin şekilde Körfez bölgesindeki denetim gücüne dayanmaktadır. Bölgede daha geniş demokratik hak talebiyle meydana gelecek herhangi bir dönüşüm ABD'nin küresel düzeydeki gücünü tehdit etmektedir. ABD'nin Körfez ülkelerindeki diktatörlükleri böyle güçlü desteklemesinin ve aynı zamanda Körfez bölgesindeki emek gücünün çoğunluğunun herhangi bir vatandaşlık hakkı bulunmayan ve herhangi bir uyumsuzluk gösterdiğinde sınırdışı edilmesi kolay olan geçici, göçmen işçilerden oluşmasının da nedeni budur.

ABD ve bölgedeki diğer ülkeler arasındaki tüm diğer ilişkiler Körfez bölgesindeki ABD hegemonyasının bu hedefine bağlıdır. Bunlar arasında kuşkusuz en başta geleni ABD-İsrail ilişkisidir. 1967'de Mısır, Ürdün ve Suriye ordularının Haziran Savaşında İsrail tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından ABD tüm Ortadoğu politikası açısından en önemli sacayağının İsrail olduğunu görmüştür. İsrail köklerini Filistin halkının yurtlarından edilmesi üzerine kurulu bir yerleşimci-sömürgeci bir devlet olmaktan aldığı için halk devrimi tehdidine maruz kalma ihtimali bulunan diğer Arap ülkelerine göre çok daha sağlam ve istikrarlı bir müttefik olarak görülmektedir. Her ne kadar, tüm diğer ülkelerde olabileceği gibi, İsrail ve ABD hükümetleri arasında ara sıra bazı görüş ayrılıkları olsa da İsrail tamamen ABD'nin askeri ve politik desteğine bağımlıdır ve daima Arap kitlelerin çıkarının tersine hareket etmekle yükümlüdür. Bunun nedeni İsrail ve Arap ülkelerinin çıkarlarının toplumsal itiraz yükseldiğinde genel olarak birbiriyle iç içe geçmesinin nedeni budur ve bu durum İsrail'in yakın dönemdeki halk ayaklanmaları sırasında Hüsnü Mübarek'e vermiş olduğu destekte açıkça görülmektedir.

Körfez ülkeleri ve İsrail'in dışında bölgedeki ABD hegemonyasının üçüncü ayağı Mısır'daki Mübarek rejimi gibi bölgedeki otokratik rejimlerdir. En açık örneğini Mısır'ın oluşturduğu bu rejimler 'güçlü lider' tarafından yönetilen diktatörlükler değildir fakat görüntüde bireysel bir otokrat tarafından temsil edilen askeri destekli hükümetlerdir. Mübarek gücünü daima (kendisinden önce gelen Sedat gibi) Mısır ordusundan almaktadır. ABD'nin Mısır'daki bağlantıları büyük ölçüde ordunun yardımıyla inşa edilmektedir ve ordunun Mısır devlet yapıları içerisinde oynadığı baskın rolün nedeni budur. Ordunun bölgedeki ABD hegemonyasını korumada ve Mısır kapitalizminin yeniden üretiminde merkezi rol üstlenmesinin tam nedeni budur ve Mısır ordusunun

'halkın bir parçası olduğuna' veya 'ordunun tarafsız ve siyaset üstü davranış sergilediğine' dönük iddialar gerçek dışıdır.

Bu Bir Karşı Devrim Momenti mi?

Tunus ve Mısır'daki halk ayaklanmalarının ardından çok uzun bir süre geçmeden bu devrimci dalgaların geriye döndüğüne tanıklık ettik. Bu halk ayaklanmalarına karşı ilk reaksiyon Körfez İşbirliği Konseyi altında örgütlenmiş Körfez Arap ülkeleri tarafından verilmiştir. Bu konuda Körfez'in rolünü onaylayacak sayısız örnek mevcuttur. 2011 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Suudi Arabistan'ın Kuzey Afrika'daki hareketlerden duyduğu endişe protestocuların Suudi kraliyet güçleri tarafından "sözde ifade özgürlüğü altında hareket ederek (...) halk arasında kin ve nefret tohumları eken (...) ve asıl niyetleri olan yıkıcı düşmanlığı hayata geçiren provokatör ajanlar" olarak lanetlendiği bildiride açıkça görülmektedir. Suudi Arabistan bu bildiriden çok kısa bir süre önce Tunus'un sürgündeki diktatörü Ben Ali için sığınma yeri sağlamıştı ve mevcut askeri güçlerini Doğu Vilayetlerindeki ve komşu ülke Bahreyn'deki protestocuları bastırmak için görevlendirmeye hazırlanıyordu. Bundan çok kısa bir süre sonra Körfez devletleri bölgedeki tüm monarşileri tek bir çatı altında birleştirme amacıyla Ürdün ve Fas'a Körfez İşbirliği Konseyine katılmaları yönünde pek fazla fark edilmeyen bir çağrı yaptılar. Birkaç hafta sonra Suudi Arabistan, Katar ve BAE askeri güçlerini, silahlarını ve ekipmanlarını seferber ederek, Libya petrolünün Geçici Ulusal Konsey adına nakliyesi ve pazarlanmasına yardım ederek ve işgal için siyasal meşruiyet sağlayarak Libya'daki NATO müdahalesine açık çek verdiler. Benzer şekilde Yemen'de yönetimin Ali Abdullah Salih'ten alınıp Batı tarafından onaylanan bir rejime gözetim altında devredilmesi süreci öncelikli olarak Suudi Arabistan tarafından yönetildi. Suriye'de ise Katar ve Suudi Arabistan Arap Ligindeki kurumsal hakimiyetleri sayesinde Batılı güçlerin askeri müdahalesinin en önde gelen savunucuları oldular. Kuşkusuz son olarak İran'a yönelik İsrail ve ABD tarafından dile getirilen tehditler Körfez Arap ülkelerinde hemen yankısını buldu ve ABD hükümeti Ekim 2011'de Irak'taki askeri birliklerinin çoğunu yeniden düzenlemeye gidebileceğini duyurdu.

Körfez'deki devletlerin Ortadoğu politikası açısından oynadıkları karşı devrimci rol yeni değil. Asıl tuhaflık öncelikle Körfez'in bölgedeki güç dengeleri açısından sahip olduğu baskın konumda ve ikinci olarak da emperyalist güçlerin Körfez'deki kurumlar ve liderler üzerinden asıl olarak Ortadoğu'da-

ki yayılma biçimlerinde görülmektedir. Bu durum 1960 ve 1970'li yıllardaki en son büyük kitlesel mücadele ve siyasal eylem dalgasıyla da açıkça tezat oluşturmaktadır. O dönemde, en bariz biçimi 1967 savaşı ve Arap milliyetçileriyle zamanın sol hareketlerinin (1979'a kadar Körfez bölgesindeki ABD hegemonyasının en başta gelen müttefiki konumundaki İran sayesinde) kontrol altına alınmasında ortaya çıkacak şekilde, bölgedeki emperyalist müdahalenin en büyük aracısı İsrail'di. Her ne kadar siyasal rollerde tersine bir değişiklik olsa da İsrail ve Körfez'deki Arap devletleri bölgedeki en önde gelen sorunlar olan Mısır, Tunus, Libya, Suriye vb. konularında aynı görüş etrafında birleştiler. Bu örneklerin tümünde Körfez ülkeleri karşı devrim bayrağının en açık taşıyıcısı oldular. Doğrusunu söylemek gerekirse bu yeni emek bölüşümünün tek istisnası olan İran örneğinde İsrail'in giderek sertleşen kavgacı söylemi, İran'ın sözde nükleer yönelimiyle ilgili kendi korkuları da bulunan Körfez monarşilerine hizmet amaçlı bir tavır olarak da anlaşılabilir.

Körfez'in siyasal anlamda üstlendiği yeni rol sadece etki anlamında, genellikle iddia edildiği gibi Al Jazeera ve diğer medya kurumlarının "ikna" gücü, petro-dolar fazlalarının yarattığı dejenerasyon etkisi veya Körfez devletleriyle bölgedeki islami hareketler arasındaki doğal ahenkten kaynaklanan niceliksel bir artışı ifade etmemektedir. Aksine Körfez'in tüm bölgesel hiyerarşiler üzerindeki konumu ve bir bütün olarak emperyalizmle olan derin ilişkileri, kapitalist birikim yapısının bölgesel ölçekte yaşadığı çok daha yoğun bir mekânsal kaymayı yansıtmaktadır.

Bu yeni bölgesel alan kümelenmesinin kilit öğesi 2000'lerin ilk on yılında ortaya çıkan Körfez merkezli sermayenin çok hızlı uluslararasılaşmasıdır (kuşkusuz bu durum petrol fiyatlarında 1999'da başlayan ve 2008'de zirve noktasına ulaşan hızlı artışlara bağlıdır). Bu dönemde neoliberal ideolojinin çoğu Arap ülkesine büyük oranda başarılı bir şekilde nüfuz etmesi merkezinde Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri olmak üzere bölgesel birikim yapılarında bir değişimi de beraberinde getirdi. Kısaca, ulusal ölçekteki neoliberal refah kutuplaşmasının sonucunda bir bütün olarak *bölgenin* ağırlığı ve önemi giderek artmaya başladı ve dolayısıyla da bu farklı mekansal düzeyler arasında hiyerarşik olarak iç içe geçmiş ve karmaşık yapılara sahip bir takım birikim süreçleri meydana getirdi.

Körfez ülkelerinin, bölgesel ölçekte işlev gören ve giderek daha fazla içiçe geçen bir dizi toplumsal ilişkinin merkezi olarak düşünüldüğü bu mekansal yeniden düzenleme her türlü 'kutu gibi' devlet biçimi modellerinin aksine sınıf

ve devletin ulusal ölçekteki oluşum yapısına dönük daha net bir anlama kapasitesi sağlıyor. 1970'lerden itibaren büyük çaplı diaspora sermayesi (Filistin ve Lübnan örnekleri aydınlatıcı olabilir) genellikle kendilerine merkez olarak Körfez ülkelerini seçmiştir ve 1990'lar ve 2000'li yılların uluslararasılaşma süreçleriyle eş zamanlı olarak bu sermaye artık kendi anavatanlarına dönmekte ve orada kilit birer siyasal ve ekonomik aktör konumuna gelmektedir. Bu süreç bölgesel ölçeğin egemenliğiyle daha geniş kapsamda genelleşmiştir ve bunun sonucunda da bölgedeki kapitalist sınıflar Körfez'deki kapitalizmin yeniden üretimi bağlamında bir finans ağı biçiminde birbirine bağlı olarak örgütlenmiştir. Körfez bölgesinin devrimin hemen ardından gelen dönemde büyük oranda egemen konuma gelmesinin ipuçlarını veren, bölge çapındaki birikim yapısında meydana gelen işte bu şiddetli dönüşümdür.

Eşitsiz Gelişim, Kriz ve Körfez

Körfez'in bölge ekonomi politiğindeki bu nüfuz artışını doğrulayacak çok sayıda gözleme dayalı kanıt mevcuttur. Akdeniz bölgesindeki (Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas, Filistin Özerk Yönetimi, Suriye, Tunus ve Türkiye) doğrudan yabancı yatırımlarını izleyen bir AB kuruluşu konumundaki ANIMA'ya göre Körfez kökenli Arap yatırımcılar tarafından bu on ülkede yapılacağı duyurulan toplam projelerin değeri 2003-2009 yılları arasında dünyanın diğer herhangi bir ülkesi veya bölgesi için yapılanların çok üzerindedir. Akdeniz bölgesindeki tüm Körfez yatırımlarının %60'ı Ürdün, Lübnan, Mısır, Filistin ve Suriye'ye gitmiştir ve bu beş ülkedeki Körfez yatırımlarının değeri AB yatırımlarının üç katıyken Kuzey Amerika kökenli yatırımların on iki katıdır. Körfez'in göreceli ağırlığı 2008-2009 krizinde de belirgin bir kayma yaşamamıştır. 2008 – 2010 arasında Mısır, Ürdün, Lübnan, Libya, Filistin ve Tunus için Körfez ülkeleri toplam Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) kaynağı olma açısından, ABD, İngiltere, Çin ve diğer Avrupa ülkelerini geride bırakarak birinci sırada yer alırken Fas ve Suriye'de ikinci sırada yer almıştır. Ve 2010'da Cezayir, Lübnan, Libya ve Tunus'ta duyurulan en büyük tek başına Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) kaynaklı projelerde Körfez merkezli sermaye başı çekmektedir.

Bu rakamlar son derece çarpıcıdır ve bölgedeki borsalara akan portföy yatırımlarını veya Körfez'deki kurumlardan bölgeye gönderilen diğer türdeki 'kalkınma borçlarını' içermemektedir. Bunun ötesinde, genel yanlış kavrayışların aksine bu mali yatırımların büyük kısmı hükümet fonları veya devlete ait şirketlerden değil özel mülkiyet denetimindeki Körfez sermayesinden gel-

mektedir. Bu da Körfez yatırımlarını 1970'li yılların başlarında bölge ekonomilerinde doğrudan sahiplik ve ortaklık biçimlerine yönelmek yerine hükümetler arası borç verme biçimlerine odaklanmış olan eski petro-dolar akışlarından ayırmaktadır. Körfez kökenli şirketler ve yatırım fonları, Arap dünyasındaki başta finans, gayrimenkul ve arazi projeleri, perakendecilik ve telekomünikasyon olmak üzere tüm kilit ekonomi sektörlerinde sermayenin bölgesel ölçekte yeniden üretimi açısından merkezi hale gelecek biçimde ulusal Arap sermayesinin yerini almış veya onunla birleşmiştir.

Bu Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) akışları neoliberalizmin Ortadoğu ve Kuzey Afrika çapındaki etkisinin 1980'lerde utangaçça başlayan ve 2000'li yıllarda hız kazanan yoğunlaşmasına bağlıdır. Bu dönemde Arap ülkeleri Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kurumlar, Arap Para Fonu (AMF), Afrika Kalkınma Bankası gibi bölgesel kurumlar ve USAID ve Avrupa Yatırım Bankası gibi diğer organizasyonların yakın gözetimi altında kilit ekonomik sektörlerdeki serbestleştirmeye başvurdular. Bu durum Körfez sermayesinin yayılmasının doğal bir sonucuydu ve bölgesel ölçek perspektifinden bakıldığında Körfez'deki Arap ülkeleri neoliberal dönemde oluşan sınıf ilişkilerin yeniden yapılanmasından en kârlı çıkan kesim oldular. Bu anlamda neoliberalizmin Ortadoğu'daki belirli ulusal sermaye gruplarının yanı sıra bir bütün olarak Körfez ülkelerinin bölge dahilindeki konumunu güçlendiren bir sınıfsal güç projesi olarak anlaşılması gerekir.

Bunun ötesinde sınıf ve devlet yapısında meydana gelen bu mekansal dönüşümler küresel ekonomik krizin Ortadoğu ve Kuzey Afrika üzerindeki etkisini görmek açısından bir mercek sağlar. Bu krizin 2008/2009'daki başlangıç aşaması tümü önceki birkaç yılda görülen gıda ve enerji fiyat artışlarının ardından gelen ihracattaki düşüş, işçi dövizlerindeki azalma ve mali akışlardaki ani kesilmeler gibi bilindik aktarım mekanizmaları üzerinden bölgeyi oldukça sert bir şekilde vurdu. Bu etkilerin çoğu bölgeyi kapitalist dünya pazarına monte eden ve tek tek ülkeleri hızla merkezdeki birikim değişimlerine maruz bırakan neoliberalizmin doğrudan bir sonucudur. Bu da Arap Baharı eylemlerinin dünyanın her yerinde görülen diğer direnişlerle olan birliğini gösterecek şekilde 2011 ayaklanması için uygun zemin oluşturdu.

Aynı zamanda krize yukarıda açıklanan ölçek hiyerarşileri aracılık etti. Burada öne çıkan boyut krizin açığa çıktığı biçimler nedeniyle bölgesel farklılaşmayı genişleten birleşik bir süreç biçiminde eşitsiz ve birleşik gelişmedir (bu da dolayısıyla bölgesel ölçeğin dünya pazarına monte edilme ve ulusal ölçek-

te sınıfsal oluşumun değişen yapısı farklı biçimlerinin bir ifadesidir). Körfez Arap ülkeleri yaşamış olduğu çok sayıda önemli ekonomik kayıplara ve Dubai inşaat balonunun herkes tarafından görülen bir biçimde patlamasına rağmen, krizin birincil etkisi Körfez'in hakim sınıflarının konumlarını güçlendirmek oldu. Her birindeki emek gücünün yarısından fazlasının geçici ve kolayca sınırdışı edilebilir göçmen işçilerden oluştuğu bu ülkelerdeki sınıfsal oluşum yapısı krizin mekansal olarak Körfeze işçi gönderen bölgelere aktarılmasına olanak sağladı. Bu da en büyük finans ve sanayi şirketlerine devlet yardımlarının ikiye katlandığı Körfez ülkelerindeki elitlerin ekonomik krizin (özellikle 2009 yılında petrol fiyat artışlarının tersine dönmesiyle birlikte) en olumsuz etkilerinden büyük oranda korunduğu anlamına gelmektedir Yine de bölgenin kalan kısmının çoğunda yukarıda anlatılan aktarım mekanizmalarının bir sonucu olarak yaşam standartlarında çok büyük çaplı kötüleşmeler görüldü. Diğer ifadeyle, bu eşitsiz ve birleşik gelişme süreci Körfez'in bölgedeki baskın konumunu ve diğer ulusal düzeydeki toplumsal oluşumlardaki ağırlığını güçlendirmeye ve daha da yaygınlaştırmaya hizmet etti.

Sonuç: Gelecekteki Yörüngeler

Siyaset ve ekonomi alanlarının birbirinden zorunlu olarak ayrılamazlığı 2011 yılı boyunca oluşan devrim dalgasında güçlü bir şekilde ispatlanmıştır. Örneğin Mısır ve Tunus'ta süren kitlesel mücadeleler tarafından dile getirilen talepler, başlangıçtaki odak noktası olan bireysel otokrasiden neoliberalizmin doğurduğu olumsuzlukların temizlenmesine doğru kaymıştır. Bunlar arasında geçmiş dönemde yapılan özelleştirmelerin iptal edilmesini hedefleyen grevler, işçi eylemleri ve organizasyonları, neoliberalizmle birlikte adeta salgın gibi yaygınlaşan geçici iş sözleşmelerine son verilmesi; işçi haklarının ve işyerlerindeki demokratik kontrolün artırılması; asgari ücretin artırılması ve son derece yüksek bir sembolizm içeren azami ücret belirlenmesi çağrıları bulunmaktadır. Ordunun egemenliğinin sürmesi gibi siyasal düzeyde yakıcı sorunların çözümünün kapitalizme daha fazla darbe vurmaktan geçtiği gerçeğinde açıkça görüldüğü üzere devrimin sürekliliği merkezde yer alan siyasal güçler arasındaki ayrışmayı daha da tetiklemektedir. Bu durum, Müslüman Kardeşler örgütünün yükselen devrimci harekete karşı eski rejime eşlik eden düzen yapılarının restorasyonuna vermiş olduğu destekle (ve esas olarak Mübarek döneminde uygulanandan pek farkı olmayan ekonomi programıyla) bir kez daha açıkça görülebilir.

Mısır'da Arap Baharının sona erdiğini veya bazı uluslararası sol çevrelerin yapmaya çalıştığı gibi bu halk ayaklanmalarını emperyalizmin bir tür 'kurgusu' olarak nitelemek kesinlikle yanlıştır. Mısır devrimi henüz tamamlanmadı, evet karşı devrimin saldırısı altında fakat halen varlığı canlı. Müslüman Kardeşler'in 2012 Haziran seçimlerinde elde ettiği başarı ve ardından bu örgüt ile Mısır ordusu arasındaki Morsi'yi yeni Devlet Başkanı olarak atama pazarlıkları Mısır'da burjuvazi, ordu ve ABD hükümetinin sokaklar ve fabrikaları saran halk isyanlarını dağıtma çabasını ifade etmektedir. Bu anlamda Müslüman Kardeşler karşı devrimci bir güçtür. Fakat milyonlarca Mısırlının siyasal eylemini sürdürdüğü ve bu hareketin devrimi daha da ileriye götürme hedefinde olduğu asla unutulmamalıdır. Yeni ordu ve Müslüman Kardeşler ittifakının bu halk hareketini başarılı bir şekilde bastıracağının asla garantisi yoktur. Gerçek bir toplumsal adalet talebi her zaman olduğu gibi varlığını sürdürmektedir ve bu durum yeni hükümetin ve hatta Müslüman Kardeşler örgütünün dahi bizzat içerisinde kaçınılmaz olarak yeni gerilimleri tetiklemeye devam edecektir. Bugün yapılması gereken, sokaklar ve fabrikalarda yükselen hareketi desteklemek ve devrimin siyasal ve ekonomik taleplerinin birbirinden ayrılamayacağının farkına varmaktır.

Fakat siyasal ve ekonomik taleplerin bu şekilde iç içe geçmesinin temelinde bölgesel ölçeğin hakimiyeti yatmaktadır. Bölgesel ölçek, konjonktürün ortaya çıktığı biçime (bölgedeki siyasal düzeni karakterize eden toplumsal yapılar, neoliberalizmin gelişme biçimleri, karşı devrimci dalganın özellikleri ve bizzat sınıfsal oluşumun yapısı) doğasını veren unsurdur. Körfez'in Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki toplumsal yapılar dahilinde içselleşmesi siyasal momentin kaçınılmaz bir özelliğidir ve 2011 isyanları kaçınılmaz olarak, bölgedeki kapitalizmin mekansallaşma biçimlerinde meydana gelen bu değişimle mücadele etmek zorundadır. Daha açık olmak gerekirse, bu durum kitle mücadelesinin siyasal içeriğinde *resmi olarak* dile getirilmese de bu, onların mücadele etmek zorunda olduğu bu hareketler ve toplumsal güçlerin özünde *kesin olarak* mevcuttur.

Sürmekte olan ekonomik çalkantılar bağlamında bu sonuç çok daha büyük bir önem taşımaktadır. Bölgenin kalan kısmı ekonomik krizin batağında çırpınmakta olduğu için Körfez'in sahip olduğu mali fazlaların devasa boyutlara ulaşması bölgedeki ekonomi politik yapının eşitsizliğinin onaylanmasıdır. Bu gerçeğin basit bir temsili Körfez'deki Arap ülkeleriyle bölgenin geri kalanı arasındaki mevcut hesap bilançosu farklarında açıkça görülmektedir. 2008

yılında petrol fiyatlarının yükseldiği dönemde Körfez ülkeleri ve Arap dünyasının geriye kalan kısmı arasındaki fark 230 milyar ABD dolarına ulaşırken (son yirmi yılın en yükseği) bu rakam 2009'da 230 milyar ABD dolarına indi. 2011 yılı itibariyle kısa süreli olarak aşağıya doğru inen trend tekrar geriye döndü ve 280 milyar ABD dolarına ulaşarak yeni bir zirve yaptı. Bu nedenle, bölgenin eşitsiz ve birleşik gelişimi tarihte daha önce hiç yaşanmadığı kadar uçlaşmış durumdadır ve küresel ekonomide yaşanacak herhangi bir olumsuz durumda bu eşitsizlik kesinlikle daha da fazla artacaktır.

Bu nedenlerden ötürü, bölgesel yapı, kitle mücadelelerindeki siyasal ifadeyi şekillendiren açık ve öncelikli öğe olarak ne kadar çok ortaya çıkarsa bu hareketler de o oranda güçlü olur ve nihai başarı şansları çok daha yüksek olur. Bunun pratikte nasıl göründüğünün bazı örneklerini bulmak mümkündür. Başlangıç için Körfez sermayesinin uluslararasılaşmasının açık bir sonucu olarak, emperyalizmi ve kemikleşmiş ulusal elitlere karşı mücadele vermek aynı zamanda Körfez ülkelerine karşı da mücadele vermek anlamına gelmektedir. Neoliberal yörüngede meydana gelecek her sürdürülebilir geri dönüş ilk ve öncelikli olarak Körfez açısından doğrudan bir meydan okumayı ifade edecektir. Bu da son derece aşikar bir biçimde yağmalanmış varlıkların geri alınması veya fabrikalardaki demokratik denetimin kurumsallaştırılması girişimlerinin ülkede ikamet etmeyip Körfez bölgesinde yaşayan sahiplerin kitlesel eylemlerin hedefi olmaları durumunun ortaya çıkacağı anlamına gelmektedir ve zaten Mısır'daki çok sayıda örnekte bu durum açıkça görülmüştür.

Yakın bağlantılı olarak, Körfez'deki kraliyet aileleri ve diğer yatırımcılar tarafından Mısır, Tunus veya herhangi bir yerdeki yeni hükümetlere dönük verileceği taahhüt edilen milyarlarca dolarlık desteğin neoliberal programın yörüngesini koruma girişimleri biçiminde anlamak gerekir. Körfez devletleri tarafından taahhüt edilen mali akışlar IMF ve Dünya Bankası'nın önerdiği rakamların çok üzerindedir ve bu kurumların vermiş olduğu yardımda (genellikle Özel Sektör Kamu İşbirliği mekanizması üzerinden verilmektedir) olduğu gibi kesinlikle neoliberal politikalarına bağlıdır. Aslında taahhüt edilen bu yardımlarda devrimden sonraki aylarda yaşanan durgunluk Körfez ülkelerinin, yeni oluşan hükümetlerin IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen borç verme koşullarını kabul etmelerini beklemelerinden kaynaklanıyordu. Bu anlamda Körfez ülkeleri ve Batılı ülkelerin devrim sonrası oluşan momente müdahaleleri eski dönemde hakim olan güçlerin yeniden baş rolde olmalarını sağlamaya dönüktür. Uluslararası mali kurumlar ve Batılı devletlere ait olup

Körfez ülkeleri tarafından dile getirilen ekonomi projesiyle, neoliberal politikalardan vazgeçme anlamında yapılacak her girişim için Körfez'den gelen bu borçları ve yatırım akışı kısıtlamalarını reddetmek gerekir.

Bu mali akışların bir diğer tarafı da Körfez tarafından verilen desteğin eski düzen yapılarının büyük değişime uğraması noktasında pek az niyet beyan eden hükümetlere ve siyasal hareketlere gitmesidir. Bu durum en açık biçimde Körfez ülkeleri tarafından bölgedeki İslamcı hareketler ve diğer hareketlere yapılan milyonlarca dolarlık akışlarda ortaya çıkmaktadır. Bölgesel ekonomi politik perspektifinden bakıldığında bu mali yardımın dini bağlılıkla ilgisi yoktur, bunun yerine Körfez'deki devlet aygıtının *siyasal* nüfuzunu daha derinleştirme amaçlıdır. Müslüman Kardeşler örgütünün siyasal ve ekonomik platformlarının her ikisinin de açıkça doğruladığı gibi, Körfez ülkelerinin bu hareketleri teşvik etmesi Körfez'in birikim yapısı ve emperyalizmin daha geniş çaplı çıkarları merkezli bir bölgesel ölçeği korumaya hizmet etmektedir. Bu özellikle, devletin kendisinin kısmi bir ayrışma yaşadığı bağlamda açıkça görülür ve egemen sınıflar açısından bakıldığında yeni hegemonya projesini hayata geçirebilecek alternatif bir başka siyasal hareket yoktur. Körfez ülkelerinin siyasal İslama verdiği destek sermayenin uluslararasılaşması açısından gerekli bir sonuç olacak şekilde devlet aygıtının uluslararasılaşmasının kısmi bir yansımasıdır.

Emperyalizm ve Körfez ülkelerinin çıkarları, en temel özellikleri olarak ortak temellerde şekillenmektedir. Son 20 yıldır bölgenin Batı öncülüğünde yaşadığı açılma politikasından en kârlı çıkan Körfez'deki kapitalist sınıftır ve emperyalizm hem siyasal hem de ekonomik anlamda (ve hatta bir dereceye kadar, Libya, Bahreyn ve Suriye örneklerinin gösterdiği gibi askeri anlamda) büyük ölçüde Körfez devletleri tarafından savunulmaktadır. Bu, Körfez ülkeleriyle Batılı ülkeler arasında ve hatta Körfez ülkeleri arasında herhangi bir rekabet olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca bölgedeki hegemonyanın emperyalist ülkelerde olmaya devam etmediği anlamına da gelmez. Aksine bu, Körfez ülkelerinin bölgesel ekonomi politiğin merkezini oluşturduğunun ve bölgedeki hiyerarşilerin en tepesinde yer alan konumlarının bir başka biçimiyle devrimci isyanların da koşullarını oluşturan tamamen aynı süreçlerin bir sonucu olduğunun kavranmasıdır. Emperyalizmin denetçiliği bağlamında üstlendikleri heybetli konumları doğrudan, bir bütün olarak son yirmi yılda bölgeyi karakterize eden eşitsiz ve birleşik gelişim biçimlerinin korunmasına dönük varoluşsal bir ilgiden gelmektedir. Devlet ve hakim sınıf yapıları

Körfez'in siyasal ve ekonomik gücünün bölge çapında daha da yayılmasından ayrılamaz ve bu yapılara dönük herhangi bir köklü karşı çıkış Körfez devletlerini de karşısına almak zorunda kalacağı anlamına gelir. Arap dünyasındaki devrimlerin başarısı nihai olarak, Marx'ın 1848'de Avrupa'daki devrimleri tanımlamak üzere yaptığı gibi 'ulusal çapını derhal terk etme' becerisine ve ulusal düzeyde derinlemesine başlayan süreci bölgesel ölçekte başarıyla tamamlamasına bağlıdır.

Bölüm 1.

Körfez Ülkelerinde Yaklaşan Sınıf Oluşumu

Körfez ülkelerinde son değişikliklerin sıkça kullanılan bir simgesi, Dubai, Şeyh Zayed yolundaki ana caddenin 20 yıl önceki görüntüsüyle bugün yolun aynı bölümünü karşılaştıran iki farklı fotoğraftır. Bu fotoğraflar sadece yirmi yıl içerisinde yaşanan olağanüstü dönüşümü resmeder. İlk çekim uçsuz bucaksız çöl ve tozlu bir yol ile çevrili birkaç tenha binayı gösterir. Daha yeni olan ikinci fotoğraf ise pırıl pırıl ışıkların ve yükselen gökdelenlerin çarpıcı bir panoramasını sergiler. Bilim kurgu analojileri sık sık bu manzarayı betimlemeye alışıktır. Dünyanın en yüksek binaları ufuk çizgisinde birbiriyle adeta mücadele içerisinde kıvrılırken mimari mantığa adeta meydan okurlar. 2008 küresel finansal krizi ufukta belirirken Dubai inşaat sektöründe yaşanan muazzam kabarma esnasında (büyük ihtimalle abartılı olsa da) yaygın söylenti, tüm dünyadaki faal vinçlerin yaklaşık dörtte birinin bu şehirde çalıştığıydı.

Dubai'nin gelişmesindeki bu olağanüstü patlama Körfez'in karşı tarafıyla paraleldi. Bütün Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri, petrol zengini altı Arap monarşisinin bölgesel bir bloğu -Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri- son on yılda otoyolların, gök-

delenlerin ve düşsel projelerin bir karmaşasına dönüştürüldü. 2000'li yıllar boyunca KİK, "megaprojelerin" dünya çapında önde gelen mühendislik şirketlerini cezbeden büyük inşaat ve sanayi planlarının dünyadaki en büyük pazarıydı. Dünyanın en yüksek binası, en büyük alışveriş merkezi ve en büyük alüminyum, plastik, seramik, petrokimya kompleksleri KİK'te bulunmakta ya da KİK'te yapım aşamasındaydılar. *Kıyı* Çin*'in*[1] tartışılabilir bir istisna olması haricinde, bu gezegen üzerinde bu kadar kısa bir zaman dilimi içinde böyle kayda değer bir dönüşüm görmüş başka bir bölge yoktur.

Körfez'in bu çarpıcı gelişiminin arkasında ne yatıyor? Özellikle, 2000'den 2008'e petrol fiyatındaki büyük artışın ardından, petrol gelirlerinin akıllıca kullanımı elbette bu soruya verilecek olan net cevaptır. Bu fiyat artışının zirvesinde KİK'in sembolik Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH), 1 trilyon dolardan fazla bir miktara, yani 61 trilyon dolar civarında olan dünya toplamının %2'sine yakın bir orana kadar tırmanmıştı. 2008 yılında KİK, dünyanın on dördüncü büyük ekonomisiydi (hemen hemen Avusturalya'yla aynı boyutta) ve kişi başına düşen GSMH'nın dünya ortalamasının üç katı olduğu kaydedilmişti. Bununla birlikte, hidrokarbon zenginliği son on yılın ekonomik dönüşümü için şüphesiz kilit anahtarken, elinizdeki kitap KİK'in gelişiminin farklı bir yönünü betimler. Bu çalışma, ziyaretçilerin aslında bölgenin petrol üzerinden yaptığı patlama konusunda gördükleri şeyin -kendi çöl kuzeni[2], serap gibi- resmin tamamı olmadığını savunur. Körfez'in ekonomi politiğinde temel bir dönüşüm olan beton ve çelik, çok daha derin bir kaymanın fiziksel somutlaşmasıydı. KİK, dünya kapitalizminin asıl düğüm noktası, onlarca yıldan beri bölgeyi simgelemiş sosyo-ekonomik ilişkilerde değişimleri hızlandıran bir statü haline geldi. Kitabın sonraki bölümlerinde analitik odak noktası, Körfez kapitalizminin bu evrimi, yani dünya pazarı ve yerel ekonomi politikaların gelişimiyle bağlantıları olacaktır.

Bu kitabın temel iddiası, bu değişimleri bütünüyle kavramak için Körfez'deki kapitalist sınıfın oluşum sürecini anlamak ve haritasını çıkarmak gerektiğidir. Körfez kapitalist sınıfı -1960'lı ve 1970'li yıllarda devlet destekli ve aile tabanlı ticaret gruplarından, günümüzdeki birkaç devasa holdingin

[1] Çin, Kıyı Çin ve Karasal (iç) Çin olarak sınıflandırılmaktadır. Kıyı Çin sermayenin doğru yatırım yeri olarak ucuz, verimli, uygun iş gücünün bulunması açısından daha elverişli ve üretken mekansal tercih niteliği taşımaktadır. Kıyı Çin'in Karasal Çin, Hindistan ve en ucuz iş gücünün olduğu Vietnam'a tercih edilmesinin nedenleri (1) Altyapı; (2) Kolay iş yapma; (3) Ölçek ekonomisidir. (ç.n. İtalik çevirmene aittir.)

[2] Çöl kuzeni ifadesi bir türün başka bir türle ortak özellikleri temelinde kurulan ilişkiyi ifade etmekte kullanılır. Yani benzerlikler üzerinden kurulan ilişki. (ç.n.)

hâkimiyetine- hızlı ve 'sıcak sera'[3] tarzında ortaya çıktı. Geçen on yıl boyunca uluslararasılaşması (Körfez kapitalizminin göze çarpan en önemli niteliklerinden biri uluslar arası hale gelmesidir) kitapta incelenen bölge ekonomi politiğinin temelini oluşturmaktadır. Büyük Körfez holdingleri artık sadece tek tek üye devletler içerisinde sıkışıp kalmak yerine bütün KİK genelinde kâr getiren faaliyetler tasarlamaktadırlar. Bu holdingler bölge genelinde bulunan çok çeşitli endüstri, finans ve perakende firmalarını kontrol altında tutmaktadırlar. KİK'te belirginleşen sermaye birikim biçimleri yeni bir takım uluslararasılaşmış sosyal ilişkileri içerir ve dolayısıyla, bundan sonra *Khaleeji Sermayesi* olarak betimlenen sınıf oluşumunun bir sürecini temsil eder. Arapça bir kelime olan *khaleej,* harfi harfine 'Körfez' olarak çevrilir ancak bölge halkını Ortadoğu'nun geri kalanından ayrı konumlandıran genel bir pan-Körfez Arap kimliğini aksettirmek için coğrafi bir anlamın ötesine geçer. Khaleeji Sermayesi, bu kitabın başından sonuna kadar, sermaye birikimlerini tamamen ve tutarlı bir şekilde KİK alanı genelinde, sermayenin uluslararasılaşmasına dayandıran söz konusu kapitalistleri tanımlamak için kullanılır. Khaleeji Sermayesi hiçbir şekilde 'ulusal' kimliğin bir kaybı anlamına gelmez, daha ziyade pan-KİK ölçeğinde sermaye birikimine doğru bir yönelimi ve perspektifi ifade eder. Bu kitabın göstereceği gibi, Khaleeji Sermayesi bir Suudi Arabistan-Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ekseni etrafında, bu çekirdeğe ikincil bir tarzda bağlanmış diğer sermayelerle birlikte, hiyerarşik bir yapıdır. Khaleeji Sermayesi, Körfez'de sermaye birikimini, sermayenin uluslararasılaşması içerisinde bulunan ve onun vasıtasıyla meydana gelen sınıf oluşum sürecini destekleyen, sosyal ilişkilerdeki değişikliği yansıtan yeni bir alanın gelişimini temsil eder. Sınıf oluşumunun bu süreci, Körfez ekonomisinin hızlı gelişmesine ve Körfez kentlerinin fiziksel dönüşümüne derinlemesine bağlanabilir. Sınıf oluşum süreci Körfez'in gerçek hikayesi ya da görüntüsünün ardındaki gerçeğin anlatılmamış hikâyesidir ve günümüz Ortadoğu'sunun ve bütün olarak dünya pazarının kavranması açısından büyük bir önem taşır.

Sömürgecilik ve Körfez Ülkelerinin Kökeni

Suudi Arabistan dünyanın toplam konvansiyonel petrol rezervlerinin yaklaşık beşte birine sahiptir ve KİK'e egemendir. KİK'in toplam nüfusunun yaklaşık üçte ikisini ve toplam yüzölçümünün ise yüzde 80'den fazlasını oluştu-

[3] '*Hothouse*' sera ya da sıcak sera biçiminde çevrilebilecek olan bu terim, yoğun bir faaliyetin var olduğu durumları ya da kendi mevsimi dışında yani kendi doğal gelişim koşulları dışında (hazır koşullar altında, doğalın dışında) ortaya çıkmış durumları işaret etmek için kullanılır. (ç.n.)

rur. Daha az nüfusa sahip olmalarından dolayı kişi başına düşen GSMH'nın daha yüksek olduğu Katar, Kuveyt ve BAE'nin büyüme oranlarına göre geride kalmış olmasına rağmen, Suudi Arabistan bölge GSMH'nın neredeyse yarısına da katkıda bulunur. Düşük ücretli bir göçmen işgücü bütün KİK ülkelerinin emek gücünün büyük bölümünü oluştururken ve vatandaş olan/olmayan ülke sakinleri arasındaki servet kutuplaşması fazlasıyla yüksekken, bu toplam rakamsal verilerin kesinlikle temkinli olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bu altı KİK ülkesinin siyasal yapısı güçlü benzerlikler taşımaktadır. Yöneticinin iktidarı etkin bir şekilde kalıtsaldır ve bu kalıtsallık devlet aygıtlarıyla ekonominin geniş alanlarını kontrol eden bir ailenin elinde toplanır. Bahreyn (*majlis el-nuwab*)[4] ve Kuveyt (*majlis el-umma*)[5] gibi iki KİK ülkesinde, seçilmiş yasama organında sınırlı siyasal tartışmalar var olsa da oy verme hakkı yerleşik nüfusun küçük bir oranıyla sınırlıdır ve her iki ülkedeki yöneticiler parlamentoyu feshetme gücüne sahiptirler. Diğer KİK ülkelerinin ise yöneticiye karşı çıkma bağlamında daha az etki gücüne sahip oldukları, daha da sınırlı 'danışma meclisleri' vardır. Medya üzerindeki sıkı denetimden tutun da muhaliflerin hapsedilmesi ve sürülmesine kadar siyasal baskı KİK devletlerinin hepsinde olağandır.

Bu siyasal ve ekonomik niteliklerin anlamı ve en son yörüngesi ilerleyen sayfalarda daha fazla incelenecektir. Fakat KİK'te kapitalizmin ve sınıf oluşumunun tartışmasına uygun taslağı oluşturmak için, bu altı ülkenin tarihsel kökenlerinin geniş bir değerlendirmesini yapmak faydalı olacaktır. Daha sonraki gelişmelerin çoğu, sömürge zamanında oluşturulmuş sınıfın ve devletin özel biçimleniminin etkisini taşır. Bunu takiben gelen şey doğrudan sömürge egemenliğinin bir döneminde, aşağı yukarı 1900'lerden bu yana bölgenin ister istemez sadeleştirilmiş bir tanımı olacaktır. Bölgenin sömürgecilikten doğmasına eşlik eden bu temaların birçoğu sonraki bölümlerde (özellikle 3. Bölümde) yeniden değerlendirilecektir.

[4] *majlis el-nuwab*: Temsilciler meclisi olarak adlandırılan Bahreyn'in yasama organıdır. (ç.n.)

[5] *majlis el-umma*: Kuveyt Millet Meclisi ya da Ulusal Meclis ya da Ulusal Kamara olarak bilinen Kuveyt'in yasama organıdır. (ç.n.)

Tablo 1.1 KİK Ülkelerinin Temel Özellikleri

	Nüfus (milyon, 2008)	Yüzölçümü (bin km^2)	GSMH (geçerli, US$ Milyar, 2008)	Reel GSMH % büyümesi (1992-2001 ortalaması)	Reel GSMH % büyümesi (2008)	Kişi başına GSMH (2008, '000 US$)	GSMH % olarak Ham petrol ve benzin (gaz) (2007)	Göçmen emek gücünün % (2008)
Suudi Arabistan	24.807	2,000	475	1.9	4.2	19.15	48	51
BAE	4.5	83.6	261	4.3	5.1	58.27	35.9	92 (2006)
Kuveyt	2.7	17.8	148	8.9	5.5	54.26	54.5	84
Katar	1.3	11.6	71 (2007)	7.9	25.4	62.45 (2006)	56.6	94
Umman	2.8	309.5	60	4.4	12.8	21.65	45.2	68
Bahreyn	1.1	0.7	21	4.9	6.3	19.8	13.6	74
KİK Toplam	36.88	2,423	1,037	-	-	28.28	-	69

Kaynak: Dünya Bankası İstatistikleri, KİK Genel Sekreterliği, http://www.gcc-sg.org, Erişim Tarihi: 10 Ekim 2009.

19. yüzyılın sonunda KİK haline gelen bölge (Suudi Arabistan'ın geleceği konumundaki Najd ve Hicaz olarak bilinen bölgeler ve sahil alanları boyunca boyun eğmeyen birkaç Arap ve İranlı aşiret hariç olmak üzere) tamamen İngiltere'nin sömürge imparatorluğuna dahildi. İngiltere, bölgede genel olarak iktidarın geniş egemen bir aileye mensup bireysel yöneticilerin sorumluluğu dâhilinde birleştirilmesini destekliyor ve Arap Yarımadası aşiretlerinden birine geri giderek onların kökenlerinin izini sürebiliyordu. İngiltere tarafından onaylanan ve desteklenen bu bireysel yöneticilerin egemenliği sayesinde mevcut iktidar sahipleri tarımsal faaliyetlerin (özellikle, hurma tarımının ve balıkçılığın) yanı sıra inci avcılığı ve ticari faaliyetlerden alınan vergilerle servet sahibi oluyordu. İngiltere'nin başlıca endişesi diğer yandaş sömürgeci ve bölgesel iktidarların Körfez bölgesinden dışlanması; inci avcılığı ve diğer ticaretle devam eden kârlı sözleşmenin dışında bırakılmasıydı. Körfez'deki bu çıkarlar, Hindistan üzerinde sürekli kontrole odaklanan daha geniş sömürgeci bir sisteme tabiydi.

İngiltere tarafından denetlenen ticarete dönük ekonomik itaat neticesinde, egemen *shuyoukh* (Şeyhler), Körfez'in kıyı kesimi boyunca büyük ölçüde varlığını sürdürebilmek için İngiltere'nin desteğine bağlıydılar. İngiltere bütün yönleriyle bu olgunun farkındaydı ve bölge içerisinde, bölgeyi varlığını sürdürmek için bir dış güce güvenen birçok küçük şeyhliğe ayırarak net bir şekilde ifade edilmiş parçala-yönet politikasını sürdürüyor; yönetici ve İngiltere arasındaki anlaşmayı somut bir halde dışa vuruyordu. Körfez içerisinde yani Kuveyt ve Irak, İran ve BAE, Suudi Arabistan ve Abu Dabi Emirliği, Katar ve Bahreyn, Resü'l-Hayme ve Umman ve benzerleri arasında bugüne kadar sürüp giden sınır tartışmalarının pek çoğu, kısmen (günümüzde, elbette bu sınırlar içinde kalan potansiyel petrol ve gaz rezervleriyle vurgulanan) İngiliz politikasının bir mirasıdır. Bölgesel hudut kavramının, Körfez'in büyük bir kısmı boyunca, yabancı bir ifade oluğunu vurgulamak özellikle önemlidir. Bunun anlamı sınırların dışarıdan yapay olarak düzenlenmiş olduğu ve sabit sınırlardan ziyade sürekli değişen aşiret etkisi aracılığıyla geniş göçebe nüfusunun coğrafyayı görüntülediğidir.

Bu genel çerçeve dahilinde, nihai olarak KİK'i oluşturan devletler arasında, yine de dikkate değer içsel bir ayrım söz konusuydu. En çok göze çarpan ayrım, İngiltere'den bağımsızlık bağlamında Körfez kıyı bölgelerine nazaran önemli derecede özerkliğe sahip olan Najd ve Hicaz'ın özel durumuydu. 1915'ten 1927'ye kadarki kısa süreli 12 yıllık dönem hariç olmak üzere, ne

Najd ne de Hicaz İngiltere'yle bir anlaşma düzenledi. Onların statüleri kısmen gevşek bir Osmanlı İmparatorluğu ve Najd'ın kendi[6] içerisinden çıkan rakip aşiretlerin talepleri arasında gidip gelmişti. Nihayet Najd ve Hicaz'ı kontrol etmek için verilen mücadelede galip çıkan El-Suud hanedanı, kıyı bölgeleri boyunca yaygın olan ticari faaliyetlerin vergilerinden ziyade göçebe aşiretlerden elde ettiği feodal haraca benzer bir yapıdan servet sahibi oldu[7]. Bununla beraber El-Suud için şehirler iktidarın, zenginliğin ve diğer aşiretler üzerindeki hâkimiyetin merkezi noktaları olarak denetimin asıl düğüm noktalarını sağlamak için son derece önemli bir rol oynamaktaydı ve bu şehirler savaş gelirleriyle tamamlanmıştı (Sharara, 1981:58). Sürekli bu savaş dürtüsü, ideolojik olarak, dini fanatizm adına fetih düşüncesini uygun gören, İslami mezhep, *muwahiddun* tarafından desteklenen militan öğreti üzerinden savunuluyordu. El-Suud yönetiminin nüvesindeki dini-askeri ortak yaşam, kuruluş safhasındaki devlete, güçlü genişlemeci bir nitelik veriyordu. Bu nedenle Kuveyt, Katar, Bahreyn, Umman ve Abu Dabi gibi daha zayıf olan komşular, mevcut yağmacı gücün karşısında İngiltere'ye yakınlaşmaya daha fazla mecbur kaldılar.

Kuveyt, özellikle, büyüyen El-Suud sülalesi, Osmanlı İmparatorluğu ve İngiliz sömürgeciliği güçleri arasında tehlikeli bir biçimde sıkışmıştı. Kuveyt diğerlerine nazaran, aslen Najd'dan gelen, ekseriyetle yerleşik ailelere dayanan zengin bir tüccar sınıfına sahipti. Irak üzerinden karayolu ile yapılan ticarette bir kavşak noktası konumunda olan Kuveyt, Körfez'in en üst noktasındaki pozisyonu itibariyle, tüccar sınıfı, inci avcılığı, gemi yapımı ve antrepo ticaret faaliyetleri sayesinde zenginleşti. Bu tüccar sınıfından gözünü ayırmayan, 18. yüzyılın sonlarına doğru el-Khalifa ve el-Jalahima gibi kendisine rakip iki ailenin Katar'daki (ve nihayetinde Bahreyn'deki) el-Zubara için geri çekilmelerini takiben rakipsiz kalmış olan el-Sabah ailesiydi. İthalat vergilerinin

[6] İlk Suudi devleti 1744 yılında al-Saud aşireti tarafından Najd'da kuruldu ve 1802 yılında Hicaz'ı da içine alacak şekilde yavaş yavaş genişledi. 1803 yılında Muhammed Ali Paşa öncülüğünde Hicaz'ın Osmanlılar tarafından Mısır zaferiyle geri alınmasından sonra devlet sona ermiş oldu ve 1818 yılında al-Saud tamamen bastırıldı. Al-Saud 1824 yılında yeniden iktidarı ele geçirdi ancak Osmanlı egemenliğinde kalan Hicaz'ı fethetmeyi başaramadı. İkinci Suudi Devletinin mağlubiyetinden sonra al-Saud 1891 yılında al-Rashid hanedanı tarafından yeniden birleştirildi ve nihayetinde 1932 yılında bugünkü Suudi Arabistan kuruldu. İngiltere ve al-Saud arasında imzalanan 1915-1927 Darin Anlaşması (ya da al-Qatif Anlaşması) pratikte İngiltere'nin Körfez ülkeleri üzerinde uyguladığı denetimden daha serbest bir anlaşmaydı.

[7] Arap yarımadasında kapitalizm öncesi sosyal oluşumların yapısı, Avrupa ve Japonya'daki feodal toplumların yapısına göre büyük ölçüde farklılık gösteriyordu. Arabistan'ın en önemli özelliklerinden biri göçmen ve yerleşik halklar arasındaki daimi çatışmaydı. Bu çatışmalar, Arap düşünür İbn-i Haldun'un gösterdiği bir özellik olan, tekrarlanan fetih ve çöküş döngüsüne örnek teşkil ediyordu (bkz. Baali, 1988). Bu toplumların diğer önemli bir özelliği arazilerle ilgili devlet mülkiyetinin üstünlüğüydü. Arap âlimleri toprak mülkiyetinin doğasını *ikta* (iqta) terimiyle tanımlıyorlardı. İkta yöneticinin bireylere askerlik hizmeti karşılığında (mülkiyet siz) toprakların kullanım haklarını bağışlamasıydı.

çoğu için tüccarlara bel bağlayan el-Sabah'ın karşısında tüccar sınıfının göreli büyüklüğü, Kuveyt'in petrol öncesi siyasal tarihinin, el-Sabah ve tüccarlar arasında anlaşmazlığın ve uzlaşmanın art arda gelen dalgalarıyla büyük ölçüde kesilmiş (ve 1900'lü yılların başlangıcına kadar göç tehdidi yüzünden sık sık tüccar sınıfı tarafından yönlendirilmiş) olduğu anlamına geliyordu (Crystal 1995; Fattah 1997). Özellikle I. Dünya Savaşına zemin hazırlandığı sıralarda el-Sabah'ın İngiltere hükümetiyle çok yakın bir ittifak sürdürmesi, kısmen tüccar sınıfından gelen taleplere cevap verme isteğinden ve kısmen de komşusu el-Suud'dan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen baskılardan kaynaklanıyordu. İngiltere ve Kuveyt arasındaki bu yakın ilişki, petrolün keşfinden sonra devam etti ve (3. Bölümde daha ayrıntılı tartışılacağa üzere) İngiliz sterlin bölgesi üzerinden Kuveyt'in petrol gelirlerinin 'geri çevirimi', Kuveyt'in finansal kurumlarının gelişiminde önemli bir adımdı.

1819 yılında Ras Al Khaimeh'in sahil alanında kurulmuş bir aşiret grubu olan Qawasim'in yenilgisiyle beraber, İngiliz savaş gemileri Körfez'in güneyindeki sahil alanlarında, denizi kontrol etmelerine karşı gelebilecek herhangi bir meydan okumaya kesin olarak son vermişlerdi. İngiltere 1820'den 1945'e kadar bütün Körfez şeyhlikleriyle imzalanmış bir dizi anlaşma sayesinde parçala-yönet politikasını sistemleştirdi ve yedi "Devlet" (Birleşik Arap Emirlikleri) ortaya çıktı (Abu Dabi, Dubai, Sharjah, Resü'l Hayme, Ummül Kayveyn, Füceyre ve Amcan, anlaşma seyri sonunda meydana geldiklerinden böyle adlandırıldılar). İngiltere, bu devletlerde yöneten konumundaki birbirinden ayrı yedi şeyhe arka çıkıyordu fakat onları İngiltere'den başka herhangi yabancı güçle ilişki kurmaktan men etmişti ve kendi donanmalarını kurmaları önlenmişti. Aslına bakılırsa, İngiliz kontrolü hiçbir yabancının, İngilizler'in kesin izni olmadan Körfez ülkelerinin herhangi birine giremeyecekleri denli kapsamlıydı (Zahlan, 1998:21)[8]. İngiltere'nin aracılığı olmaksızın birbiriyle ilişki kuramayan yedi şeyhlik arasında iç birleşme yönünde yapılabilecek herhangi bir hamle İngiltere tarafından anlaşmalar kanalıyla bloke ediliyordu. İngiltere dışsal bir hami ve bir güç denetleyicisi (power broker) olarak, aynı zamanda yedi şeyh arasındaki kaçınılmaz çatışmaları, onları düzenleme amacıyla kullanıyordu (Kazim, 2000:151).

[8] Bu kontrol 1825 yılında ilk olarak İngiltere tarafından atanan bir Yerli Temsilci sayesinde uygulandı. Görevi genellikle siyasal gelişmeleri ve aşiret birleşmelerini rapor etmek ve bölgeye giriş izinlerini denetlemek olan bu Yerli Temsilciler Hindistan ve İran'ın kıyı kesiminden gelen Müslümanlardan oluşuyordu. Yerli Temsilci, İran'ın Buşehr şehrinde bulunan Siyasal Temsilciye karşı sorumluydu. Siyasal Temsilciye gelince o da Londra'ya bağlı olan İngiliz Hint hükümetine rapor veriyordu.

1900'lü yılların başından bu yana, Körfez'in batı yanında yer alan Lingah limanı bünyesindeki İngiliz kira sözleşmesi (leasing) ve vergi haklarının İranlılar tarafından feshedilmesinden sonra Dubai, İngiliz sömürgeciliği için bir ticaret rotası ve British-India Steam Navigation Company[9] için bir ara liman olarak özellikle önemli hale geldi (Davidson, 2008:73-74). Dubai, Lingah'ı terk eden İranlı tüccarlara himaye ve vergiden muaf olma konumu bağışlamak için Dubai'nin yöneticisi Şeyh Rashid bin el-Maktoum'un kararıyla güçlendirilirken, şehrin vergisiz teşvik tedbirlerinden faydalanarak gelişen bir tüccar tabakasıyla beraber, tamamen ticari faaliyetlere yöneldi. Bununla beraber, 1950'lerde Abu Dabi'de petrolün keşfinden sonra, Dubai çok geçmeden daha varlıklı komşusu tarafından gölgede bırakıldı. Bu yedi Bağımsız Devlet, 1971 yılında İngilizlerin geri çekilmesinden sonra BAE adıyla birleşti.

Katar ve Bahreyn'de yöneticiler ve toplumun geri kalanı arasındaki ilişki kayda değer biçimde farklıydı. Daha önce bahsi geçen el-Khalifa ve el-Jalahima aileleri, Kuveyt'ten ayrıldıktan sonra 1766 yılında Katar'ın batı sahilindeki el-Zubara'da yerleştiler. Bu aileler El-Zubara'da, Kuveyt'teki geçmiş aşiret ilişkileriyle bağlantılı zengin bir inci avcılığı ve ticaret merkezi kurdular. Katar'da bulunan bir başka ana kabile aslen Najd'dan gelen el-Thani'ydi. Katar, yine de, bahsi geçen yıllarda İran'ın kontrolündeki komşusu Bahreyn'e nazaran ikincil bir önemdeydi[10]. 1783 yılında (Bahreyn'i yönetmiş ve İran'a sadakat borcu olan bir Arap aşireti) Matareesh'le birkaç yıllık rekabet ortamında, el-Khalifa ve el-Jalahima Bahreyn'i ele geçirdi ve kendi inci avcılığı ve ticari işletmelerini oraya taşıdı. Katar ufak tefek inci avcılığının ve balıkçı kasabalarının bir toplamına indirgendi ve birçokları tarafından Bahreyn'in bir sömürgesi olarak görüldü. Bunun sonuçlarından biri (el-Khalifa ve el-Jalahima geri çekilmesinden sonra geride kalan) el-Thani'nin, çok daha güçsüz bir tüccar sınıfı içerisinde bulunan nispeten varlıksız bir yöneten aile haline gelmesiydi. Katar'daki bu düşük nüfus aynı zamanda toplam nüfusun büyük çoğunluğunun, bazı tahminlere göre 1900 yılında Katar'ın yerli nüfusunun yarısının, kalabalık el-Thani aşireti tarafından oluşturulması anlamına geliyordu. Tüccar sınıfının zayıflığı ve el-Thani'nin görece büyüklüğü, Katar'daki siyasal çekişmelerin büyük ölçüde geçimsiz bir yönetici aile içerisindeki farklı gruplaşmalardan çıktığını gösteriyordu (Crystal 1995). Bir avuç tüccar ailesi, bilhassa Darwish ve el-Mana,

[9] 1800'lü yılların sonunda İngiltere ile Hindistan arasında taşımacılık yapan tekel konumundaki şirket. (ç.n.)

[10] Bahsi geçen zamanlarda ülke sakinleri İran ismini kullansa da yabancılar İran'ı "Pers" olarak tanımlıyorlardı. Elinizdeki çalışmada "İran" kullanımı tercih edilmektedir.

el-Thani'ye yakın kaldılar ve bugün Katar'daki kapitalist sınıfın önemli bir bileşeni olarak yavaş yavaş geliştiler.

El-Khalifa ve el-Jalahima ittifakı, Bahreyn'in 1783 yılında ele geçirilmesinden hemen sonra parçalandı ve el-Khalifa adanın tartışmasız yöneticisi olarak ortaya çıktı. Körfez'deki ticari faaliyetler için Bahreyn önemli bir güzargahtı[11]. Bahreyn, Basra (günümüzde Irak) ve Maskat (Umman) arasındaki Hint mallarının ticaretinde başlıca liman kentini oluşturdu ve Körfez'deki en önemli inci avcılığı merkezlerinden biri oldu. Matareesh aşiretinin El-Khalifa tarafından yenilgiye uğratılması, Körfez'in geri kalanıyla kıyaslandığında Bahreyn'e çok önemli bir sosyo-ekonomik üstünlük kazandırıyordu. Katar'ın aksine, Kuveyt ya da nihayetinde BAE halini alan şeyhlikler, Bahreyn'in egemen eliti olan Sünni el-Khalifa, sayısal olarak Körfez'in doğu tarafına doğru yerleşmiş Arap aşiretlerinden gelen Şii çoğunluktan daha az olan hâlihazırdaki bir Sünni topluluğa katıldı. Mezhebe dayalı bu farklılıklar toplumsal bölünmelere yansıyordu. Daha yoksul Şiiler kırsal kesimde hurma yetiştiriciliği ve balıkçılıkta yoğunlaşırken, tüccar ve egemen elit tabakanın en büyük kısmı Sünnilerden oluşuyordu. Şii çiftçilerin oy kullanmak ve su vergisi için el-Khalifa'ya ödeme yapması gerekiyordu. Diğer yandan Sünni nüfus üzerinde benzer vergiler uygulanmıyordu (Khuri 1991, p.48). Zamanla, bazı Şiilere de, *vezir*, bakan ya da sekreterlik konumları verildiği için Şiiler içerisinde bir tabakalaşma ortaya çıkmaya başladı ve bu münasebetle Şiilerin üst tabakası toprağın yeniden pay edilmesi ve kiranın toplanması hakkını elde etmiş oldu. Bu toplumsal yapı, Bahreyn toplumundaki en önemli bölünmenin, bir yanda birleşmiş Sünni aşiretler olan el-Khafila ve Şiilerin varlıklı olan küçük bir dilimi ile diğer yanda çoğunluğu yoksul Şiilerin en büyük kısmı arasında ortaya çıktığını gösteriyordu. Bahreyn politikası 'Sünniler Şiilere karşı' şeklinde yorumlanamazken ve Bahreynli muhalif gruplar tarihsel olarak mezhepçi bölünmeler karşısında dikkatli olmuşken, ülkenin sınıf oluşumu konusundaki bu ilk tarihin etkisi bugün için önem teşkil etmeye devam eder.

Arap yarımadasındaki ülkeler arasında, Umman (hiçbir zaman resmi olarak bir İngiliz sömürgesi ya da koruyuculuğu altında bir devlet olmamasına rağmen) belki de en fazla İngiliz sömürgeciliğinden etkilenmiş olanıydı. Umman 18. yüzyılda Hint Okyanusu'nda Doğu Afrika, Hindistan ve Arap yarımadası arasında ticaretin çoğuna egemen olan canlı bir ticari sistemin merkeziydi.

[11] 1934 yılından itibaren Bahreyn aynı zamanda İngiliz egemenliğinin en önemli idari merkezi oldu. Bahsi geçen yılda İngiltere Körfez Arap ülkelerinde İngiliz egemenliğinin ana mecrası haline gelen adada, yeni bir pozisyon olan Siyasal Temsilcilik makamını oluşturdu.

Umman'ın başarısının anahtarı, kapitalizm öncesi (prekapitalist) Afrika'nın iç kısmı ile sanayileşen Avrupa kapitalizmi arasında önemli ticari arabulucu sıfatıyla hareket eden Doğu Afrika adası Zanzibar üzerindeki kontrolü olmuştur. Esas itibariyle, kölelerin, hayvan ürünlerinin ve hammaddelerin tüm kârlı Afrika ticareti, Hindistan üzerinden Avrupa'ya Zanzibar yolu ile geçiyordu. İngiltere ve Fransa 1800'lerin başlarında Hint okyanusu üzerindeki kendi egemenliklerini kanıtlamak için savaşırken, bu ticaret büyük ölçüde duraksadı fakat yine Ummanlı toprak sahiplerinin denetimi altında olmak üzere, son derece kazançlı karanfil üretimi bu ticaretin yerini aldı. Bununla beraber, Ummanlı egemen aile içerisindeki bir dizi tartışma ve İngiliz arabuluculuğundan sonra Umman 1860 yılında Zanzibar üzerindeki denetimini ve Doğu Afrika sömürgelerini yitirdi. İngilizler Arap yarımadasının iç kesimindeki aşiretlerden gelen tehditlere karşı ülkenin başkenti Maskat'ta bulunan, kendi asıl ortakları Sultan Taymur Ibn Faisal'ı desteklemek için askeri müdahaleyle Umman'a egemen oldular[12] (Naqib, 1987:55-70). İngiltere'nin Körfez'in stratejik girişi olan Hürmüz boğazı üzerinde sıkı bir denetim kurma konusundaki temel endişesi nedeniyle, ülke hızlı bir şekilde güçsüzleştirildi. Umman askeri kuvvetleri İngiliz subayları tarafından yönetiliyor, Sultan'ın kararları büyük bir ölçüde İngiliz temsilcileri tarafından yönlendiriliyordu ve 1891 yılında Umman'ın İngilizlerin onayı dışında bölgedeki kontrolünü başkasına bırakmasını yasaklayan bir anlaşma imzalandı (Kaylani, 1979:570). Ummanlı Arapların ticarete girmeleri engellendi ve ülke dışına seyahat etmeleri neredeyse imkânsız hale geldi. Ticaret çoğunlukla İngilizler tarafından korunan Hintlilerce kontrol ediliyordu. Üstelik İngilizler, ülkenin ordusuna hizmet etmeleri için, şu anda Pakistan'ın parçası olan bir bölgeden gelen, Sünni Müslüman Belucileri getirdi[13]. Beluciler günümüzde hala Umman nüfusunun önemli bir parçasını oluştururlar (2002'de nüfusun yaklaşık yüzde 12'sini oluşturuyorlardı) ve günümüz Ummanlı kapitalist sınıf içinde önemli bir aile olan Zubair'in, Beluci kökenlerine sahip olduğu söylenmektedir (Peterson 2004).

Kısaca, 1920'lerden bu yana ortaya çıkmaya başlayan petrol çağının eşiğinde, Körfez'in çoğu (Suudi Arabistan'ın önemli istisnai durumu dışında) İngiliz sömürgecilik sistemine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. KİK ülkelerinin her birinin geleceği çeşitli ölçülerde, güçlü tüccar ailelerin ve sömürgeci destekçi-

[12] 1856 yılından 1970 yılına kadar ülke, iki coğrafi bölge arasındaki bölünmeyi de yansıtan şekilde Muscat ve Umman Sultanlığı olarak biliniyordu. Zanzibar'dan ayrılmasını takiben İngiltere, Sultanlık gelirlerinin ana kaynağıydı. (Townsend, 1977:43)

[13] Kaylani (1979:574) ordunun %70'nin Belucilerden ve diğer %20'sinin İngiliz sömürgelerinden askere alınmış paralı askerlerden oluştuğunu tahmin ediyordu.

lerin ağına bel bağlayan egemen aile tarafından kontrol ediliyordu. Petrole ilk saldırıyla ortaya çıkan yeni grupların yanı sıra, bu ilk tüccar ailelerin birçoğu Körfez kapitalizmini destekleyen proto(ilk)-sınıftı. Bu tüccar aileleri, sonraki petrol devrinde karmaşık bir gelişim süreci yoluyla günümüz Khaleeji Sermayesine dönüştürülen toplumsal tabanı oluştururlar.

Körfez'deki Sınıf Oluşumuna Kuramsal Yaklaşımlar

Çoğunlukla "Ortadoğu bölgesi çalışmalarının siyaset bilimlerine en büyük katkılarından biri biçiminde" tanımlanan rantiyeci devlet teorisi, bu sömürge zamanlarını takip eden dönemdeki devlet ve sınıf oluşumunun analizine egemen olmuştur (Anderson, 1987:9). Genellikle İranlı ekonomist Hossein Mahdavy'ın, rantiyeci devlet kavramını 1979 Devriminden önce İran'a dair geliştirdiğine inanılır[14]. Mahdavy, rantiyeci devletleri, "verili bir ülkenin bireyleri, şirketleri ya da hükümetlerine yabancı bireyler, şirketler ya da hükümetler tarafından ödenen kiralardan [oluşan] yüklü miktarda harici kirayı düzenli olarak alan" ülkeler şeklinde tanımlıyordu (Mahdavy, 1970:428). Petrol üreten ülkelerin gelirlerine ek olarak, Mahdavy tarafından betimlenen harici parasal kaynakların başka örnekleri, petrol boru hatları ya da (Mısırdaki Süveyş kanalı gibi) ulaşım yolları için ödenen kira bedellerini kapsıyordu. Yine de petrol gelirleri Mahdavy'e göre, özel öneme sahipti çünkü bu gelirlerin boyutu ülkedeki üretimin kendisine bağlı değildi. Bununla beraber, bu gelirler "Ortadoğunun petrol yataklarının daha yüksek verimliliğinden ve petrol şirketlerinin fiyat tespiti uygulamalarından kaynaklanan farklı ve tekelci kiralardan" geliyordu (Mahdavy, 1979:428-29). Mahdavy 1951'den 1956 yılına kadar olan dönemi Ortadoğu'da bir dönüm noktası olarak tanımlıyordu çünkü yükselen milliyetçi hareketler, pekçok devletin daha önce yabancı petrol şirketlerinin payına düşen petrol gelirlerinin büyük bir hissesini kendilerinin elde etmeleri sonucunu doğurmuştu. Bu, İran hükümetinin vergilendirmeye gitmek zorunda kalmaksızın büyük ölçekte kamu harcama programlarına ve diğer devlet harcamalarına önemli bir kaynak ayırabilmesini sağlıyordu. Mah-

[14] Literatürde nadiren ilişki kurulmasına rağmen "rantiyeci devlet" teriminin kökeni aslında 1900'lü yılların başına ve dünya ekonomisinin yapısına dair tartışmalara kadar uzanıyordu. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, finans sermayesinin ve yurtdışındaki borçlulara kadar uzanan kredilerden gelen kayda değer finansal kârların büyümesiyle beraber, birçok yorumcu önde gelen Avrupa ülkelerini rantiyeci devlet olarak tanımladı. Terimin çağdaş kullanımıyla, terimin yerli ekonomileri zayıf bir şekilde kalkındıran devlet odağı arasında çok açık bir fark vardır. Fakat bu ilk kullanım, dışarıdan türeyen mali akışların, dünya pazarında anahtar özellik haline geldiği ve bir bütün olarak dünya ekonomisindeki gelişmelerin geniş boyutlu bir eksenine yerleştirilmesi gerektiği olgusunun vurgulanmasının ne kadar önemli olduğunu gösterir.

davy bunu, hükümetin ekonomide önemli ve belki de baskın bir faktör olduğu, 'tesadüfi devletçilik' (fortuitous ètatisme) şeklinde tanımlıyordu.

Mahdavy'nin sonradan ortaya çıkan yazısında sıkça yankı bulan İran devletine dair bu kuramsallaştırması, hem siyasal hem de ekonomik anlamlar taşıyordu. Mahdavy, rantiyeci devleti, bariz bir biçimde yüksek sosyal durgunluk ve siyasal eylemsizlik olasılığıyla ilintilendiriyordu. Hükümet gelirleri toplumun sömürülmesinden ziyade, siyasal reformları uygulamak adına herhangi bir zorlamaya başvurmaktan hükümeti kurtaracak biçimde dışarıdan gelen kira bedellerinden elde ediliyordu. Üstelik böylelikle petrol gelirlerinden kaynaklı yükselen bir zenginliğin keyfini süren bir toplumda, toplumsal değişimi hedefleyen kitle hareketlerinin ortaya çıkma olasılığı da düşük olacaktı. Dahası hükümet, gruplara rüşvet verme ve baskı yapma ve böylece herhangi temel bir değişimi erken davranıp engelleme olanağına sahipti. Siyasal yapıdaki bu bozulmalar ekonomik düzeyle paralellik gösteriyordu. Mahdavy rantiyeci devletin ekonomi politikalarının, çeşitliliğe yönelik çok az bir özendirmeyle uzağı göremeyen, kısa vadeli rant geliri akışına olan güvene uygun hale getirildiğine inanıyordu. Mahdavy, İran'ın bu rant geliri akışlarına olan güvenini bilinçli olarak azaltması ve endüstriyel çeşitlendirme için planlarını uygulamaya başlaması gerektiğini savunuyordu.

1987 yılında Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani, Körfez monarşilerinde devletin doğasına dair tartışmaların temel bir referans noktasını oluşturan derleme çalışmalarında Mahdavy'in rantiyeci devlet kavramını, daha fazla geliştiriliyorlardı. Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani, bu çalışmalarında, rantiyeci-ekonominin bir altkümesi olan rantiyeci devlet ile birlikte rantiyeci devletin, rantiyeci ekonomiden ayrılması gerektiğini savunurlar. Rantiyeci devlet ulusal ve uluslararası ekonomiler arasında arabuluculuk eden bir bağlantıdır. Rant gelirleri üzerindeki denetimi yoluyla, bir bütün olarak ülkenin ekonomik gelişimini şekillendirir. Bu nedenle Beblawi ve Luciani'nın çalışmalarının analitik odağı, bir bütün olarak ekonomi karşısında devletin boyutu ve bağlantıları ve rolünün incelenmesi etrafında döner. Aynı zamanda dört özelliğe dayanan rantiyeci ekonominin *ideal tipinin* daha özel bir tanımını sunar: (1) rant geliri ekonomiye dışsal olmalı, yani, yabancı kaynaklardan gelir; (2) rant geliri baskın bir ekonomik faaliyet olmalı (Luciani tarafından gelirin % 40'ı olarak tanımlanıyordu); (3) nüfusun çoğunluğu rant gelirinin üretiminden daha ziyade onun tüketimi ve yeniden bölüşümüne bağlıdır ve (4) rant gelirinin en büyük alıcısı hükümettir (Beblawi ve Luciani, 1987:86-88).

Beblawi ve Luciani tarafından geliştirilmiş bu yapıyı kullanan daha sonraki tartışmaların çoğu, Körfez toplumlarında devlet ve diğer sosyal gruplar arasındaki ilişkiye odaklanıyorlardı. Rantiyeci devletin siyasal ve ekonomik temelli üç niteliğinin altı çiziliyordu. İlki Mahdavy'i takiben çok sayıda yazar, rantiyeci devlet ve despot rejimler arasında bir bağlantı olduğunu kabul ediyordu (Skocpol, 1982; Beblawi ve Luciani, 1987; Ross, 2001; Jensen ve Wantchekon, 2004). Örneğin Michele Ross rantiyeci hükümetlerin düşük vergi oranlarına dayanarak (dolayısıyla temsile dair taleplerden uzak durarak), koruma ağlarını besleyerek ve devletin egemenliğine meydan okuyabilecek grupların oluşumunu önleyerek 'büyük hesap verme sorumluluğu yönündeki baskıları' kaldırabildiğini iddia ediyordu. Bu anlayışla yola çıkan Ross bu tarz rejimlerin özünde daha despot olma eğiliminde oldukları sonucuna varır. (Ross, 2004:332)[15]. İkincisi, rantiyeci devletin ekonomik karar almada göze çarpıcı bir özerklik derecesine sahip olduğu ve dolayısıyla hangi sosyal tabakayı geliştireceği ve destekleyeceğini belirleyebildiği ileri sürülür. Üçüncü olarak, rantiyeci ekonomide faaliyetler açısından katma değer üreten sektörler yerine hizmet sektörüne doğru bir eğilim mevcuttur. Devletler tüketici taleplerini ve giderek daha çok yönlü hale gelen zevklerini tatmin etmek için ürünleri ülke içinde üretmekten ziyade ithal etmeyi daha kolay bulurlar (ve bunun için yeterince mali kaynaklara sahiptirler) (Niblock, 1980; Abdel-Fadil, 1987).

Bu üç nitelik Körfez'de post-sömürgeci dönemde özel sektör ve tüccar sınıflarının gelişimini anlatmak için sıklıkla kullanılmaktaydı. Devletin dağıtım kararlarının anlamı, petrol gelirlerinin yeniden yönlendirilmesinde belirli elit tabakalarının faydalanabildiğidir. Bu durum devletin (ve böylece egemen ailenin) özel hüküm alanı idaresinde kalan, petrol sektörüne doğrudan katılımı yoluyla gerçekleşmez. Bilakis mali destek için artık tüccarlar sınıfına güven yoktur. Petrol alanı rant gelirlerinin büyük akışından sonra, önde gelen tüccar aileleriyle beraber, devlet/egemen aile koalisyonu, yeniden ele alınır. Jilly Crystal'ın Kuveyt ve Katar olayında iddia ettiği gibi, anahtar strateji "tüccarların bir sınıf olarak devlet tarafından serbest bırakıldığı yerde" ortaya çıkar. Devlet hem doğrudan hem de dolaylı tarzda; yani arazi bağışları ve eski ticaret

[15] Ross 1971 ve 1997 yılları arasında 113 devletin geçmişine dayanan ulusal çapta istatistiksel bir zaman dizisi analizi aracılığıyla rantiyeci devlet/otoriteryenlik bağını kanıtlamaya çalıştı. Yöntemle ilgili diğer pek çok sorun arasında Ross, "rejim biçimlerinin" tamamen şekillenmesinde yabancı güçlerin rolünü görmezden geliyordu. Tim Mitchell (2009), kapitalist dünya pazarı içerisinde enerji kaynaklarının niteliği ve bu kaynakların kontrolünü inceleyen bir yorum yerine rantiyeci-devlet iddialarının otoriter devletler çerçevesindeki faydalı bir eleştirisini sundu.

yapan ailelere para temin etmek ve vurgunculuk imtiyazları gibi düzenekler vasıtasıyla bunu başarır (Crystal, 1995:8).

Rantiyeci devlet yapısı, Körfez devletlerinin (bunların yanı sıra, Afrika'da ve başka yerde benzer şekildeki ana kaynağı diğer kira geliri olan devletlerde) post-sömürgeci gelişiminin iç yüzünün kuşkusuz biraz anlaşılmasını sağlıyordu. Bu yapı karşılaştırmalı bir düzeyde devlet kurumlarının özel yapılanmasına ve bu kurumların diğer sosyal sınıflarla ilişkilerine dayalı olan farklı sonuçları ayırt etmeye yardım ediyordu. Gelecek bölümlerdeki tarihsel analizlerin pek çoğu, devlet oluşumunun ilk dönemleri içinde Körfez devletlerinin rantiyeci devlet geçmişinden kapsamlı şekilde yararlanmaktadır. Kitap, buna rağmen, birtakım farklı yollar bakımından rantiyeci devlet teorisinin metodolojik varsayımlarından ayrılır. Bu farklılıkların en belli başlısı devletin doğası ve sınıfla olan ilişkisiyle alakalıdır. Belirtildiği gibi, rantiyeci devlet teorisi, büyük oranda 'göreceli özerklik' kavramına dayanır. Buna göre, devlet bir takım manevralar yapmak ve kapitalist sınıfın kısıtlamalarından bağımsız düzeyde ekonomik stratejileri harekete geçirme bağlamında yüksek derecede bir hareket serbestisini içeren, farklı düzlemli bir ekonomi politik alanı olarak görülür. Kitabın ana tezi bu yaklaşımın bir hayli yanıltıcı olduğudur çünkü bu anlayış devleti Körfez toplumunun sınıf ilişkilerinden ayıran ayrı bir nesne olarak bu nesne üzerindeki bir mücadele şeklinde yorumlanan politikayla birlikte inceler. Bu anlayış devlet kelimesine dair Arapça açıklamaların çoğunda 'devleti zapt etme' ifadesinin geçmesi ya da önde gelen Lübnanlı sosyoloğun söylediği gibi 'hükümetin, siyasal kurumların, üretim araçlarının ve resmi ideolojinin dizginlerini elinde tutan... dış kuvvet olarak devletin meydana getirildiği' biçimindeki ifadelerin genel kullanımına yansır (Sharara, 1980:280). Rantiyeci yapı bünyesinde analitik odak, genel anlamda kapitalizme sosyal bir sistem olarak yöneltilen dikkat azlığıyla beraber (ekseriyetle herkesi kapsayan bir "topluma" karşı olduğu farz edilen) devlet üzerine oturtulur. Körfez ekonomisinin sınıfsal niteliği herhangi bir teorik kapsamlılıkla nadiren ele alınır ve 'kapitalizm' terimi bu açıklamalar içerisinde çoğu kez yer almaz. "Tüccarlar" kategorisi genel olarak -(Luciani'nin Suudi Arabistan ile ilgili belirttiği gibi) bölge üzerine bilimsel çalışmada ender olarak karşılaşılan terimler olan- "burjuvazi" ya da "kapitalist sınıf" ile eşanlamlı olarak kullanılır (Luciani, 2006:145).

Elinizdeki çalışma bunun tersine devleti bir 'şey' ya da bireysel sosyal aktörlerin bir derlemesi olarak kavramamaktadır. Aksine devamlı oluşum sü-

recinde olan bir sosyal ilişkiler dizisi olarak anlaşılan devleti, bireysel sosyal aktörlerle birlikte, sınıf oluşumunun belirli bir ifadesi şeklinde ele alır. Bu metodolojik yaklaşım, temel noktası devleti toplum içerisinde mevcut olan sosyal ilişkilerin yabancılaşmış bir biçimi olarak anlamak olan, Marksist kavrayışların çeşitliliğinden faydalanır. Bu şekilde kabul edilen devletin varoluşu, en nihayetinde sosyal yeniden üretimin sınıflara bölünmüş bir toplumun içerisinde ortaya çıktığı ve buna rağmen aynı anda bir toplum *olduğu* olgusunun bir ifadesidir. Yani bu sınıflar karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Devletin bu sosyal ilişki vasıtasıyla alınan biçimi 'evrensel ve özel çıkarlar arasındaki' çelişkidir (Marx 1844 El Yazmaları). Marksistler, sosyal ilişkilerin devlet biçiminde bu maddileştirilmesini "insanlar arasındaki ilişkinin bir şey niteliği aldığı ve böylece, asıl doğasının (insanlar arasındaki ilişkinin) her bir belirtisini gizlemek konusunda kesinlikle rasyonel ve tüm toplumu kapsayıcı görünen bir özerklik, 'hayali bir nesnellik'" edindiği fetişizm olarak tanımlarlar (Lukacs, 1968:83)[16]. Bu nedenle devlet bir şey değildir, aksine Bertell Ollman'ın ifade ettiği gibi, "egemen bir sınıfın toplumun geri kalanıyla bir dizi kurumsal biçim vasıtasıyla bağlantı kurduğu" bir *ilişki*dir (Olman, 2003:202). Bu kurumsal biçimler egemen sınıfın gerçekten egemen sınıf (siyasal anlamında) *olmasına* izin verir.

Ollman'ın burada "ilişki" kavramını kullandığı özel tavrı anlamak önemlidir. Ollman, Marx'ın "içsel ilişkiler felsefesinin" vurgulandığı epistemolojik bir yaklaşımı kullanır. Bu bakış açısına göre, nesneler arasında mevcut olan ilişkiler nesnelerin kendisine dışsal {olarak} değerlendirilmezler, ancak nesneler gerçekten var oldukları için, ilişkiler nesneleri oluşturan şeyin bir parçasıdırlar. İnceleme altındaki herhangi bir nesne, "oldukları şeyin bütünleyici öğeleri olarak dıştan onları bağımlı görmeye eğilimli olduğumuz parçaları kendi bünyelerinde barındıran ilişkiler" biçiminde değerlendirilmelidir (Ollman, 2003:25). Başka bir ifadeyle, nesneler kendi kendine yeten özellikte değildirler ve bütünle tutumlarında sahip oldukları ilişkiler kanalıyla oluşturulurlar. Böylelikle şeylerin gömülü olduğu ilişkiler bu nesnelerin "dışında" var olmaz ancak bu ilişkiler onların gerçek doğasına içseldir. Devlet bundan dolayı "egemen bir sınıf için yönetmek anlamına gelen şeyin parçası, yani sınıfın kendisinin bir temel özelliğidir" (Ollman, 2003:202) Devlet egemen sınıfa dışsal olan farklı ya da ayrık bir alan değildir.

Bu sebeple devletin "özerkliğinden" konuşurken dikkat edilmelidir. Kapitalist toplumda, devlet aygıtları kapitalist sınıfın çıkarlarını açık seçik belirt-

[16] Lukacs burada metayı ifade eden fetişizmi betimler ancak aynı tartışma devletin doğası için de geçerlidir.

mek ve düzenlemek için rol alır. Bu durumun mevcudiyeti hem ekonomik olarak kapitalist sermaye birikimini en iyi şekilde kolaylaştıran koşulların güvence altına alınması anlamında hem de siyasal olarak bu sınıfın gücüne meydan okumanın söz konusu olmayacağının garanti edilmesi anlamında doğrudur[17]. Özel çıkarlarının peşindeki bireyleri bir diğerinin karşısına koyan kapitalizm yönetimi altındaki üretim ve mübadele anarşik olduğundan, sıradan bir kapitalist sınıf çıkarının açık bir şekilde ifade edilmesi zordur. Kapitalist devlet, bu sayede, bir bütün olarak sermayenin "kamu yararına" arabuluculuk etmek amacıyla kapitalist sınıf içerisindeki bireyler ve gruplardan belirli bir düzeyde özerklik kazanır (ve de böylesi bir özerkliğe *gerek duyar*). Bu durum ne kadar aşikârsa kapitalist ekonomi o kadar gelişmiştir ve bu durum modern devletin önemli rolleri tarafından adamakıllı resmedilir: pazarın ve emeğin işleyişini düzenlemek, kapitalist sınıflar kapsamındaki çekişmelere hakemlik etmek, tek bir kapitalistin kârlı olarak destekleyemediği zorunlu altyapıları güvenceye almak ve ortaya çıkan kaçınılmaz kriz dönemlerini idare etmek. Fakat özerklik, "bağımsızlık" ya da egemen sınıftan "ayrılma" biçiminde anlaşılmamalıdır; bilakis, egemen sınıf iktidarının asıl bakış açısının kendisi olarak kavranmalıdır. Bu özerklik, kesinlikle, devletin bir bütün olarak baskın sınıfın çıkarlarını temsil edebildiği "göreceli özerklik" görünümündedir[18].

Üstelik eğer devlet, kapitalist sınıfın "içsel ilişkisi" -bir sınıf olarak onu oluşturan şeyin parçası- şeklinde kavranırsa, sınıf ve devlet arasındaki kavramsal bölünme değişmez bir sınır gibi algılanmaz. Sınıf hatları kapitalizmin gelişimindeki gibi yön değiştirir ve bu nedenle sınıf oluşumunun, zaman içerisinde ortaya çıkan sosyal ilişkilerin bir süreci olduğunu hatırlamak çok önemlidir[19].

[17] Gramsci'nin yanı sıra başkalarının da ifade ettiği gibi [politik açıdan] devlet aygıtı sırf güç ve iktidar anlamında kavramak doğru olmaz. Devlet toplumun farklı sınıflarının üstünde duran nötr bir organ olarak kendini yansıtabildikçe, etkin biçimde bir sınıf ilişkisi olarak gerçek karakterini daha fazla gizleyebilir. Bu sebeple modern kapitalist devletin asıl özelliği baskın sınıfın çıkarlarını sanki bütün toplumun çıkarlarıymış gibi yansıtmasıdır. Bu işlev devletin *yasallığıyla* ilgilidir ve "kamu yararının" ideolojik bir temsili sayesinde geliştirilir.

[18] Bu durum, Nazih Ayubi tarafından yürütülen Arap devlet yapısıyla ilgili yaptığı ayrıntılı tartışmada Marx'ın "potansiyel olarak çelişkili iki farklı devlet kavramı" ortaya attığını iddia etmesine yol açan yanlış anlaşılmış bir noktadır (Ayubi, 1995:5). Göreceli özerklik sorunu ve Marksist devlet kuramında, bu kavram etrafında dönen daha sonraki çoğu tartışma, Marx'ın klasik çalışması olan *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire*'inde yaptığı analizi devam ettirir. Bu çalışmasında Marx Bonapartizm'in Aralık 1851 yılındaki bir askeri darbeden sonra üçüncü Napolyon Louis Bonaparte'ın iktidara yükselmesini takiben, Fransa'da bir devlet biçimi olarak ortaya çıktığı belirlemesinde bulunur. Marx, bu dönemde yaşanan büyük toplumsal kriz boyunca Bonaparte'ın arabulucu bir faktör olarak, toplumdaki çatışan sınıfların üzerinden yükseldiğini, ancak burjuva toplumu tek seferde bunu başaramadığı vakit bütün bunlara rağmen Fransız kapitalizminin çıkarlarına uygun olarak hareket etmeye devam ettiğini savunur. Göreli özerklik kavramına dair önemli bir tartışma için bkz. Poulantzas (1978:161).

[19] Tartışılanların çoğu Ollman'ın Japon devletinin gelişmesiyle ilişkili olarak sunduğu bir tartışmayı andırır. Japonya'daki sınıf-devlet ilişkilerinin diğer özellikleri arasında Ollman, bürokraside geçirmiş oldukları dönemden sonra önde gelen ("cennetten iniş" anlamına gelen *amakudari* olarak bilinen bir meslek-değişimi)

Sınıfın kurumsal bir ilişkisi olarak devleti anlamak, devletin kurumlarıyla ilişkili olan bireysel personelin birçoğunun aynı anda kapitalist sınıfın parçası sayılabildiğine işaret eder. Bu KİK'te kapitalizmin gelişme tarzının belirgin bir özelliğidir ve birçok durumda "kapitalist sınıf", egemen aileden gelen devlet personelini ve bireyleri kapsayan biçimde anlaşılmalıdır. Bu bakış açısından, rantiyeci devlet teorisi tarafından kullanımında sıklıkla olduğu gibi, *göreceli özerklik* kavramı yanlış yere yerleştirilir. Bu çalışma, devlet içerisindeki yüksek pozisyonları elinde tutan egemen aile üyelerinin eşzamanlı "özel" kapitalist sınıfın parçası sayılması gerektiği ve ilintili bir şekilde, kraliyet ailesinden olmayan bazı özel kapitalistlerin aynı anda devlet aygıtlarına hizmet ettikleri birçok duruma işaret edecektir. Bu geliştirilen yeni bir gözlem değildir; çünkü Abbas El-Nasrawi, yirmi yıl önce Arapça yapılan ilginç bir tartışmada, Arap dünyasındaki devlet ve özel sektörün doğasına şöyle işaret ediyordu: "ortaya atılan mesele, [Körfez'de] farklı sektörlerin varoluşundan bahsetmenin anlamlı olup olmayacağı... devletin ve özel sektörün kenetlenmesinin bu sektörler arasındaki ayrımı anlamsız kılıp kılmayacağı ya da en azından ekonomi yazınında genelde kabul edilenden farklı bir anlam verip vermediğidir" (El-Nasrawi, 1990:530). Aslında, Körfez'de özel sektörün ya egemen "ailelerden ya da yakın ortaklıklardan bilhassa girişimcileri kapsadığını" ve KİK'in "siyasal liderliğinin (çoğunlukla genişletilmiş aile üyelerinin)... ülke çapında özel sektörü geliştirmeleri için yeterince geniş olduğunu" fark eden Dünya Bankası, Körfez'de "iş dostu ortamın" bir izahı olarak devlet ve özel sermayenin birbirinin içine girmesini öneriyordu (Dünya Bankası, 2009:181)

Elbette, devleti sınıf iktidarının kurumsal bir somutlaşması olarak görmek, devletin kapitalist sosyal ilişkilerin sadece otomatik ve pasif bir yansıması olduğunu göstermez. Yukarıdaki analizin önerdiği gibi, devlet oluşumuyla sınıf oluşumu fazlasıyla birbirine geçer ve sonraki süreçte aktif bir rol oynar. Marx, burjuva devletin, kapitalizmin büyümesi için gerekli sabit sermayeyi temin etmede; toprağın özel mülkiyetinin ve çalışmak için yeteneklerini satmaya zorlanan değişken bir emek gücünün (mesela İngiltere'de kuşatma eylemleri) yaratılmasında; sosyal yapının sırf varoluşunu tehdit ediyor olan sermaye birikimi biçimlerini dizginlemede (örneğin, günde sekiz saat çalışma sistemi, çocuk işçiliğine dair yasalar) ve elbette sömürgeciliğin ve köleliğin devletçe düzenlenmiş barbarlığı aracılığıyla sermayenin başlangıçtaki ilkel birikimin çoğuna olanak sağlamada oynadığı tarihsel role dikkat çekiyordu. Engels aynı zamanda

iş mevkilerine çekilen devlet bürokratlarının oynadıkları rolleri, böylece devlet ve kapitalist sınıf arasındaki bağlantıların muğlaklığını ele alır.

köylülerin "kurtuluşu" (dolayısıyla bir işçi sınıfının yaratılması) yoluyla "Rus kapitalist sınıfını doğuran" ve "demiryolu imtiyazları, korumacı gümrük vergileri ve diğer ayrıcalıklar sayesinde bir sera ortamı yaratarak burjuva sınıfın gelişimini zorlayan" Rus devletinden bahsedecektir (Engels, 1890). Engels'in ifadesi yerinde bir ifadedir ve bu kitap genelinde görüleceği gibi, Körfez kapitalizmi devletin eleştirel yardımıyla benzer "sıcak sera" tarzında gelişmiştir[20].

Ancak Körfez ülkelerinde devletin aktif rolünü kapitalizmin gelişimiyle bütünleştirmek kapitalizmin Körfez'de nasıl ve neden oluşmuş olduğunun *nedensel* bir açıklaması değildir. Körfez ülkelerindeki devlet, Körfez toplumu içerisinde gelişmiş olan bir takım sosyal ilişkilerin kurumsal bir yansımasıdır. Körfez ülkelerinde devlet, bu sosyal ilişkilerin, dar anlamıyla sosyal ilişkilerin gelişmesine yardımcı olan koşulları teşvik etmesi dışında, bir *nedeni* değildir ve Körfez'de kapitalizmin (hem mekânsal hem de zamansal) özgünlüğünü anlatmaz. Rantiyeci devlet teorisinin altında yatan kurumsalcı varsayımların teorik zayıflığı tam olarak bu noktada belirgin hale geliyor. "Belirli kurumların varoluş koşullarının, kendilerine doğru belirleyici ilişkileri olan kurumlardan ziyade, bu kurumların aracılık ettiği daha geniş sosyal yapılar olduğuna" dair Marksist gözlemden sakınmak büyük ölçüde kendi kendine referans veren bir anlatımı geliştirmek anlamına geliyor (Albo, 2005:74). Kapitalizmin gelişiminin devlet elitleri tarafından, eylemlerin ve kararların bir sonucu olarak yorumlandığı rantiyeci analizin büyük kısmındaki mantığın tamamen değiştirilmesi gerekiyor[21]. Özellikle bu karşı çıkış, kapitalist sosyal ilişkilerin neden geliştiğinin ve Körfez bölgesindeki kapitalist sosyal ilişkilerin neden özel bir biçim aldığını kavramanın önemli dayanaklarından biri haline gelir. Açıkçası petrol gelirleri ve beraberinde gelen devlet gelişimi bu hikâyenin belli başlı bir özelliğidir, fakat sınıf oluşumunu şekillendiren daha derin faktörlere analitik öncelik verilmelidir. Kapitalizm öyle birden bire ortaya çıkmadığı gibi basitçe devletin politik seçimleriyle de anlatılamaz.

Öyleyse Körfez bölgesinde sınıf oluşumunun doğasını izah edecek olan şey nedir? Bunun cevabı, kitabın teorik yaklaşımı ve standart rantiyeci devlet

[20] Körfez'in dışında geçerli bir başka örnek de Muhammed Ali liderliğindeki Mısır devletiydi. Samir Amin (1985) Ali'nin, Avrupa'ya yapılan pamuk ihracatına bağlı olan yabancı güçlerle işbirliği içerisinde, "bürokratik bir burjuva toplumunun" ortaya çıkmasını teşvik etmede önemli bir rol oynadığını ileri sürer.

[21] Terry Karl (1997) rantiyeci devlete yönelik "kurum merkezli" yaklaşımlara dönük benzer eleştiriler ortaya atar. Terry Karl, bu sorunların üstesinden gelmek için, devlet tarafından alınan kararların çerçevesinin daha önceki yapılan tercihlerin getirdiği yapısal kısıtlamalarca şekillendirildiği bir zorunlu yol biçiminde yani "yapılandırılmış durumsallık" (structured contingency) tarafından çizildiği bir devlet karar verme mekanizması sunar. Bununla beraber bu yaklaşım temelde ana odak noktasını sosyal ilişkilerden ziyade kurumlara doğru kaydırmaz.

yapıları arasındaki üçüncü büyük metodolojik farktır. Burada benimsenen bakış açısı, Körfez bölgesinde sınıf oluşumunun küresel kapitalist sistemin gelişimiyle yan yana ve onun içerisinde evrimleştiği ve bunun en iyi anlaşılacağı yerin bir bütün olarak kapitalist dünya pazarının özel bir yansıması olduğudur. Bu süreç büyük ölçüde kapitalizm öncesine ait fakat sadece 30-40 yıllık bir süre içinde dünya pazarıyla hızlıca bütünleşmiş toplumlarda gerçekleşti. Bu nedenle odak noktası, Körfez'in ve bir bütün olarak dünya pazarının sosyal ilişkileri arasında evrim geçiren bağlantı üzerine oturtulur.

Bu şekilde kabul edilen KİK, sınırların iç kısmında ne olup bittiğine dair (örneğin petrol gelirlerinin dağıtımı gibi) dar bir odaklanma aracılığıyla anlaşılabilecek bir durum değildir[22]. Aksine bu bölgesel alan, kendi arasında var olan ilişkiler ve (her şeyden önemlisi II. Dünya Savaşının sonundan itibaren) bir bütün olarak küresel kapitalizm üzerinden oluşturulur. Yukarıda ifade ettiğimiz durum, Körfez üzerindeki dışsal bir etki ya da "sonuç" (birçok rantiyeci devlet yaklaşımları tarafından kabul edilen, dolayımlı da olsa, bakış açısı) olarak anlaşılmamalıdır. Bunun yerine, Ollman'ın "içsel ilişkiler" kuramsallaştırmasını takiben, küresel ekonomi Körfez'in kendi gerçek özünün bir parçasıdır ve küresel gelişim Körfez'in gelişimiyle "sahneye çıkar". Somut mekânsal bir bölge olarak, küresel ekonominin inşasıyla ve Körfez'de sınıf oluşum süreciyle yan yana, onların bünyesinde ve onların vasıtasıyla maddileştirilen Körfez'in, küresel kapitalizmin gelişimini alttan destekleyen eğilimlerin birleştirilmesinin emsalsiz, mekânsal olarak özel bir anlatımı biçiminde görülmesine ihtiyaç vardır. Bu eğilimleri (ya da en azından onların ana hatlarını) tanımlamak ve Körfez'de sınıf oluşurken beliren yöntemlerin izini sürmek gerekir.

Dünya kapitalist pazarının gelişimiyle yan yana maddileştirilen bir bölge olarak Körfez'in bu kavranışı, petrolün meta doğasının tekrardan düşünülmesi anlamına gelir. Petrol bu bölgeyi dünyadaki herhangi bir bölgeden farklılaştıran esas faktördür ve hiç kuşkusuz Körfez kapitalizminin gelişiminin herhangi bir açıklamasının odak kısmını oluşturacaktır. Lakin bu kitabın başlıca savunularından biri, petrolün "şey" olmadığı fakat (küresel olarak belirlenmiş) sosyal ilişkilerin bir serisine gömülmüş meta olmasına ilişkindir. Marx, metanın konumlandığı sosyal ilişkiler yoluyla, bu metaya verilen anlamı kavramaktan ziyade bir metanın varlığı (ya da yokluğu) üzerinden sosyal gelişimin modellerini anlatma yönünde bir girişim olan "meta fetişizmine" dair uyarıda bulunuyordu. Eğer petrolün doğası anlaşılmak isteniyorsa, bu sosyal ilişkile-

[22] Bu yaklaşımın çarpıcı olmakla birlikte benzerleri de bulunan bir örneği için bkz. Ross (2001).

rinin tanımlanması ve izinin sürülmesi gerekir. Bu, bir bütün olarak sistemin yeniden üretimi içerisinde merkezi olarak yerini bulan petrole bir meta olarak özel bir anlam veren kapitalist dünya pazarının geniş devinimi ve eğilimleri yönünde bir önceliğin yerleştirilmesi gerektiğini ima eder[23].

Bir kez daha, bu metodolojik yaklaşımın, kurumsal faktörlerin rolünü ya da Körfez'in ekonomi politiğinin özel biçiminin şekillendirilmesinde devlet aktörlerinin kararlarının yadsındığı anlamına gelmediğini vurgulamak önemlidir ve bunların tümüne sonra gelen analizler boyunca mütemadiyen dikkat çekilecektir. Bununla beraber bu kitap kurumsal tarihin ya da Körfez ekonomilerindeki ekonomi politikanın gelişiminin eksiksiz bir hesabını sunma iddiasında değildir. Bilakis odak noktası küresel düzeyde kapitalist gelişmeyle yan yana ve onun içerisinde, Körfez kapitalizminin, özellikle de kapitalist sınıf oluşum sürecinin incelikle işlenen analizi üzerine oturtulur.

Sınıf ve Kapitalizm

Dünya pazarının gelişimini şekillendiren ve Körfez bölgesine özel bir anlam veren eğilimleri tanımlamak, sermaye birikiminin bir teorisini gerektirir. Elinizdeki kitap sermaye birikimine karşı bitmek bilmeyen güdüyü kapitalizmin olmazsa olmaz şartı olarak gören Marksist teoriden faydalanan bir yapıyı benimser. Marx insanların hayvanlardan, varlığını sürdürmenin gerekli unsurlarını üreten bir araç olarak emeğin doğa üzerinde yenilenen maksatlı uygulaması aracılığıyla ayrıldığına işaret ediyordu. Bu emek zorunlu olarak sosyaldir ve bu sosyal emeğin kapsamının genişlemesi örgütlerin daha karmaşık sosyal biçimleriyle birlikte, aletlerin ve dilin gelişimini önden varsayar ve onları derinleştirir. Böylelikle sosyal olarak düzenli insan emeğinin gerekliliği, insanoğlunun gelişiminin temelini oluşturur.

İnsan gelişiminin belirli bir noktasında, doğayla bu metabolik etkileşim aracılığıyla hayatta kalmanın araçlarının üretimi, zorunlu olarak hayatta kalma ve yeniden üretim için olandan daha büyük üretim olasılığını varsayar. Giderek daha çok kalıcı ve öngörülebilir bu *sosyal artı-ürün*ün varoluşu sınıfların gelişiminin temelidir (Marx, 1859; Engels, 1877). Bu sosyal üretim fazlası, sosyal üretimin daha verimli araçlarının ve yöntemlerinin gelişimi vasıtasıyla artarken onu kontrol etme çabası nihayetinde sınıfların ve egemen grupların

[23] Benzer bir eleştiri, Kanada kapitalizmini yorumlamak için kürk ve kereste gibi bazı ana ürünler ölçeğinin kullanıldığı Temel Ürünler Yaklaşımını savunan ve Kanada tarihine dönük ana kurumsalcı bakış ekolünden gelen David McNally tarafından yapıldı (1981).

bu üretim fazlasına imtiyazlı erişimini koruyabilen ve güvenceye alabilen bir devletin gelişimine neden olur.

Marx'ın bakış açısı, bütün insan toplumlarında, emeğin zorunlu olarak sosyal olduğu ve farklı üretici etkinlikler (başka bir ifade ile işbölümü) arasında belirli biçimlerde sahiplenilmesinin yanı sıra dağıtılmak zorunda bırakıldığı temel gözlemine dayanır. Bu süreçte insanlar arasında ortaya çıkan sosyal ilişkiler Marx'ın sınıf teorisinin esas öğesidir. Bu vurgulanması gereken önemli bir noktadır, çünkü çağdaş akademik çalışmaların çoğu tarafından önerilen Weberyen veya ondan esinlenen tanımlardan işte tam da bu noktada ayrılır. Marx'ın bakış açısına göre, sınıf bir kişinin işi, gelir seviyesi ya da statüsü itibariyle tanımlanmaz. Aksine, sınıf antagonistik bir sosyal ilişkidir. Sınıf toplumun kendini yeniden üretimi esnasında insan grupları arasında kurulmuş ilişki vasıtasıyla ve sosyal artı üretim üzerindeki çaba aracılığıyla meydana gelir.

Sınıflar hazır olarak gelmezler. Onlar belirli bir toplumu simgeleyen sosyal ilişkiler kümesinin oluşumuyla yan yana belirginleşir ve bu yüzden vurgu, statik bir kategoriden ziyade bir *süreç* olarak sınıf oluşumuna oturtulur. Bu süreci anlamanın metodolojik anahtarı metaların üretiminin ve dağıtımının nasıl gerçekleştiğinin bir vurgusu, dolayısıyla bu etkinlikler (üretim ve dağıtım) etrafında ortaya çıkan sosyal ilişkilerin (ve böylece sınıf yapısının) bir haritalamasının sağlanmasıdır. Marx, "sermayenin dolaşımı" olarak adlandırdığı, sermaye birikiminin farklı aşamaları üzerinden sermaye hareketini tanımlamak için belirli bir deneysel araç geliştirir:

P.....M (Üa + Eg).....Üs....M'....P'

Bu temel dolaşımda, bir miktar parayla (P) başlayan bir kapitalist, tek başına bu parayı emek gücünü (Eg ya da işçi tarafından yapılan iş) ve üretim aracını (Üa, hammaddeleri, makineler, fabrikalar vb.) kapsayan (M) metalarla takas eder. Üretim sürecinde (Üs), daha sonradan artan bir para tutarıyla P', takas edilebilen artan bir meta M', değeriyle birlikte bir meta üretmek için, emek gücü ve üretim aracı birleştirilir. Marx'a göre, artan bu değer işçi (Eg) tarafından yaratılır ve kapitalist tarafından para biçiminde sahiplenilir. Böylelikle dolaşım sermaye tarafından üretim sürecinde, işe alınan işçiler metadan M daha büyük bir değerle birlikte bir meta M' üretmek için temel kapitalist *sosyal ilişkiyi* ele geçirir.

(Dolaşımın başlangıcından önce para ve kapitalist sosyal ilişkilerin mevcudiyetini dolayısıyla varsayan) bu keyfi başlangıç noktası M, parayla birlikte tek bir sermayenin şematik bir temsilidir. Demek oluyor ki bu durum tarihsel olarak herhangi belirli ya da somut kapitalizmden bir soyutlamadır. Halbuki, anlamaya vesile olan bu aracın değeri, bir bütün olarak sistemin kendini yeniden ürettiği farklı anların ve sermaye birikiminin meydana gelebildiği noktaların altını çizdiği olgunun kendisinde bulunur. Özellikle, her birinin farklı kapitalist etkinliğe karşılık geldiği bu genel sermaye dolaşımına karşı temel üç an ya da üç alt-dolaşım söz konusudur. Bazı kapitalistler kendi imalatlarının ya da diğer işletmelerin mülkiyeti aracılığıyla metaların üretiminde (Ü) uzmanlaşırlar. Ayrıntılı olarak ifade edersek, bu diğer metaların dönüşümü vasıtasıyla yeni metaların oluşumunu içeren *üretken dolaşım*dır. İkincisi, bazı kapitalistler perakende satış yerleri ya da diğer dükkân türlerinin mülkiyeti aracılığıyla metaların (M') satışında uzmanlaşırlar. Bu ise metaların satışı vasıtasıyla Ü'de (üretim sürecinde) üretilen değerin gerçekleşmesini kapsayan *meta dolaşımı*dır. Sonuç olarak, kapitalist sınıfın bir bölümü bankaların ve diğer mali birimlerin mülkiyeti aracılığıyla parayla (P') meşgul olurlar. Bu da *mali dolaşım*dır ve çağdaş kapitalizmin (aşağıya bakınız) giderek artan bir şekilde önemli bir özelliği haline gelmiştir. Kuşkusuz ki bütün kapitalistler bir dereceye kadar üç etkinliğin hepsiyle alakadar olmuştur. Fakat sermayenin genel dolaşımının üretken, meta ve mali dolaşım olarak üç alt dolaşım biçimindeki bu temel bölünmesi, kapitalizmin kendini yeniden üretme şeklini ve sınıfların bu süreç etrafında oluşum tarzını betimlediğinden dolayı oldukça faydalıdır. Bu üç dolaşım Körfez bölgesindeki kapitalist sınıfın özelliğini anlamak noktasında sonraki bölümlerde kullanılan temel çerçeveyi oluşturur.

Sermayenin Uluslararasılaşması

Marx sermaye birikimine dönük bu anlayışını temel alarak kapitalizmin doğası hakkında ileriyi gören bir uyarıda da bulunur: "Sermaye, bir yandan ilişkiye karşı her türlü mekânsal bariyeri yıkmak, yani, bütün dünyayı kendi pazarına göre değiştirmek ve zapt etmek için çaba sarf etmek zorundayken, diğer yandan zamanla bu alanı ortadan kaldırmak, diğer bir deyişle, bir yerden başka bir yere hareket halinde harcanan zamanı asgari seviyeye indirmek için çaba harcar. Sermaye ne kadar gelişmişse, dolaşım halinde olduğu, dolaşımının mekânsal yörüngesini oluşturan pazar ne kadar genişse, pazarın daha büyük bir genişlemesi ve mekânın zaman tarafından ortadan kaldırılması için

bile aynı anda o kadar çok çaba harcanır" (Marx, 1973:539). "İlişkiye karşı her türlü mekânsal bariyeri" aşmak için sermayenin eğiliminin bu biçimdeki kavramsal düzeyi *sermayenin uluslararasılaşmasına* doğru baskılara, yani, sermayenin "bütün dünyayı fethetmek için" küresel çapta sınırlanmamış, giderek daha çok hızlı ve serbest akışları arayan biçimlerine etkili bir şekilde egemen olur. Bu bakış açısında, mekân, onun hareket etmesini sağlayan zamandan ayrı anlaşılabilir bir özellik değildir. Mekânlar arasındaki mesafe, zamandaki devrimler aracılığıyla "ortadan kaldırılabilir". Uluslararasılaşma, yeni pazarlar, ucuz emek ve hammadde kaynakları için araştırma yürütür. İletişim ve ulaşım sanayilerinde süregelen teknolojik devrimleri destekler. Mekânın fethedilmesi politik bir seçim ya da devletlerin bir kararı değil sermaye birikiminin kendi doğasına içkin olmasından kaynaklanan bir şeydir.

Uluslararasılaşmaya yönelik dürtünün motor gücü farklı kapitalistler arasındaki rekabettir. Çünkü kapitalizmin yönetiminde üretimin amacı insanın mutluluğu ya da ihtiyaçların tatmini değil, kapitalistleri birbiriyle rekabet etmeye ya da daha başarılı bir rakip tarafından yutulmayla yüz yüze kalmaya zorlayan kâr peşinde koşmadır. Bu kapitalistler, genel olarak küçük kapitalistleri aşan büyük ölçekli yatırımlara kalkışabilirler. Onların, daha ucuz metalar üretmek, pazarları batırmak ve fiyat savaşlarına kalkışmak için daha iyi vasıfları vardır. Bu rekabetin etkilerinden biri, üretim ölçeğinde sürekli büyüyen artıştır. Bununla beraber, sermayenin artan miktarı, Marx tarafından kapitalizmin bir niteliği olarak sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi biçiminde, daha az kişide toplanır.

Fakat Christian Palloix'un 1970'lerde uluslararasılaşmanın özgün bir analizinde işaret ettiği gibi, büyüyen ölçekli üretim, devlet sınırları boyunca sermayenin bir taraftan diğerine artan geçişinden daha fazla şey ifade eder. Böylesi bir tanım "teorik değil sadece betimleyici" olacaktı (Palloix, 1977:20). Bilakis, uluslararasılaşma, "'paranın' işlevsel biçiminin meta biçimine ya da üretken biçime (tersi de doğrudur) dönüştürme sürecinin bütünüyle tek bir kapitalist sosyal oluşumun içerisinde artık gerçekleştirilemeyeceği" anlamına gelir (Palloix, 1977:20). Diğer bir ifadeyle, sermaye dolaşımı, bir ulusal mekân içerisindeki kendi hareketine artık indirgenemez. Giderek artan büyük ölçekli üretimden dolayı büyük kapitalistler için ulusal pazarlar, içerisinde kazançla faaliyet göstermeleri noktasında çok küçük hale gelirler. Sonuç itibariyle, üretim ve metaların satışı, tek bir devletin sınırları kapsamından daha ziyade "dünya pazarı seviyesinde kavramsallaştırılır, üretilir ve gerçekleştiri-

lir". Kendi doğasını (bir başka ifadeyle, kendi dolaşım hareketini) "kavramsallaştıran" ya da "kavrayan" sermayenin bir biçimi olarak, uluslararasılaşmanın bu formülleştirmesi, elinizdeki kitabın genelinde sürekli olarak vurgulanan bir noktadır. Uluslararasılaşma, dünya genelinde genişleyen üretim ve yeniden üretimin karmaşık bir ağ örtüsünde bütün insanları ve coğrafi mekânları birleştirerek ve yaşamın bütün katmanlarına nüfus ederek, sermayenin durmadan dışarıya doğru hareket etme eğiliminde olduğunu gösterir. Mülkiyet, pazar yerindeki rekabetçi ürünleri temsil etmek için ortaya çıkan metaların baş döndürücü nizamının arkasında, önde gelen kapitalist ülkelerde (sıklıkla Kuzey Amerika, Avrupa ya da Japonya'da) karargâh kurmuş bir avuç çok büyük şirket arasında dağıtılır. Sermayenin uluslararası bir ölçekte yoğunlaşması ve merkezileşmesi, başkalarının zararına bazı sektörlerin gelişmesi ve hem devletler içerisinde hem de devletler arasında kutuplaşan servetin ve iktidarın yoğunlaşmasının coğrafi bir biçim alması anlamına gelir. Sermaye birikimi derin eşitsizlik ve keskin hiyerarşi tarafından damgalanan küresel tek bir sistem içerisinde meydana gelir.

Ancak dünya pazarıyla birbirine kökten bağlanan küresel tek bir sistemin gelişimi kesinlikle tek tek ulus devletlerin önemlerini kaybettikleri anlamını taşımaz. Kapitalizm, kuşkusuz sermaye birikiminin genişlemesi, ulusal pazarlar arasında farkların silinmesi ve dünya çapında göz alabildiğince birbirine bağlanmış üretim ve kâr realizasyon zincirlerinin oluşumuyla anılır. Hatta aynı anda, sermaye birikimi "zamanda ve mekânda belli bir 'tutarlılık' ve 'maddileşme'" talep eder ve *herhangi bir yerde* ortaya çıkması gerekir (Albo, 2003:91). Bu da, sermayenin uluslararasılaşmasının, *her yerde* güven altına alınan sermaye birikim koşullarının (emeğin disipline edilmesi, özel mülkiyet haklarının korunması, yeterli mali koşulların ve yasaların garantiye alınması vb.) hiçe sayılmasıyla karşı karşıya kaldığı anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, dünya pazarının gelişimi dolayısıyla, gerçekleşen sermaye birikimini ve uluslararasılaşmayı destekleyen koşulların küresel çapta tatmin edilmesini garantiye alma bağlamında, devlet daha az değil, daha önemli hale gelir (Panitch ve Gindin, 2003)[24]. Küresel ekonomideki bütün mekânların sıkı şekilde bütünleşmiş doğası, hiyerarşinin her bir seviyesindeki sermaye birikim koşullarının

[24] Bu yaklaşım "uluslaraşırı kapitalist sınıf" teorilerinden ayrılmalıdır (Cox 1987; Sklair 1995, 2001; Robinson, 2004, 2007). Uluslaraşırı kuramcılar devletin "artık kapitalizmi organize eden ilke olmaktan çıktığını ve sınıfsal gelişimin ve toplumsal hayatın kurumsal 'taşıyıcısı' olma durumunu yitirdiğini" ileri sürerek kapitalizmde niteliksel bir değişmenin meydana geldiğini savunurlar (Robinson, 2004:40). Aksine, elinizdeki çalışmada [Christian] Palloix'in tarzında açık bir şekilde ifade edilen "uluslararasılaşma" kavramına başvurulmaktadır ve buna göre ulus devletin devam eden belirginliğine ve onun devlet oluşumunun temelini çürütmek yerine güçlendirme bağlamında oynadığı role vurgu yapılmaktadır.

devamının, giderek artan bir anlam edindiğini ifade eder ve "dolandırıcılık" durumlarına izin verilmez. Uluslararası düzeyde kurulan koşullarla işbirliği içine girmeye zorlanan her bir ulusal mekân sayesinde, bu durum devletin oluşum süreçlerini güçlendirir.

Devletlerarası ilişkiler bu nedenle çelişkilidir. Sermaye, uluslararasılaşma yönünde hareket eder ve potansiyel pazarlar, hammaddeler ve emek kaynakları üzerinde devletler arasında giderek artan ateşli bir rekabetle sonuçlanan, bir avuç büyük şirketin elinde toplanır. Yine de aynı anda, önde gelen kapitalist devletlerin küresel çapta uluslarasılaşmaya yönelik olarak istikrar ve gerekli koşulları sürdürmek konusunda ortak bir çıkarı söz konusudur. Bu devletler (ve onların uluslararası kurumları) bir bütün olarak kapitalizmin iyiliği için bu koşullarla işbirliğinde bulunmak, bu koşulları yönlendirmek ve sürdürmek zorunda kalırlar. Bu sebeple, önde gelen kapitalistler arasındaki uluslararası ilişkiler, ortaklığın ve rekabetin ikili eğilimleri tarafından tanımlanır. 2. Bölümde daha fazla açımlanacağı gibi savaş sonrası dönem boyunca ABD iktidarın bu şekillenişine aracılık etme konusunda çok özel bir rol oynadı.

Maliye ve Uluslararasılaşma

Uluslararasılaşma sürecinin derinleşmesi, sermaye dolaşımı içerisinde, sermaye birikiminin diğer özelliğiyle, mali akışların kredi, borç ve daha sonra sermaye piyasası türev araçları gibi daha karmaşık gereçlerin büyüyen önemiyle ortaklaşa hareket eder. Maliye kuşkusuz, kapitalizmin kendisi kadar eskidir. Marx'ın onu betimlediği gibi, maliye, özel kapitalistin bireysel çıkarlarının ötesinde, "toplumun yüzeyi üzerinde daha büyük ya da daha küçük miktarlarda yayılmış" bulunan para kaynaklarını toplayarak kapitalizmin sosyal bir karakter edinmesini sağlar (Marx, 1992:778). Bankalar, anonim şirketler ve diğer mali piyasalar gibi farklı kurumsal biçimler, çeşitli ellerde ve farklı sınıfların kontrolü altında tutulan sermayeyi, kredi sistemi vasıtasıyla sermaye süreci içerisinde kolektif bir hal almasına ve yeniden yönlendirilmesine izin vererek, bir araya toplar.

En temel seviyede, kredinin ve malileşmenin başka biçimlerinin gelişimi, sermaye birikimi süreci boyunca sermaye dolaşım çapında kaçınılmaz olarak ortaya çıkan engellerin üstesinden gelmek için sermaye girişiminin sonuçlarındandır. Tipik bir örnekte, bir kapitalist, üretimin bir önceki halkasında üretilen metaların satılmasından evvel, üretime girişmek için borçlanabilir. Bu

şekilde kredi sistemi, üretimin belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleşmesi gerektiği olgusundan doğan engellerin geçici olarak aşılmasını sağlar (Rosdolsky, 1977:392). Başka bir olası engel, üretime katılmak için tedavüle sokulan para kaynaklarında kapitalistlerin karşılaştıkları zorluktur. Üretim ölçeğindeki büyüme, toplam maliyetin bağlantı payının sabit sermaye (teknolojide sürekli devrim yapmayı gerektiren ilişkili emek gücüne dair artan giderin, mesela ARGE[25], yanında, makineler, fabrikalar vb.) tarafından temsil edildiği anlamına gelir. Sabit sermaye giderindeki büyüme, kapitalist bir firma, hatta kapitalist gruplar için, modern endüstriyel tesisler ve teknolojiler adına açık gerekli mali harcamalar üretmenin zorlaştığını gösterir. Sabit sermaye dolaşımı için bu engeller kredi sistemi yoluyla kısmen iyileştirilir. Kapitalistler sabit sermayeye yatırım yapmak için gerekli para kaynaklarını artırmak amacıyla krediye başvurabilirler. Bu durumda, kredi döner sermayenin üretim fazlasını sabit sermaye dolaşımına doğru "yerini değiştirir" ve böylece farklı dolaşım dalları için bir köprü oluşturur (Harvey, 1999:265).

Sermaye birikiminin önündeki olası engellerin bir başka önemli örneği, değişim anı dahilinde görülebilir. Kapitalist üretimin büyüme ölçeği, pazar yerinde alıcı bulamayan metaların aşırı üretiminde bir artış eğiliminin söz konusu olduğu anlamına gelir. Bu eğilim tarafından sunulan sorunların üzerinde durulmasının nedeni üretim süreci tarafından talep edilen sabit sermaye bağlamında başlangıçta gereken gerçek maliyetlerdir (bu durum bir de sabit sermayenin dolaşım süresindeki azalma ve örn. makineler ve teknolojilerin kullanılmaz olması gibi faktörler sonucunda olası değersizleşmeyle birleşir) (Mandel, 1983:229). Dolayısıyla, bütün sistem gittikçe kararsız bir hal alır ve pazar yerinde ürünlerin sürekli yükselen miktarının satışını garanti etmek konusunda büyüyen bir zorluk baş gösterir. Kredi, ya bireysel tüketici borcunda bir artış yoluyla ya da askeri altyapı ve diğer hükümet sözleşmeleri gibi araçlarla kârların devlet garantisi aracılığıyla fazla talep yaratarak, değerin gerçekleşmesi için bu engellerin aşılmasında anahtar rol oynar.

Maliyenin rolü, sermaye hareketine karşı engellerin aşılmasının bir aracı olarak uluslararasılaşma tarafından derinden güçlendirildi. Bu durumda maliye, kapitalizmin "bütün dünyayı fethetmesi" şeklinde ortaya çıkan mekân ve zamana karşı engelleri içerir. Sermaye birikiminin coğrafi ölçeği büyürken, örneğin, iş yapma maliyeti de katlanarak artar. Bu, hisse senedi piyasalarında küresel genişlemenin ve şirketlerin küresel ölçekte kredi edinmelerini sağla-

[25] Araştırma ve Geliştirme (Research and Development (R&D)).

yan mekanizmalar olan mali araçların ticaretini yapan özel firmaların yanı sıra savaş sonrası dönemde sınır ötesi yatırımlarda hızlı artışlara yol açmıştı. Buna ek olarak, oldukça karmaşık küresel üretim zincirlerinin gelişmesi, bir dizi coğrafi mekân ve zaman aralığı karşısında sermayenin dolaşımıyla bağlantı kurma yollarını talep eder. Bu, para birimleri, faiz oranları ve diğer değişkenlerde meydana gelebilecek korkunç boyutlu dalgalanmalarla uğraşmak anlamına gelir ve aynı zamanda bu durum kapitalistlerin, zaman ve mekân boyunca meydana gelen büyük çaplı dalgalanmalara eşlik eden riski yönetebilmelerini sağlayan türden sermaye opsiyon türleri gibi mali araçların kökenini de oluşturur (Panitch and Gindin, 2004:64). Kısacası, mali akışlar coğrafi alanlar ve belirli süreler boyunca sermaye dolaşımının farklı anları arasında, nihayetinde bağımlılığı yaratmak için hareket ederler. Mali akışlar uluslararasılaşmanın farklı dolaşımlar boyunca üretimin ve metaların gerçekleşmesini birbirine kenetleyerek ve servetin geçmiş ve geleceğini birbirine bağlayarak gerçekleşmesini sağlayan "tutkal" gibi tesir ederler. Sermayenin bu dolaşımları, farklı alanlar boyunca iç içe geçerken, özel bir coğrafik mekân içerisinde sermayenin yeniden üretimi uluslararası ölçekte diğer sermayelerin yeniden üretimine daha yakından bağlı hale gelir.

Uluslararasılaşma ve Khaleeji Sermayesi

Uluslararasılaşma ve finansallaşma eğilimleri bu çalışmadaki tartışmayı çerçeveleyen asıl kavramlardır. İkinci bölümde, her iki eğilimi küresel ölçekte derinleştirmek üzere art arda gelen savaş sonrası durum ana hatlarıyla anlatılır ve Körfez bölgesinde kapitalizmin gelişiminin dünya pazarı içerisinde yerini belirlemek için kullanılır. Bununla beraber, bu eğilimler, Körfez kapitalizminin içsel gelişimini anlamak için de çok önemlidir. KİK kapsamında, uluslararasılaşma ulusal sınırlar dahilinde sermayenin (üretken, meta ve mali) üç dolaşımının her birinin kesişmesine neden olmuştur. Bu sadece pan-Körfez'de sınır ötesi para ve meta akışlarında bir artış anlamına gelmez. Aksine, bu akışların arkasında, tüm KİK çapında Körfez bölgesindeki kapitalist sınıflarla ilintilenen sosyal ilişkilerin ayrıntılı açıklaması yatar. Körfez kapitalizminin temelini oluşturan sosyal ilişkiler, tüm Körfez ülkeleri genelinde giderek birbirine kenetlenir ve sermaye, kendi birikimini bir bütün olarak KİK'in perspektifinden tasavvur etmeye başlar. Bunun gerçekleşebileceği çeşitli yollar söz konusudur. Nispeten benzer büyüklükteki kapitalistler söz konusu olduğunda, sermayenin Körfez bölgesinde yapmış olduğu dolaşımların birbirine kenetlenmesi, aslın-

da kendini açıkça mülkiyetin çokuluslu bir çerçeve içerisinde birleşmesi şeklinde gösterir. Alternatif olarak, büyüklük ve güç açısından önem teşkil eden farklılıklar durumunda, büyük gruplar tarafından bağlı sermayenin doğrudan ele geçirilmesi biçimini alabilir. En temel seviyede uluslararasılaşma, coğrafik olarak sermayenin dağınık dolaşımlarının kenetlenmesi etrafında şekillenen bir takım yeni sosyal ilişkilerin temsilidir.

Kısacası, Körfez'deki sermaye dolaşımlarının her biri, sınır ötesi yatırım akışlarının biçimlerine, KİK içinde bulunan ticarete, ortak teşebbüslere, temsilcilik ofislerinin ve şubelerinin kurulmasına ve benzerlerine yansıyan pan-KİK düzeyinde, giderek daha çok açık bir şekilde ifade edilir. Dolaşımlar bölgesel bazda detaylandırıldığı ve birbirine bağlandığı için, önde gelen kapitalistler "bölgesel" büyüteçler yoluyla kendi sermaye birikimlerini canlandırır ve gözden geçirirler. Bu devam ederken KİK'in her bir üye devleti, bölgesel sermaye birikiminin buyruklarına gitgide daha uyumlu hale gelirler. Eş zamanlı, bölgesel yapılar ortak pazar ve önerilen parasal birliği kapsayan örnekler (5. Bölüme bakınız) olan bu kanunu, Körfez kapitalizminin filizlenen pan-KİK'in doğasını desteklemek için geliştirirler. Bu bağlamda, KİK'te uluslararasılaşma bir *bölgeselleşme* süreci vasıtasıyla meydana gelmişti. Bölgesel bütünleşme KİK sermayesinin uluslararasılaşmasına bölgesel mekân aracılığıyla olanak tanımıştır ve bu bir dizi yeni uluslararasılaştırılmış sosyal ilişkiler Khaleeji sermayesi kavramında ifadesini bulan sınıf oluşumunun sürecini somutlaştırır.

Sınıfın Mekânsal Yapılanması

Elinizdeki kitapta geliştirilen kapitalizm analizinin temelinde yatan uluslararasılaşma ve finansallaşma kavramlarına ilaveten, sermaye birikimine dair dikkat çekilmesi gereken başka bir yön ise sınıfın mekânsal yapılanmasıdır. Bu kavram, sermayenin soyut ya da belirsiz bir tarzda meydana gelmediği fakat sermayenin mekânsal olarak somut olduğu düşüncesini başarıyla ifade eder. Mekân ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiye dönük ilk teorik yaklaşımda bulunan kişi olan Henri Lefebre'nin ifade ettiği şekliyle; "Sosyal ilişkilerin varoluş biçimi tam olarak nedir? [...] mekân çalışması, üretimin sosyal ilişkileri mekânsal bir varoluşa sahip oldukları ölçüde, bu sosyal ilişkilerin sahip olduğu sosyal bir varoluşa göre yanıt sunar; mekâna kazılı hale gelen üretimin bu sosyal ilişkileri, kendilerini bir mekân biçiminde ve mekânın kendisini üreten süreç içerisinde yansıtırlar (Lefebvre, 1991:129).

Lefebvre, mekânın hem kapitalizmin sosyal ilişkilerinin doğasına yansıyan hem de denetim ve hegemonyanın bir aracı olarak kullanılabilir sosyal bir ürün olduğunu vurgular. 1970'lerin ve 80'lerin sonlarında üretimin mekânsal olarak nasıl düzenlendiğinin analizinin önemini vurgulamak için yapılan bir dizi ilginç teorik katkı bu fikirler üzerine inşa edilir. Örneğin İngiliz coğrafyacı Doreen Massey, denetim, yönetimsel ve idari görevlerin mekânsal yerleşimini ve bu görevlerin diğer kontrol edilmiş bölgelerle karşılıklı olarak tanımlayıcı bir ilişkide nasıl var olduğunu araştırmıştır (Massey, 1984:112). Massey, coğrafi bir mekân üzerinde bu karşılıklı tanımlayıcı gerilimi "mekânsal bir yapı" olarak betimliyordu ve herhangi bölgesel bir analizin, işlevsel iş bölümünü, üretim ilişkilerinin geniş bir sistemi içerisindeki yerinin yanı sıra, bölgesel düzeyde kuramsallaştırması gerektiğini vurguluyordu (Massey, 1988:252). Onun deneysel çalışması, İngiliz ekonomisinin üretimdeki değişimler yoluyla haritasının yapılabildiği yöntemleri ve mekân yapılanmasının İngiliz sermayesi tarafından birikimin aktif bir stratejisi haline geldiği biçimi incelemeye kalkışıyordu. Değişken mekânsal gelişimin baskı ve sömürüye dayanan üretim ilişkilerinin mekânsal yapısının bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia ediyordu. Massey'e göre, "toplumdaki farklı sınıflar birbirleriyle ve ekonomik açıdan genel iş bölümüyle ilişkili olarak tanımlanır. İş bölümü, toplumun ekonomik yönüyle ilgili yapıyı tanımlayan bu ilişkiler grubunun genel yapısıdır. Bu yüzden eşitsiz gelişimin herhangi bir kavramının ilişkili olmak zorunda olduğu önemli bir öğe, eşit olmayan ilişkiler olan ve egemenlik ve tabi kılma durumlarına işaret eden bu ilişkilerin yani üretim ilişkilerinin mekânsal yapısıdır (Massey, 1984:87).

Diğer bir coğrafyacı David Harvey, mekân ve onun sermaye birikimiyle olan ilişkisine dair bu anlayışı daha ayrıntılı incelemiştir. Harvey, kapitalizmin mekânsal durumunun, sermaye dolaşımı içerisindeki eğilimlerin ve karşıt eğilimlerin bir yansıması ya da bir ürünü olduğunu savunarak Lefebvre ve Massey'i takip etmekteydi. Kapitalizm, sermayeyi büyütmek ve dağıtımını yapmak amacıyla fabrikalar, ulaşım yolları, kentsel çevreler, iletişim ağları ve düzenleyici kurumlar gibi bölgesel komplekslerin üretimine bağlı kalır. Toplumsal olarak üretilen bu mekânsal biçimler "mekânı aşmak" için gereklidir (Harvey, 1985:145). Bununla birlikte Harvey'in önemli bir katkısı, bu mekânsal yapıların farklı biçimlerinin, kriz eğilimlerini önlemenin, yerini değiştirmenin ve üstesinden gelmenin bir aracı olarak, kapitalizmin birinden ötekisine geçebildiğine dair tartışmasında yatmaktadır (Harvey 1999). Harvey mekânın kullanımı olan bu krizin önlenmesini, bir "mekânsal saptama" (spatial fix) şeklinde

adlandırır. Kapitalizmin mekânsal yapılanması, sermaye birikimini bir süreliğine desteklemek (ya da "saptamak") için harekete geçer ancak belirli bir noktada, bu mekânsal yapılanma daha fazla birikim olanakları konusunda bir pranga haline gelir. İşte o zaman kapitalizm eski mekânsal yapıların çökmesinden dolayı "manevra bir kriz" ile yüz yüze gelir ve mekânsal durumun yeni biçimleri sermaye akışlarını desteklemek için ortaya çıkar. Örneğin manevra krizlerden biri, ABD'nin kuzeydoğusunda 1980 ve 1990'larda demir çelik sanayisinin ve diğer imalat faaliyetlerinin çökmesinde görülebilir çünkü sermaye ABD ve (Rust Belt[26] denilen yeni bir bölgenin doğmasına yol açan) uluslararası ölçekte diğer bölgelere yeniden yerleştirilmişti. Mekân-zaman ikilisini sabit bir değer olarak tasavvur etmekten ziyade Harvey'in yaklaşımı, insanların mekânı düşünme, kullanma ve yapılandırma yolunun kapitalist sosyal ilişkiler tarafından şekillenen mücadelelerin bir ürünü olduğunu ileri sürer. O halde mekânın üretimi, sınırlamaları yerleştirerek ve kapitalist sermaye birikim sürecinin kendisini şekillendirerek, bu sosyal ilişkiler üzerinde dönüşlü olarak harekete geçer.

Mekâna ve mekânsal saptamaya dönük bu yaklaşım, elinizdeki kitabın KİK kapitalizminin analizinin anahtar öğesidir. Bir takım sosyal ilişkiler olarak sınıf, somut mekânsal kurulumda yer alırken oluşumu esnasında farklı coğrafik bölgeler arasında kurulmuş ilişkiler vasıtasıyla mekânsallaştırılır. Sonraki bölümler Körfez bölgesinde sınıf oluşum sürecinin mekânsal olarak nasıl yapılandırılmış olduğunu, geçici göçmen emek akışına olan güvene ve vatandaşlığın son derece sınırlı kavramına kurumsal olarak nasıl yansıdığını tartışacaktır. Sermaye birikiminin bu mekânsal şekillenmesi, KİK etrafındaki periferilerden gelen işçilerin aşırı derecede sömürülmesine fırsat vermenin yanı sıra sistemin kalıcı istikrarını sürdürmeye yardım ederek, Körfez kapitalizmi için önemli bir mekânsal saptama şeklinde rol alır. Yakın geçmişte Körfez'de sınıfın mekânsal yapılanması, Khaleeji Sermayesi'nin durumunu ve onun uluslararasılaşmaya doğru eğilimini daha fazla güçlendiren krizin yer değiştirmesini daha da kolaylaştırmıştır.

Körfez'in Sınıf Oluşumunu Anlamak - Kitabın Yapısı

İlk olarak metodolojik ve teorik bakış açıları ana hatlarıyla verildikten sonra, aşağıdaki bölümlerin temel yapısını özetlemek artık mümkündür. Kitap üç kısma ayrılmıştır. İlk kısım (2. ve 3. Bölümler) Körfez bölgesinde sınıf oluşumunun başlangıç sürecinin bir haritasını çıkarır. Uluslararasılaşma ve malileş-

[26] ABD ve diğer ülkelerde, Rust Belt, birçok imalat sanayine sahip olan bir bölgedir. (ç.n.)

me kavramları etrafında tasarlanmış 2. Bölüm, küresel ekonominin gelişiminin temelini oluşturan eğilimlerin Körfez'in sınıf oluşumunun doğasına nasıl yansıtıldığını anlamak amacıyla, 2. Dünya Savaşının sonundan 1990'ların başına kadar savaş sonrası küresel kapitalizmin ekonomi politiğini açımlar. Savaş sonrası küresel kapitalizmin ekonomi politiği bu dönem boyunca, özellikle sermaye birikiminin devamlı büyümesine, küresel çapta üretim ve tüketimin iç içe geçmesine ve finansın artan önemine odaklanarak, sermayenin uluslararasılaşmasının art arda gelen derinleşmesinin hissedilir bir şekilde izini sürer. Küresel ekonomideki bu gelişmeler, petrolün doğasının ve kapitalist sermaye birikimdeki yerinin önemini vurgular ve bu gelişmeler bir meta olarak petrolün gömülü olduğu sosyal ilişkilerdir. Bu şekilde görüntülenen Körfez bölgesindeki sınıf oluşumunun hikâyesi, petrole yönelik böylesi bir odaktan, KİK sosyal ilişkilerinin küresel ekonomi politiğin derinleşen uluslararasılaşmasının parçası olarak oluşturuluş mantığına doğru kayar. KİK'in ekonomi politiğini bütünlüklü bir şekilde anlayabilmek ve dolayısıyla bu kitabın teorik nesnesini oluşturan sınıf oluşum sürecinin haritasını çıkarabilmek için, küresel ile bölgesel arasındaki bu ilişkinin kazınıp ortaya çıkarılması gereklidir.

Küresel ekonominin bu kavranışından faydalanılan 3. Bölümde Körfez ülkelerinin sınıf oluşumunun başlangıç dönemi ele alınmaktadır. Bu bölüm, bu sınıf oluşumunun iki belirli özelliğine odaklanır; sınıfın mekânsal yapılanması ve petrol gelirlerinin devlet-yönetimli kullanımı aracılığıyla ilksel sermaye birikimi. İlk özellik, kapitalist bir sınıfın üzerinde geliştiği Körfez'in bütün vatandaşlarının ayrıcalıklı sosyal bir tabakasının gelişimini sağlayarak, Körfez kapitalizmi için mekânsal bir saptama biçiminde rol alır. Bu dönem boyunca bu sınıfın asıl gelişimi, Körfez'deki üretken meta ve finansal dolaşımların bir analizi yoluyla incelenir. Bu dolaşımların her birinin kapsamındaki bir dizi sosyal ilişki, devlete ve daha erken dönemdeki tüccar sınıflarına yakından bağlı, geniş, yerel sermayenin bu desteklenmiş yükselişini oluşturuyordu. Bu dolaşımların geliştiği biçim, 2. Bölüm'de betimlendiği gibi, sırasıyla, küresel ekonomi politiğin daha kapsamlı eğilimlerinin gerçekleşmesiydi.

Kitabın 2. kısmında (4. ve 5. Bölümler) daha sonraki dönemdeki Khaleeji Sermayesi'nin oluşumu ele alınmaktadır. 4. Bölümde, SSCB'nin çökmesi ve Çin'in kapitalist dünya pazarıyla bütünleşmesini takip eden on yıl içindeki küresel ekonominin gelişimi incelenmektedir. Bu bölümde özellikle, uluslararasılaşmanın 2000 sonrası aşamasına ve bu süreçte kapitalizmin finansallaşmasının oynadığı önemli role odaklanılmaktadır. KİK bölgesi için bunun

çıkarımları özellikle enerji ihracatlarında değişiklik, KİK'in mali fazlalarının yaşamsal işlevi ve KİK'in hızlanan sanayileşmesi, küresel ekonominin ve büyük kapitalist güçler arasındaki rekabet açısından incelenir.

3. Bölümdeki metodolojik yaklaşıma paralel olarak 5. Bölümde ele alınan konu, uluslararasılaşmanın en son aşamasının bu gelişimi göz önüne alındığında, sermayenin KİK dolaşımlarının evrimidir. Sermayenin KİK dolaşımlarının her biri, sermaye birikiminin nasıl gerçekleştiği, kimin kontrol ettiği ve nereye yerleştirildiğini anlamak amacıyla irdelenmektedir. Odak noktası, tek tek her bir KİK ülkesinin ekonomi politiğinin kapsamlı bir dökümünü sunma girişiminden ziyade sermaye birikiminin pan-KİK doğasını anlamaya dönüktür. 5. Bölüm -Körfez dolaşımlarının her birinin göze çarpan uluslararasılaşma eğilimleriyle adeta birbirine geçmiş yeni bir kapitalist sınıf olan- KİK içerisindeki Khaleeji Sermayesi'nin gelişimini teyit eder. Bu sürecin belirgin önemi, son derece gelişmiş pan-KİK sermaye birikim yapılarını gösteren mali dolaşımlardır.

Elinizdeki kitap, sınıf gelişiminin sermaye dolaşım anlarının her biri karşısında sınıf gelişimi ve pan-KİK mekânında onun uluslararasılaşması süreciyle alakalı olduğundan dolayı, deneysel analizin iki faklı düzey arasında gidip geldiği dikkate alınmalıdır. İlk olarak, çoğu veri, geniş makro-düzeye ve GSMH, Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), ithalat/ihracat istatistikleri ve benzerleri vasıtasıyla gösterilen sektörel eğilimlere odaklanır. Bununla beraber bu veri, KİK ve özel sektörlerin gelişiminde uluslararasılaşmanın doğasını sadece kısmi olarak sunmakta başarılı olur. Bölgedeki değişen sosyal ilişkilerin tamamen kavranması amacıyla kitabın deneysel çalışmasının diğer bir parçası, firmaların ve şirketlerin mikro-düzeydeki analizidir. Analizlerin çoğu, bilhassa şirket düzeyinde müşterek mülkiyet yapıları ve birbirine bağlı müdürlükler aracılığıyla yansıtılmış olduğu için kapitalist sosyal ilişkilerin geçişmesine odaklanır. Bu (500 KİK şirketini, mali kurumları ve projeleri kapsayan) mikro düzeydeki analiz, tipik makro toplamlar aracılığıyla ortaya çıkarılmayan uluslararasılaşmanın "hassas" sürecini ifade etmede başarılıdır. Kitabın ekler listesi bu mikro çalışmanın sonuçlarından bazılarıdır.

Son kısımda (6. ve 7. Bölümler) Khaleeji sermayesi ve Körfez kapitalizminin gelecekteki yörüngesi ve çıkarımları incelenmektedir. 6. Bölümde, Khaleeji Sermayesi'nin geniş Ortadoğu ekonomi politiği üzerindeki etkisini incelemek için özündeki uluslararasılaşma eğilimleri konusundaki çalışma geliştirilir. Ortadoğu boyunca, KİK'teki devlet ve özel sermayeler tarafından, ulusal ekonomilere fazlasıyla nüfuz edilmişti. 6. Bölüm bu nüfuz etmenin şu

iki özel örneğini yakından ele alır: Ürdün, Lübnan ve Mısırdaki bankacılık sektörleri ve Filistin Batı Şeria'sının ekonomi politiği. Her iki durumda Körfez kapitalizmi, önemli finansal ve sanayi firmalarının mülkiyeti üzerinden sermaye birikiminin doğasını yeni baştan yazar. Bu bölüm, bölgesel ekonomi politiğinin kavrayışı için bu nüfuz etmenin bazı çıkarımlarına ulaşarak sonlanır.

7. Bölümde, Körfez'deki sermaye birikim yapılarına 2008 küresel mali krizinin etkisi değerlendirilmektedir. Bu krizin bölgede çok net bir etkisi olmuştur ve sonrasında gelen parlak dönem KİK ekonomi politiğinin tam bir kavrayışı için Khaleeji Sermayesi'nin önemini tasdik eder. Körfez devletlerinin baskın tepkisi, önde gelen KİK holdingleri ve elinizdeki çalışma boyunca araştırılan uluslararasılaşma eğilimlerini güçlendirmek için rol aldılar. Aynı zamanda bu tepki Körfez bölgesindeki sermaye birikim modellerine göre, sınıfın mekânsal yapılanmasının anlamına daha fazla vurguda bulunur. Bahsi geçen eğilimler Körfez bölgesi ve civardaki periferiler arasındaki çelişkinin keskinleşmesine işaret eder. Bu eğilimler, dünya pazarının ve küresel düzeydeki çekişmelerin gelecekteki gelişiminin önemli bir parçası olacaktır.

Bölüm 2.

Savaş Sonrası Kapitalizmin Ekonomi Politiği ve Körfez'in İnşası

"Altın Çağ"

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımdan sonraki on yıllık dönemde ortaya çıkan küresel ekonomi büyük dönüşüm geçirdi. Hem faşizmin yükselişini hem de Avrupalı güçlerin çatışmasını teşvik eden savaşın altında yatan önemli bir neden, büyük ve tahrip edici yangın öncesindeki durgunluk ve kriz dönemiydi. Savaştan önceki yıllar sermayenin aşırı birikiminin neden olduğu düşük kârlarla geçilmişti ve sermaye yatırımının bazı kazançlı çıkışları pazarlar ve kaynaklar üzerindeki denetim adına farklı dünya güçleri arasında yoğun mücadeleye yol açmıştı. Savaşın dikkate değer düzeyde bir hafifletici etkisi vardı. Avrupa ve Asya'nın genelinde fabrikalar, konut ve altyapının hedef olarak seçilmesi, David Harvey'in kendi sözleriyle, "kapitalizmin tarihinde en büyük ekonomik iyileşmelerden birini başlatan, sermayenin değer-düşürümünün son mekanizması" vazifesini görüyordu (Harvey, 2001:310). Bu ekonomik patlama ya da birçok ekonomi tarihçisinin şu aralar tarif ettiği gibi "Altın Çağ" 1950 yılında başladı ve 1960'ların sonuna kadar devam etti. ABD ekonomisine dair yapılan bir çalışma, 1930'ların başında yüzde 10 civarında

olan kâr oranının, savaş sonrası dönemde yüzde 45'e yükseldiğini ve uzun süreli bir düşüşe başladığı 1960'ların sonuna kadar yüksek bir seviyede (yüzde 30 - 40 arasında) kalmaya devam ettiğini gösteriyordu (Duménil, Glick, ve Levy 1992)[27]. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki büyüme oranları 1950'lerde ortalama yıllık %4 ve 1960'larda ise %5 düzeyine erişirken, 1980'lerle beraber düşmeye başlayacak ve durgunluk anlamına gelen %2 rakamının biraz üzerinde bir ortalamaya inecekti (Marglin, 1991:1).

Savaş halinin sona ermesinin ardından, sermayenin savaş boyunca kitlesel imhasıyla Avrupa ve Asya genelinde savaş sonrası bir yatırım patlamasına zemin hazırlayan altın çağa kısmen olanak sağlandı. 1948'den 1952'ye kadar, ABD'nin Marshall planı dahilinde, yeniden yapılandırma amacıyla tek başına Avrupa'ya 13 milyar dolar aktarıldı ve sanayi üretimi savaş öncesi seviyelere oranla yaklaşık % 40 büyüdü (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2007). Şehirler, fabrikalar, ulaşım hattı ve altyapı yeniden inşa edildi ve temel tüketici ihtiyaçlarının üretimi, önde gelen kapitalist pazarların hepsinin genelinde önemli ölçüde arttı. Yatırımdaki bu teşvik, kâr oranını destekleyen istihdam ve üretim seviyelerinde bir büyümeye yol açtı. Kapitalizmin yaratıcı yıkımı muazzam bir insan kaybına ulaşmış olmasına rağmen, yine de küresel ekonominin dönüşümünü alttan alta desteklemekteydi.

Kapitalizmin bu Altın Çağında görülen kâr oranları artışı elbette ekonominin bazı demir yasaları sayesinde meydana gelmemişti. Savaş sonrası durum tamamen farklı bir yönde gelişebilirdi zira başlangıçta bu ülkelerdeki atmosfere özellikle anti-faşist direniş hareketlerinin örgütlenmesiyle beraber, kararlı bir anti-kapitalist hava hâkimdi. Fransa, Yugoslavya, İtalya ve Yunanistan'da radikal fikirler egemendi, işçi sendikaları güçlüydü, faşizme karşı direnişteki rolleri sayesinde sosyalist ve komünist partilere büyük itibar gösteriliyordu. Fabrikaların millileştirilerek kamulaştırılması ve özel sektöre ait şirketlerin kaotik kararları yerine hükümet liderliğindeki üretim planlarının kabulüne yönelik taleplerle birlikte Japonya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde savaştan sonraki ilk iki yılda, toplu grev dalgaları gerçekleşti (Armstrong, Glyn ve Harrison, 1991:11-12). Geniş bir alana yayılmış olan iş yavaşlatma eylemleri aynı zamanda, İngiltere, ABD, Kanada ve hükümetlerin

[27] Robert Brenner tarafından sunulan rakamsal veriler bu modeli doğrular. Robert Brenner 1950 ile 1970 arasında imal sanayindeki net kâr oranıyla, 1970 ile 1993 yılları arasındaki dönemde geçerli olan oranı karşılaştırır: ABD'de %12,9/%9,9, Almanya'da %23,2/13,8, Japonya'da %21,6/17,2 (Brenner, 2000:8). 1960'ların sonundan itibaren kâr oranlarındaki belirgin düşüşü belirterek (İngiltere, Fransa, İsveç, Batı Almanya, İtalya, Kanada, Japonya ve ABD gibi) sekiz gelişmiş kapitalist ülkenin vergi öncesi ve sonrası kâr oranlarını gösteren T. Weisskopf'a bakabilirsiniz.

savaşta çarpışanlara ayrıcalıklar tanımasına dair büyük baskı altında tutulduğu Avustralya'da da meydana geliyordu.

Ancak, bu olası meydan okumalar, 1950'lerde ve 1960'ların başlarında, büyük ölçüde baskı ve yeni düzenle kaynaşmanın bir birleşimi yoluyla etkisizleştirildi. Bu süreçteki başrolü, yükselen egemen bir güç olarak ABD üstleniyordu. ABD savaştan gelebilecek herhangi ciddi fiziksel bir zarardan kaçınıyor ve dolayısıyla Avrupa ve Japonya'nın yeniden yapılanmasından faydalanıyordu. Olası rakipler büyük bir yıkıma uğruyor ve Asya, Ortadoğu ve Afrika çapındaki anti-sömürgeci mücadelelerin bir dalgalanmasıyla sömürgeler üzerindeki denetimleri hızla yok oluyordu. 1952 yılından itibaren ABD gelişmiş kapitalist devletlerin sanayi üretiminin yaklaşık % 60'ını ve dünya hisse senedi piyasasında dolaşımda olan sermayenin % 73'ünden fazlasını elinde bulunduruyordu (Ikeda, 1996:45)[28]. 1960 yılında ABD tarafından yapılan ticaret, dünyanın toplam rakamının beşte birini oluşturuyordu ve kabaca önde gelen üç Avrupa ekonomisi olan İngiltere, Fransa ve Batı Almanya kaynaklı ticaretin toplamıyla eş değerdeydi (Winham 2008, s.114). Üstelik 1944 Bretton Woods Konferansı ABD dolarının, uluslararası para sisteminin asıl para birimi olarak güçlenmesini sağlamıştı. ABD dışındaki tüm para birimlerine, ABD dolarıyla ilişkili olarak, sırasıyla ons başına 35 dolar miktarındaki altınla bağlantılı bir değer atandı. Kendi uluslararası işlemlerini karşılayacak miktarda ABD doları toplamaya ihtiyaç duyan ülkelerle birlikte dolar, ticaret ve alışverişin küresel para birimi haline geldi. Bütün bunların sonucunda, ABD, "1940'larda kurulan ve 1950'lerde etki alanı genişleyen dünya sistemiyle ilgili kurumların tartışmasız liderliğini" üstlenmişti. (Altvater, 1993:114).

Bu savaş sonrası uluslararası sistemi 1960'larda geliştiği için, üç temel boyut tarafından karakterize ediliyordu. İlk olarak, ABD'nin başlangıçtaki üstünlüğüne rağmen, 1960'ların ortasından itibaren, küresel düzen dahilindeki kapitalistler arası çekişme ve rekabetin artması dikkat çekici ilk unsurdu. Hem Japonya ve hem de Batı Almanya savaştan sonra yeniden kendi yapılanmalarını tamamlarken, ABD ile kıyaslanabilecek düzeyde bir sanayileşme başarmışlardı (ve bazı imalat sektörlerinde dünya üretimi içerisindeki payları giderek artmaya başlamıştı) (Brenner, 2000:114). Savaş sonrası bir düzenleme bağlamında rekabet, bu ülkelerdeki büyük kapitalist şirketlerin dünya ölçeğinde, pazarlar ve kaynaklar üzerinde mülkiyet ve denetim için mücadele ettikleri

[28] ABD ekonomisine yardım eden bir başka faktör, 1950 yılında Kore Savaşı'nın patlak vermesiydi. Kore Savaşı öncelikli olarak ABD sermayesine ve müttefiki Japonya'ya yarayan bir meta patlamasının ve sanayi faaliyetinde hızlı bir artışın ortaya çıkmasına yardımcı olmuştu.

anlamına geliyordu. Bu ekonomik çıkarlar, dış siyaset düzeyinde önde gelen kapitalist ülkeleri dünyanın tüm bölgelerinde siyasal nüfuz sağlamak adına mücadeleye zorluyordu.

Bununla birlikte, bu rekabet, -savaş sonrası devlet sisteminin ikinci önemli özelliği olan- SSCB, Çin ve sosyalist devlet yapısıyla yönetilen diğer ülkelerin gözleri önünde meydana geliyordu. Bu ülkeler kapitalist olmadıkları (ekonomileri özel kâr arayışıyla hareket etmediği) halde, dış politikaları, yine de dünya genelinde nüfuz alanlarını ayırma çabasındaydı. Kapitalist dünya pazarından çekilen ülkelerin tehdidi, genişleyen Sovyet ya da Çin etkisinin, bir bütün olarak gelişmiş kapitalist ülkelerle kaçınılmaz şekilde rekabeti doğuruyordu. Bu bloğun varlığı bundan dolayı büyük kapitalist güçler arasında derin bir çıkar birliğini kuvvetlendiriyordu. Aslında, savaş sonrası dönemde Japonya ve Batı Almanya'nın olağanüstü gelişmesinin -Güney Kore'nin, Tayvan'ın ve sonraki on yılda Asya mucizesi denilen gelişmenin- gerçek nedenleri, ABD'nin sosyalist bloğa karşı bir denge sağlama kaygısıyla yakından ilişkiliydi.

Son olarak, savaş sonrası uluslararası devlet sisteminin üçüncü önemli özelliği, savaşın ardından sömürge karşıtı eylemlerin ve ulusal mücadele hareketlerinin aniden yükselmesiydi. Bu hareketler sömürgeleşmeye karşı uzun bir mücadele tarihine sahipti fakat bununla birlikte savaşta esas olarak başta İngiltere ve Fransa olmak üzere sömürgeci güçlerin zayıflaması onlara yeni bir ivme de kazandırıyordu. Bu ulusalcı mücadeleler daha tam oluşmamış biçimiyle ortaya çıkan sosyal güçlerin bir çeşitliliğini yansıtıyordu ve kapitalistler arasındaki rekabetin sosyalist bloğa karşı çıkarların eş zamanlı bir birliğiyle bağlantılı olarak daha önceki iki özellikle tanımlanan bir dünya sistemi içerisinde yayılıyordu. Birçok durumda sömürge karşıtı hareketler, büyük kapitalist güçlere karşı önlem almak amacıyla SSCB ve Çin ile ittifak ediyorlardı. Ancak ulusal kurtuluş hareketlerinin hedefleri onları himaye edenlerin dış siyaset amaçlarına bağlı olduğundan dolayı bu ilişki gerilim doluydu.

Savaş sonrası devlet sisteminin birbiriyle ilişkili bu üç özelliği, Alman ekonomist Elmar Altvater'in savaş sonrası ekonomik düzeninin istikrarını ve yeniden üretimini garantileyebilen güç bağlamında "egemen garantör" olarak adlandırdığı şeye ihtiyacı pekiştiriyordu. Dünyada sermaye birikimi gitgide artarak küresel hale gelirken, kapitalizm, mali pazarları ve onun yeniden üretiminin diğer görünümlerini kontrol eden yasalar, yönetmelikler ve kurumların bir bütün halinde birbiriyle uyumlu hareket etmesine gerek duyuyordu. Bu durum, sömürge karşıtı ve sol hareketlerden gelen kimi olası meydan okuma-

ların yanı sıra kapitalist olmayan blok kaynaklı rekabetin önünü kesebilecek şekilde kapitalist yörünge içerisinden çıkan güçlü ve düzenli bir devlet politikasını gerektiriyordu. Aynı zamanda önde gelen kapitalist devletler, kaynakların, pazarların ve nüfuz alanından faydalanma imkânına dair keskin rekabetin başını çekmekteydiler. Birlik ve rekabetin bu ikiliğine aracılık eden temel güç ABD'ydi. ABD, kapitalizmi kendi bütünlüğünde yönetmeye girişirken, dünya sahnesindeki ABD merkezli sermayenin çıkarlarını her iki yönde destekliyordu (Panitch ve Gindin 2003; Bromley 1991, 2008, Stokes 2007). ABD'nin egemenliği büyürken, aynı anda, kar oranında iyileşmeye ve sermayenin derinleşen küresel erişimine olanak tanıyan koşulları besleyen ve sürdüren sistem bunda destekleyici bir rol oynuyordu. Bu nedenle ABD'deki bu iki güç odağı birbiriyle ilişki içerisindeydi. Hegemonik garantörün konumu, küresel ölçekte sermaye birikiminin, dolayısıyla onun sahip olduğu gücün koşullarını devam ettirme ve derinleştirme yeteneğine sahip diğer rakip kapitalist güçlerin onayına bağlıydı. Çekişmeler kesinlikle devam etti ancak Leo Panitch ve Sam Gindin'in işaret ettiği gibi, "ABD sistemi bir bütün olarak yönetme görevini üstlenme anlamında -ve ona eşlik eden kapasite ve özerklikle- sistemi yönetme görevini tek başına üstleniyordu" (Panitch ve Gindin, 2005:54-55).

Üretimin Genişlemesi ve Uluslararasılaşması

Altın Çağ sadece uluslararası yeni bir devlet sistemi ve küresel siyasal gücün yapısındaki bir değişim değil aynı zamanda kapitalist üretimin doğasındaki en temel dönüşüm anlamına da geliyordu. Buna dair iki önemli bakış açısı söz konusuydu. İlki, dünya pazarı genelinde üretilen malların hem niteliği hem de çeşitliliğinde benzeri görülmemiş artıştı. Bu durum, büyük ölçüde, yeni sanayi sektörlerinin gelişmesi ve genelleştirilmesini teşvik eden (çoğunlukla savaş dönemi boyunca gelişen askeri araştırmaya dayanan) bilimsel ve teknolojik yeniliklerin uygulamasıyla mümkün kılınmıştı. İkincisi ve daha çok ilişkili olanı, dünya ticaretinde hızlı bir genişlemeyle ve savaş sonrası dönemin ilk 20-30 yılının fark edilebilir nitelikleri haline gelen belirli bir miktar üretim faaliyetinin uluslararası oryantasyonuyla, üretimin coğrafi ölçekteki genişlemesiydi.

Üretimin doğasındaki dönüşümün, yani birinci eğilimin önemli bir örneği, plastik, sentetik liflerin ve deterjan gibi imal edilen metaların, doğal olarak meydana gelen kauçuk, pamuk ve sabun gibi maddelerin yerine geçmesiyle

beraber, ilk olarak 1930'lu yıllarda ortaya çıkan petrokimya sanayisiydi[29]. Paralel ve ilişkili bir gelişme, doğal tarım yöntemleri yerine inorganik gübreler ve böcek ilaçlarının girişi ve yaygın kullanımıydı. Teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı üretim, günlük metaların üretimindeki insan emeğini yerinden ederken, bu sanayiler verimlilik ve üretimdeki hızlı artışlara olanak tanıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar petrokimya ürünlerinin en gelişmiş fabrika üretimi, diğer kapitalist rakiplerinin sahip olduğu geniş sömürgelerden yoksun olarak boya, gübre ve sanayide kullanılan patlayıcı maddeler için doğal kaynaklara alternatifler bulmak zorunda bırakılan Almanya'da meydana gelmişti (Spitz 1988, Chapman 1991). Almanya yerli kaynaklı maden kömüründen yapılmış kimyasal türevler içeren bu ürünleri kendisi üretiyordu. Savaşın sonunda dünya kimya sanayisinin ağırlık merkezi, Dow, Union Carbide ve Standart Oil gibi büyük kimya şirketlerinin egemenliği altındaki ABD'ye doğru yön değiştirdi. Bu şirketler Alman kimya sanayisi tarafından getirilmiş önceki teknolojik gelişmelerden faydalanmakta ve Almanya'daki emsalleri gibi, askeri sanayiyle yakından bağlantılıydılar (Spitz, 1988:33). Bununla beraber ABD şirketlerini Alman rakiplerinden ayıran şey, savaş sonrası sanayinin önemli bir özelliği olarak, sentetik metaların üretiminde hammadde olarak kömür yerine ham petrol ve doğalgaz kullanımıydı. Bu değişiklik, daha fazla hidroaktif karbonların kullanımını sağlayan ve ham petrolü ayırma açısından üretim maliyetini önemli ölçüde ucuzlatan teknolojik gelişmeler tarafından mümkün kılınmıştı. Aslında, çoğunlukla 1930'ların sonlarına doğru ve 1940'ların başında kullanılmaya başlanan "petrokimya sanayisi" terimi bu yeni teknolojiyle kolaylaştırılan hammadde değişimine işaret ediyordu.

Otomobil, sanayi üretiminin büyüyen bir başka sektörüydü. ABD otomobil sanayisi, 20. yüzyılın ilk yirmi yıllı boyunca gelişmiş olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde üretim seviyelerini olağanüstü arttırdı. Otomobil yaygın bir kişisel ulaşım biçimi haline geldiğinden, dünya otomobil üretimi 1939'dan 1960'a kadar dört misli arttı (Jones ve Womack, 1985:394). ABD destekli yeniden yapılanma planları kapsamında fabrikalar inşa edilirken, otomobil üretimindeki bu büyümenin en önemli özelliği Batı Avrupa'da kitlesel pazarların ortaya çıkmasıydı. İtalya'da 1000 kişi başına düşen otomobil sayısı 1950'lerde 9'dan 32'ye kadar yükseldi (Fauri, 1996:181). İtalya'nın en önemli otomobil şirketi Fiat, 1950'lerde 1940'lara oranla neredeyse yedi kat daha fazla büyüyen üretimiyle, Marshall Planı fonları tarafından yeniden inşa

[29] 1930 ile 1960 arasındaki dönem poliüretan, naylon, Polietilen Tereftalat (PET), polipropilen, stirofom (yapay köpük), DDT, deterjanlar ve benzerinin gelişiminin ve ticari üretiminin görüldüğü bir dönemdi.

edilen şirketlerin "en iyi bilinen" örneği haline gelmişti (Fauri, 1996::180)[30]. 1960'lardaki üretim seviyeleri bir diğer üçüncü faktöre göre gelişme gösterdi. Almanya'da Alman üreticileri tarafından yapılan binek otomobil üretimi 1957'den 1960'a kadar her yıl ortalama % 19 oranında arttı. Otomobil pazarları genişlediği için dünya araba üretiminin çoğunun ihracat odaklı doğası da büyüdü ve küresel üretim dahilinde ihracatın oranı 1950'de %9'ken 1960'ların sonunda % 28'e tırmandı (Jones ve Womack, 1985:394).

Otomobil ihracatındaki büyümenin gösterdiği gibi, küresel siyasal ekonomide ikinci anahtar eğilim hem üretim ölçeği ve hem de üretim kapsamındaki destekleyici dönüşümler, yani sermayenin uluslararasılaşmasının yoğun bir derinleşmesiydi (Palloix 1977). Dünya ticareti 1948 ve 1966 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 6.6, 1966 ve 1973 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 9.2 oranında büyüdü (Waters, 1995:69). İhracat büyük şirketlerin stratejik yönelimi için hayati bir unsur haline geldi. Bu yönlendirmeyi sağlamak, kısmen ticaret için yeni bir küresel kurumsal mimarinin gelişini ifade ediyor; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) bağlamında 1963'ten 1967'ye kadar yürütülen Kennedy Round'u müzakereleri, bilhassa mamul ürünlerde ortalama % 35 oranında gümrük tarifesi indirimini beraberinde getiriyordu. Başkan Kennedy tarafından ABD Kongresi'ne tanınan ve diğer uluslar da aynı şekilde hareket ettiği sürece, ABD'nin gümrük tarifelerinde %50 oranında kesinti yapmasına olanak sunan yetkinin işaret ettiği gibi ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki bu siyasi çabalar bir kez daha, ABD öncülüğündeki bir sürecin ifadesi anlamına geliyordu.

İhracattaki bu büyümeye ek olarak, büyük şirketler üretimin kendisini de uluslararası hale getirmeye başladılar. Fabrikalar ve diğer üretim tesisleri, hammaddeyi ve farklı coğrafi alanların çeşitliliğinden gelen emeği tedarik eden ve ('çok uluslu şirket' teriminin her yerde aynı anda yayılmasına yansıyan bir gelişme olan) şirketlerin mallarını dünya pazarına satmalarını sağlayan kendi ulusal pazarlarının dışına yerleştirildi. 1959'dan 1964'e kadar ABD şirketleri, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki dönemden çok daha fazla yani yıllık 300'den daha yüksek oranda uluslararası bağlı ortaklıklar kurdu (Grimwade, 2000:119). Bu bağlı ortaklıkların üçte birinden fazlası hemen savaş sonrası dönemde, ABD sermayesinin uluslararasılaşması için en önemli hedef olarak ortaya çıkan Batı Avrupa'da kuruldu (Grimwade, 2000:156). Bu küresel üretim

[30] ABD yardımı almanın ön koşullarından biri, şirketteki iktidar konumunun (Mussolini'nin müttefiki olan ve özgürlük hareketini takiben İtalyan direnişi tarafından yerinden edilen firmanın eski sahipleri) Agnelli ailesine iade edilmesiydi.

zincirlerinin baş aktörleri ulaşım sektörünün gelişimini daha fazla güçlendirdi. Yeni jet uçak teknolojisinin kullanıldığı kıtalar arası ticari uçuşlar 1952 yılında başladı ve demiryolu ağları kıta Avrupası, ABD ve Asya çapında genişledi. Dünya ticareti ve uluslararası üretim ağındaki diğer önemli faktör, 1950'lerin sonlarında konteyner taşımacılığının standart hale gelmesiydi. Küresel düzeyde ulaşım maliyetinin düşmesinde çok büyük etkiye sahip bir gelişme olan limanlar, karayolu ve demiryolu taşımacılık sistemlerine sorunsuz olarak yönlendirilen standart alüminyum ve çelik konteynerlerinin hızlı yüklenmesi ve boşaltılmasını sağlamak üzere tasarlanmıştı (Levinson, 2006). Bütün bu değişimler, Altın Çağ boyunca savaş sonrası ekonominin belirleyici bir özelliği olarak sermayenin uluslararasılaşmasında nitel bir sıçramaya işaret ediyordu.

Ortadoğu'da Petrol ve ABD İktidarına Geçiş: 1950-1970

Hem ekonomik hem de siyasal alanlarda görülen sanayi üretimi ölçeğinde genişleme, yeni sanayi ve yeni sektörlerin gelişmesi, sermayenin uluslararasılaşması ve kapitalist dünyada ABD liderliğinin/egemenliğinin artması gibi bu savaş sonrası gelişmeler ortak bir öğe aracılığıyla birleştirildi: enerji ve hammaddenin giderek artan sistematik merkeziliği[31]. Burada da bir değişim söz konusuydu. Yeni uluslararasılaştırılmış üretim rejimi nispeten enerjisi verimsiz kömürün yerine geçen petrol ve gazla beraber yeni bir enerji sistemi tarafından desteklendi. Simon Bromley'in sözleriyle, petrol "stratejik bir meta" haline gelmişti (Bromley, 1991:82). Otomobillere ve uçaklara güç sağlamada daha büyük bir enerji yoğunluğuna sahip olma bağlamındaki ideal konumu ve göreceli ulaşım kolaylığı onu herhangi bir başka rakip enerji kaynağı olan kömürden daha avantajlı, kılıyordu. Kömür madencileri, savaştan sonraki on yıl boyunca güçlü grev dalgalarının omurgasını oluşturduklarından, petrol "siyasal olarak daha güvenilir" kabul ediliyordu (Painter, 1984:361). Petrol ve gaz, uluslararasılaşmayı destekleyen genişlemiş sanayi üretimi ve yeni ulaşım ağları için sadece önemli bir enerji kaynağı değildi; aynı zamanda petrokimya gibi yeni sanayiler için temel hammaddeyi de oluşturuyorlardı. Üstelik petrol, modern donanma ve ordulara güç sağlamanın merkezi aracı haline gelmişti. Savaşın sonunda ABD'nin askeri kullanıma dönük benzin üretimi, savaşın başlangıcına göre yaklaşık 18 kat ve uçak benzini üretimi ise 80 kat daha faz-

[31] Bu eğilimlere dair daha ayrıntılı tartışma için ve savaş sonrası dönemde petrol ve ABD hegemonyası arasındaki ilişki konusunda Simon Bromley'in (1991, özellikle 2. ve 3. bölümler) harikulade açıklamalarına bakınız.

laydı (Baldwin, 1959:10-11)[32]. 1949 yılında petrol ve gaz, ABD'de kullanılan tüm enerjinin %53'ünü oluşturuyordu. 1960 yılında bu oran % 72'ye ulaşmıştı (EIA-"Enerji Bilgi Yönetimi", 2007). 1970'lerin ilk yıllarında petrolün küresel üretimi İkinci Dünya Savaşı sonundaki seviyeyle karşılaştırıldığında on misli artmıştı (BP, 2007).

Petrol ve gaz talebindeki bazı artışlar başlangıçta ABD ve Avrupa'da tırmanışa geçen üretim yoluyla karşılanıyordu. Bununla beraber, 1960'ların ortalarında dünyanın en büyük kaynakları olan ucuz ve kolayca erişilebilir petrol ve doğalgazın, 1920 ve 1930'lar boyunca keşif ve buluşların yoğun bir dalgasının gerçekleştiği Ortadoğu'daki Körfez bölgesinde yani Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, İran ve daha küçük Körfez ülkelerinde bulunabildiği net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bölge, her zaman dünyanın kavşağındaki (İngiltere'nin itinayla Körfez üzerinde inşa edilmiş denetim sisteminin gösterdiği gibi) stratejik bir konum olarak inceleniyordu ancak meta üretimindeki büyük artış ve sermayenin uluslararasılaşmasını destekleyen yeni teknolojik gelişmeler petrol ve gazı kapitalist ekonominin merkezine yerleştirdi. 1969 yılında Ortadoğu, dünyanın büyük petrol sağlayıcısı olarak Kuzey Amerika ve Avrupa'yı gölgede bırakmıştı. 1970'li yıllarda bölgenin petrol üretimi Avrupa ve Kuzey Amerika'nın toplam üretimine eşit olacaktı (BP ,2007). Böylece derinleşen uluslararasılaşma, Körfez bölgesinin, küresel kapitalizmle bütünleşmesine bağlıydı ve bu yüzden ABD iktidarının temelini oluşturan ilke, gitgide artarak Ortadoğu'nun egemenliğine ve Körfez devletlerinin ABD liderliğindeki küresel bir düzene dâhil edilmesine dayanıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar, Körfez'in ve daha geniş Ortadoğu'nun kontrolü esasen Fransa ve İngiltere'nin her zamanki mevcut rekabeti ve onların Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerindeki mücadeleleri arasında savrulup durmuştu. Bütün bu güçlerin savaş süresince zayıflamasıyla beraber, o zamanki ABD başkanı tarafından 1947'de bir Meclis konuşmasında açıkça ifade edilen müdahaleci Truman Öğretisinin yönlendirdiği dış politikası sayesinde ABD bölgede baskın bir aktör olarak ortaya çıkmaya başladı. Truman ABD'ye, gerekli olması durumunda Amerika'nın ve "özgür dünyanın" çıkarlarına destek vermek için gereken yere müdahale etme sözü veriyordu. Bu ilk konuşma doğrudan Ortadoğu'yu ima etmese de, daha önceki bir taslak; "ekonomimiz ve demokrasimize ciddi olarak tehdit gelmeksizin, herhan-

[32] Müttefik kuvvetler bilinçli bir şekilde Almanya, İtalya ve Japonya'nın petrol kaynaklarını hedeflemişlerdi ve bu durum sözkonusu ülkelerin askeri mekanizmalarının nihai çöküşündeki en önemli faktördü.

gi tek bir ulusun özel kontrolü altında olmayan Ortadoğu bölgesinin büyük doğal kaynaklarının ve dünyanın diğer uluslarında... serbest girişimin" sürekliliğini garantiye alma ihtiyacına referansta bulunmuştu (Jones, 1955:156; McCormick, 1987:77). Bu çıkarların gerçekliği, Suudi Arabistan'ın petrol kaynaklarını "muazzam bir stratejik güç kaynağı ve dünya tarihinin en büyük maddi ödüllerinden biri" olarak adlandıran, 1945 tarihli bir Dışişleri Bakanlığı notunda ana hatlarıyla belirtiliyordu (ABD Dışişleri Bakanlığı, 1945). İngiliz egemenliğinden uzaklaşıp ABD iktidarı yönünde gerçekleşen değişim, bu "muazzam" kaynakların mülkiyetindeki kırılmaya yansıyordu. 1940-1967 yılları arasında petrol kaynakları üzerindeki ABD kontrolü, %10'dan %60'a yükselirken, Ortadoğu petrol rezervlerindeki İngiliz mülkiyeti %72'den %30 düşmüştü (Harvey, 1999:20).

Bununla beraber, 1950'li yıllar boyunca İran, Mısır, Irak ve başka yerlerde güçlü sömürge karşıtı mücadelelerin gelişimi sonucunda, bu çıkarlara karşı beliren tehdit netleşecekti. Ordu ve daha muhafazakâr milliyetçi güçler ile gergin bir ilişki içerisinde faaliyet gösteren bu hareketler, kitlesel güce sahip komünist partilerle yakından bağlantılıydı. 1951'de yeni atanan Başbakan Mohammed Mossadegh tarafından İran'da mülkiyet sahipliğinin ve işletmesinin İngilizlerin elinde olduğu Anglo-İran Petrol Şirketinin (AIOC) millileştirilmesiyle beraber sömürgeci çıkarlara karşı önemli bir tepki gündeme geldi. Ülke genelindeki kitlesel eylemlerle desteklenen Mossadegh, AIOC'yi sınır dışı etmiş ve İran petrolünü devlet kontrolü altına almıştı. Ortadoğu'nun diğer yakasında bir başka önemli dönüm noktası, Mısır kralı Faruk'un 1952 yılında herkesçe sevilen subay Cemal Abdül Nasır tarafından darbeyle iktidardan düşürülmesiydi. 1957 Haziran'ında Nasır hükümeti, bölge genelinde geniş halk desteğiyle karşılanan bir girişim neticesinde İngiliz/Fransız denetimindeki Süveyş Kanalını millileştirdi.

Körfez'deki büyüyen bu ulusal egemenlik bildiriminin önemli yansımalarından biri petrol kaynakları üzerinde denetim uygulama girişimiydi[33]. Yirminci yüzyılın başında petrolün Körfez'de ilk keşfinden beri, bölgenin petrol kaynakları sekiz uluslararası petrol şirketi (UPŞ) tarafından kontrol ediliyordu. Bunlar -beş ABD şirketi (Esso, Mobil, Standard of California, Gulf Oil ve Texaco), bir İngiliz şirketi (BP) ve bir Anglo-Hollanda şirketinin (Shell) oluşturduğu- Yedi Kızkardeş ticari birliği olarak adlandırılan 7 şirket ve Fran-

[33] Bu sürecin tarihsel boyutu birçok yazar tarafından ele alınmıştır. Örneğin bu konuda, Sampson (1976); Terzia (1985); Skeet (1988); Yergin (1991) ve Bromley (1991) gibi yazarlara bakabilirsiniz.

sız "bağımsız" şirketi olan (ve 1985 yılında Total olarak adlandırılan) CFP şirketleriydi. Bu sekiz UPŞ, üretimleri için o ülkenin yöneticilerine lisans ücreti ya da vergi ödedikleri bölge petrolünün açıkça imtiyazlı sahibiydiler. Ham petrolü kullanılabilir metaya çevirmedeki kritik adım olan arıtma [işi] Kuzey Amerika ya da Batı Avrupa'da yapılıyor ve aynı zamanda bu şirketler tarafından denetleniyordu. Bununla beraber, 1950'lerin sonlarında başlayan ve Ortadoğu genelinde büyüyen siyasi hareket Körfez'deki petrol rezervlerinin kontrolünü UPŞ'den almayı amaçlıyordu.

Sürecin ilk adımları, önde gelen Körfez petrol üreticileri ve (Latin Amerika'daki hakim üretici) Venezüella arasında yapılan bir dizi gayri resmi toplantıyla oluştu. 1959 Nisan'ında bu toplantılar Venezüella, Irak, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır ve Suriye arasında imzalanan ve Maadi Paktı olarak bilinen gizli bir anlaşmaya neden olmuştu. Bu ülkeler arasında sayılan Mısır ve Suriye önemli petrol ihracatçıları arasında değildi fakat o dönemlerde Arap milliyetçiliğinin merkezi ve petrol için önemli geçiş noktasıydılar (Bromley, 1991:152). Maadi Paktı, petrol fiyatlarını dengede tutma, UPŞ ile yan yana çalışan ulusal petrol şirketlerini kurma girişimi ve gözetiminin yanı sıra arıtma işlemlerini Kuzey Amerika ve Avrupa'dan ziyade petrol üreten ülkelerde yapma girişimi olabilecek bir Petrol Danışma Komisyonu'nun kuruluşunu öneriyordu (Terzian, 1985:27-28). Anlaşmanın itici güçleri, Güney dahilindeki milliyetçi duyguların gelgitli yükselişinden fazlasıyla etkilenen iki ülke konumundaki Perez Alfonso'nun Venezüella'sı ve (ideolojik eğilimlerinden dolayı UPŞ tarafından "kızıl şeyh" ünvanı verilmiş olan) Abdullah Tarıki'nin Suudi Arabistan'ından oluşuyordu..

Maadi Paktı hemen uygulanmamış olsa da, petrol üreten ülkeler ve UPŞ arasında inşa edilen gerilimleri ortaya çıkarmıştı. Ortadoğu'daki çoğu petrol üreticisi, IOC'den alacağı parayı petrolün satışa sunulan fiyatı yani "önceden belirlenmiş fiyat" (posted price) temelinde teslim alıyordu. Arz fazlası dönemlerinde (örn. 1950'ler ve 1960'ların sonunda) reel dağıtım fiyatı önceden belirlenmiş fiyata göre daha düşüktü. İndirim UPŞ'nin brüt karından düşülüyordu ve bu nedenle onları, petrol ülkelerine olan kendi vergi ödemelerinin azaltıcı bir aracı olarak önceden belirlenmiş fiyatta bir düşüşe doğru itmelerine neden oluyordu (Skeet, 1988:4-6). UPŞ'nin önceden belirlenmiş fiyat üzerindeki denetimi (tekel güçleri nedeniyle), onlara üretici ülkeleri bu şekilde sıkıştırma gücü veriyordu. Örneğin, Esso 1960 Ağustosunda vergi gelirlerinde düşüş olduğu için Ortadoğu'da petrol üreten ülkeler arasında dehşete neden olacak

biçimde, önceden belirlenmiş fiyatı tek taraflı olarak %7'den biraz fazla bir oranda düşürmüştü (Skeet, 1988:17).

Önceden belirlenmiş fiyatlar üzerinde denetim kazanmaya dönük bir girişim de, Alfonso ve Tarıki, tarafından Maadi Paktıyla resmileşmiş ilk ilişki olarak 1960 yılında Bağdat'ta petrol üreten ülkelere bir dizi toplantı çağrısı yaparak geliştirildi. Toplantılar sonucunda, İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella'yı kapsayan bir gruplaşma olarak Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) kuruldu. Başlangıçta, OPEC'in kuruluşu, petrol mülkiyet yapısına ya da önceden belirlenmiş fiyat sistemine çok az bir etkide bulunuyordu ve 1960'ların başından sonuna kadar UPŞ sanayinin üretime ve satışa dönük kısımlarında egemenliğini sürdürüyordu (Fattouh 2007). Bununla birlikte sonraki on yıl boyunca OPEC, Katar (1961), Endonezya (1962), Libya (1962), Abu Dabi (1967, 1974 yılında BAE olarak değişti), Cezayir (1969) ve Nijerya'yı (1971) kapsayarak genişlemişti. Bu durum daha sonra üretime dönük faaliyetlerdeki UPŞ sahipliğinin yerini alan devlete ait petrol şirketlerinin oluşumuna neden olacaktı.

ABD, bölgesel düzeyde egemen bir güç olarak, İngiltere'nin ve Fransa'nın yerini aldığı gibi, hem Arap milliyetçiliğine ve hem de Körfez'den petrol arzına gelebilecek herhangi bir tehdide karşı, Batı'nın genel çıkarları için artan bir sorumluluğu omuzlamaya zorlanmıştı. Truman Öğretisinin askeri müdahale ve "aktif savunma" taahhüdüne karşın, ABD dış politikası ilk başlarda bölgede devam eden bir İngiliz varlığına aşırı derecede bağlı kaldı. Gerçi savaş neticesinde oldukça zayıflamış olsa da, İngiltere 1800'lerin başından bu yana İngiliz denetimi altında bulunmuş ve nihayetinde 1971 yılında Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Katar haline gelmiş Körfez'deki küçük şeyhliklerin bir ağı olan Körfez Kıyıları (Trucial Coast) boyunca egemen güç olarak aynen kaldı. İngiliz üsleri Bahreyn ve Sharjah gibi iki şeyhliğe yerleştirilmişti ve Abu Dabi, Kuveyt ve Umman'ı kapsayan bölge askeri güçlerinin çoğu İngiliz görevlileri tarafından yönetiliyor ve personel İngilizler tarafından sağlanıyordu. Bununla beraber, 1960'ların sonunda, İngiliz para biriminin zayıflaması nedeniyle, denizaşırı üslerini ve askeri seviyesini korumanın artan maliyetinin sonucu olarak Ortadoğu'da bir sürekli İngiliz varlığı giderek daha savunulamaz hale geldi. 1968 yılında İngiliz Başbakanı Harold Wilson, ülkesinin askeri birliklerini 1971 yılına kadar Malezya, Singapur ve Körfez'den geri çekeceğini ilan etti. ABD, İngilizleri bölgedeki güçlü varlıklarını devam ettirme konusunda ikna etmeye girişmişse de, zayıflamış sterlin bunu çok büyük bir

mali yük haline getirdi. ABD hükümeti, kısmen yaklaşan İngiliz çekilmesine cevaben, Temmuz 1971'de küresel bazda çıkarlarını yönetmeyi amaçlayan yeni bir stratejik çerçeve olarak "Nixon Doktrini'ni" açıkladı. Nixon'ın stratejisi, ABD'nin (Vietnam Savaşı'nı sözde Vietnamlaştırmayla "Vietnamization" doruğuna ulaşan) hem askeri hem de siyasi olarak çıkarlarını destekleyecek yerel müttefikleri daha fazla esas almasını gerektiriyordu. Bunun Körfez'de önemli etkileri söz konusuydu.

Altın Çağın Sonu

ABD Ortadoğu'da egemen bir güç olarak İngiltere ve Fransa'nın yerine geçerken, savaş sonrası yaşanan ekonomik patlama[34] sonun yaklaşmakta olduğunun bir işaretiydi. 1960'ların sonundan itibaren, bu patlamanın ortaya çıkmasını sağlamış olan birçok faktör yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştı. Öncelikle büyüyen üretimin yirmi yılı, özellikle düşük ücret, uzun çalışma saatleri ve modern teknolojik tekniklerin uygulanmasından faydalanabilen büyük imalat sektörü içerisine Avrupalı ve Japon rakiplerin girmesinin ardından, küresel ölçekte aşırı birikime neden olmuştu (Armstrong, Glyn ve Harrison 1991; Altavater 1993; Brenner 2000)[35]. Üretkenliğin ücretlere göre daha hızlı yükselmesiyle mümkün kılınan yüksek kar oranları, üretim patlaması (piyasadaki canlılık) süresince, daha yüksek kazanç umutlarını ve gelecekteki gelişmelere dair mücadeleye güveni teşvik eden daha iyi yaşam standartları söylemini sürdürmek artık mümkün değildi. İşçi sınıfında yaşanan sayısal artış ve bunun sanayide yoğunlaşması ve sürekli yükselen yaşam koşulları beklentileri bu olağanüstü ekonomik büyüme dönemiyle ortaya çıktı ve sonuç olarak sendika ve işçi örgütlerini de güçlendirdi. Buna ek olarak Sovyetler Birliği'nin varlığı, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki yaşam koşullarına dönük topyekûn bir saldırının tam olarak mümkün olmadığı ve sosyal istikrarı garanti etmek amacıyla işçilere bazı imtiyazlar sağlamanın gerekliliği anlamını taşıyordu. Küresel düzeyde, savaş sonrası dönemin anti sömürgeci, ulusal kurtuluş mücadeleleri (Hindistan 1947, Çin 1949, Mısır 1952, İran 1953, Irak 1958, Küba 1959, Cezayir 1962, Libya 1969, Vietnam 1975 ve birçokları) önde gelen kapitalist ülkelere meydan okuyordu. Kendi sömürgeci geçmişlerinden kurtulup bazı

[34] Patlama terimi ekonomik alandaki hızlı ve keskin yükselişi tanımlamak amacıyla kullanılır. Aynı zamanda "yükseliş, "piyasada canlılık" ya da "hızlı büyüme" olarak çevrilebilecek olan patlama, genellikle, metaların ve borsa endeksinin artan fiyatları eşliğinde özel sektöre yönelik kredi büyümesi tarafından teşvik edilir. (ç.n)

[35] "Altın Çağın" son bulmasının arkasındaki nedenlere dair tartışma oldukça karışık ve burada bütünüyle değerlendirmek imkansız. Bu tartışma için bkz. Mandel (1983, 1995); Harvey (1999, 2005) ve Brenner (2000).

önemli bağımsızlıklar kazanmış olan bu ülkeler (örneğin, Hindistan, Mısır ve Cezayir), daha önce tamamen savrulmuş olan bazı zenginliklerini kendi ellerine aldılar ve bu zenginlikleri kendi ulusal odaklı kalkınma planlarının içerisine dahil ettiler. Diğer örneklerde, dünya kapitalist pazarından çıkan ülkeler (örn. Çin, Küba ve Vietnam vb.) doğrudan kapitalist sosyal ilişkilerle çevrilmiş alanın daralması anlamına geliyordu.

1970'lerin başlarından itibaren, sermaye birikimi sorunu, enflasyonun yükselmesi ve kâr oranlarının düşmesi biçiminde yeniden ortaya çıktı. Bununla birlikte Altın Çağın sonu, hemen savaş sonrası dönemi gösteren derin uluslararasılaşma eğilimlerinin tersine çevrilmesine işaret etmiyordu. Aslında, 1970'lerden bugüne kadar, sermayenin uluslararasılaşması, Kuzey Amerika, Avrupa ve Batı Asya gibi üç büyük blokta kümelenen ekonomik güçle birlikte, dünya kapitalist ekonomisinin son derece önemli bir özelliği haline geldi. Bu blokların her biri üretimi denizaşırı genişleten, bölgesel olarak bütünleşmiş üretim ağlarını kuran ve denizaşırı pazarlar için ihracata odaklanan büyük holdinglerle birlikte, uluslararasılaşmayı benimsiyorlardı. ABD Ticaret Bakanlığı, 1977 yılı itibariyle, bütün ABD ihracatının üçte birinden fazlasının şirket içi ticaretten[36] (intra-firm) ibaret olduğunu belirtecekti ve bu da uluslararası üretim zincirlerinin gelişiminin ve çok uluslu şirketlerle küresel ekonominin egemenliğinin çarpıcı bir onayı olarak algılanabilirdi (Grimwade, 2000:180).

Sermayenin uluslararasılaşmasındaki bir sonraki aşama, dünya pazarının doğasında bir başka dönüşümle kolaylaştırılıyordu. Bu dönüşüm sermaye dolaşımının yeniden üretiminin önemli bir özelliği olan mali süreçlerin yükselişiydi. Uluslararasılaşma, şirketlerin küresel düzeyde iş yapma noktasında maliyet artışlarıyla karşı karşıya gelmeleri anlamını taşıyordu. Şirketler bu faaliyetleri finanse etmek amacıyla daha fazla borçlanmaya ihtiyaç duyuyorlardı ve farklı para birimleri, faiz oranları, mali sistemlerle beraber çeşitli yeni pazarlarda bunu yapmaları gerekiyordu. Kredi enstrümanlarının çoğalması ve küresel olarak bütünleşmiş mali pazarlar, işlem maliyetlerinin düşmesine, uluslararasılaşmaya eşlik eden gerekli giderlerin sermayeye çevrilmesine ve birbirine son derece bağlı bir dünyada iş yapma riskini azaltmaya yardımcı oluyordu (ve daha sonra sermaye piyasası türev araçlarını, takas ve diğer karışık mali araçları yaratıyordu).

[36] Çokuluslu şirketler farklı ülkelerdeki bağlı-firmaları arasında büyük çapta ticaret (intra-firm trade) yapmaktadırlar. Günümüzde dünya ticaretinin üçte biri birbirleriyle kontrol/mülkiyet ilişkisi bulunan firmalar (ana şirket – bağlı-şirket veya bağlı-şirket – bağlı-şirket) arasında gerçekleşmektedir. (ç.n.)

Küresel para sisteminin yapısındaki iki büyük değişiklik, bu finansallaşmayı sermayenin uluslararasılaşmasına bağlıyordu. Bu değişikliklerin ilki Avrupa çapında "Avrupa piyasaları" olarak bilinen yeni bir dizi mali pazarın ilk kez ortaya çıktığı dönem olan 1960'larda görülmeye başlanmıştı. Avrupa piyasaları, Avrupa ülkelerindeki para birimlerinden biri yerine dolarda tutulan banka mevduatlarından oluşuyordu. Bu pazarlar sermayenin uluslararasılaşmasının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu -yabancı yatırımları finanse etmek isteyen ABD şirketlerinin, ABD'den sermaye ihraç etmeleri ABD hükümeti politikaları tarafından kısıtlanıyordu. Bunun nihayetinde, bahsedilen yeni "offshore/denizaşırı" pazarlar onların sermaye denetiminden kaçınmalarına izin veriyordu. Benzer biçimde İngiltere bankaları yasal mevduata karşılık miktarındaki artış sıkıntısını ve böylece borç verme ve borç alma oranları arasında meydana gelen fark daralmasını atlatmak için Avrupa piyasasına taşınmaya çabalıyorlardı. 1964'ten 1982'ye kadar Avrupa piyasasında yer alan yabancı kaynak miktarı, Avrupa ya da ABD'de ulusal bankacılık piyasasının büyümesinden daha da hızlı bir oranda, yıllık yüzde 28,7 oranında artmıştı (Gibson, 1989:5).

Borç verme ve yasal mevduat karşılık miktarları üzerindeki hükümet kısıtlamalarından ayrılan Avrupa piyasası, küresel kredi seviyelerinde büyük bir artışa olanak sağlıyordu ve aynı zamanda çokuluslu şirketlerin çeşitli pazarlarda yürüttükleri kendi etkinliklerini birbiriyle bağlantılandırmalarını ve değişim ve işlem maliyetlerini ortadan kaldırmalarını sağlıyordu. Bu finansal piyasaların büyümesinin uluslararasılaşmaya ne kadar bağlı olduğu, Eurodolar[37] borçlanmasında çok uluslu şirketlerin oynadığı rolle ortaya çıkıyordu. 1972 yılında gerçekleşen tüm Eurodolar hareketlerinin %50'sinden ve sonraki on yıldaki artışından tek başına Eurodolar borçlanması sorumluydu (Mandel, 1975:23). Aynı zamanda, Avrupa piyasalarının gelişimi, uluslararası bankaların Avrupa piyasalarında kendi ticaret işlemlerini idare edebildikleri düşük düzenleme ortamlarını sağlayan, Cayman Adaları gibi dünya pazarında diğer "denizaşırı" bölgeleri teşvik ediyordu.

Bu finansallaşmayı uluslararasılaşmayla birbirine bağlayan ikinci önemli değişiklik Bretton Woods sisteminin sona ermesiydi. Bu sistem, 1944'te imzalandığı tarihten bu yana uluslararası para düzenini desteklemiş ve daha sonra uluslararası para biriminin fiyat belirlenimi 35 Amerikan doları/ons fiyatında altına dönüştürülebilen (bundan dolayı altın-dolar standardı olarak tanımla-

[37] Avrupa bankalarına yatırılan Amerikan dolarıdır. (ç.n)

nan), ABD dolarına göre yapılmaya başlanmıştı. Dünya ticaret işlemleri için merkezi para birimi olarak örgütlenmiş dolarla beraber ABD, dünya sistemine dolar tedarik ediyordu ve (Bretton Woods tarafından yaratılan bir kurum olan) Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından denetlenen ayarlanabilir sabit bir kur sistemi vasıtasıyla diğer para birimlerinin değerini belirliyordu. Bununla beraber, 1970'lerin başından itibaren, dünya ekonomisindeki mali akışların büyümesi, altın açısından kendi para biriminin sabit bir değerini koruması gereken ABD'yi gitgide güç bir duruma soktu. 1971'de ABD başkanı Richard Nixon ABD dolarıyla altın arasındaki doğrudan konvertibilite ilişkisini kesmek üzere bir karar açıkladı. 1973'ten itibaren, önde gelen ekonomiler ayarlanabilir sabit kur sistemine son verme ve onun yerine (yeni sistemi yasallaştırmak için IMF'nin anlaşma hükümlerinin iyileştirildiği 1976 yılında resmileştirilen) dalgalı kur sistemini koyma kararı almıştı. Yeni sistem yönetiminde sermaye hareketliliği üzerindeki devlet kısıtlamaları kaldırılmış ve sınır ötesi sermaye akışlarının boyutu çarpıcı biçimde artabilmişti. Üstelik konvertibilite kısıtlamasının kaldırılması, nakitte büyümeyi ve böylece finansallaşmayı daha fazla teşvik etmeyi kamçılamak adına merkez bankalarının kapasitelerini artırmıştı.

Körfez, Finansallaşma ve ABD İktidarı

Kapitalizmin finansallaşmasındaki bu genel eğilimler, büyük oranda, Körfez bölgesinin, küresel ekonominin daha geniş yeniden üretim sürecine entegrasyonu vasıtasıyla şekillendiriliyor ve böylece etkin hale getiriliyordu. Bunun nedenleri, uluslararası petrol sanayisinin yapısı açısından 1960'ların başında OPEC'in oluşumuyla başlayan ve 1970'ler boyunca devam eden değişimlerle ilişkilidir. "Kırmızı şeyh" lakaplı Abdallah Tarıki, Suudi monarşisini dönüştürmeye ve ülkenin petrol kaynaklarını millileştirmeye yönelik yapmış olduğu radikal çağrısı yüzünden 1961 yılında Suudi Arabistan'dan sürüldü (Vitalis 2007). Kendi konumunu savunan Tariki, 1960'lı yılların çoğunu, bölge genelinde milliyetçi duygularla fazlasıyla yankı yapmış Ortadoğu'da seyahat ederek geçirmişti. Bununla beraber Tarıki'nin sürülmesiyle birlikte, Suudi Arabistan, OPEC bünyesinde UPŞ'yle uzlaşmayı destekleyen lider ülke haline geldi. Suudi monarşisi Tarıki'nin yerine ABD petrol şirketleri tarafından himaye edilirken yabancı denetiminden uzak, aşamalı bir geçiş lehine, daha faydacı bir konum üstlenen UPŞ ve üretici ülkelerin birbirinden ayrılmasını "Katolik evliliğindeki gibi" imkansız kılacak ve "[UPŞ'ni] millileştirmeden koruyacak" katılım anlaşmalarını savunan avukat Ahmad Zaki Yamani'yi ge-

tirdi (Sampson'dan alıntı yapılmıştır, 1976, s.278). Dünyanın en önemli üreticisi konumundaki ülkenin petrol bakanı olarak görev yapan Yamani, UPŞ ve Körfez ülkeleri arasında birincil muhatap olarak ortaya çıktı. Onun UPŞ ve Ortadoğu'da millileştirme çağrısı yapan daha radikal güçler arasında yürüttüğü hassas müzakereler, dünya çapında petrole büyüyen taleple, ABD ve Avrupa'nın eski petrol bölgelerinde üretim kapasitelerinin değer yitirmesinin ardından Ortadoğu'nun dünyada birinci enerji kaynağı olarak kilit konumunu daha da güçlendiren eğilimlerle aynı zamana denk geldi. Yamani 1970'den 1973 yılına kadar Suudi petrol imtiyazlarını, yani Aramco'yu yöneten Amerikan şirketini, şirket hisselerinin bir kısmını Suudi Arabistan'a bırakması için ikna etmeye girişti. Aramco'ya sahip olan Exxon Texaco, Socal ve Mobil gibi büyük ABD petrol şirketleri kullanım ücreti ve vergi ödemelerinin yerine üretilen petrolden Suudi Arabistan'a düşen (geri satın alma fiyatı olarak adlandırılan) payı doğrudan kendisine ödeyeceklerdi. Bu müzakereleri inceleyen bir tarihçi olan Anthony Sampson'ın deyişiyle, Yamani'nin amacı, "arz kıtlığının yaşandığı dönemlerde önemli olan şeyin petrole kimin sahip olduğundan çok onun kim tarafından satılabileceği olduğu" konusunda Aramco sahiplerini ikna etmekti (Sampson, 1976:279).

Yamani'nin çabaları sonunda başarılı oldu. 1973 yılı başında, UPŞ önceden belirlenmiş fiyatın %93 oranında bir petrol geri satın alma fiyat garantisi karşılığında altı Körfez devletindeki resmi imtiyazlarının denetiminin %25'ini (yapılan anlaşmayla 1983 yılı itibariyle ise %51'ini) bırakma konusunda bu ülkelerle anlaştı. Petrol sanayisindeki bu yapısal değişimler petrol fiyatları açısından çok derin bir sonuç doğurdu. 1970 yılında ABD'nin petrol üretiminde birinci sıraya oturmasıyla birlikte, talebi karşılamak için arzı arttırma gücü konumundaki "yedek kapasite" Texsaslı petrol rezervleri tarafından artık karşılanamıyordu fakat bunun yerine bu yedek kapasite, Körfez ülkelerine (çoğunlukla, Suudi Arabistan ve biraz da Kuveyt ve BAE'ne) kaydırıldı. 1972 yılında, yukarıda belirtildiği gibi sekiz UPŞ -Yedi Kız kardeşler ve Fransız şirketi Total- Körfez monarşileriyle düzenlenmiş imtiyaz anlaşmaları yoluyla tüm ham malzemelerinin %91'ine sahip olmuşlardı (Bromley, 2005:230)[38]. 1980 itibariyle, ABD dışındaki ham petrolün üçte birinden daha azına sahip olan UPŞ ile birlikte bu denetim tamamıyla tersine dönecekti (Kobrin, 1985:5). Bu nedenle, OPEC'in egemenliği, dünya pazarı için işlenecek malzemeleri kısıt-

[38] Aslında bu şirketler 1950'ler ve 1960'lar boyunca bütün dünyanın petrol kaynaklarını kontrol ediyorlardı. Örneğin 1966 yılında sekiz büyük Uluslararası Petrol Şirketi *iqta*, Kuzey Amerika ve SSCB dışındaki toplam petrolün %76'sını denetliyordu (Sampson, 1976:221).

lamak fiili ya da potansiyel gücü sayesinde Körfez ülkelerinin petrol fiyatları üzerinde çok büyük bir etkiye ulaştığı anlamına geliyordu[39].

Yeni keşfedilen bu güçle beraber, Ortadoğu petrol üreticileri İsrail'in Mısır ve Suriye ile 1973 Ekim Savaşının ardından, dünya pazarında işlenecek hammaddeyi geçici olarak keserken, aynı zamanda 1973/1974 yıllarında petrolün önceden belirlenmiş fiyatını tek taraflı olarak arttırdılar. Standart Suudi Arabistan ham petrolünün varil fiyatı 1 Ocak 1973 yılında 2,59$'dan 16 Ekim 1973'te 5,12$'a, 1 Ocak 1974 11,65$'a yükselmişti[40]. Petrol sanayisinin mülkiyet yapısındaki değişikliklere ek olarak petrol fiyatında meydana gelen artış, aniden Körfez devletlerinin, "petro-dolarlar" terimiyle bilinir hale gelen büyük miktarda petrol gelirinin sahibi oldukları anlamını taşıyordu. Bu andan itibaren, Körfez'in küresel ekonomideki rolü yalnızca hidrokarbon ihracatına tabi değil, aynı zamanda petro-dolarlarının küresel mali dolaşımdaki kullanım yollarıyla da ilintiliydi.

Petro-dolarlar Körfez'den, özellikle hem bir bütün olarak sistemin finansallaşması ve hem de egemen güç olarak ABD'nin özel rolünü güçlendirmede kayda değer bir rol oynayan Suudi Arabistan'dan akıyordu. Körfez'i dünya pazarının finansal yapısına entegre eden farklı biçimlerine yansımış bu rolün iki özel bileşeni söz konusuydu. İlki Körfez petro-dolarlarının çoğu Kuzey Amerika'ya ve onların çok uluslu şirketlerine, hükümetlere ve diğer kredi alanlara borç halinde geri dönüşümünün sağlandığı (çoğunlukla Avrupa piyasalarında faaliyette bulunan) Avrupa bankalarına akıyordu. Kuveyt, finansallaşma eğilimlerini pekiştirmeye yardım eden bu petro-dolarların nasıl aktığının mükemmel bir örneğidir. Petrol fiyatları arttıkça, Kuveyt'teki ticari bankaların serveti 1971'den 1977'ye kadar üç katına çıkmıştı (Khouja ve Sadler, 1979:165). Kuveyt bankaları tarafından toplanan paranın büyük miktarı,

---

[39] Suudi Arabistan'ın rolünün açık kıldığı gibi, bu durum Körfez petrol kaynaklarının ulusallaşmasının ABD çıkarına karşı olduğunu ima etmez. Simon Bromley (1991) Körfez üreticilerinin ve istikrarlı petrol arzını ve rafinaj, pazarlama ve dağıtım üzerinde Uluslararası Petrol Şirketlerinin kontrolünü güvenceye almaya yoğunlaşan, Uluslararası Petrol Şirketlerinin ortak çıkarlarını açık olarak saptamıştı. Üstelik petrol fiyatındaki artışın ABD'ye olan zararı petrol ithalatına aşırı derecede bağımlı olan Avrupalı rakipleri ve Japonya'ya verdiği kadar olmadı.

[40] Petrol fiyatlarındaki artış, yükselen enerji girdi maliyetlerinden dolayı, sanayi sektöründeki kâr oranlarındaki düşüşü ve enflasyon sorunlarını şiddetlendiriyordu. Her ne kadar o dönemdeki ekonomik krizin nedeninin petrol fiyatlarındaki yükseliş olduğu ileri sürülmüş olsa da, bunun bir sistem krizi olduğunu ve hemen savaş sonrası dönemde mümkün olan kâr oranı artışını beraberinde getiren faktörlerin artık tükendiğini görmek daha doğru olur. Aslında, gelişmiş kapitalist ülkelerin genelinde, kâr oranlarındaki düşüş petrol fiyatlarındaki yükselişten zaten uzun zaman önce başlamıştı ve fiyat artışı başlangıçta kredi biçimindeki likiditenin genişlemesi aracılığıyla, bu etkilere karşı koymada kullanılıyordu. Bu tartışmanın bütünsel bir değerlendirmesi için bkz. Mandel (1995).

"bankalar konsorsiyumu" aracılığıyla uluslararası sermaye piyasalarına yönlendiriliyordu: Kuveyt bankaları ve büyük yabancı bankalar arasında kolektif hissedarlık. Bunlardan ilki 1969 yılında bir grup Arap bankası (bilhassa Kuveyt) ve Fransız bankacılık devi Société Générale tarafından kurulan FRAB Bankasıydı (Sherbiny, 1985:20). Bunu, 1970 yılında, Arap ve Fransız Bankalar Birliği (UBAF), 1972'de Avrupa Arap Bankası (EAE) ve 1973'te Arap ve Uluslararası Yatırım Bankası (BAII) takip etti. Bu bankalar konsorsiyumu yabancı kurulumların, daha sonradan tüm dünyada borçluları yeniden dolaşıma sokan, Körfez bölgesinde bir araya gelen petro-sermayenin hatırı sayılır kısmına erişimine izin vermişti. Böylece 1978 itibariyle, Kuveyt Dinarı Avrupa tahvil piyasası (Eurobond), Avrupa piyasalarında, ABD doları ve Alman markından sonra, en geniş üçüncü dilimi oluşturmaktaydı (Nashashibi, 1984:77)[41].

1973 yılından 1977 yılına kadar, dolar cinsinden piyasadaki toplam mal varlıklarının %10'undan fazlasını oluşturan OPEC rezervlerinin 107 milyar ABD $'ı Avrupa piyasalarına akıyordu[42]. Toplam OPEC rezerv varlığının %40'ından fazlası 1976'dan 1984'e kadar, Avrupa doları olarak kabul ve tasdik ediliyordu ve bu da petrol ihraç eden ülkeler için pazarın sahip olduğu önemin çarpıcı bir göstergesiydi (CBO 1981, p.35). Bu petro-dolarların çoğu, "off-shore bankacılık birimlerine" (OBB) izin veren Cayman adasında ve Singapur'dakine benzer düzenlemeleri 1975 yılında başlatan ve idari merkezi Bahreyn olan bankalar üzerinden Avrupa piyasasına giriyordu. Off-shore bankacılık, kurumlar vergisinden muaf tutuluyordu ve adada bir şube kurmak için sadece küçük bir ücret ödenmesi yetiyordu. Bu süreç, Suudi Arabistan'da yabancı bankalara uygulanan kısıtlamalar ve Ortadoğu'nun geleneksel finansal merkezi konumundaki Lübnan'da iç savaşın derinleşmesiyle aynı zamana rastlamıştı. 1978 yılına kadar, Bahreyn'de faaliyet gösteren 48 OBB (off-shore bankacılık birimi) söz konusuydu ve bu sayı 1984 yılında 76 ile zirveye ulaştı. (Tschoegl, 2002:131). Citibank, Ortadoğu operasyonlarının çoğunu Bahreyn'den ve Bahreyn'de bölgesel bürolar kuran Chase Manhattan'dan yürütüyordu. Benzer şeyi yapan diğer büyük bankalar arasında Bank of Tok-

[41] Körfez mali sektörünün ve Avrupa piyasalarının kenetlenmesi, aynı zamanda Körfez bankalarının Avrupa içerişindeki doğrudan coğrafi genişlemesinde görülebilir. Sherbiny, Londra'da faaliyet yürüten ve üçü 1970 yılından önce, on ikisi 1970-1975 arasında, yirmi ikisi 1976 ile 1980 arasındaki dönemde, on altısı 1980 sonrasında ve geri kalan yedisi ise bilinmeyen bir zamanda kurulmuş olan 60 Arap bankasını gösteren 1983 yılına ait bir liste sunar. Paris'te, üçü 1970 yılından önce, yedisi 1970-1975 arasındaki dönemde, yirmi altısı 1976 - 1980 arasında ve üçü 1980 sonrasında kurulmuş yaklaşık 39 Arap bankası bulunmaktadır (Sherbiny, 1986:36).

[42] Bunlar bir bütün olarak OPEC'in (Cezayir, Angola, Endonezya, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan, BAE, Venezuela ve Ekvator) rakamsal verileriyken, Körfez ülkeleri (özellikle de Suudi Arabistan) baskın üreticiydi. Gibson (1989:5) ve Kongre Bütçe Ofisi (1981:35) tarafından hesap edilmiştir.

yo, Canadian Imperial Banka of Commerce (CIBC), Dresdner Bank, Credit Suisse, Société Générale, İsveç Bank Corporation vardı (Wilson, 1983:112). Bu bankaların çoğu Suudi Arabistan gibi komşu ülkelerde iş yürütürken, sahip oldukları hisselerin önemli bir kısmının uluslararası finansal piyasalara geri akışı kesildi.

Körfez'in küresel mali pazarlara entegre olmasının ikinci yolu ABD iktidarının güçlenmesiyle doğrudan ilintiliydi. ABD hükümeti Suudi petro-dolarlarının, özellikle, ABD doları cinsinden banka hesaplarına, hisse senetlerine ve hazine bonolarına yatırılmasını garantiye almak için özel bir çaba sarf etti. David Spiro'nun detaylı araştırmalarının göstermiş olduğu gibi, 1974 yılında, Suudi hükümeti ile ABD Maliye bakanlığı arasında bir anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma ABD Federal Bankalarındaki milyarlarca dolar değerindeki Suudi Arabistan mevduatını bu tür menkul değerler karşılığında normal ihale dışında ABD varlıklarını satın almak için yapılan gizli bir düzenleme aracılığıyla idare ediyordu. Spiro, "dolara bu kadar yatırım yapmayı kabul eden Suudilerin şimdi, uluslararası para birimi olarak ...1979 yılında Suudi kamu gelirlerinin %90'ını oluşturan... doların devamlılığını sağlamak açısından riski paylaştıklarına ve... aynı zamanda Suudi yatırımlarının, dolar cinsinden kabaca %83 düzeyinde" olduğuna işaret ediyordu (Spiro, 1999:122-23). Bir bütün olarak OPEC düzeyinde, ABD doları cinsinde elde tutulan fonlar, 1973'te toplam fonların %57'sini oluştururken bu oran 1978'de %93'e yükseldi (CBO, 1981:35). OPEC rezervleri ve ABD doları arasındaki bağlantı, dünya petrol ticaretinin ABD doları üzerinden yapılacağına dair Suudiler tarafından verilen garantiyle daha da güçlendi: Böylece dünyadaki en önemli meta olan petrolde ticaretin ABD para birimi kullanılarak yapılması garanti altına alınmış oldu[43]. ABD bunun ve OPEC'in petrol fiyatlandırmasını farklı para birimlerinden oluşan bir sepet üzerinden yapmasını engellemek için, dünyanın en büyük üreticisi konumundaki Suudilerin nüfuzlarını kullanmalarını istemenin karşılığında Suudi Arabistan'a geniş askeri ve siyasal destek sunuyordu (Spiro, 1999:105-26).

ABD'nin finansal egemenliği ve Körfez ülkeleriyle olan ilişkisi arasındaki bu sıkı bağ karşılıklı olarak pekiştiriliyordu. Körfez tarafından, ABD doları cinsinden gönderilen fonlardaki olağanüstü akış, ABD'nin dolar egemenliği sayesinde kazandığı sayısız avantajla birlikte ABD'nin siyasal iktidarını güçlendiriyordu. ABD, ülke içi gereksinimleri aşan dolar talebiyle birlikte nakit

[43] Mart 1978'de ABD Maliye Bakanlığı'nın bir iç yazışmasına göre, ABD Maliye Bakanı Michael Blumenthal, kendi petrollerini yalnızca ABD doları karşılığında satma konusunda bir anlaşma için, Suudilerle görüşmek amacıyla gizlice Suudi Arabistan'a uçmuştu.

paraya talebin küresel düzeyde de mevcut olacağına dönük güven duygusuyla rahatça dolar basabiliyordu. Bu durum ABD'nin kazandığından daha fazlasını yurtdışına (örneğin askeri üslerin yapımına) harcadığı ve diğer ülkelerin harcama politikalarını kısıtlayan ödemeler dengesi sorunlarından kurtulduğu anlamına geliyordu. Finansallaşma derinleşirken ve kredi oranlarındaki artış dolar üzerinden temin edilirken, ABD bankaları ve mali kurumları, ödenek arayan şirketler ve hükümetler için ana kaynak haline gelmişti. Böylelikle, doların merkezi konumu aynı zamanda Anglo-Amerikan mali piyasalarının büyüklüğünü ve gücünü artırıyordu (Gowan 1999). Bu sırada Körfez ülkeleri, [44]ABD dolarının ve ABD finansal iktidarının artan gücünden çıkar elde eder hale gelmişlerdi. Mevcut varlıklarının çoğunu (ister Avrupa piyasaları ya da doğrudan ABD menkul değerleri olsun) ABD dolarlarıyla bağlantılı pazarlara yatıran ve bu konumları Körfez'in despot ve gözden düşmüş monarşilerinin ABD askeri korumasına olan derin bağımlılığı sebebiyle daha da güçlenen Körfez ülkeleri, küçük ortaklar olarak sistemin yeniden üretimine entegre ediliyorlardı. Örneğin Kuveyt'in, 1980'lerin sonunda yurtdışı finansal yatırımlarından elde ettiği gelir, petrol ihracatından gelen gelirin üzerindeydi (Ayubi, 1995:226). Yükselen küresel bir finansal sisteme bağlanan Körfez ülkeleri, böylece, bu sistem bünyesinde egemen güç olarak ABD'nin özel rolüne derinden dâhil edilmişlerdi ve onu destekleme görevini üsteleniyorlardı.

Neoliberalizm ve Güney

1970'ler ve 1980'ler boyunca dünya pazarının yapısındaki değişimler, bahsi geçen yıllarda önde gelen bütün kapitalist ülkelerin hükümetleri tarafından benimsenen bir dizi genel ekonomi politikaları yoluyla pekiştiriliyordu. Neoliberalizm olarak adlandırılacak olan bu politikalar entelektüel kökenlerini, klasik liberal felsefe ve Avusturya ekonomi okulunu kapsayan bir dizi kaynaktan alıyordu. Uygulandığı her yerde, neoliberalizm, özelleştirme, sosyal harcamalarda kesintiler, gümrük tarifelerinin azaltılması ve serbest piyasalar yoluyla

[44] Gowan, Nixon yönetiminin OPEC'i, aslında bu meydana gelmeden önceki bütün bir iki yıl, petrol fiyatlarını artırması ve ABD özel bankalarını gelişmekte olan Avrupa piyasalarındaki petro-dolarların dolaşım merkezine yerleştirmesi için cesaretlendirdiğini iddia ediyordu. Gowan'ın tartışması her ne kadar bazen politikaların sonuçlarını aktörlerin niyetlerine bağlamasına rağmen, bu sürece yönelik getirdiği açıklama ayrıntılı ve zihin açıcı. Böylece Gowan, petro-dolar kullanımı ve petrol fiyat artışının, Wall Street Dolar Rejimi dedikleri şeyi kurmak amacıyla, Nixon hükümeti tarafından kasıtlı olarak tasarlanmış olduğunu ima eder. Savaş sonrası dönemdeki sömürge karşıtı hareketler bağlamında, petrol ihraç eden ülkelerin göreceli güçlerini de tartışmaya dahil etmek gerekir. Başka bir ifadeyle, petrol fiyatlarındaki artışı Körfez monarşileri ve ABD politikası arasındaki çıkar çakışması biçiminde değerlendirmek yerine, Körfez ülkelerini böyle davranmaya "mecbur bırakılmış" olarak görmek son derece yanlıştır.

çalışma koşullarına ve ücret düzeyine saldırı anlamına geliyordu[45]. Kapitalist hükümetler işçi sendikalarına ve işçi sınıfının diğer savunma örgütlerine saldırıyordu. İşsizlik seviyeleri artmış, iş sürekli olmayan bir hale gelmiş ve tam zamanlı (full time) çalışan işçilerin yerini kısmi zamanlı (part-time) çalışan işçiler almıştı. Sağlık ve güvenlik koşulları, çevrenin korunması ve savaş sonrası refah devletinin temel öğeleri erozyona uğratılmıştı. Bu önlemlerin esas itkisi, işçilerin ekonomik patlama döneminin son yılları boyunca kazanmış olduğu ekonomik kazanımları tersine çevirmek, dolayısıyla sömürü oranında bir yükseliş sağlamak için verilmiş olan bir çabaydı.

Neoliberalizme dönüş sadece iç ekonomik politikalara odaklanmayı yansıtmıyor, aynı zamanda uluslararasılaşma ve finansallaşma alanlarındaki yeni dalgalanmaları fazlasıyla kolaylaştırıyordu. Neoliberalizm, sermayenin serbest hareketi karşısında ulusal mekânlar genelinde ve bu mekânlar aracılığıyla konulan engelleri ortadan kaldırarak ve kârın zorunluluğuna tabi olan insan faaliyetlerinin alanını genişleterek, küresel ölçekte kapitalist yeniden üretime uygun koşulları garantiye almayı amaçlıyordu. Uluslararası nitelik kazanmış sermaye, sermaye akışlarına, özel mülkiyet haklarının korunmasına, emeğin kontrol altında tutulmasına, finansal koşullar ve düzenlemelerde tutarlılıklara açık olan sınırlara ihtiyaç duyuyordu. Böylelikle, sermayedarlar, rahatlıkla küresel çapta ucuz emek gücü kaynaklarını ve diğer kaynakları sömürmeye; işletmeler, fabrikalar ve arazi mülkiyeti edinmeye ve küresel pazarda kendi ürünlerini satmaya girişebilirlerdi. Örneğin bu eğilim, büyük şirketlerin kendi üretimlerini rahatça bölerek parçalara ayırmaları ve farklı faaliyetlerin konumunu uluslararası rekabet avantajlarına bağlı olarak belirlemelerini sağlayan serbest üretim bölgelerinin (SÜB) yaygınlaşmasında görülüyordu. ABD ve Japon firmaları Asya genelindeki serbest üretim bölgelerinde (SÜB), ucuz emek gücü ve montaj yerleri ararlarken Tayvan, Güney Kore ve Malezya bu açıdan başı çekiyordu. Böylesi bir uluslararasılaşma, ABD pazarlarını doğudaki müttefiklerine açan ve ABD'nin çokuluslu şirketleri ve onların bağlı kuruluşları arasında gerçekleşen şirket içi ticaret için serbest gümrük tarifesi ihracatı sağlayan ABD politikaları tarafından daha fazla sağlamlaştırılıyordu.

Uluslararasılaşmış bu üretim zincirlerinin derinleşmesi, gümrük kotalarını indiren, yabancı yatırımların önündeki kısıtlamaları kaldıran ve yerli sanayiye dönük devlet desteğine son veren neoliberal politikalar vasıtasıyla pek çok ülkeye nüfuz etmeyi esas alıyordu. Neoliberal politikanın bu şekilde genelleşti-

[45] Neoliberal ideolojiyle ilgili daha fazla tartışma için bkz. Saad-Filho ve Johnston (1995) ve Harvey (2005).

rilmesine olanak sağlayan temel mekanizmalardan biri, bir kez daha Körfez'in dünya pazarındaki özel rolüyle yakından alakalı olan silah borcuydu. 1970'lerde (önce 1973'ten 1974'e ve sonra tekrar 1979'dan 1982 yılına kadar) petrol fiyatlarındaki artışın ardından, eski sömürgeleştirilmiş ülkelerin pek çoğu, sanayileşmeyi finanse etmek ve yükselen petrol ithalat maliyetini karşılamak üzere ABD ve Avrupa bankalarından borç aramaya mecbur edildiler. Anglo-Amerikan bankaları ve Avrupa piyasaları aracılığıyla güneydeki borçlulara geri dönüşümü sağlanan bu borçlar, Körfez ülkelerinde ortaya çıkan petro-dolarlarla yakından bağlantılıydı. 1974 yılında, yüksek petrol fiyatları sebebiyle sersemleyen güneyde, bütçe açığı olan ülkelerin toplam finansman ihtiyacının yaklaşık yüzde 25'i Avrupa piyasaları tarafından sağlanıyordu. 1979 itibariyle, toplam sağlanan finans %50'ye kadar yükselmişti (Gibson, 1989:242). Aynı zamanda küresel finans mimarisinin diğer bileşenleri 1970'ler boyunca gelişmişti ve petro-dolar kredileri için kurumsal bir mekanizma olarak Avrupa piyasalarının rolünü tamamlıyorlardı. 1974 yılı Haziran ayında IMF, petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle baskıyla karşılaşan ülkelere ilave petrol geliri kanalize etmek üzere Petrol Kolaylığı servisini kurdu. Netice olarak IMF'ye en çok kredi açan ülke haline gelen Suudi Arabistan, Petrol Kolaylığı servisi için en önemli fon kaynağıydı ve Fon'da görev alacak kendi İcra Direktörünü kendisinin seçmesine izin veriliyordu.

ABD hükümeti, 1970'ler boyunca artan bu borçlarla beraber o dönemde ABD Merkez Bankası yönetim kuruluna başkanlık eden Paul Volcker'den dolayı 1979 Volcker Şoku adı verilen bir harekete girişerek faiz oranlarını aniden artırdı. Volcker'ın faiz oranlarını çift haneli rakamlara yükseltme kararı ABD enflasyonunu düşürmek için önce bir durgunluğa zemin hazırlayıp, ardından bu münasebetle işsizliği artırma ve ücret düzeylerini indirmeyi amaçlayan neoliberal programın sağlamlaştırılması açısından bir uğrak noktasıydı. Volcker, "ortalama Amerikan yaşam standardının düşmek zorunda olduğu" şeklindeki sözleriyle bu amacını açıkça ifade etmişti (Rattner 1979, s.A1). Eş zamanlı olarak sermaye, yüksek getiri arayışında ABD'yi cezbederken, Volcker Şoku ABD dolarının diğer para birimleri karşısındaki konumunu güçlendirmesine yardım ediyordu[46]. Güneydeki ülkeler için sonuç yıkıcıydı. Çünkü borçlanmanın çoğu ABD doları üzerinden yapıldığından, faiz oranlarındaki artış toplam borç seviyelerinde de ani yükseliş anlamına geliyordu. Borçların geri ödenmesi Güneydeki refahı emiyor ve bu zenginliği önde gelen kapitalist ülkelerdeki

[46] Volcket Şokunun daha derin bir analizi ve yeni dünya düzenin baskın kutbu olarak ABD maliyesinin yeniden düzenlenmesindeki rolü için bkz. Panitch ve Guindin (2005).

banka ve finans kurumlarına yatırıyordu. Güney üzerindeki mali baskılar son derece ciddiydi. Borç yükü en yüksek 15 ülkenin borç seviyeleri, 1972 yılında Gayri Safi Milli Hasılalarının (GSMH) %10'unun biraz altındayken, 1987 itibariyle bu oran % 48 civarına yükselmişti (Ferraro ve Roser, 1994:17).

İflasın eşiğine itilmiş olan ağır borç yükü altındaki Güney ülkeleri borç ödeme programları üzerinde ABD ve Avrupa bankalarıyla tekrardan pazarlığa başladılar ve kredi alma anlaşmasını değiştirmek için (1944'de Bretton Woods'la birlikte kurulan bir başka kurum olan) Dünya Bankasının onayını alma zorunluluğuyla karşı karşıya kaldıklarında büyük bir şaşkınlık geçirdiler. Dünya Bankası, ülkelerin direnmeden özelleştirmeyi kabul etmeleri, yabancı sermaye akışını serbest bırakmaları ve bütçe açıklarını karşılamak için yardım almak üzere sosyal harcamalarda kesinti yapmaları konusunda ısrar ediyordu. IMF'nin Petrol Kolaylığı servisinde olduğu gibi, ülkeler ticaret ve ödemelere sınırlandırma getirmekten sakınacaklarını kabul etmek ve destek alabilmek amacıyla sermaye akışlarının önündeki kotaları kaldırmak için orta vadede politika geliştireceğini göstermek zorundaydılar (Woods, 2006:32). 1985 yılı Ekim ayında Dünya Bankası ve IMF'nin Güney Kore'deki yıllık toplantısında ele alınan bu geçici "şartlılık ilkesi" anlaşmaları, ABD hükümetinin (o zamanki ABD Maliye Bakanı James Baker'dan dolayı Baker Planı olarak adlandırılan) "Sürdürülebilir Kalkınma Programını" sunmasından sonra, kredi politikasının yol gösterici özelliği olarak takdis edildi. Bu tedbirler sözde Yapısal Uyum Programlarının başlıca gereklilikleri haline geldiler. Böylece neoliberal ekonomik planlar Dünya Bankası ve IMF tarafından borçlu ülkelere zorla kabul ettiriliyordu. Nitekim borçlanma, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finansal kurumlar tarafından, borçlu ülkelerinin kendi üretken, mali ve ticari sektörlerini yabancı mülkiyete açmalarını ve dolayısıyla sermayenin uluslararasılaşmasını hızlandırmak üzere kullandıkları bir silahtı.

Dünya Bankası'nın 1989 yılında hazırlanan bir raporunda borç krizi sayesinde güneyden kuzeye refah aktarımının çok büyük ölçüde kolaylaştığı itiraf edilirken, bu durum, "1982 öncesinde en borçlu ülkeler, yıllık GSMH'lerinin yaklaşık %2'sini yurtdışı kaynaklardan elde ederken; o zamandan beri yıllık GSHM'lerinin yaklaşık % 3'ünü tersi yönde aktarmaktadırlar" şeklinde ifade edilmişti (Dünya Bankası, 1989:17). 1979'dan 1989'a kadar, UNICEF, dünyanın en yoksul 37 ülkesinde, kişi başına düşen harcamanın eğitimde %50 ve sağlıkta %25 oranında azaldığını belirtmişti. 1988 yılında yarım milyondan fazla çocuğun yoksulluk sebebiyle ölmesi ve gelir seviyelerindeki şiddetli bir

tıkanmayla beraber ortaya çıkan sonuç tam bir sosyal tahribattı. Bu on yıllık sürenin sonunda, Latin Amerika on yıl öncesine göre %9 daha düşük bir kişi başına düşen gelire sahipti (UNICEF, 1989:16).

Ortadoğu'da ABD İktidarı

1970'lerden bu yana Körfez'in hem meta hem de finansal akışlardaki baş çeken rolü gelişirken, ABD, bölgede yer alan Suudi Arabistan ve İran gibi iki kilit müttefikiyle ilişkisini güçlendirerek en önemli stratejik noktaya yerleşti[47]. Suudi monarşisini temsil eden Kral Suud, 1920 yılında ABD petrol şirketlerinin ülkeye gelişinden sonra, uzun zaman ABD yardımı ve askeri desteğine bağımlı kaldı (gelecek bölüme bakınız). Suudi rejimi 1950'ler ve 1960'larda ülke içinde ABD'den uzaklaşma çağrısı yapan hareketlerin yanı sıra, bölgedeki monarşik yasaların yeniden düzenlenmesi için başta Mısır olmak üzere daha radikal devletlerin baskısı altına girerken, ABD ve Suudi monarşisi arasındaki bu ilişki yakınlaşarak daha da gelişiyordu. Bu yakın ilişki, yukarıda tanımlandığı gibi Suudi rejiminin dünyanın en güçlü ülkesinden aldığı askeri ve siyasal yardıma karşılık olarak, ABD'nin küresel mali belirleyiciliğini ve bölgesel egemenliğini desteklemeyi taahhüt eden mali anlaşmalar imzalamasını doğuruyordu.

Ancak, özellikle ABD'nin Körfez stratejisi açısından İran ile olan ilişkisi büyük önem taşıyordu. ABD, ülkedeki milliyetçi ve komünist hareketleri devirmek için 1953'teki Muhammed Musaddık'a karşı gerçekleştirilen ve Pehlevi monarşisine tam yetkiyi geri veren askeri darbeyi destekledi (Abrahamian, 2001)[48]. ABD 1969'da Nixon Doktrini tarafından tüm dünyadaki yerel müttefikleri güçlendirmek için verilen taahhüt sonrasında Muhammed Rıza Pehlevi'ye sunulan askeri yardım miktarını Nixon'un birinci döneminde (1968-72) 1,7 milyar ABD dolarına ulaşacak şekilde artırdı. Bu rakam Nixon'dan önceki ABD Başkanı Lyndon Johnson tarafından belirlenen limitin yaklaşık üç katıydı. Rand Corporation tarafından 1969'da hazırlanan bir raporda "İran bölgede müdahale etmeye gerek kalmaksızın arzu ettiğimiz hedeflerin pek çoğuna ulaşmada bize yardımcı olmaktadır" denilerek, İran'ın,

[47] Ortadoğu'nun batı kanadındaki ABD denetiminin en önemli unsuru, yerleşik-sömürgeci devlet olarak asıl kökenleriyle birlikte, esas olarak düşman bir ortamda devamlı yaşayabilirliğini sağlamak için, dış desteğe bağlı olan İsrail'dir.

[48] Abrahamian, 1953 askeri darbesini bir ABD-Sovyet çıkar paylaşım savaşından ziyade Batılı Emperyalizm ve İran ulusalcılığı arasında petrolün kontrolü ve dağıtımı (kârların dağıtımı değil) üzerine verilen mücadelenin bir sonucu olarak görür. Abrahamian olayların CIA tarafından iddia edilen versiyonunun tartışılırlığını ortaya koymak için, İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerini kullanır ve İngiltere ve ABD'nin başından beri Musaddık'ı Sovyetler Birliği'nin güvenilmez bir adamı olarak gördüklerini açıkça gösterir.

Körfez'deki ABD iktidarı açısından son derece kritik bir ülke olduğu belirtiliyordu (akt. Stork, 1975:19). ABD tarafından İran'a sunulan askeri destekte 1973'ten sonra birden büyük bir artış yaşanmış ve bu miktar 1973'ten 1975'e kadar yıllık 6 milyar ABD dolarının üzerine çıkmıştır. İlaveten, İran, ABD ordusunun eline bulunan en gelişmiş silahları alma hakkına da sahipti. Ülke içerisinde de İran istihbarat teşkilatı SAVAK, ABD hükümet birimlerinin yakın desteğiyle aynı CIA gibi çok saldırgan ve baskıcı bir aygıt inşa etmişti.

Ancak, dünya pazarının genel gelişiminin önemli bir öğesi olarak Körfez'in konumu sağlamlaştırılırken, ABD'nin bölgedeki çıkarları ağır bir darbe alıyordu. 1979 yılında, İran'da bir halk hareketi ABD destekli Şah'ı devirdi ve ülkeyi ABD nüfuzundan belirgin bir şekilde kurtardı. Yeni İslamcı hükümet artık ABD'nin Körfez bölgesindeki baş müttefiki olarak hareket etmeyecekti ve Amerikan şirketlerinin ülke içerisinde herhangi bir faaliyette bulunmaları yasaklanmıştı. Böylelikle ABD ve İngiltere sadece İran petrol alanları üzerindeki doğrudan kontrollerini kaybetmekle kalmadılar, zira devrim, özellikle Irak, Bahreyn, Kuveyt, Suudi Arabistan ve BAE'de mevcut geniş Şii azınlıklar nedeniyle, diğer Körfez ülkeleri açısından açık bir tehdit sunmaktaydı. Körfez genelinde İran devriminden esinlenen ayaklanmalar gerçekleşiyor ve bunlar bariz bir biçimde ABD'nin bölgedeki rolünü hedef alıyordu.

İran'ın siyasal konumundaki bu köklü değişimin yanı sıra, komşu Orta Asya'daki olaylar, ABD'nin Körfez'deki egemenliğine dönük olası bir meydan okumayı güçlendirmeye başlamıştı. 1978 yılında İran Devriminden önceki birkaç ay içerisinde, Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) adıyla örgütlenmiş Afgan komünistlerinin iktidara gelmesiyle Saur Devrimi gerçekleşmişti. Afganistan İran'ın sınır komşusuydu. Bu sebeple Körfez'in kritik iç bölgesinin bir parçasını oluşturmaktaydı ve 1979 yılı sonunda yeni hükümeti desteklemek için Sovyetler Birliği Afganistan'a girmişti. Hem Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki müdahalesi hem de İran Devrimi, ABD'nin bölgede etki açısından büyük ölçüde bağımlı olduğu Körfez monarşilerinin geleceğiyle ilgili istikrar kaygılarını harekete geçirmişti. Ortaya çıkan bu tehditlerin ardından Körfez ülkelerinin ABD yörüngesi dahilinde kalmasını güvenceye almak, ABD açısından hayati bir mesele haline gelmişti.

Bu bağlamda, ABD dış politikası 1980 yılında o zamanki ABD Başkanı Carter yönetiminde bir kez daha yön değiştirdi. Truman dönemi politikalarına geri dönüşün işaretlerini veren ve "Carter Doktrini" olarak bilinen bu politikaya göre "Herhangi bir yabancı devlet tarafından Basra Körfez'i"nin

denetimi için yapılacak her türlü girişime ABD'nin hayati menfaatlerine yapılmış bir saldırı gözüyle bakılacak" ve "askeri kuvvet kullanımı da dâhil her türlü tedbir alınarak geri püskürtülecekti" (Carter 1980). Carter'ın güvenlik çerçevesinin altı temel öğesi söz konusuydu: Hint Okyanusundaki deniz gücü ve taşıyıcıların artırılması, Körfez bölgesindeki dost ülkelerin askeri üsleri ve tesislerini kullanım hakkının alınması, başta Mısır olmak üzere daha uzaktaki üslerin kullanımı, Diego Garcia adasındaki mevcut ABD üssünün genişlemesi; hızlı bir askeri konuşlanma gücünün oluşturulması; bölgedeki askeri tatbikatların artırılması.

1980 yılında İran ve Irak arasındaki savaşın başlaması ABD'ye bu çerçevenin test edilmesi ve Körfez'deki ABD varlığının artırılması yönünde çalışma yapmak için mükemmel bir bahane sağlıyordu. Hem İran hem de Irak kalabalık, iyi donanımlı ordulara ve Körfez'de bölgesel egemen gücün kendileri olduğunu ileri sürebilecekleri bir konuma sahiptiler. ABD bu durumu engellemek için ve İran'ın egemenliğini zayıflatmanın bir yolu olarak Irak'a doğru geniş kapsamlı bir şekilde yanaşarak, savaş fırsatını çok iyi kullandı. Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Ortadoğu ve Siyasi Askeri İlişkilerden sorumlu üyesi Howard Teicher savaş süresince verilen bu desteği doğruluyordu ve ABD'nin "Irak'a milyarlarca dolarlık kredi temin ederek, askeri istihbarat ve danışmanlık sağlayarak ve Irak'ın gerekli askeri silahlara sahip olduğundan emin olmak için Irak'a üçüncü ülkeler tarafından yapılan silah satışını yakından denetleyerek Irak'ın savaş girişimini etkin bir şekilde desteklediğini" belirtiyordu. "ABD aynı zamanda, Iraklılar'a çarpışmalar esnasında varlıklarını daha iyi kullanmaları noktasında stratejik operasyonel danışmanlık sağlıyordu."(Teicher, 1995)[49].

Bu sırada ABD, Körfez ülkeleriyle askeri ittifakları güçlendirmek için bu savaştan faydalanıyordu. Kısacası savaş başladıktan sonra ABD, hem ekonomik hem de güvenlik uygulamaları ile bölgesel bir bütünleşme projesi olarak Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK) kurulması için Bahreyn, Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Katar ve BAE'yi cesaretlendirmişti. KİK 4 Şubat 1981 tarihinde oluşturuldu ve çabucak Körfez bölgesindeki ABD iktidarının en önemli müttefiki haline geldi. KİK oluşumunun birkaç yıl sonrasında Joe Stork tarafından dikkat çekildiği gibi, ABD'nin yeni bölgesel blok yönündeki stratejisi, "bir askeri darbe ya da direnişe müdahale için mevcut askeri tesisler ve silah

[49] Ayrıca ABD'nin eş zamanlı olarak, daha sonra İrangate Skandalı'nda açıkça ortaya çıkacak biçimde İran'a destek verdiğine dikkat çekilmelidir.

stoklarının maksimuma çıkarılması ABD askeri müdahalesini gerektirirken, aynı zamanda böylesi bir askeri darbe ya da direniş anında doğrudan ABD askeri müdahalesine ihtiyacı en aza indirmeyi" amaçlıyordu. (Stork, 1985:5).

"Askeri gücün maksimuma çıkarılması" realitesi, KİK'in kuruluşunun daha ilk birkaç yılında açıkça ortaya çıktı. ABD Suudi Arabistan'da resmi üs kurma haklarından yoksun olmasına rağmen, onları ABD Hava Kuvvetlerine ait dört adet Havadan Erken Uyarı ve Kontrol (AWAC) Sistemine ev sahipliği yapması için ikna etmişti. AWAC sistemi 70 kadar ABD F-15 savaş uçağına yakıt ikmali ve bakımı sağlıyordu (Stork ve Wenger, 1984:45). Bu sırada Suudi hükümeti diğer Körfez ülkelerini AWAC ağına bağlanabilen, dolayısıyla ABD denetimi altındaki Körfez hava üssü ağını geliştiren hava sistemleri satın almaları konusunda sıkıştırıyordu. Aynı zamanda, Umman'da askeri istihbaratta ABD ve İngiliz danışmanların görevlendirilmesiyle birlikte ABD ülke genelindeki çeşitli yerlerde askeri üsler kurmuştu. Aslında, 1989 yılına kadar Umman Savunma Genelkurmay Başkanı da bir İngiliz subayıydı.

ABD, Suudi Arabistan ve Umman'daki askeri güç konuşlandırmasının yanı sıra Körfez'deki deniz kuvvetleri varlığını da artırdı. Bunun yollarından biri de Kuveyt gemilerinin ABD bandırası altında kaydedilip Körfez'den ABD deniz kuvvetlerinin refakatinde geçmesinin sağlandığı "çifte bayrak taşıma" (reflagging) yöntemiydi. Aynı zamanda ABD 1983 yılında, yani KİK'in oluşumundan iki yıl sonra, Carter'ın ilk döneminde kurulan Acil Müdahale Ortak Görev Gücü'nü (Rapid Deployment Joint Task Force) ABD Merkezi Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM) olarak bilenen birleşik bölgesel komuta biçiminde yeniden yapılandırdı. CENTCOM'un komuta karargâhları, ABD elçilikleri ve Ortadoğu genelindeki tüm uluslarla iyi ilişkileri olan Bahreyn'in limanlarına kalıcı olarak yerleştirilen (daha sonra Katar'a taşınan) ABD donanma gemilerinde bulunuyordu. BAE'de dünyanın en büyük yapay limanı olan Jebel Ali, ABD donanmasının en önemli deniz aşırı limanı haline gelmişti.

ABD'nin KİK ülkeleriyle ittifakı, özellikle 1979 sonrasındaki dönemde daha da yakınlaştığı Suudi Arabistan'la devam eden yakın ilişkisine dayanıyordu. ABD, AWAC ve diğer askeri güce ev sahipliği yapmasına ek olarak Körfez ve daha geniş bir bölgede destekleyici bir siyasal odak merkezi sağlama noktasında Suudi Arabistan'a bel bağlıyordu. Bunun bir örneği, bölgedeki diğer sol ve ulusalcı güçlerin etkisini azaltmanın yanı sıra Afganistan'daki Sovyet müdahalesini etkisizleştirmenin bir aracı olarak İslamcı hareketlerin desteklenmesiydi. ABD 1960'larda etkili olmuş olan "İslam dünyasının li-

derliği" kavramına atıfta bulunarak, tamamen anti komünist olan ve böylece ABD'nin politik hedefleriyle birlikte hareket eden bu ideolojik kutbu geliştirmesi için Suudi Arabistan'ı yüreklendiriyordu (Achcar 2002).

Birinci Körfez Savaşı

ABD'nin bu stratejisi 1980'ler boyunca oldukça başarılı oldu. Kendi içinden gelen baskılar, Afganistan'daki uzun süreli çatışma ve batıyla girişilen askeri rekabetin sürekli artan maliyeti sebebiyle kan kaybeden SSCB ve onun yörüngesindeki diğer devletler 1989'dan 1992'ye kadar dramatik bir çöküşe uğradılar. Bu durum, ABD'den biraz bağımsız hareket etmek için Sovyetler Birliği'nin desteğini kullanmış bazı devletler ve siyasal hareketler açısından ciddi sıkıntılar yarattı. ABD Ortadoğu'da, Körfez ülkeleri üzerindeki denetimini daha fazla derinleştirmek için "tek kutuplu" dünya fırsatını kaçırmadı. Irak üzerindeki denetiminin yeniden teyit edilmesi ABD için büyük bir önem taşıyordu. Irak lideri Saddam Hüseyin uzun süredir ABD ile yakın işbirliği içerisinde bulunmasına ve 1980'lerde İran'la olan savaş boyunca büyük bir silah ve destek malzeme alıcısı olmasına rağmen, güvenilmez bir müttefik olarak kabul ediliyordu. Irak rejimi kısmen Arap milliyetçiliğinin etkisi altındaydı ve 1972 yılında hükümet, ABD ve İngiliz petrol şirketlerini ülkeden çıkartarak Irak petrol kaynaklarını millileştirmişti. Ülkenin, Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın en büyük ikinci kanıtlanmış petrol rezervlerine sahip ülkesi olduğuna ve herhangi bir ülke tarafından henüz keşfedilmemiş en büyük petrol rezervlerini elinde tuttuğuna inanılıyordu. Müdahale için tek neden Irak petrolünün millileştirilmesinin ardından ABD petrol şirketlerinin girmesinin engellenmesi değildi, aynı zamanda ülkeyi ABD nüfuzu altına almak kimi olası rakiplere karşı önemli bir manivela kuvveti sağlayacaktı.

ABD tarafından Irak'a hâkim olmak için yirmi yıl boyunca sürdürülen bu uzun sürecin ilk aşaması 1990 yılında başladı. İran ile olan savaşın sona ermesinin ardından, Irak, başta Kuveyt ve Suudi Arabistan olmak üzere, KİK ülkelerini Irak'ın savaş esnasında birikmiş borçlarını adaletsiz bir biçimde talep etmekle suçladı. Öte yandan Irak hükümeti, Kuveyt'in kendi sınırı boyunca "eğimli sondaj yaparak" petrol aradığını ve Irak'ın savaş sonrası istikrarsız mali durumunu kasti olarak daha da zayıflatmak amacıyla dünya petrol fiyatını düşük tutmak üzere Suudi Arabistan ile gizlice anlaşmaya kalkıştığını iddia ediyordu (Gause 2005). Irak 2 Ağustos 1990 tarihinde, gerekçe olarak bu iddiaları sunarak, toplam yedi ay sürecek olan Kuveyt işgalini başlattı. Buna

cevaben, ABD önderliğindeki bir koalisyon 17 Ocak 1991 yılında Irak'a bir hava bombardımanı başlattı ve bunu bir ay sonrasında bir kara harekâtı takip etti. Tüm ABD ordusunun yaklaşık yarısı savaş süresince Körfez'de konumlandı. Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için yapılan toplam 61 milyar dolar tutarındaki askeri harcamaların 36 milyar doları KİK ülkeleri tarafından ödenmişti (Freedman ve Karsh, 1993:361). Irak hükümeti ABD öncülüğündeki saldırıyla devrilmemesine rağmen, ülke ABD ve İngiltere tarafından dayatılan "uçuşa yasak bölgeler" tarafından üç parçaya bölünmüştü. "Eğer 1980'lerde Irak genelinde çocuk ölüm oranında görülen büyük çaplı düşüş 1990'lar boyunca da devam etmiş olsaydı, 1991'den 1998'e kadar geçen sekiz yıllık dönemde bir bütün olarak ülkede beş yaşın altındaki çocukların ölümünün daha az olmuş olabileceğini" belirten bir UNICEF raporu mevcutken, sonraki on yılda sanayisi ve sosyal alt yapısı geniş kapsamlı müeyyide rejimi tarafından tahrip edilmişti (UNICEF, 1999). ABD başkanı George H. Bush "Yeni Dünya Düzeni" olarak tanımladığı şeyi ilan etmek için 1991 Körfez Savaşı'nın durumundan faydalanmıştı. Bu yeni vizyon, serbestçe hareket eden bir ABD askeri üstünlüğünden çok daha fazlasını ifade ediyordu. Daha temelde bu görüş, uluslararasılaşmanın ve finansallaşmanın 4. Bölümde özetlenecek olan hikâyesinin yeni bir aşamasını işaret ediyordu.

Sonuç: Küresel Ekonomi Politik ve Körfez Sınıf Oluşumu

Savaş sonrası kapitalizmin gelişimine dair bu açıklama, her şeyden önce şu izlenimi doğurmaktadır: Körfez bölgesi, uluslararasılaşmanın ve finansallaşmanın her aşamasında tüm sistemin işleyişi açısından merkezi önemi giderek arttı. Körfez bölgesi, tam da savaş sonrası kapitalizminin yaşadığı büyük boyutlu gelişim ve onun daha sıkı bütünleşmiş bir dünya sistemine dönüşümünün ihtiyaç duyduğu biçimde, küresel hiyerarşilerin içerisinde varlığını sürdürecekleri bir bölge haline gelmişti. Kapitalizmin dizginlenemeyen bir sermaye birikimi, uluslararasılaşma ve finansallaşma yönündeki eğilimlerinin en somut biçimi dünya pazarı içerisinde önemli bir düğüm noktası haline gelen Körfez bölgesinde karşılığını buldu. Tüm bu nedenlerden ötürü, Körfez üzerindeki denetim, küresel ekonomideki hakimiyetin tanımlayıcı bir öğesi durumuna gelmişti. ABD hakimiyeti savaş sonrası dönem boyunca geliştikçe bu ilişki şu aşamalardan sonra çok dikkat çekici bir biçimde ortaya çıkmıştı: ABD petrol şirketlerinin 1930 ve 1940'larda Suudi Arabistan'a ilk girişi; Körfez'de İngiliz etkisinin ortadan kalkması; ABD politikasının Truman, Nixon ve Carter

Doktrinleri üzerinden yaşadığı evrim ve Körfez petro-dolarların akışı, ABD dolarının egemenliği ve neoliberalizmin ortaya çıkması arasındaki bağlantılar. Küresel ekonomi politiğin bu her bir özelliği, savaştan sonraki dönemde ABD iktidarının nasıl merkezi düzeyde bir kurucu unsur olduğunun göstergesidir.

Sonraki bölümde Körfez'in, küresel kapitalizmin olgunlaşması açısından taşıdığı merkezi önemin, bölgedeki sınıf oluşum sürecinin başlangıcını nasıl da biçimlendirdiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu aşamada, bazı genel noktalar daha sonraki tartışmanın yardımcı kılavuzu olarak düzenlenebilir. Öncelikle Körfez kapitalizminin gelişimi, küresel ekonomi içerisinde kilit öneme sahip bir yer olarak bölgenin yükselişiyle yan yana ve onun bir parçası şeklinde ortaya çıkıyordu. Bu nedenle, Körfez'in henüz yeterince gelişmemiş olan kapitalist sınıfı ve (küçük hissedar konumundaki) devleti, ABD hegemonyasının bölgesel inşasına dahil edilmişti. Bu elbette Körfez kapitalizmi ve ABD sermayesi arasında çıkar farklılıkları ya da rekabet olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca bu ilişkinin, öngörülebilir bir gelecekte tartışmasız devam edeceği anlamını da taşımaz. Aksine Körfez'deki kapitalist sınıfın oluşumunun, bölgesel ölçekte ABD hegemonyasının genişlemesine tabi ve entegre olmuş olduğunu gösterir.

Sınıf oluşumu sadece sermayenin bir avuç sermayedarın elinde birikmesi süreci değildir. Bu, aynı zamanda sermayenin kendisini üreten (ve yeniden üreten) bir işçi sınıfının oluşumuna da dayanır. Körfez'in küresel ekonominin yapısı açısından sahip olduğu kilit önem, Körfez'deki (ve uzantısı olan Ortadoğu'daki) işçi sınıfının küresel ölçekte sermaye birikimi için önemli bir potansiyel tehdit teşkil ettiği anlamına gelir. Bu gözlem büyük bir çoğunlukla, hiçbir vatandaşlık hakkı olmayan geçici göçmen işçilerden meydana gelen KİK işçi sınıfının oluşumunun kısmen kendine özgü niteliğini açıklar. Körfez'deki sınıfsal oluşum Körfez'in sahip olduğu mekânsal yapılanma vasıtasıyla meydana gelmekteydi ve bu özellik bölgenin küresel ekonomide oynadığı rolle bağlantılıydı.

Körfez kapitalizminin bu genel özelliklerinin ve ABD hegemonyasının bir unsuru olarak bölgenin genel konumunun ötesinde hareket eden Körfez kapitalist sınıfının yapısı aynı zamanda bölgenin uluslararasılaşma ve finansallaşmanın küresel eğilimleri açısından konumu aracılığıyla biçimlendiriliyordu. İlk olarak, Körfez'in küresel ekonomideki rolü en net, yerli sermaye için hidrokarbon üretiminin sahip olduğu önemde ortaya çıkmaktadır. Savaş sonrası dönemde küresel üretim düzeyindeki sürekli artış ve petro-kimyasallar gibi yeni metaların gelişimi tarafından tetiklenen hidrokarbon üretimi, Körfez'deki

diğer bütün üretim faaliyetlerini gölgede bıraktı. Körfez'deki üretken dolaşım bu bağlamda somut örneğini bulmuştu, zira daha başlangıçta yerli ya da ulusal gereksinimlere göre değil, dışa yönelik üretim etrafında yapılandırılmıştı. Bu anlamda, sermayenin küresel ölçekte uluslararasılaşmasını destekleyen küresel üretken dolaşım açısından temel bir bağlantı haline gelmişti. Körfez'deki kapitalist sınıflar bu dolaşımda doğrudan petrolün üretim mülkiyeti yoluyla değil aksine sonraki bölümde anlatılan inşaat ve hizmetler gibi petrolle bağlantılı faaliyetler aracılığıyla ortaya çıkan gelirler etrafında oluşuyordu.

Hidrokarbon ve onun küresel ekonomideki ağırlığına dönük bu önyargıların bir sonucu olarak hidrokarbon içermeyen sektörler nispeten gelişmemiş bir doğaya sahipti. Tüketim malları ve endüstriyel makineler Körfez'de üretilmek yerine dışarıdan ithal edilme eğilimindeydiler. Aynı zamanda, büyük miktarda kullanılabilir nakit, hızlı sanayileşme ve altyapının genişlemesi ve diğer kalkınma faaliyetleri, bölge pazarlarının boyutunun (özellikle kişi başı bazında) gelişmiş kapitalist çekirdeğin dışındaki diğer bölgelerle önemli bir bağlantısı olduğu anlamını taşımaktaydı. Bu sebeple Körfez, tüketim malları, yüksek teknoloji ve sanayi ürünlerine olan talepleri karşılamak için yabancı ithalata aşırı derecede bağımlı hale geldi. Bu ithalat faaliyetleri Körfez'deki meta dolaşımı aracılığıyla sermaye birikimi için başka bir hat sunmaktaydı.

Bu yerli sermaye birikiminin üçüncü ana güzergâhı, küresel ekonominin malileşmesinde petro-dolar akışlarının sahip olduğu merkezi konum tarafından şekillendiriliyordu. Körfez'deki mali sektörün, küresel ekonomi ve ABD hegemonyasının oluşumu açısından önemi, yerli finansal ihtiyaçları karşılamaktaki rolünün çok ötesindedir. Körfez'de çok büyük miktarlarda mevcut olan artı sermaye, mali sektör üzerinde Körfez'i küresel ekonomiye bağlayacak kurumları geliştirmesi yönünde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Sonuç olarak, mali, üretken ve meta dolaşımına dair sermayenin geniş kapsamlı dolaşımı içerisinde orantısız bir ağırlık ele geçirir ve yerli kapitalist sınıfın önde gelen kesimlerinin oluşumunda çok büyük bir önem teşkil eder. Körfez'deki sermaye sahipleri, (çoğunlukla devlet sermayesine tabi olmakla beraber) bankalar ve diğer finans şirketlerindeki payları aracılığıyla, bu petro-dolar akışının bir kısmını kendilerine alırlar ve küresel ekonominin genel malileşmesiyle yakından bağlantılı hale gelirler.

Bölüm 3.

Körfez İşbirliği Konseyinde Kapitalizmin Gelişimi

1930'dan 1970'e kadar Körfez'deki İngiliz egemenliği yavaş yavaş gerilemeye başlarken, Körfez şeyhlikleri bağımsız bir statü için kendi eski sömürgeci efendisiyle müzakerede bulunuyordu. İngiltere 1951 yılında Muskat ve Umman Sultanlığı'nın ardından, 1961 yılında Kuveyt ve 1971 yılında geri kalan Körfez ülkelerinin yani Bahreyn, Katar ve gelecekte BAE olacak olan yedi "Bağımsız Devletin" bağımsızlığını tanımıştı[50]. Etrafı çölle çevrili, uzak ve yaşanması güç bir bölge olan Suudi Arabistan, sömürge egemenliğinin zirvede olduğu süreçte İngiliz denetiminden göreceli bir bağımsızlığı devam ettirmeyi başarmıştı. 1932 yılında Najd ve Hicaz krallıklarının birleşmesiyle beraber, ülke modern biçimiyle doğmuş oldu. Körfez genelinde kapitalist sınıf oluşumunu destekleyen sermaye birikim yapıları, tam da bu devlet inşa dönemine dayanır[51].

[50] Muscat ve Umman Sultanlığı'nın adı, 1970 yılında Sultan Qaboos bin Said al Said'in babası Said ibn Taymur'a karşı yapılan askeri bir darbe sonrasında Umman Sultanlığı olarak değiştirildi.

[51] Bu genel tarihsel açıklamalar ister istemez birçok detayı ihmal etmiştir. KİK ülkelerinin bireysel tarihine dair araştırma için bkz. Crystal (1995); Chaudhry (1997); Zahlan (1998); Vassiliev (1998); Kazim (2000) ve Niblock (2007).

Ayrıca bu 40 yıl, daha önceki bölümde tasvir edildiği gibi, önemli ölçüde bölgede petrolün keşfi ve onun dünya ekonomisi açısından artan önemiyle aynı zamana rastlamaktaydı. 1923'ten itibaren birçok ABD, İngiltere ve Fransa şirketine petrol imtiyazları verilmişti fakat bu durum Bahreyn'de petrolün ilk kez keşfedilmesinden önceye, 1931 yılına kadar sürmüştü. Körfez'de tam kapasiteyle üretim Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Bahreyn'deki savaştan hemen sonra, BAE ve Umman'da 1960'ların başında başladı. Küresel ölçekte petrolün önemi şu anlama geliyordu: devlet ve sınıf oluşturma süreçleri, ABD ve İngiltere'nin petrol kaynaklarıyla ilgili bölge halkından gelebilecek herhangi bir halkçı talebe meydan vermeme yönündeki ortak çıkarlarının yanı sıra, Körfez'de bu iki güç arasındaki rekabete sıkı bir şekilde bağlıydı.

Başlangıçta İngiltere'nin hâkimiyetindeki Kuveyt, Bahreyn, Umman ve Bağımsız Devletler[52], kıyı bölgelerinde herhangi bir kalıcı ABD ittifakına meydan vermemişti. Bunun yerine ABD'nin Körfeze girişi, 1930 ve 1940'lar süresince Büyük Buhranın ardından, inanç turizminin[53] varlığını yitirmesi ve İkinci Dünya Savaşının patlak vermesinden sonra, dış desteğe acil ihtiyaç duyan Suudi Arabistan aracılığıyla gerçekleşti. ABD bu mali krizi kullanarak, ABD'nin Suudi petrolüne özel erişimi karşılığında, Suudi hükümdarı İbn Suud'iye kredi ve diğer yardımları sağlayarak Suudi Arabistan'la ittifakını sağlamlaştırdı. Aramco'da hissesi bulunan ABD petrol şirketlerinden biri konumundaki Standart Petrol tarafından 1943 yılında gönderilen bir rapor, İngiltere ile sürdürülen rekabet ve Amerikan yardımının ardında yatan mantığı kısa ve öz biçimde açıklıyordu. "İngiliz ekonomisinin Suudi Arabistan üzerindeki hızla artan etkisi savaştan sonra bütünüyle Amerika'ya ait işletmelerin devamlılığı üzerinde olumsuz tesirde bulunabileceği için, bu durum bizi fazlasıyla endişelendirmektedir... ABD hükümeti tarafından Suudi hükümetine yapılacak doğrudan yardım... bu eğilimi gözden geçirtecek ve Suudi Arabistan'daki petrol rezervlerinin Amerikalıların denetiminde kalmasını sağlayacak bazı teminatlar talep edecektir " (aktaran: Vassiliev, 1998:324). ABD Dışişleri Bakanlığı 1945 yılında Başkan Truman'a gönderdiği bir notta aynı hassasiyete, açık olarak şu ifadelerle dikkat çekiyordu: "eğer hükümet pratik çözüm adına geçici bir süre için ekonomik ve finansal sorunlarıyla ilgili Kral İbn Suud'u destekleyerek makul taleplerine razı olmaz ve ulusal çıkar için bu imtiyazı ta-

[52] Trucial States, sonradan BAE adını aldılar. (ç.n.)

[53] Bir turizm biçimi olan inanç turizmi, çoğunlukla inançlı insanların bireysel olarak ya da gruplar halinde misyoner amaçlar ve hac yolculuğu için seyahat etmeleridir. İnanç turizminin dünyada en büyük şekli, hac yolculuğunun yer aldığı Suudi Arabistan'da Mekke şehridir. (ç.n.)

mıdığını gösteremezse, ABD hiç şüphesiz Suudi Arabistan'ın petrol kaynakları üzerindeki gücünü kaybedecektir" (ABD Dışişleri Bakanlığı, 1945:45). Bakanlık, "geniş Arap petrol sahalarındaki Amerikan yatırımlarına dönük makul düzeyde bir güvence sağlamak için yeterli olabilecek, örneğin gelecek beş yıl için yılda yaklaşık on milyon dolar tutarındaki, bir miktar paranın bu ülkedeki ekonomik istikrarı sağlamak adına gerekli olabileceğini" öngörüyordu (s.47).

Ekonomik krizin hissedildiği tek ülke Suudi Arabistan değildi. Oldukça kârlı olan inci ticaretinin 1920'lerde biraz da Japonlar tarafından seri üretimi yapılan yapay incilerin neden olduğu bir çöküş yaşaması, ekonomik bunalım ve savaşın neticesinde ticaret ve turizmde yaşanan tıkanmayla birleşince, kıyı şeridindeki Körfez şeyhlikleri içerisinde mevcut olan iç bölünmeler körüklendi. Bu bölünmeler bölgeye farklı biçimlerde yansıyordu. Örneğin bazı tüccarlar Katar'dan ayrılmış ve Körfez'in başka yerlerinde yeni fırsat arayışlarına girişmişlerdi. Diğer bölgelerde ise farklı sosyal güçler daha fazla temsiliyet elde etmek ve egemen konumdakilere akan gelirlerden daha fazla pay almak için talepte bulunuyordu. Yönetenlere karşı çıkan tüccarlar (bilhassa Dubai, Kuveyt, Bahreyn), yöneten aile içerisindeki çekişmeler (Kuveyt ve Katar) ve Sünni yöneticilere karşı, haklarından mahrum edilmiş Şiiler (Kuveyt ve Bahreyn) gibi önceden var olan iç bölünmeler petrolün keşfi ve üretimi sayesinde ortaya çıkan zenginliğin birden bire fışkırmasının ardındaki toplumsal arka planı oluşturuyordu.

İlk bölümde ana hatlarıyla belirtildiği gibi, başlangıçta petrolün aranması ve üretimi büyük ölçüde, kullanım hakları ve diğer kiralamalar için egemen aileye ücret ödeyen yabancı çok uluslu şirketlerin kontrolündeydi. Körfez'de faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinin potansiyel kâr miktarı muazzamdı. Örneğin Aramco, Suudi Arabistan'da 1952'den 1963 yılına kadar yatırım yaptığı sermaye üzerinden ortalama % 57,6 oranında (vergi sonrası) net bir kâr elde ediyordu ve bu oran ABD'deki faaliyetlerinden sağladığı kârın ortalama %10 ile %12 üzerindeydi (Vassiliev, 1998:332). Fakat kârın büyük çoğunluğu yabancı petrol şirketlerine gitmekle birlikte bu gelirlerden Körfez'deki egemen ailelere olan akış, bu ailelerin kişisel servetlerinde büyük bir artış yaratmıştı. Hükümdar konumunda bulunanlar, arabalar, saraylar, yüzme havuzları ve diğer lüks eşyalara yapılan müsrifçe harcamaların yanı sıra, bu gelirlerin bir kısmının yeniden bölüşümü için müttefik kabileler, tüccar sınıfı, yönetici aile ve diğer sosyal gruplar içerisindeki farklı gruplarla müzakerede bulunmak zorunda kalacaktı. İngiltere (ve Suudi Arabistan'da ABD) eğer kendi çıkarlarına uygunsa, tehlike altında görünen herhangi bir yönetene askeri destek

sağlayarak ve egemen ailedeki diğer gruplaşmalar arasında denge sağlayarak bu süreci denetliyordu[54].

Burada çok önemli bir şey daha vardı ki; İngiliz egemenliğinin gerilemesi ve petrol üretiminin başlangıcı, Ortadoğu genelindeki sömürge karşıtı duyarlılığın yükseldiği döneme denk geliyordu. Her ne kadar bölgenin resmi devlet tarihinden büyük ölçüde silinmişse de 1950 ve 1960'lardaki sömürge karşıtı ve sol hareketler Körfez ülkeleri içerisinde güçlü bir yankı buluyordu. 1950'ler boyunca Katar, Kuveyt ve Bahreyn'de, İngiliz karşıtı duyarlılık, komşu ülkelerdeki (bilhassa Filistin ve Mısır) hareketlerden gelen dayanışmacı destek ve petrol kaynakları üzerinde daha fazla hak için duyulan özlemle kaynaşan bir dizi güçlü isyan dalgası meydana gelmişti. Suudi Arabistan'da İbn Suud'un yarı feodal rejimi ve ABD ile yakın ilişkisi 1950'ler ve 1960'lardaki devrimci yükseliş ve milliyetçi hareketler tarafından tehdit ediliyordu. *Al-Bilad al Sa'udiyah* adındaki Suudi günlük gazetesinin Ekim 1955 tarihli baş makalesi halkın içerisinde bulunduğu ruh halinin adeta bir yansıması olarak, ülkenin varlıklı kesimini "öngörüden yoksunluk, tembellik ve kendine güvensizlikle" suçluyor ve onları "paralarını yurtdışındaki banka kasalarında istiflemek ve yurtdışında bina inşa etme yarışına girmek" yerine ülkenin gelişimine yatırım yapmaya çağırıyordu (Badre ve Siksek'ten alıntılanmıştır, 1959:108). Kısmen güçlü sol politik fikirlerin etkisindeki Suudi işçiler tarafından yönlendirilen ya da esin kaynağını Mısır, Irak ve Yemendeki milliyetçi hareketlerden alan bir dizi grev ve gösteri, 1962 yılından 1966'ya kadar Suudi petrol yataklarını sarsıyordu. Aynı dönemde Arap Yarımadası Halk Birliği, Ulusal Kurtuluş Cephesi, Devrimci Najdi Partisi ve Suudi Arabistan Halk Kurtuluş Cephesi gibi Batı karşıtı duyguları ifade eden ve doğrudan Suudi monarşisine meydan okuyan muhalif gruplar oluşmuştu.

Bütün Körfez ülkeleri, bu hareketlere çoğunlukla İngiltere ve ABD nezaretinde ve danışmanlığında bir dizi baskı dalgasıyla cevap verdi. Bu muhalif hareketler oldukça büyük sayıda bir Şii azınlığın yaşadığı Kuveyt; petrol yataklarının çoğunlukla Şii nüfuslu doğu illerinde bulunduğu Suudi Arabistan; Şii çoğunluğun Sünni Al Khalifa yöneticilerine karşı uzun süreli şikâyetlerinin olduğu Bahreyn ve 1906'larda Dhofar bölgesinde kurulmuş gerilla mücadelesinin ortaya çıktığı Umman gibi örneklerde olduğu gibi sınıfsal bölünme ve dinsel ayrışmaların örtüşmesi sayesinde güçlendi. Bu ülkelerdeki grevler ve diğer siyasal hareketlerin liderleri tutuklanmış, sürgün edilmiş ve bazen de öldürülmüştü.

[54] Kuveyt olayındaki entrikaların örnekleri için bkz. Smith (1999).

Yine de bu mücadelelere sadece baskıyla cevap verilmedi. Çok daha genel düzeyde, Körfez ülkelerinin her biri bağımsızlıktan çıkmış olduklarından belirli bir *mekânsal strateji* üzerinde kurulmuştu. Sınıf bu mekansallaştırma üzerinden oluşturuluyordu ve geçici göçmen emek akışına olan akut düzeydeki bağımlılık, oldukça dar düzeyde bir vatandaşlık tanımının üzerini örtüyordu. Körfez ülkelerinin genelinde vatandaşlık, nüfusun petrol gelirlerinden gelen avantajlara çeşitli düzeyde erişime sahip küçük bir azınlıkla sınırlanmıştı. Bu avantajlar ortalama bir vatandaş için, ucuz konut, eğitim ve diğer devlet yardımlarından faydalanma imtiyazı olabiliyorken, egemen elit ve en varlıklı tüccar ailelerin üyeleri için büyük ekonomik yardımlar, sözleşmeler ve "rüşvetlere" kadar geniş bir yelpazeye yayılıyordu. İşçi sınıfının doğasında, eş zamanlı olarak işçi sınıfının mekansallaştırması üzerinden dönüşüm bir yaşanıyordu. Körfez ülkelerinde mevcut işlerin çoğu, yerli işçilerden daha ziyade, bütün vatandaşlık haklarından mahrum geçici göçmen işçi olarak ülkenin dışından getirilen çalışanlar tarafından yerine getiriliyordu. Vatandaş olanlar ise, üst düzey yönetici pozisyonlarında ve kamu sektöründeki işlerde çalışarak yükseliyorlardı.

Böylece kapitalist gelişmenin ilk aşaması boyunca sınıf oluşum süreci iki temel nitelik tarafından belirleniyordu: geçici göçmen emek akışlarına sistematik bir bağımlılıkla desteklenen "mekânsal sabitleyici" ve eş zamanlı olarak petrol gelirlerinin önde gelen tüccar ailelere ve diğer elitlere yeniden yönlendirilmesi yoluyla yerli kapitalist bir sınıfın geliştirilmesi. Sınıf oluşumunun bu iki özelliği yerli kapitalizmin üzerinde gelişme gösterdiği egemen hükümranla vatandaş sadakatini birleştirirken ve egemen hükümrana karşı bu sadakati güçlendirirken, bahsedilen bu iki özellik Körfez rejiminin yerleşik nüfusun büyük çoğunluğu üzerinde güçlü bir denetim sistemi kurmasını sağlıyordu.

Körfez'deki Mekânsal Sabitleyici

KİK sınıf oluşumunun en merkezinde gömülü olan mekânsal sabitleyicinin, bölgenin önceki bölümde betimlenen küresel hiyerarşideki konumu bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Küresel kapitalizmin (ve ABD hegemonyasının) inşası için bölgenin sahip olduğu kilit önem Körfez işçi sınıfının küresel ölçekte sermaye birikimi açısından önemli düzeyde bir potansiyel tehdit oluşturduğu anlamına geliyordu. Körfez içerisindeki işçi sınıfının petrol rant gelirlerinin egemen aile tarafından şiddet yoluyla korunan denetimini zorla ele geçirmek için yapabileceği herhangi bir girişim dünya pazarının istikrarına derinden darbe vurabilirdi. Burada sorun sadece petrol kaynaklarının

millileştirilmesi değildi. Özünde bu, petrolün (ve gelirlerinin) denetimiyle bu denetimi kullanarak bir bütün olarak bölge politikasını ABD hegemonyası ya da kapitalist dünya pazarının yörüngesinden çıkartarak denetim altına alma durumu arasındaki olası bir bağlantının ortaya çıkmasıyla ilgiliydi. Körfez'deki kapitalizmin mekânsal sabitleyicisi sadece (Körfez'de bütün *vatandaşların* geniş sosyal tabakasına dayanan) Körfez sermayesinin konumunu değil aynı zamanda oluşturulurken Körfez'in merkez alındığı küresel hiyerarşileri de güvence altına alarak, bu sonuca [yani Körfez içerisinde işçi sınıfından gelebilecek herhangi bir tehdide] karşı korunmaya yardımcı oluyordu.

Göçmen işçilere dair yapılan tartışmalar çoğunlukla şu çerçevededir: Körfez'in göçmen işçilerin akışına aşırı bağımlılığı "kaynak bölgelerdeki nüfus baskıları ve hedef bölgelerdeki fırsatlardan" veya körfez ülkelerinde "yerli, iyi eğitimli ve yeterli düzeyde deneyimli işgücü eksikliğinden" kaynaklanır (Nijim, 1985:50; Kapiszewski, 2004:115). Açıkça görülüyor ki, bu faktörler emek akışının en belirgin nedenleriyken, bir yandan da şu hayati soruları da gizlemektedir: Neden bu işçiler sistematik bir şekilde KİK ülkelerinin daimi vatandaşı olabilme olasılığından mahrum ediliyorlar? Bu dışlama Körfez'deki sermaye birikimini nasıl kolaylaştırıyor?[55] Vatandaşlık ve onunla birlikte gelen haklar, Körfez kapitalizmini karakterize eden sınıfın mekânsal yapılanmasından ayrı anlaşılamaz. Bu rastlantısal ya da gelişigüzel bir sonuç değildir. Aksine, vatandaşlık ve tabiyet haklarını tanımlayan ve böylece göçmen işçi haklarını kısıtlayan bir dizi yasayı resmi olarak ilan eden ilk Körfez ülkeleriyle beraber bu durum sınıf oluşum sürecinin merkezine gömülerek gizlenmiştir.

Robert Vitalis (2007) Suudi Arabistan örneğini ele aldığı çalışmasında, Aramco şantiyelerinin, Güney Afrika Apartheid kurumlarına yakından benzeyen, aslında son derece ırkçı bir tarzda organize edilmiş Suudi işgücüne başlangıçta nasıl bel bağladığını ortaya çıkarmıştı. Bu işçilerin çoğu (özellikle güvenlik elemanları ve kamyon sürücüleri) otlatma haklarındaki kısıtlama ve zorla el koymanın bir birleşimi sonucunda yerleşik hayata geçmeye zorla-

[55] Diğer taraftan Körfez'e doğru işçi göçünü anlatmak konusunda sadece bu "iticilik" ve "çekicilik" faktörlerine dayanan bir sav, her şeyden önce işgücü akışlarını oluşturan periferideki koşulları yaratmada Körfez kapitalizminin sahip olduğu rolü görmez. Eğer elinizdeki kitabın daha sonra ortaya atılacak olan savı (bilhassa 4. ve 6. bölüm) doğru ise, o halde Körfez'in kendisi, çevre ülkelerde büyüyen yoksulluğun yaratılmasına ve bu ülkelerin sosyal koşulları ve KİK arasında genişleyen farklılaşmanın meydana gelmesine birebir dâhil olmuştur. Bir başka ifadeyle elinizdeki kitabın iki anahtar teması karşılıklı olarak birbirini güçlendirir ve bunlar derinlemesine iç içe geçmiştir: küresel kapitalizmin gelişmesinde KİK'in merkezi rolü, Körfez'in kendisine doğru işçi göçüne neden olan siyasal ve ekonomik dinamiklerin yaratılmasına destek çıkar.

nan Bedouin kabilesinden çıkıyordu. Bu insanlar nakit ekonomisine girmek zorunda bırakılarak, petrol yataklarında işçi olarak çalışmaya başlamışlardı (Dahir, 1986)[56]. 1958 yılına ait Aramco rakamsal verileri, Suudi uyrukluların şirketin işgücünün %70'inden fazlasını oluşturduğunu kaydediyordu (Badre ve Siksek, 1959:37). Merkezi Planlama Teşkilatının rakamsal verilerine göre 1960'ların başında bir bütün olarak ekonomide işgücünün %90'dan fazlasını Suudi uyruklular oluşturuyordu (Niblock, 2007:51). Bununla beraber, yukarıda belirtilen bir dizi grev ve işçi eylemleri, Abdullah Tarıki'nin ABD petrol şirketlerinin Suudi topraklarından çıkarılmasının ve millileştirmenin destekçisi olarak ortaya çıktığı şartları hazırlamıştı. Suudi devleti Aramco'yu devraldığı için, liderleri "hiyerarşiyi .....Yemen, Mısır ve başka yerlerden göçmen işçilerle [birlikte] yeniden fakat değişik bir şekilde inşa etmekte özgürdüler" (Vitalis, 2007:272). Suudi işçiler iş güvencesi garantisi ve vatandaşlığın sayısız ayrıcalıklarıyla beraber kamu sektöründe çalışmaya çağrılıyorlardı. Bazı durumlarda vatandaşlık hakkına sahip kişilere, vasıfsız olsalar ve hatta okuma yazma dahi bilmeseler bile, aslında bir maaş çekini hak etmek için uydurulmuş işler sunulurken ekonominin geri kalanındaki görevleri vatandaş olmayan göçmen işçiler dolduruyordu[57]. 1980 yılında göçmen işçi sayısı, 1970 ve 1980 yılları arasında yaklaşık olarak üç kat artan sivil işgücünün gerçek boyutuyla beraber, işgücünün çoğunluğunu (%50,7'sini) oluşturuyordu (Niblock, 2007:91).

Kuveyt'te egemen al-Sabah ailesi, son derece kısıtlayıcı bir esasa göre betimlenen, dolayısıyla imtiyazlı muamele ve Kuveyt "tabiyetine sahip" vatandaşlar olarak sınıflandırılanlar için sunulan ayrıcalıkları kurumsallaştıran benzer bir süreci takip etti. 1950'ler ve 1960'lar boyunca göçmen işçileri Kuveyt vatandaşlığı verilmiş olanlardan ayırmak suretiyle, "Kuveytli işçiyle, dışarıdan gelmiş işçiyi farklılaştıran ve farklı açılardan denetlemeyi kasten amaçlayan" bir dizi yasa çıkarıldı (Crystal, 1995:80). 1959 yılında egemen ailenin bu denetim sisteminden nasıl istifade ettiğini betimleyen Jill Crystal, Kuveyt'teki ABD konsolosundan şu alıntıyı yapar: "ne zaman geçici emek fazlası oluşsa yahut Kuveytli yetkililer yabancı topluluğun boyutundan ne zaman rahatsız olsalar, kaçak işçiler toplanır ve İran ya da Irak'a sınırdışı edilir" (s.80). Daha sonra Al-Sabah ailesi de birçok Bedouin ailesini üye olarak kabul etmek ve

[56] Bu süreçteki en önemli adım işlenmemiş arazilerin kullanımını engelleyen 1968 yılındaki Krallık Beyannamesi yani Kamu Arazisi Dağıtım Yönetmeliğiydi (PLDO) (Krallık Beyannamesi No. 26/2, 1968). Bunun yerine arazi bireylere, şirketlere ve kuruluşlara özel mülkiyet olarak yeniden tahsis edilmişti.

[57] Steffen Hertog 1975 yılında Suudi Arabistan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çalışanlarının üçte birinin okuma yazma dahi bilmediğine dair dikkat çekici olguya işaret eder (Hertog, 2010:106).

onların sadakatini kazanmak için vatandaşlık aracılığıyla ayrımcı imtiyazlar tanımanın benzer bir mekanizmasını kullandı[58].

Bağımsız (Trucial) Devletler'in İngiliz sömürgeciliği altındaki uzun süreli deneyimi, onların Hindistan ve Pakistan'dan gelen işçi akınıyla daha erken ve doğrudan bağlantı kurmasını sağladı. Bölgedeki müteahhitlik sözleşmelerine İngiliz şirketleri egemendiler ve bu şirketler işgücünü, inşaat, toptan ticaret ve perakende ve diğer hizmet sektörlerinde çalıştırmak amacıyla getirdi. Örneğin 1960'ların sonunda Dubai'de, bu yabancı işçilerden yoğun miktarda istihdam eden şirketler çok büyük iki inşaat şirketi olan, İngiliz Costain Construction Company ve International Taylor Woodrow Company idi. 1968 yılı itibariyle Dubai nüfusunun yaklaşık yarısını yabancı işçiler oluşturuyordu (Kazım, 2000:247). 1962 yılında İngiliz petrol şirketlerinin denetimi altında petrol ihracatının başladığı Abu Dabi'de göçmen işçiler, bölgenin kalkınması bağlamında daha da önemli bir işgücü kaynağıydı. 1968 yılında Abu Dabi nüfusunun yaklaşık olarak % 56'sının yabancı uyruklu olduğu tahmin edilmekteydi (Kazim, 2009:271). 1971 yılında BAE'nin oluşumuyla beraber, vatandaşlık ile ilgili ayrıcalık ve geçici göçmen işçiye olan bağımlılık, Suudi Arabistan ve Kuveyt'tekine benzer bir tarzda kurumsallaşmıştı. BAE vatandaşlarına (göçmen işçilerin mahrum edildiği) mülk sahipliği izni veriliyordu ve bu vatandaşlara ücretsiz eğitim, sağlık hizmetleri, cömert evlilik yardımı ve çocuk yardımı, ucuz arazi ve "halk konutları" projeleri adıyla ücretsiz konut tahsis ediliyordu (Heard-Bey, 1982:403-6)[59]. Bunun yanı sıra vatandaşlık hakkına sahip kişiler, yöneticiden ücretsiz (veya çok ucuza) aldığı mülkleri hızla büyüyen göçmen nüfusa kiraya vermek için kullanıyordu.

1970'lerden itibaren, geçici göçmen işçi nüfusu, Suudi Arabistan, Umman ve Bahreyn'deki emek gücünün %50 ila %70'i gibi dikkat çekici bir miktarını oluştururken geri kalan KİK ülkelerinde %80 ila %90'ını oluşturacak kadar arttı (Shamsi, 2006:61). Göçmen işçilerin %80'inden fazlasının bulunduğu Suudi Arabistan haricinde KİK ülkelerinin hepsinde, işgücünün %100'e yakınını oluşturan göçmen işçilerle beraber özel sektörde göçmen işçi yoğunluğu daha da arttı[60]. Kadınlar ev işleri ve hizmet sektörü gibi bazı sektörlerde aşırı yığıl-

[58] Bugün uzun süredir Kuveyt'te bulunan fakat vatandaşlık haklarından yoksun geniş sayıdaki Kuveytli sakinleri tanımlamak için *bidoun* (hiç varolmayan) kelimesi kullanılır. *Bidoun* meselesi Kuveyt siyasetinin ana sorunudur.

[59] Heard-Bey, aynı zamanda bu projelerin, hakları, aşiret geçmişine ve egemenle ilişkisine göre ayrıldığına dikkat çekiyordu.

[60] Bu rakamsal verilerde KİK genelinde geçici göçmen işçilerin sayısı büyük ihtimalle eksiktir. Eğer yasadışı yaşayan ve çalışan işçiler dâhil edilirse bu rakamlar oldukça yükselir. 2000'li yılların ortasında Suudi Arabis-

mış olmalarına rağmen, bu göçmenlerin çoğunu (%70 ile %90 arasında değişen bir oranını) genç erkekler oluşturuyordu. Kuşkusuz bu özel sınıf yapısı Körfez ülkeleri genelinde geniş bir farklılık gösteriyordu. Vatandaşlık hakkına sahip nüfusun gerçek oranı, BAE, Kuveyt ve Katar'da %20 ila %35 arasındaki bir orana sahipken, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Umman'da %60 ila %80 arasındaki orana ulaşacak biçimde değişiyordu (Kapiszewski, 2004:117). Yoksulluk, özellikle göreceli olarak ölçüldüğünde, vatandaş olan nüfus içerisinde de halen devam ediyordu ve daha önce mevcut olan dinler ve coğrafi bölünmeler (mesela, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Kuveyt içerisindeki Şii toplulukları; BAE'deki Abu Dabi ve Dubai'nin karşısında Kuzey Emirlikleri ve Umman'da başkent Muscat'a göre daha fakir sanayi şehri Sohar) aracılığıyla yoksulluk büyük ölçüde kırılıyordu. Bununla beraber bu kayıtlara rağmen, asıl önemli nokta olduğu gibi kalıyordu: sınıf, mekânsal olarak geçici göçmen işçi akışı etrafında katılaşır ve sınıfın sınırları vatandaşlık kurumu üzerinden belirlenir.

Başlangıçta, (yukarıda belirtildiği gibi, Güney Asya emeği BAE'ndeki işgücünün önemli bir bileşeni olmasına rağmen) sınıfın bu mekânsal yapılanması Filistinli, Lübnanlı, Mısırlı ve Yemenli işçilere dayanıyordu. 1970'ler ve 1980'ler boyunca, bir şekilde bu işçilerin birçoğu Arap ve Filistin milliyetçiliğine sempati duymaya, Körfez rejimlerine ve onların batılı iktidarlarla kurdukları ilişkilere karşı gelmeye başladılar. Aynı zamanda, ailelerini getirerek ve "yerel halkla" aynı eşitlik ve vatandaşlık (özellikle eğitim ve konutla ilgili) haklarına sahip olmayı talep ederek, daha kalıcı bir anlamda yerleşme girişiminde bulundular. Bazı durumlarda, bu hareketler, Körfez'de vatandaş olanların, özellikle Bahreyn, Kuveyt ve BAE'deki Şii topluluklarının, kendileriyle ilişkiliydi. Gösterilerle, bombalamalarla ve 1970 ve 1980'ler boyunca sık sık meydana gelen çeşitli siyasi örgütlerin oluşumuyla beraber 1979 İran Devrimi Körfez genelindeki kalabalık Şii nüfusunu daha fazla radikalleştirmede rol oynadı. Örneğin 1983 Aralığı'nda Kuveyt'te çok önemli diğer altyapı tesislerine dönük eylemlerin yanı sıra, ABD ve Fransa elçiliklerine bir dizi bombalı saldırı yapıldı. Irak ve Lübnan'daki Şii gruplar bu olaylara sahip çıktı ve (aralarında iki Lübnanlının bulunduğu) 14 kişi Kuveyt hükümeti tarafından ölüme mahkûm edildi (Zahlan, 1998:172)[61]. KİK ülkeleri 1980'lerin ortasından itibaren kısmen, vatandaş olmayan Arapların potansiyel radikalleşme eğilimlerine

tan, ülkede mevcut olarak resmi kayıtlı toplam sayının %10'undan daha fazla olan, yıllık yaklaşık 700.000 "yasadışı" işçiyi sınır dışı etmişti.

[61] İdam hükmü asla geçekleştirilmedi ve bu on dört kişi 1990 yılındaki Kuveyt'in Irak tarafından ilhakının ardından serbest bırakıldılar.

cevaben, göçmen işçi akışını Arap ülkelerinden Hint yarımadasına doğru yönlendirmeye başladı. Arap ailelerin KİK ülkelerinde uzun süre yerleşmelerini daha fazla zorlaştıran yasalar düzenlendi (örneğin BAE'nde vatandaş olmayan çocukların devlet okullarına devam etmesi yasadışıydı)[62].

1990-1991 Körfez Savaşı, Güney Asya emeğine doğru geçişi hızlandırma konusunda mükemmel bir fırsat sağladı. Irak'ın Kuveyt'i işgalinin, Filistin Kurtuluş Örgütü ve Yemen tarafından desteklenmiş olduğu bahane edilerek Arap sakinleri topluca sınır dışı edilmişti. 1990 yılında Kuveyt'teki Filistinlilerin 400.000 olan sayısı 1990'ların ortasından itibaren neredeyse 50.000'e kadar düştü (Fergay, 2001:7). 1972 yılında KİK'teki göçmen işçiler arasındaki Arapların %72 olan oranı, 2002 yılı itibariyle aşağı yukarı %25-29 arasındaki bir orana kadar düşecekti (Kapiszewski, 2004:123)[63]. Dolayısıyla Güney Asya emeğine doğru yön değiştirme, birçok komşu ülkenin, işgücü ve işçi dövizlerinin bir kaynağı olarak KİK'e aşırı derecede bağımlı bir hale gelmesi anlamına geliyordu. Örneğin 1990'ların ortasında Bangladeşli olup yurtdışında çalışan işçilerinin yaklaşık %60 - %70'i Körfez'de emek veriyordu (Bangladeş MEWOE)[64]. Aynı şekilde Pakistan, Hindistan ve Sri Lanka, KİK'in işgücü ihtiyacıyla bağlantılıydı.

Sınıfın mekânsal düzenlenişi, Körfez kapitalizmi için bir "sabitleyici" olarak, bir dizi biçimde hizmet görüyordu. Öncelikle yapısal olarak geçici göçmen işçi emeğine dayalı bir sistem kurmak, sömürü oranını artırmaya hizmet etmektedir. Geçici göçmen işçiler, sık sık standardın altında olup fiziksel olarak hayatta kalmak için gerekli olan minimum şartların biraz üzerindeki koşullarla yüz yüze kaldı. Bugün bu durum 1970'lerdeki göçmen işçi akınıyla birlikte biraz değişti. Örneğin Dubai'de inşaat işçilerinin kazandığı para saatte yaklaşık olarak 50-80 sent arasında değişirken haftanın altı günü, günde on saat çalışıyorlardı. Dubai'nin Al Muhaisnah-2 olarak bilinen en büyük şantiyesinde, işçiler teneke çatılı yurtlarda sadece iki kişilik olarak tasarlanmış bir odada bazen 8 kişi barınmak zorunda kalıyorlardı. (Ülke sakinlerinin alaycı bir şekilde

[62] 2006 yılında göçmen işçi çocuklarının BAE okullarına geri dönmelerine izin verildi fakat bu katılım sadece beşte bir oranında gerçekleşti. Vatandaş olmayanların aynı zamanda giriş sınavlarını geçmeleri ve okul ücretini ödemeleri gerekiyordu.

[63] Bu değişiklik Arap işçiler için Körfez bölgesinin öneminin azalması şeklinde yorumlanmamalıdır. Birçok Mısırlı, Lübnanlı, Yemenli ve Ürdünlü aile hala Körfez bölgesinden gelen işçi dövizlerine bel bağlıyor. Örneğin 2007 yılında Lübnan emek gücünün %30'unun Körfez'de bulunduğu ve GSMH'sinin %24'ünü işçi döviz akışlarından elde ettiği tahmin ediliyordu.

[64] Bu sayı çarpıcı biçimde 21. yüzyılın başlarındaki petrol patlamasını takiben artıyordu. 2002 yılı itibariyle yurtdışında çalışan Bangladeşli işçilerin %95'i KİK'te bulunuyordu.

Hintçe "Altın Şehir" anlamına gelen Sonapur diye adlandırdıkları) bu kamp bir mezarlığın etrafında inşa edilmiş, yollarına asfalt bile döşenmemişti[65]. Sonapur gibi kampların dışında yaşama şansını elde eden işçiler ise, güvenli olmayan, sağlıksız koşullarda kalan çok sayıda sakini için birden fazla bölüme ayrılmış apartman daireleri içerisine tıkılmaya mecbur bırakılmışlardı[66].

Vatandaş konumundakilerle yasal herhangi bir eşitlikten mahrum olan işçiler ücretlerinin çoğunu, para transferi[67] yoluyla anavatandaki ailelerine gönderiyorlardı. Özel sektörde asgari ücret söz konusu değildi ve göçmen işçilerin ücret seviyesine yansıyan değeri çoğunlukla çalıştıkları ülkeden ziyade anavatanlarında mevcut olan sosyal koşullara göre ayarlanıyordu. Vatandaş olan ve olmayan işçiler arasında eşit işe verilen ücretlerdeki dikkat çekici fark bu durumu net olarak gösteriyordu. Ücret dışı ödemeler (vatandaş olanlar için konut, eğitim ve sağlık hakları vb.) bu duruma dâhil edildiğinde bu farklar daha da artmaktaydı[68]. Bankacılık ve finans gibi böylesi büyük ücret farklarının olmadığı sektörlere, Batılı ülkelerden gelen niteliksel olarak farklı bir kategori[69] olan göçmen çalışanlar yerleştirildi.

Sömürü oranındaki artışın nedenlerinden biri Körfez'de işsiz olan ya da iş arayanlardan oluşan "yedek işgücü ordusunun" büyüklüğüyle ilişkiliydi. Çoğu kapitalist ekonomilerin tersine, işçilerden oluşan bu potansiyel işgücü havuzu devlet içerisinde içsel olarak değil, onun yerine Körfez'in çevresindeki perifelerle bağlantılandıran yeni mekânsal yapılar boyunca oluşturulmuştu. Geçici göçmen işçiler bir anda kendilerini Ortadoğu ve Güney Asya genelinde yayılmış olan yüz milyonlarca hemşerisiyle rekabet ederken buldu. Bu sebeplerden dolayı sosyal ilişkilerin mekânsal olarak farklı kümeleri arasında kurulmuş

---

[65] Bu ayrıntılar Ekim 2009'da yazar tarafından Al Muhaisnah 2'ye yapılan birçok ziyaretten çıkan sonuçlardır.

[66] Dubai'nin daha fakir bölgeleri "yatacak yer" ya da "bekâr erkekler" için "bölme" şeklinde reklam yapan afişlerle doluydu. Bu durumun trajik sonucu 2008 Ağustosunda Dubai'nin Naif bölgesinde iki katlı bir binayı tamamen tahrip eden ve 13 kişinin ölümüne neden olan bir yangın sonrasında görüldü. Binada yasadışı olarak yaşayan 500'den fazla işçi bulunuyordu.

[67] Burada "para transferi" olarak kullandığımız kelime İngilizcede "remittance" sözcüğüne denk gelmektedir. Ancak esas olarak bir yabancı ülkede çalışan işçi tarafından paranın kendi ana yurdundaki ailesine transfer edilmesi ya da para havalesi anlamına karşılık gelir. (ç.n.)

[68] Örneğin 2000 yılında Suudi Arabistan'da bir Suudi imalat işçisine Suudi olmayan bir işçiye göre ortalama olarak üç kat daha fazla tazminat ödeniyordu. Ulaşım ve iletişim sektöründe bu fark dört kat şeklindeydi (Suudi MoEP, 2000). Katar'da yabancı bir imalat işçisi 2003 yılında bir Katarlı işçinin tazminat ortalamasının altıda birini alıyordu (Katar Devleti, 2004:127). Bahreyn'deki Sosyal Sigorta Kurumuna göre, 2006 yılı için genel ücret ortalaması özel sektörde Bahreynli işçilere 377 Bahreyn Dinarı (BD) ve yabancı işçiler için 170 BD şeklindeydi (http://www.bahrainrights.org). Bununla ilgili önemli bir faktör de ulusal işgücünün maaşların daha yüksek olduğu (ve daha iyi koşullara sahip) hükümet ve özel sektör işlerinde yoğunlaşmasıydı.

[69] "sort" burada farklı bir kategoriye yani kademeye (sınıfa değil) atıfta bulunmaktadır. (ç.n.)

ilişki vasıtasıyla oluşturulan sınıfın mekansallaştırması, emek maliyetini düşürmede ve bu işçilerin sömürüsünü artırmada büyük rol oynadı.

Üstelik Kuveyt'teki ABD konsolosundan yapılan daha önceki alıntının[70] onayladığı gibi, sınıfın bu mekansallaştırması güçlü bir sosyal denetim mekanizması gibi hareket etti. Çünkü Körfez'de geçici işgücünün mekânsal konumu, doğum ve vatandaşlık hakları üzerinden değil, sermayenin kendini yeniden üretimi sırasında kurulan sosyal ilişkiler vasıtasıyla oluşturuldu. Bahsi gecen işgücü, *mekânda* herhangi kalıcı bir *haktan* yoksundu. Bu sosyal ilişkiler istihdamın sona erdirilmesi aracılığıyla parçalanır parçalanmaz, söz konusu işçiler "yasadışı" konuma düşer ve geldikleri ülkelere geri dönmek zorunda bırakılırlardı. Statünün akışkanlığı, ikametgâh vizesi için iş sahibi olmayı şart koşan yasalar aracılığıyla kodlanırdı. Toplu örgütlenme, grevler ve her türlü sınıf dayanışması inanılmaz zorlaştırılırdı çünkü işçiler en ufak bir hoşnutsuzluk belirtisinde basitçe (ve yasal olarak) sınır dışı edilmeyle tehdit edilirdi. KİK hükümet sözcüsü açıkça, göçmen işçileri bu baskıcı yasaları haklı çıkarmayı kolaylaştıran "stratejik bir tehdit" ve "ulusal güvenlik sorunu" olarak betimlemişti[71]. Bu süreç sayesinde sadece emeği disipline etme imkanı artmaz aynı zamanda işçilerin salt sermayeyle kurdukları ilişkileri vasıtasıyla kurulan bir mekânsal kimliğe karşı verdikleri mücadele gerçek anlamda kendilerine karşı mücadele etmeleri anlamına da gelir. Böylece bu durum yabancılaşmış emeğin oldukça ilerlemiş biçimini gösteriyordu. Genelde işçi sınıfı kimliğinin geçici ve mekânsal olarak dağınık doğası sınıf bilincinin gelişimini engelliyordu. Bütün bireyler sınıfı oluşturan sosyal ilişkiler içerisinde sadece geçici bir varlığa sahiptiler. Bu sosyal ilişkiler, işçiler ülkelerine döndükleri ya da yeni bir istihdam aramak amacıyla ülke değiştirdikleri için sürekli olarak çözülmekteydi. Dahası bu mekânsallaşma süreci kaçınılmaz olarak sınıfı, etnik, ulusal ve dinsel farklılıkları üzerinden tanımlıyordu. Farklı coğrafi mekânlardan gelen belirli ulusal ya da etnik gruplar, sınıfın içerisindeki belirli meslekler veya tabakalarda yoğunlaşıyordu. Pratikte bu durum sınıfsal ayrışma ya da parçalanmayı güçlendiriyordu. Örneğin işçiler arasında iletişimde neredeyse aşılmaz bariyerler ve bazı durumlarda farklı tabakalar arasında çoktandır devam eden etnik ya da dinsel gerilimler ve sınıf atlama ihtimalinin azlığı sözü geçen parçalanmayı güçlendiriyordu. Çoğunlukla Sri Lanka ve Filipinlerden gelen ev hizmetlisi kadınlar örneğinde bu engeller daha barizdir. Bu işçilerin çoğu, kendi işverenleri

[70] Jill Crystal'ın 1959 yılında yaptığı ve az yukarda bahsi geçen alıntı.

[71] İlk yorum Bahreyn Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Majeed Al-Alawi'den (Katar Yarımadası 2004) ve ikincisi KİK Genel Sekreteri Abdul Rahman Al Attiya'dan geldi (Alam, 2006).

tarafından fiziksel ve psikolojik istismara uğruyorlardı. Örneğin bir araştırmacı, BAE'de görüşme yaptığı ev hizmetlilerinin neredeyse yarısının çalıştıkları ülkede iki yıl boyunca hizmetlisi oldukları evlerden asla tek başlarına dışarıya çıkmadıklarını ortaya koyuyordu (Gambard, 2009:65). BAE iş kanunları özel konutlarda yapılan işleri kapsamıyordu ve buna bağlı olarak ülkedeki (sınırlı) işçi hakları ev hizmetlilerinin çoğunluğunu kapsamıyordu.

Birçok KİK ülkesinde çalışan sınıf içinde yaşanan bu içsel bölünmeler, kentsel alanlar genelinde toplulukların oldukça tecrit edilmiş dağılımına kadar yansıyordu. Böylelikle diğer kimlik farklılıklarıyla üzeri kapatılan ve bu farklılıkları pekiştiren mekânsallaştırma süreci, sınıf dayanışmasının olasılıklarını engellemeye hizmet ediyordu. Sınıfın kendisi, gelişen neslin süreklilik olasılıklarını, herhangi bir işçi sınıfı kültürünü ve ortak mücadele belleğini ya da istikrarlı siyasal örgütlenmeleri imkânsızlaştıran, yeniden fakat değişik bir şekilde sürekli tekrardan oluşturuyordu. Bu tespit, KİK'in mekânsal sabitleyicisini benimsemeyen ve kitle mücadelelerinin Batı karşıtı veya milliyetçi bir tonda gelişmeye devam ettiği Irak ve İran gibi diğer petrol zengini devletlere karşın, KİK ülkelerinin göreceli siyasal pasifliğini izah etmeye yardımcı olur[72].

Körfez'deki Kapitalist Sınıfların Oluşumu

Bütün Körfez ülkelerinde kapitalist sınıflar emeğin mekânsal yapısıyla eş zamanlı olarak, dikkat çekecek derecede benzer bir dizi mekanizma vasıtasıyla oluşmaya başladı. Bu süreç temel olarak, 1970'lerin başından beri, dünya çapında petrol üreten ülkeler petrol kaynakları üzerinde daha fazla denetim kazandıkları için birikmeye başlayan devlet gelirlerinin yeniden yönlendirilmesine dayanıyordu. Bu millileştirmeler devam ederken, muazzam petrol gelirleri devletin ve yönetici kesimin önemli mali temeli haline geldi. Özel sektör petrol arama ve üretim faaliyetlerine dahil edilmiyordu fakat buna rağmen bazı petrol gelirleri devletten, ekseriyetle tüccar sınıfından gelen ya da hükümdara bağlı (çoğunlukla kan bağıyla ya da evlilik yoluyla ilişkilendiği) aile temelli gruplara yeniden yönlendiriliyordu.

Bu ilk "ilkel birikimi" ortaya çıkaran bazı mekanizmalar, esasen hükümdar tarafından devlet aygıtlarının gelişimiyle gün ışığına çıkan yeni sosyal elitlere ve eski tüccar sınıfı gruplarına bahşedilen birer "armağandı." Özellikle buna verilebilecek en önemli örnek egemen monarşi tarafından kollanan gruplara

[72] Bütün işgücü kapsamında birinci bölümde işaret edilmiş Şii-Sünni dinamiğiyle örtüşen, fakir yurttaşların büyük bir kısmının büyük bir rejim karşıtı mücadele potansiyeli oluşturduğu Bahreyn kısmen hariç tutulur.

ya da bireylere arazi verilmesiydi. Mesela Suudi Arabistan örneğinde mera alanları üzerindeki geleneksel ortak haklar 1925 yılında feshedildi ve Suudi kral İbni Suud'ın eline geçti. İbni Suud bu gücü, mera kullanım haklarına erişim ve aşiretlerin hareketini denetlemek için kullandı (Hajrah 1982; Chaudhry, 1997:173). 1960'lar boyunca İbni Suud, arazi ve makine, tohum, gübre gibi tarımsal girdileri, Najd bölgesinden gelen Suudi ordusunun omurgasını oluşturan ve böylece rejimin sosyal temelinin önemli bir unsuru olan aşiretlere bağışladı. Bununla birlikte mevcut arazi politikası 1970'lerdeki petrol üretim patlamasını müteakiben bir dönüşüm yaşadı. Kiren Chaudhry bu süreci, 1970'lerin ikinci yarısında büyük arazilerin bireylere ve böylece Suudi tarım endüstrisinin büyümesini cesaretlendirecek özel şirketlere nasıl bağışlandığını göstererek ayrıntılarıyla belgelendiriyordu. Chaudhry bu politikanın özel olarak "bürokratlar ve politik seçkinlerle yakın bağlantılı, önde gelen Nejdi [*sic*] ailelerinin" çıkarına göre düzenlendiğini iddia ediyordu (1997:177). 1981 yılında "Suudi Arabistan'da özel arazilerin % 82'si nüfusun yalnızca %16.2'sine ait olduğunu ve bunun da ülkeyi dünyanın en adaletsiz toprak sahipliği sistemi yaptığına" dikkat çekiyor ve ekliyordu: "1980'lerin sonunda devlete ait neredeyse hiç arazi yoktu (s.176)".

Tarımsal arazi kullanımının daha az yaygın olduğu Körfez'in diğer bölgelerinde egemenler, kentsel araziyi, egemen ailenin üyelerine ve ilerlemenin sürmesi için arazi fiyatlarındaki yükselişten cömertçe kar sağlayan en önemli tüccar ailelerine bağışladı. Örneğin Kuveyt'te el-Sabah ailesi geniş kentsel arazi alanlarını suni olarak yüksek fiyatlar ödeyerek tüccarlardan satın aldı ve daha sonra onları düşük fiyatlara en varlıklı tüccarlara tekrardan sattı. 1960'ların başında, hükümet tarafından mevcut araziye dair yapılan harcamalarının sadece % 5'ine yakın bir oranı geri dönmüşse de, arazi fiyatları devlet bütçesinin en önemli kalemi haline gelmişti (Crystal, 1995:76). Dünya Bankası 1965 yılında, "kamu arazisi alım satım işlemlerinin petrol gelirlerinin dağıtılmasının oldukça gelişigüzel ve adaletsiz bir biçimi olduğuna" işaret ediyordu (aktaran Crystal, 1995:76). Egemen monarşi tarafından yapılan arazi bağışlarının benzer örnekleri diğer Körfez ülkelerinde de ortaya çıkıyordu.

Petrol kaynaklı zenginliği toplumun daha geniş kesimine dağıtan önemli başka bir mekanizma ise devlet aygıtının genişlemesiydi. Kamu sektöründeki meslekler, bütün vatandaşların gelişen yeni düzene daha fazla bağlanmasını sağlayan bir sosyal hak olarak değerlendiriliyordu. Çoğu vatandaş kamu istihdamı açısından ayrıcalıklı bir erişim konumuna sahipken, kamu sektörü dışın-

daki pozisyonlar büyük ölçüde vatandaş olmayanların yüksek oranda sömürüye tabi tutulan işgücü akışıyla dolduruluyordu. Devlet aygıtının çekirdeğini çevreleyen eş merkezli çemberler (örneğin, "danışma meclisleri" ve diğer yüksek rütbeli devlet organları) önde gelen tüccar ailelerine ve yöneticinin aşiret müttefiklerine giderken, devlet aygıtının çekirdeği (örneğin, bakanlık) egemen ailenin üyelerine düşüyordu. Yeni ortaya çıkan burjuvazi için, devlet aygıtındaki yüksek pozisyonlar, çok yüksek maaşlar sağlamanın yanı sıra sözleşmelerden faydalanma hakkını kolaylaştırdığı için, sermaye birikiminin önemli bir mekanizması halini aldı. Örneğin Suudi Arabistan'da Gosaibi ailesi el-Saud monarşisinin uzun zaman yakın bir müttefiki oldu ve 1920'ler ve 1930'larda Bahreyn ve Hindistan'da diplomatik görevler üstlendiler. 1970'ler ve 1980'lerde, ailenin üyeleri Suudi Demiryolu Taşımacılığı, Sanayi ve Elektrik Bakanlığı ve Suudi Arabistan Merkez Bankasında tepe pozisyonlarda hizmette bulundu (Field, 1984:109). Ayrıca Ali Rıza ve Zamil aileleri Suudi devletinde çok sayıda üst düzey pozisyonda görev aldılar. Benzer şekilde Al Gurg ve Ghurair ailesi BAE'nde dikkat çeken diğer iki aileydi. Bu örnekler Körfez ülkelerinde sınıf ve devletin eş zamanlı ve birbirine geçmiş evrimini teyit etmekteydi.

Diğer yandan kapitalizmin bu başlangıç dönemindeki gelişiminin basitçe petrol gelirlerinin önde gelen bireylere ya da ailelere yeniden dağıtılması sorunu olmadığını vurgulamak gerekir. Her ne kadar sözü edilen süreç sınıf oluşumunun anlaşılması açısından son derece önemli olsa da, bu süreç Körfez içerisinde üretimin baskın bir biçimi olarak, kapitalizmin geniş birleşimi içerisine yerleştirilmelidir. Sermaye birikimi kendini otomatik olarak devlet görevlilerinin yahut egemen monarşinin tesadüfi tercihleri yoluyla yeniden üretmez ancak sermaye dolaşımının incelikle işlenmesi ve gelişimi yoluyla sistemleştirilir ve kurumsallaştırılır. Kapitalizm, kâr arayışının kapitalist sınıfın kaçınılmaz bir faaliyeti haline geldiği, bir yaygın meta üretim sistemidir. Anlaşılması gereken şey, bir bütün olarak bu sistemin, başka bir deyişle sermaye dolaşımı tarafından verilen biçimin nasıl geliştiğidir. Devletin cömertliğine ilk mazhar olan bireyler ve aile şirketleri zamanla sermaye dolaşımının bütün uğrakları (üretim, metaların satılması ve mali birikim) boyunca esneyen ekonomik faaliyetlerle beraber büyük holdingler halinde gelişti. Onların faaliyetleri, devletin ve büyük yabancı sermayenin birikim yapıları tarafından destekleniyor ve bu yapılara tamamen nüfuz ediyordu (bu grupların bir örneklemesi için Ek A'ya bakınız). Dolayısıyla bu bölümde ele alınan diğer sorunlar sermaye birikimini desteklemek için ortaya çıkan sermaye dolaşımının özgül niteliklerinin yanı

sıra bağımsızlık sonrası dönemde oluştuğundan bu kapitalist sınıfı güçlendiren her iki biçimi takip edecektir.

Üretken Dolaşım

Savaş sonrası dönemde Körfez'deki hidrokarbonların küresel önemi, petrol ve gaz üretimini bölgenin üretken dolaşımının merkezine oturttu. 1970'lerde başlayan ulusallaştırma sürecinden itibaren, bu sektör üzerindeki denetim, Körfez genelinde devletin (ve dolayısıyla büyük ölçüde egemen ailenin) elindeydi. Devlet denetimi Suudi Arabistan ve Kuveyt'te her yere tamamen nüfuz etmişti. 1980 yılında Suudi Arabistan devleti Aramco'nun tam kontrolünü ele geçirdi ve 1988 yılında adını Suudi Aramco olarak değiştirdi[73]. Suudi Aramco uzun zamandır dünyanın en büyük petrol şirketidir. Kuveyt'te devlet tarafından işletilen Kuveyt Petrol Şirketi (KOC) 1975 yılında tüm petrol arama ve çıkartma faaliyetlerinin sorumluluğunu aldı ve anayasal bir hükümle yabancı şirketlerin ülkenin petrol kaynakları üzerinde kontrol sahibi olamayacaklarını şart koştu. Diğer Körfez ülkelerinde, çokuluslu yabancı petrol şirketleri (doğrudan sömürgecilik dönemiyle daha az ilgili de olsa) ham petrolün üretiminde rol almaya devam etti[74].

Üretken dolaşım etrafında ortaya çıkan henüz tam gelişmemiş Körfez kapitalist sınıfı, dolayısıyla her türlü doğrudan petrol ya da gaz mülkiyeti ya da denetiminden dışlanmıştı. Bunun yerine, gelişme aşamasındaki bu kapitalist sınıf, ya petrol sektörü için ara ürün olan ya da birikmiş petrol gelirlerinden gelen devlet yardımıyla başlatılan diğer sanayilerdeki birikim fırsatlarını kovalıyordu. İlk olarak, bu fırsatların en önemlisi hükümetler ve yabancı çokuluslu şirketler tarafından yerel şirketlere ya petrol sektöründeki

[73] Aramco, Suudi Arabistan hükümeti Standard Oil of California (bugün Chevron diye bilinir) şirketine bir petrol imtiyazını verdikten sonra, California Arabian Standard Oil Company (Casoc) adıyla 1933 yılında kuruldu. 1936 yılında (bugün Texaco diye bilinen)Texas Oil Company, imtiyazdaki %50'lik payı elde etti ve 1944 yılında bu ortaklık Aramco olarak bilinir hale geldi. 1973 yılında Suudi Arabistan hükümeti Aramco'nun %25'lik hissesini satın aldı. Bu hisse 1974 yıl itibariyle %60'a ulaştı ve nihayetinde 1980 yılında bütün kontrolü eline geçirdi.

[74] BAE'nde Emirliklerin her biri kendilerine ait devlet şirketi tesis etti ancak oldukça yüksek miktarda yabancı yatırım bu şirketlerin bağlı kuruluşları biçiminde kaldı. Örneğin Abu Dabi'de, The Abu Dhabi Company for Onshore Oil Operations (ADCO) şirketinin %40'ı yabancı çokuluslu şirketlere ve %60'ı devlet şirketi olan ADNOC'a aitti. ADCO Abu Dabi'nin petrol üretiminin yarısından fazlasını yapar ve güney Körfez'de en büyük ham petrol üreticisi konumundadır. Katar'da yabancı şirketler Katar'ın petrol üretim kapasitesinin yaklaşık üçte birini oluşturur. Umman'da petrol arama ve üretiminin %90'ından fazlası, hükümet (%60'lık hissesiyle) ve (Royal Dutch Shell %34, Total %4 ve Partex %2'lik hisseleriyle) yabancı şirketler arasındaki bir ortaklık olan Petroleum Development Oman (PDO) aracılığıyla gerçekleşir. Bahreyn'de, kıyıdan uzak bölgelerde arama ayrıcalıklarının ihalesi yabancı yatırımlara verilirken, karada petrol üretimi devlete ait Bahrain Petroleum Company (Bapco) tarafından kontrol ediliyordu.

ya da geniş sanayileşme ve altyapı geliştirme için verilen hizmet ve inşaat sektörü sözleşmeleriydi. Ekler bölümü A'da listelenen gruplar örneğinde belirtildiği gibi, sözü geçen sözleşmelerin birçoğu, inşaat, gıda ve ulaşım, (borular, kablolar vb. gibi) basit üretim, güvenlik gibi hizmet sektörü ve temel müteahhitlik faaliyetlerine devamlı katılımları üzerinden karakterize ediliyordu. Gelişmekte olan Körfez kapitalist sınıfı bu müteahhitlik faaliyetleri aracılığıyla üretime dönük hidrokarbon sektöründen elde edilen gelirlerin bir kısmına elde koydu.

Henüz kuruluş aşamasında olan kapitalist sınıfın zenginleşmesiyle birlikte dağıtım ihaleleri üzerindeki devlet kontrolü sonucunda, devlet ve sınıf oluşum süreçleri birbiriyle çok yakından ilişkili hale geldi. Devlet ve sınıf oluşum süreçlerinin bu yakın ilişkisi, özellikle aynı zamanda her yerde hazır bulunan devlet aygıtında karar alıcılara erişimi denetleyen kişiler olan "komisyoncular" ve "kapıkullarının" sermaye birikimi adına devlet ihalelerinin önemini pekiştirdikleri Suudi Arabistan örneğinde yazılı olarak desteklenmişti. Birçok durumda üst düzey pozisyonları ellerinde bulunduran kraliyet ailesi üyeleri, özellikle kendilerini ya da yakın aile üyelerini zenginleştirmek adına inşaat ve diğer ihalelerin dağılımını kullanacaklardı. Fakat bahsi geçen ihalelerden faydalanan sadece kraliyet ailesi değildi. 1970'li yıllarda inşaat projeleri için faizsiz kredi ve sübvansiyonlarla yeni iş gruplarının ortaya çıkmasını desteklemek amacıyla Suudi hükümeti tarafından çeşitli devlet kurumları oluşturuldu. 1970'lerden 1975 yılına kadar yani İlk Beş Yıllık Suudi Ekonomik Kalkınma Planı döneminde inşaat sektörü, (% 21,4 oranındaki bir büyümeyle) en hızlı ve kolayca gelişen özel sektör faaliyetiydi ve 1970'lerin sonunda özel sektör üretiminin yaklaşık %30'unu oluşturuyordu (Niblock, 2007:84). 1977 ve 1978 yıllarında, yabancı müteahhitlerin yaptıkları işlerin %30'unu alt taşeron olarak yerel firmalara vermesini ve tüm devlet ihaleleri için verilen teklifleri değerlendirecek (ardından bir komisyon biçimini alan) bir Suudi kurumunun oluşturulmasını gerektiren kanunlar çıkarıldı. Dahası Suudi firmaları, inşaat faaliyetlerinde çalışan göçmen işçilerin ithalatından büyük kazanç elde ediyordu. Örneğin işçi tarafından giriş, vize başvurusu için ödenen ücretleri bu firmalar topluyor ve bu işçileri diğer firmalara taşeron çalışan olarak göndererek simsarlık faaliyetlerinden kâr elde ediyorlardı (Hertog, 2010:198). Petrol patlamasına takiben ortaya çıkan inşaat ve müteahhitlik işlerinin yarattığı avantajların güçlü bir göstergesi olarak özel sektörün Suudi GSMH'daki payı, 1970 yılında %12,9 iken 1983 yılında %50'den daha yüksek bir orana ulaştı.

Salih Abdullah Kamil'in kontrolünde olan büyük Suudi holdingi, Dallah Al Baraka Grubu inşaat ve hizmet sektörüyle ilgili bu erken dönem faaliyetlerinin yerli sermaye birikimine dair ne kadar önemli olduğunun iyi bir örneğini oluşturur. Bahsi geçen grubun kökenleri Salih Abdullah Kamil'in, Dallah Works and Maintenance Company adındaki şirketini Riyad'da kurduğu 1969 yılına kadar uzanır. Şirket, Mekke ve Medine kutsal mekânlarının temizliği ve bakımının yanı sıra yollar, boru hatları ve kanalizasyon şebekelerinin inşası için Suudi hükümetiyle bir dizi anlaşma yapmayı başarır. 1975 yılında şirket, Suudi havaalanlarının inşasında ve bakımında uzmanlaşan Dallah Arco Trans Arabia Company adını alır. Şirket aynı zamanda askeri üsler ve hastanelerde gıda, bakım ve işletme hizmetlerinin tedarik edilmesinde de uzmanlaşmıştır. Al Baraka nihayetinde devlet ihaleleri sayesinde Ortadoğu genelinde bir bankalar ağına, en büyük medya holdinglerinden birine (yani Arab Media Corporation), bir reklam şirketine ve bölgedeki en büyük meyve suyu üretimini yapan en büyük Suudi şirketlerinden biri olarak büyük ilerleme gösterir. 2009 yılında Salih Kamel'in servetinin toplamı tahminen 4,9 milyar ABD dolarıydı ve dünyadaki en büyük on dördüncü Arap zenginiydi (White, 2009:30).

Körfez devletlerinin hepsi, inşaat ve müteahhitlik işleri sayesinde kendisini var eden yerli sermayeyle beraber benzer gelişme örnekleri gösterirler. Al Kharafi, Al Ghanimi Al Sagar, Boodai ve Fulaij grupları Kuveyt'te göze çarpan örneklerken, diğer Körfez ülkelerindeki kayda değer örnekleri şöyle sıralayabiliriz: Katar'da Nasser Bin Khaled Grubu (NBK), Al Fakhroo (Derviş) ve Al Mana grupları; Bahreyn'de Mohammed Jamal ve Al Moayyed grupları; Umman'da Zubair ve Bahwan grupları. Bu holdingler, perakende ve finansı da kapsayan diğer sektörlerde geniş faaliyetlere sahip olmalarına rağmen, inşaat ve diğer müteahhitlik işleri, mevcut süreç içinde sermaye birikimlerinin önemli bir özelliği olmaya devam etti.

Satışa Dönük[75] Sanayileşme

Körfez devletleri 1970'lerde başlayarak, yoğun enerji ve petrol bağlantılı satışa dönük ürünlere odaklanan daha köklü bir sanayileşmeyle birlikte üretime dönük hidrokarbon sektörünü büyütmeye başladı. Bu sanayileşme, yabancı sermayeyle ortak girişimler kuran, ulusal petrol şirketleriyle (ve çoğunlukla bu ulusal petrol şirketlerin bağlı ortaklıklarına) yakından ilişkili, devlete ait sanayi kurumları vasıtasıyla gerçekleşti. Bütün KİK ülkelerinde, petrol gelir-

[75] "Downstream": Üretim sonrası, rafinaj, depolama ve dağıtım v.b gibi faaliyetler. (ç.n.)

lerini satışa dönük sanayi projeleri içerisindeki iş ortaklıklarına yönlendirmede görev alan bu şirketlerden bir ya da birkaç tane mevcuttu. Sürecin bu ilk aşamasında, özel yerli sermaye bu projelerle ilişkili daha az karmaşık olan müteahhitlik ve inşaat işlerinden kâr sağlarken, yabancı sermaye mühendislik ve proje yönetiminden gelen ortak mülkiyet ve vergilerden (aidatlardan, harçlardan) herkesten önce istifade ediyordu. Körfez'deki kapitalist sınıf sanayileşmenin 2000 sonrası aşamasına kadar satışa dönük metaların doğrudan üretimine belirgin bir tarzda dâhil olamadı (Bkz. 5. Bölüm).

Saudi Basic Industries Corporation (SABIC) bahsettiğimiz sürecin en önde gelen örneğini oluşturuyordu. SABIC, Suudi Arap hükümetinin ham petrolün üretimiyle bağlantılı doğalgaza el koyma ve onu Jubail ve Yanbu gibi yeni sanayi şehirlerinde kimyasal, polimer, gübre ve metal üretiminde kullanmaya karar verdiği 1976 yılında kuruldu. Kurulduğu zamandan beri SABIC dünyanın en büyük dokuzuncu petrokimya şirketi haline geldi ve şu anda küresel düzeyde birçok önemli petrokimya ürününde hakim üretici durumdadır (bu konu beşinci bölümde daha ayrıntılı ele alınacaktır). Şirket, çoğunlukla yabancı çokuluslu şirketlerle ortaklık yapan, geniş bir iştirakler, bağlı ortaklıklar ve müşterek yönetime tabi ortaklıklar ağını yönetmektedir. Bu bağlı ortaklıkların çoğu, çalışanlara da şirketten birer hisse veren kraliyet kararnameleri aracılığıyla Suudi vatandaşların zenginliğindeki genel artışa bağlıydı. Örneğin Saudi Arabian Fertilizer Company (SAFCO) resmi şirket tarihçesinde kendisini "ulusal sanayileri desteklemek ve çalışanların azim ve bağlılıklarını kutlamak ve ödüllendirme amaçlı" olarak, "Suudi Arabistan devleti ve vatandaşları tarafından kurulan ortak bir girişim" şeklinde tanımlamaktadır.

SABIC KİK'teki bu sanayi şirketleri arasında tartışmasız en büyük ve en önemlisi olmakla birlikte diğer devletler de satışa dönük ortaklıklar kurmak için devlete ait bir şirketten faydalanan benzer bir modeli takip ettiler. Bölgenin ikinci en büyük petrokimya üreticisi olan Katar'da, petrokimyasallar, ulusal petrol şirketi (2003 yılında menkul kıymetler borsasına girmiş olan) Qatar Petroleum şirketinin bir yan kuruluşu konumundaki Industries Qatar'ın (IQ) idaresi altındaydı. IQ, (Qatar Petrochemical Company ve Qatar Fuel Additives Company) petrokimyasal, (Qatar Fertilizers Company) gübre ve (Qatar Steel Company) çelik üretimi yapan şirketlerin hisselerini elinde tutmaktaydı. Bu şirketlerin (% 100 hissesi IQ'ya ait olan Qatar Steel Company haricinde) tümünde yabancı sermaye katkısı mevcuttu. Aynı şekilde diğer bütün KİK ülkeleri SABIC ve IQ'ya benzeyen şirketler kurdular: Kuveyt Petrochemical

Industries Company (PIC), Bahrain Petroleum Co. (BAPCO), Oman Oil Co. (OOC) ve Abu Dhabi National Oil Co. (ADNOC). Daha sonraki dönemlerde (bkz. 5. Bölüm) bu şirketlerin çeşitli ortak girişimlerinin ve bağlı ortaklıklarının mülkiyeti borsaya dahil olma yoluyla büyütüldü.

Enerji Yoğun Sanayiler

KİK'te büyük ve nispeten ucuz enerji kaynaklarına erişim, diğer ikincil sanayilerin niteliği ve gelişimini etkiledi. Bunlardan en dikkat çekeni, elektriğin toplam maliyet içerisinde en önemli bileşen olduğu (alüminyum ve çelik gibi) temel metallerin üretimiydi. Örneğin alüminyum sektöründe, çoğu kez alüminyum ihracatıyla elektrik ihracatını birbiriyle kıyaslayan uzmanlar olmakla birlikte, toplam maliyetlerin yaklaşık %30'u enerji maliyetlerinden oluşmaktaydı (Ford 2006, s. 50). Çelik için ise enerji toplam maliyetleri %20-40'ını oluşturmaktaydı. Satışa dönük petrokimya üretimi gibi, enerji yoğun sanayiler belirtilen ilk aşamada kuruldukları halde, onların yerli holdinglerle beraber genişlemeleri ve onlarla tamamen bütünleşmeleri 2000 sonrası dönemde pekişti (bkz. 5 bölüm).

Ayrıca 1970'ler boyunca petrokimya şirketlerine benzer şekilde, yoğun enerjili metal sanayilerinin ilk kuruluşu çoğunlukla petrol sektörüyle bağlantılı devlet şirketleri üzerinden ortaya çıktı. Alüminyum örneğinde merkezi Bahreyn olan ve 1971 yılında kurulan Aluminium Bahrain (ALBA) Ortadoğu'nun en büyük döküm tesisiydi . Bahreyn hükümeti (%77), SABIC (%20) ve bir Alman yatırım firması olan Breton Investments (%3) bu tesise ortaktılar. Hisse senedi sahipleri alüminyum üretiminden kendi payına düşeni alırken ALBA, SABIC'in en değerli kardeş şirketi olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda alüminyum üretimi 1979 yılında Dubal alüminyum fabrikasının kurulduğu yer olan BAE'nin ekonomisinin de önemli bir özelliği haline geldi[76].

Bu temel metal ürünler, haddelenmiş çelik, haddelenmiş tel, alüminyum ekstrüzyon vb. gibi diğer sanayiler aracılığıyla satışa dönük dolaşımını sürdürmeye devam etti ve bu sektörde, yerli sermaye kendisini kanıtladı (bkz. Ek A). Örneğin belli başlı Bahreyn sermaye gruplarını da kapsayan bir dizi küçük şirket ALBA tarafından üretilen ham alüminyumdan faydalanıyordu. 1977 yılında kurulan Midal Cables şirketi, kablo ve çubuk üretmek için ALBA'dan

[76] Dubal ülkenin en geniş imalatçısı ve Dubai ekonomisine petrol dışında en büyük katkıda bulunan tek şirket haline gelerek büyüdü.

saf alüminyum satın alan bu şirketlerden biriydi. Tüm üretimini 60'dan fazla ülkeye ihraç eden bu şirket alüminyum iletkenlerin dünyadaki en büyük üreticisi olarak büyüdü. Midal, Bahreynli bir holding olan, Al Zayani Investments (AZI) ve Ali Reza (Xenel Group) adındaki Suudi bir holdingin ortak oldukları bir şirketti. Dolayısıyla bu şirkete sahip olma biçimleri, temel metal sanayisinden akan üretimin ikincil dolaşımıyla KİK'in yerel sermayesi arasındaki bağlantıyı mükemmel bir şekilde örnekliyordu[77].

Yerli sermayenin temel bir birikimi olarak metalle bağlantılı bu temel faaliyetlerin önemi diğer KİK ülkelerinde de aynı biçimiyle tekrarlandı. Dubai'de Dubai Cable Company (Ducab) 1979 yılında alüminyum üretiminden faydalanmak amacıyla kuruldu. Katar'da Qatar Steel Company (QASCO) KİK'te ilk entegre çelik üretim şirketi ve Katar'ın tek çelik üreticisi olarak 1974 yılında kuruldu. QASCO, Katar'daki belli başlı yerli sermaye gruplarını bir araya getiren büyük Katar holdingi Qatar Industrial Manufacturing Co (QIMCO) ile ortak olduğu, (1990 yılında kurulan) Qatar Metals Coating Company'nin %50'sini elinde tutuyordu. QIMCO'nın büyük hissedarları ve yönetim kurulu üyeleri, ülkeyi yöneten al-Thani ailesinin yanı sıra, Al Mana Group, Abdulghani Group'u kapsıyordu. QASCO, ayrıca, Al Rashid Group (Suudi Arabistan), Al Kharafi Group (Kuveyt) ve National Industries Group'un (Kuveyt) dâhil olduğu diğer KİK sermaye gruplarıyla ortak olduğu, Bahreyn merkezli United Stainless Steel Company'nin %25'ine sahipti. Bu sürecin başka bir örneği, Suudi Arabistan'ın en büyük çelik tel ve diğer tel ürünlerinin imalatçısı, National Metal Manufacturing & Casting Company (Maadaniyah) idi. Maadaniyah, büyük Suudi holdingi Kingdom Holding'in sahip olduğu National Industrialization Co Şirketinin elinde bulunuyordu.

Aynı zamanda yerli ve devlet sermayesinin birbiriyle iç içe geçmesi, toplam maliyetin yaklaşık %30-40'ını enerjinin oluşturduğu çimento üretimi gibi diğer enerji yoğun sektör örneğinde de açıkça görülüyordu. Çelik sektöründeki ilk büyüme, anlaşılır biçimde yukarıda tartışılan (devlet destekli altyapı projeleri gibi) hizmet ve inşaat faaliyetlerinin gelişimiyle ilişkiliydi. Umman dışında bütün Körfez ülkeleri 1960'ların sonunda kendi ulusal çimento şirketlerini kurdu[78]. Bu şirketlerin mülkiyetine, devlet yatırım fonları

[77] Zayani Holding yatırımları imalatın yanı sıra otomotiv (BMW, Rolls Royce, Mitsubishi, Ferrari ve Hyundai bayilikleri) ve mali sermaye (Investcorp, Bahrain Islamic Bank ve Bahrain Kuwait Insurance şirketinin kurucusu) sektörlerini kapsayan büyük bir Bahreyn sermaye grubudur. Xenel, petrokimya üretimi (Ortadoğu'da Yanbu'daki ilk özel mülkiyete ait petrol tesisi), inşaat, gayrimenkul ve bilgi teknolojisiyle ilgilenmektedir.

[78] Bu şirketler şunlardır: Saudi Cement Company (1955), Qatar National Cement Company (1965), Kuwait

ve devlet kurumlarıyla ittifak içindeki büyük yerli sermaye holdingleri egemendi (Ekler A'ya bakınız)[79].

Tarımcılık

İnşaat ve satışa dönük enerji yoğun sanayi, genel olarak bu ilk dönemde baskın olan üretim faaliyetiydi. Ancak Suudi tarım sektörü bu örneğin dışında kalıyordu zira daha önce tartıştığımız arazi hibe politikaları 1980'ler boyunca Suudi devletinden gelen sulama, sübvansiyon ve kredilere dayanan tarımsal planları kapsaması için genişletildi. Chaudhry, Saudi Arabian Agricultural Bank tarafından sağlanan kredi ve sübvansiyonların, 1975'ten 1980'e kadar yıllık ortalama 654,6 milyon Suudi Arabistan Riyali (SR) iken, bu miktarın 1980-1985 arası 3090 milyon SR'ye fırladığına dikkat çekti (1997:152). Tarımdaki bu büyümenin çoğu Najd bölgesine aitti. Najd bölgesinin Suudi Arabistan'ın toplam ekili arazileri arasındaki payı 1960 yılında %10 dolayındayken 1984 yılında bu oran %57'ye kadar ulaştı (s.179). Devlet öncülüğünde gelişen bu politikalar, sübvansiyon programları aracılığıyla doğrudan zenginlik transferinden çoğu zaman biraz fazlasını temsil ediyordu. Örneğin 1980'lerin başında çok övülen "Buğday Programı", hükümetin, yerli buğdayı (uluslararası fiyat ton başına 120 dolar iken) ton başına 1050 dolara satın almasını, böylece buğday üreticisini büyük bir sübvansiyonla desteklemesini öngörüyordu.

Bahsi geçen politikaların bir sonucu olarak, tarım, önde gelen Suudi holdinglerinin pek çoğu için sermaye birikiminin önemli bir kaynağı haline geldi. Bu holdinglerden biri olan, Ali Rajhi Group Ortadoğu'nun en büyük tavuk çiftliği ve bölgedeki en büyük karides çiftliklerinden birinde ciddi bir hisse payına sahipti. Al Rajhi tarımsal büyümenin ilk döneminde kurulan (buğday, patates, soğan, yonca, meyve ve zeytinyağı üreten) Tabuk Agriculture and Develeopment Co ve (buğday, süt ve süt ürünleri, meyve ve hurma üreten) National Agricultural Development Co adlı iki şirketin yönetim kurulunda yer almaktaydı. Suudi sermayesinin önde gelen birçok temsilcisinden oluşan Savola, bir başka büyük çaplı gıda ve tarım ürünleri şirketiydi. Savola devlet sermayesi

Cement Company (1968) ve BAE'ndeki National Cement Company (1968). Umman 1981 yılında (mülkiyetine Suudi ve BAE sermayesi egemen olsa da) Raysut Cement Company'i kurdu.

[79] Çimento işiyle uğraşan başlıca Körfez kapitalist grupları şunlardır: Al Rajhi, Olayan, Al Zamil, Gosaibi (Suudi Arabistan); Al Rashed, Saqer, Al Kharafi, Babtain ve Boodai (Kuveyt); Ghurair, Qassimi (BAE); Al Fardan (Katar). BAE aynı zamanda ilgili seramik sanayisinde başı çekmektedir. BAE'ndeki RAK Seramik tesisi dünyanın en büyük seramik ürünleri tesisidir ve dünya seramik fayans toplam üretiminin %5'ini tek başına burası yapar (UAEY, 2006:113).

destekli 25 kurucu hissedar ve en büyük özel gruplar tarafından 1979 yılında kuruldu (bkz. Ek A) ve şirket Suudi Arabistan'daki yemeklik yağ ve şeker piyasasının %70-90'ını kontrol edecek kadar büyüdü. Savola aynı zamanda, süt ve süt ürünleri, plastik ve ambalajlama sektöründeki en büyük üreticiydi ve Ortadoğu genelindeki en büyük süpermarket ağlarından birini kontrol ediyordu (Savola'nın perakende faaliyetlerine dair daha fazla detay için bkz. 5. Bölüm).

Meta Dolaşımı

Meta dolaşımı, Körfez kapitalizminin gelişiminde ve önde gelen holdinglerin oluşumunda kritik bir rol aldı. Körfez ekonomilerinde petrolün toplam ağırlığı, hidrokarbon içermeyen sektörlerin göreceli az gelişmişliğini ve ithalata olan aşırı bağımlılığını ifade ediyordu. Beklendiği gibi, KİK'in ithalat ölçeği, petrol fiyatındaki hareketi yakından takip ediyordu ve 1970'lerin başında petrol fiyatındaki ilk artış sonrasında bu ithalat ölçeği büyük bir hız kazandı. 1972'den 1980'e kadar, Körfez ülkeleri tarafından yapılan toplam ithalatın değeri mevcut ABD üzerinden her yıl %20'den fazla büyüme gösterdi. 1982 yılında başlayan dünyadaki iktisadi durgunluğun ardından ithalatta yaşanan düşüşe rağmen, bu oran 1987 yılında yeniden yükselme eğilimi gösterdi ve 1993 yılına kadar ortalama yıllık %10'luk bir büyüme yaşadı[80]. Petrolün merkeziliği ve KİK'in üretken dolaşımına uygun yan sanayilerinden dolayı, bölgenin toplam ihracatının büyük bir kısmı, bu sektörler için gerekli sabit sermayeyi oluşturan makine ve ulaşım ekipmanlarından oluşuyordu. Örneğin, 1990'ların başında başlıca kapitalist ülkelerden gelen makine ve ulaşım ekipmanları KİK'in tüm ihracatının yaklaşık %40'ını oluşturuyordu[81]. Sabit sermaye ithalatına ek olarak, 1970'lerden bu yana ulusların artan zenginlik seviyesinden dolayı, tüketim malları, gıda ve lüks ürünler gittikçe artarak bölge piyasalarının belirgin bir niteliği olarak öne çıktı. Tarih boyunca, Körfez ülkelerindeki hükümdar aileler, genelde (Katar'daki al-Thani ve Dubai'deki al-Maktoum ailelerinin göze çarpan istisnai durumları hariç) ithalat ve diğer perakende faaliyetlerinin dışında kaldılar. Tüccarların vergi, kredi ve siyasi bağlılıklarını göstermek yoluyla hükümdar aileye gerekli desteği sağlaması kaydıyla, hükümdar ve önde gelen tüccarlar arasında iktidar ailesinin katılımı olmaksızın ticaretin devam edebildiği zımni bir anlaşma mevcuttu. Benzer biçimde, yöneticilerin, önde gelen tüccarların desteğini kazanmak zorunda kaldığı temel araçlardan biri ithalata dönük yetkili acentelik

[80] Yazar tarafından Dünya Bankası istatistiklerinden hesaplanmıştır.

[81] UNCTAD verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır, www.unctad.org

haklarının verilmesiydi. Sömürge sonrası dönemde bu model, ithalatın yerel bir acente tarafından yapılmasını şart koşan yasalar yoluyla düzenlenmişti. Dolayısıyla büyük sermaye grupları, yabancı üreticilerle aracı olarak meta dolaşımının bu dönemi boyunca ortaya çıktı.

Suudi Arabistan'da Suudi devletinin oluşumundan önce de büyük şirketler vardı; bu şirketler sağlanan kredi ve diğer desteklerle al-Suud iktidarının yükselişini kolaylaştıran önemli bir faktör oldular. Devletin oluşumundan sonra bu şirketler, birçok yabancı ürünün ithalatı için acentelik haklarını elde etti. Ali Reza, Zahid, Al Gosaibi, Al Rajhi, Al Rashid ve Al Turki grupları aile şirketlerinin önemli örnekleriydiler (bkz. Ek A). 1962 yılında, Suudi olmayanların Krallık dahilinde ticari acente olarak faaliyet yürütmesini yasaklayan bir kraliyet kararnamesi yayınlandı. 1970'ler boyunca, yabancı ithalatçıların acente ve distribütör olarak yerel bir şirketle ortaklık kurmasını şart koşan yasalar çıkarıldığı için, acentelik kârlı bir iş olmaya devam etti. Büyük ithalatçı firmaların çoğu petrol ticaret patlaması sonrasında ülkenin orta ve doğusunda yer alan bölgelerdeki yeni sosyal tabakalardan gelmekle birlikte, bu büyük şirketlerin yarısından biraz fazlasını ülkenin batısındaki Hicaz bölgesi merkezli şirketler oluşturmaya devam etti (Niblock, 1997:135)[82]. 1980'lerin başında, Suudi Arabistan'daki sosyo ekonomik gelişim hakkında bir yorumda bulunan bir araştırmacı, her türlü makineden göçmen işçilere kadar her şeyin aracısı konumundaki acenteler olarak bu toplumsal tabakayı, uluslararası ve ulusal düzeyler arasında arabulucu niteliğindeki üretken olmayan rollerinden dolayı, "lümpen kapitalistler" olarak tanımlamıştı (İbrahim, 1982:12). Kuveyt'te 1960'larda çıkarılan yasalar yabancılar için izin belgesi düzenleme yetkisini Ticaret Odasına verdi, Kuveyt'e ait şirketlere yönelik (dolayısıyla, yabancı ithalatçıları Kuveytli bir acente bulmaya zorlayan) ithalatı kısıtladı ve Kuveytliler'in iş kurma haklarını büyük oranda sınırlandırdı. (Crystal 1995, s.90). Bu süreç, günümüzde önemli holdingler şeklinde büyüyen (örneğin Al Ghanim, Al Kharafi ve Al Shaya Grubları gibi) eski tüccar ailelerini güçlendirmeye yardım ediyordu. Tüm Körfez boyunca çıkartılan benzer yasalar akla gelebilecek her türlü meta (örn. otomobil, makine ve ulaşım ekipmanları, elektrik ürünü, gıda ve içecekler ve elektrikli ev aletleri gibi) için genişletilmiş acentelik hakları anlamına geliyordu. Çoğunlukla bir holdingin acentelik ve bayilik hakları bir dizi farklı mal ve sektörü kapsıyordu[83].

---

[82] Niblock, bunun, yeni bir Najd burjuvazisinin yükselişinin eski Hicaz tüccar sınıfının egemenliğinin yerini alacağına dair Chauldhry tarafından ortaya atılan sava karşı öne sürülen kanıtın bir parçası olduğunu iddia eder.

[83] 2009 yılında BAE Ekonomi Bakanlığında kayıtlı 6.000 ticari acente vardı. Ülkenin en büyük acente sa-

Bu modelleri onaylayan pek çok örnek bulunabilir. Kuveyt'te Al Ghanim Group, (ilki Körfez'de olmak üzere) General Motors, Toshiba, Philips, Daewoo, Hitachi klima sistemleri, Kraft Foods, Palmolive, Nabisco, British Airways, Cathay Pasific ve Qantas için yetkili acente konumundaydı. BAE'nde 1960 yılında kurulan Al Grug Group, tüketim malları ve perakende sektörü (örneğin Benetton, Unilever, ID Design, 3M, Better Life, Electrolux, Samsung, Fisher and Paykel vb.), tütün mamülleri (Benson and Hedges, British American Tobacco, Dunhill, Lucky Strike, Rothmans, Silk Cut, Viceroy) ve sanayi ürünlerinden (Dulux, Siemens, ICI, Leigh Paints, Osram) oluşan 200'ün üzerindeki uluslararası markanın acentelik haklarına sahipti. Katar'da Al Mana Group, Konica Minolta, Océ, 3M, Apple, Hewlett-Packard, Philips, Whirlpool, Daewoo, Frigidaire, Unilever Arabian, Middle East Gilette, Katar Airways, Emirlikler Airlines ve KLM'i [Hollanda Kraliyet Havayollarını] temsil ediyordu.

İthalat, meta dolaşımının tek bileşeni değildir. Mağaza, çarşı ve alışveriş merkezlerinin kurulması gibi perakende satış faaliyetleri bu dolaşımdaki sermaye birikiminin diğer önemli bir uğrağıdır. Bazı durumlarda, belirli mallar bir acente tarafından getirilir ve daha sonra bu malların satıldığı dükkânların sahibi olan farklı perakende şirketlerine toptan satılır. Örneğin, Al Gurg Group yabancı etiketli tütün mamullerini yerel süpermarketlere ve daha sonra onları halka satacak olan diğer büfelere dağıtır. Bununla beraber, bazen belirli ithalat mallarının acentelik haklarını elinde tutan Körfez kapitalisti bu malların satıldığı mağazanın da sahibidir. 5. Bölümde bu sektörlerdeki en son eğilim olarak bilhassa hipermarketler ve alışveriş merkezlerinin büyümelerinin yanı sıra Suudi Arabistan ve BAE'ndeki coğrafi kümelenmeleri ele alınacaktır.

Askeri İthalatlar

Meta dolaşımının diğer bir önemli öğesi, önde gelen kapitalist ülkelerden günlük sanayi malları ve perakende ürünlerin oldukça dışında yer alan askeri teçhizat satın alımıdır. Meta dolaşımının bu yeni öğesi 1980'ler ve 1990'lar süresince Ortadoğu'da daha önceki bölümde betimlenen ABD ve KİK ülkeleri arasındaki yakın ittifaka karşılık gelen ekonomik kalkınmanın güçlü bir niteliğiydi. Özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE, aşırı yüksek seviyelerdeki askeri harcamalara sahip olmalarıyla ayırt ediliyorlardı. Örneğin 1985 yılında

hiplerinden biri olan Bin Hamoodah Grubuna göre, sistem bariz bir biçimde yabancı yatırımcılar üzerindeki vergilere bir alternatif olarak, son şeyh, Zayed tarafından tasarlanmıştı (Abdel Hai, 2009:3). Bu durum, devletin bütün yerleşik nüfustan ziyade, vatandaşa ait işletmelere imtiyazlar veren ayrıcalıklı yasaları nasıl oluşturduğuna ilişkin bir başka örnektir.

Suudi Arabistan gayri safi milli hasılasının %22,7'si askeri harcamalara ayrılmıştı. 1990 yılında Suudi hükümet harcamalarının %60'ı askeri harcamalardan oluşuyordu ve bu paranın büyük bölümü uluslararası silah tekellerinden silah satın almaya dönüktü (WMEAT 1996, s. 89). Aslında 1985 ve 1990 arasında bu ülke tarafından yapılan askeri ithalatın tüm ithalat içerisindeki payı %28 ila %39'lardaydı ve bu olağanüstü bir oranı yansıtıyordu. Aynı şekilde BAE'nin 1985 ve 1989 arası yıllık devlet harcamalarının %40'ından fazlası askeri harcamalardı ve bu oran 1990 yılında %65'e kadar yükseldi (WMEAT, 1996:95). KİK'in önde gelen alıcılarının (Ortadoğu'nun batı tarafındaki İsrail ve Mısır ile benzer şekilde) Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE ile birlikte, 1985-1990 yılları arası yıllık askeri harcamalar açısından dünyanın diğer bölgelerine göre daha bonkör davrandıkları açıktır.

Meta dolaşımının diğer bileşenlerinde olduğu gibi askeri ticaret de, KİK'teki bazı şahıs ve şirketlere toplam ithalat değeri üzerinden belirli paylar elde etme fırsatı sunuyordu. Stratejik ittifaklarının karakterini yansıtacak biçimde, bu dönemde KİK tarafından alınan silahların çok büyük bir kısmını ABD ve İngiltere'deki silah üreticileri tedarik ediyordu. Batılı askeri şirketler bu satışları yapmak için, "komisyonculuk" olarak bilinen bir pratiği sergilemek üzere askeri teçhizat satışından anlayan, çevresi [ve ilişki ağları] geniş Körfez temsilcilerini arabuluculuk göreviyle işe alacaktı. Bu sözleşmelerde büyük miktarlarda paralar dönüyordu ve mesela Suudi Arabistan örneğinde görüldüğü gibi bilhassa arabulucuların, sözleşme miktarının neredeyse %30'una denk gelen bir komisyon aldıklarını bildiriliyordu (Champion 2003). Üstelik Suudi prensler çoğu kez bu askeri ticaretten büyük paylar alıyorlardı ve bu sayede devlet bürokrasisindeki konumları onların özel olarak zenginleşmelerini sağladı (Hertog, 2010:88).

Diğer durumlarda, yabancı askeri ihracatçılar KİK ülkelerinden kazanılan sözleşmelerin bir parçası olarak yeni işletmeler açmaları veya bu işletmelerin teknolojilerini yerel şirketlere aktarmaya yardımcı olmaları gerekiyordu. Bir tür "telafi bedeli" olarak adlandırılan bu gereklilik, 1980'ler boyunca ve 1990'ların başında çoğu KİK ülkesinde çıkarılan yasalarla düzenlendi. Herhangi bir resmiyeti olmamakla birlikte, 1980'lerin ortalarından bu yana Suudi Arabistan'da uygulanan bir düzenleme uyarınca bahsi geçen telafi bedeli proje değerinin %35'ini oluşturuyordu. 1992 yılında Kuveyt 3 milyon dolar üzerindeki bütün savunma alımları için aracılara ihtiyaç duymaya başladı ve bunun için ödeyeceği komisyon oranını sözleşme değerinin %30'u olarak be-

lirledi. BAE'nde 1990'ların başında çıkan yasalara göre 10 milyon dolar ve üzerindeki bir değere sahip tüm sözleşmeler için %60 oranında bir telafi bedeli talep edilmekteydi (GAO, 1996). Pek çok yerli holding yabancı askeri ihracatçılardan teknoloji ve sermaye yatırımları alan ortaklıklara hissedar olarak katıldıkları için, bu telafi bedelleri bu holdingler açısından sermaye birikiminin önemli bir niteliği haline geldi. Örneğin, BAE'nde 1996 yılında British Aerospace tarafından ülkenin telafi bedeli programı bünyesinde bir yatırım şirketi olarak BAE hükümetine savaş uçağı satmak için teklif verme aracısı sıfatıyla kurulan Nowais Group, Waha Sermayesinin kilit ortaklarından biri konumundaydı. Grubun başında bulunan Hussain Nowais, BAE'nde askeri ve ticari uçak satışını finanse etmeye yardımcı olan Waha'nın yönetim kurulu başkanlığını da edindi. Waha günümüzde hala BAE silahlı kuvvetlerin başlıca finansal ortağı olarak var olmaya devam etmektedir.

Finansal Dolaşım

Petrol öncesi dönemde Körfez'deki mali sektöre İran, Irak ve Hindistan'da sömürgeciliğin gelişimiyle bağlantılı yabancı bankaların faaliyetleri hâkimdi. Körfez bölgesinde açılan ilk bankalar, bu üç ülkenin birindeki sömürgeci ülke bankalarının şubeleriydiler. Daha sonra HSBC grubu tarafından yutulan, British Bank of Middle East (BBME) bunlar arasında özellikle dikkat çekeniydi. İlk defa Imperial Bank of Persia olarak bilinen BBME, Kraliçe Viktoria imzalı bir kraliyet fermanı ve İran hükümeti tarafından verilen bir imtiyaz yoluyla 1889 yılında kuruldu. Banka, sonrasında Rus Çarından gelen baskılar sebebiyle iptal edilecek olan demiryolu inşa sözleşmesi için İran devleti tarafından Baron Julius De Reuter'e ödenen tazminatla kuruldu (Baron Reuter bu iptal üzerine Reuters Haber Ajansını kurma çalışmalarına girişti) (Jones, 1987:16).

BBME, piyasa için para basma gücünün yanı sıra neredeyse İran bankacılık sektörünün tamamını denetleme yetkisine sahip olarak İran'ın devlet bankası gibi çalışıyordu. Banka İran'da kendisine yönelen milliyetçi baskılara bir yanıt olarak ve İkinci Dünya Savaşı boyunca elde ettiği büyük miktardaki kârları kullanarak diğer Körfez ülkelerine kadar genişledi. BBME, Kuveyt (kurulma tarihi 1941), Dubai (1946), Sharjah (1953), Abu Dabi (1959) ve Umman'da (1948) ilk kurulan bankaydı. BBME, bahsi geçen ülkelerin mali işleri üzerinde egemenliği elinde bulunduran İngiliz yetkilileriyle olan yakın ilişkisi sayesinde yerel yöneticilerden kendisini tek işletmeci yapacak olan bir dizi tekel imtiyazını elde etmeyi başardı. BBME'nin elde ettiği bu imti-

yazlar Dubai ve Umman'da yirmi, Kuveyt'te on beş yıllık tekel imtiyazlarını kapsıyordu. Ayrıca Bahreyn (1944), Suudi Arabistan (1950) ve Katar'da da (1954) şubeler kuruldu.

Bankacılık sistemine yönelik İngiliz politikası, bölgedeki Fransız etkisini kırmayı ve Körfez'i Hindistan'daki sömürgeci yatırımlara bağlamayı hedefliyordu. Örneğin, bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi BBME'nin "[Fransız] Banque de'Indochine'ye karşı bir denge unsuru" olarak davrandığına dikkat çekmişti (Jones, 1989:12). Bölgedeki bankacılık sistemiyle ilgilenen bir tarihçi olan Geoffrey Jones, İngiliz yetkililerinin, Türk ve Fransız hissedarlarından dolayı Bahreyn'de Osmanlı Bankasının açılmasını ve bu bankanın (daha sonra Standard and Chartered Group'un parçası haline gelecek) bir başka İngiliz Bankası olan Eastern Bank'ın ellerinde bulunan tekel haklarına aday olmasının olası rekabetini nasıl engellediğini kaydediyordu (Jones, 1986). Bir İngiliz yetkilisi, şöyle bir iddia bulunuyordu: "İngiliz Bankalarının varlığı Basra Körfez'inde bütün diğer bankaların dışlanması adına... hiçbir yasal kontrolün yürürlükte olmadığı alanda bir çeşit döviz denetiminin sürdürülmesini mümkün kılıyordu" (Jones 1986, s.11). Osmanlı döneminden beri kendi para birimine sahip olmuş olan Suudi Arabistan hariç olmak üzere, Körfez ülkelerinin tümü 1959 yılına kadar Sterlin endeksli Hint Rupisi kullanıyordu[84].

1930'lardan 1950'ye kadar petrolün keşfi ve ihracatı Körfez mali dolaşımının küresel ekonomiye entegre olma biçimini değiştirdi. Körfez bölgesinde süratle çoğalan şubeler vasıtasıyla genel merkezleri Londra gibi finans merkezlerinde olan yabancı bankalara yönlendirilen sermaye akışlarıyla birlikte petrol gelirleri küresel mali dolaşımda artan bağlantılara neden oldu. BBME Genel Müdürünün ifadesine göre, bankanın temelinde "petrol üretimi yatıyordu" ve "petrolün bulunduğu tüm merkezlerde şube açmak adına ayakları üzerinde kalmaya devam edilmesi gerekiyordu". 1950'ler boyunca BBME'nin toplam kârının yaklaşık yarısı Kuveyt'ten geliyordu (Jones, 1986:13). Körfez genelindeki birçok ülkede modern devlet aygıtı henüz gelişmemiş olduğu için, yabancı bankalar çoğu kez merkez bankası yahut devlet bankası rolünü üstleniyordu ve böylece süreç içinde muazzam kârlar elde ettiler[85]. Örneğin 1959

[84] 1959 ve 1966 yılları arasında Körfez devletleri (tekrar Suudi Arabistan hariç olmak üzere) kendi para birimleri olan Körfez Rupisini çıkardılar. Körfez Rupisinin değeri Hint Rupisine göre belirlenmişti. 1966 yılında Hint Rupisinin değeri düşürüldüğü vakit, Suudi Arabistan Riyali kısa bir süre için ortak para olarak benimsenmişti. 1970'lerin başı itibariyle, bütün devletler kendilerine ait egemen para birimlerine sahiptiler.

[85] Petrolün 1939 yılında keşfedildiği Suudi Arabistan'da Nederlands Handel-Maatschappij (NHM) (bugün Amsterdam-Rotterdam Bank ile bir birleşme sonrasında ABN AMRO adını almıştır) ülkenin altın stokunu elinde tutuyor ve petrol telif ücretlerini işlemden geçiriyordu. Katar'da Eastern Bank 1950 yılında, ilk petrol

yılında, Kuveytlilerin mevduatlarıyla birlikte Kuveyt devletinin Londra'daki mevduatı, BBME'nin toplam mevduatının %47'sini temsil ediyordu.

Bununla beraber, 1960'larda savaş sonrası küresel ekonomik genişlemeye eşlik ederek büyüyen petrol gelirleri, yerel bir bankacılık sisteminin gelişimini hızlandırmaya başladı. Ulusal bağımsızlık duygusu, Körfez monarşisinin Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi iki en önemli petrol üreticisini, piyasaya nakit para sürmek ve piyasa içerisinde özerk olarak hareket edebilmek üzere kendi merkez bankaları ve para yönetimi kurumlarını oluşturmaya itmişti. Eş zamanlı olarak, büyüyen devlet kurumları tarafından desteklenen büyük tüccar ailelerinin sahip olduğu, yerel sermaye tarafından kontrol edilen Körfez bankaları ortaya çıkmaya başladı. Bu bankaların ortaya çıkması, o zamana kadar çoğunlukla yabancı bankaların tekelinde olan ticari bankacılığın yarattığı kârlardan faydalanmayı amaçlayan yerel tüccarlar ve yöneticilerin talebine dayanıyordu ve aslında bu bankalar yerel mevduatlarını Londra gibi dış merkezlere yatırarak İngiliz bankalarıyla benzer modeli takip ediyorlardı (Jones, 1986:22).

Bölgesel sermaye kontrolündeki ilk banka olan National Bank of Kuwait [NBK] 1952 yılında BBME'den gelen krediye garantör bulması gerektiğinde, resmi NBK bilgisine göre, bu duruma öfkelenen güçlü bir grup yerel tüccar tarafından kuruldu. Aynı yıl, hükümetin petrol gelirlerini ve ulusal para biriminin basımını idare etmek için Saudi Arabia Monetary Authority (SAMA)[86], IMF ve ABD danışmanlarının vesayeti altında kuruldu. SAMA'nın kuruluşu, 1953 yılında kökenleri Bin Mahfouz ailesi tarafından işletilen yerel bir sarraflık şirketine dayanan National Commercial Bank (NCB) olarak adlandırılan ilk yerel Suudi bankasının açılmasına zemin hazırladı[87]. NCB'yi kısa süre içinde Riyad Bankası (1957) ve Al Watani Bankası (1958) takip etti[88]. Ayrıca Körfez'in başka yerlerinde yerel sermaye tarafından kontrol edilen diğer ban-

ihracatından sonraki birkaç ayda kuruldu. Bahsi geçen zamanda ülkedeki tek bankaydı ve bir hükümet bankası gibi hareket ediyordu. Dubai'de BBME bir devlet bankası gibi rol alıyor ve Dubai'nin ilk hastanesine ve diğer kalkınma projelerine mali yardımda bulunuyordu. Ayrıca egemen aile adına ithal edilen mallar üzerindeki gümrük vergilerini topluyordu. BBME'nin Dubai yöneticisi, egemen şeyhin yakın danışmanlarından oluşan bir heyetin parçasıydı (Jones, 1986:17). Umman'da BBME 1970 yılında, ülkenin ilk ulusal para birimini çıkardı ve Muscat hükümeti Merkez Bankası olarak hizmet veriyordu.

[86] Suudi Arabistan Merkez Bankası

[87] Bin Mahfouz, üyeleri Suudi hükümeti tarafından devletin ilk on yıllık döneminde ihracat-ithalat temsilcisi olarak kullanılmış güçlü bir Suudi ailesidir. Hisselerin %50'sinin Public Investment Fund'a satıldığı ve yönetimin değiştiği 1999 yılına kadar bankayı kontrol etmeye devam ettiler.

[88] SAMA, 1960 yılında likidite krizinden ve Al Watani Bank'ın iflasından sonra, Al Watani'nin varlıklarını Riyad Bank'a devretti ve 1961 yılında Riyad Bank'ın yönetimini yeniden düzenledi. Bu kriz, bankadan alınan borçların geri ödenmesi noktasında yönetim kurulunun bazı hataları yüzünden meydana gelmişti. Cevap olarak hükümet, borçlarını ödemeyenlerin hisselerine el koydu ve bankanın %38'lik payını ele geçirdi.

kalar, başta 1956 yılında National Bank of Bahrain ve 1963 yılında National Bank of Dubai olmak üzere, bu zamanda kuruldu.

Yerel bankaların bölge genelinde büyümesi güçlü yabancı bankaların girişini kısıtlayan bir dizi politikayla aynı zamana denk geldi. Bu önlemler 1961 yılında kazanılan bağımsızlık sonrasında Kuveyt'te başladı. Resmi olarak İngiltere'den ayrıldıktan sonra, yeni kurulan herhangi bir yabancı bankanın ülkede faaliyette bulunmasına izin verilmedi. 1960'ların başlarında, hisselerinin tamamı yerli tüccarlara ait olan üç yerel banka açıldı: Commerce Bank of Kuwait (1960), Gulf Bank (1960) ve Al Ahli Bank (1967). 1961 yılında Kuwait Currency Board'un[89] kuruluşu ve İngiliz bağlantılı para biriminin yerine yeni ulusal para birimi olan Kuveyt Dinarının dolaşımı bağımsızlığın işaretiydi. 1971 yılında BBME imtiyazı sona erdiğinde, yerel şube Kuveytli bir şirket tarafından devralındı ve Bank of Kuwait and the Middle East olarak yeniden faaliyete geçti. 1978'den itibaren, ülke içinde işleyen, tamamına ulusal sermayenin sahip olduğu yedi ticari banka vardı.

1966 yılında Suudi Arabistan'da lisans verme, kural ve düzenleme çıkarma yetkisi dâhil olmak üzere SAMA'ya geniş denetim gücü sunan yeni bir Bankacılık Denetim yasası çıkarıldı. Yasanın bir parçası olarak, yabancı bankaların şube ağlarını daha fazla genişletmeleri engelleniyordu. Böylece 1975 yılına kadar ülkedeki banka şubelerinin büyük çoğunluğunu NCB ve Riyad Bank işletti[90]. 1976 yılında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla beraber Suudi hükümeti, Suudi Arabistan'daki şube sayısını artırmak isteyen yabancı bankaların çoğunluk hisselerinin Suudi vatandaşlarına ait olduğu yerel bir anonim şirket halinde organize olmasını gerektiren bir politikayı hayata geçirdi (SAMA, 1999:185). Yabancıların, yeni anonim şirket halinde organize edilmiş bankaların %40'ından fazlasına sahip olmasına izin verilmiyordu fakat onlara çok önemli denetim ve hisse sahibi olma hakkı veriliyordu. 1979 yılında, ülkede faaliyet gösteren toplam on iki banka arasında Suudi olmayan, yabancı bankaların sayısı sadece üçtü. Toplam şube sayısı ise neredeyse iki kat artarak 140'a ulaşmıştı (SAMA, 1999:186).

Katar, Umman ve BAE gibi Körfez'in daha küçük pazarları yabancı bankacılık sermayesine açık olmayı sürdürdüler. Aslında bu durum onların İngiliz

[89] Kuveyt Merkez Bankası

[90] Champion (2003) ve Chaudhry (1997) bu kurumların bilhassa Riyad Bank'ın gelişiminde devletin cömert katkısının rolünü belgelediler. Riyad Bank Najdi tüccarlarına aitti ve NCB daha nitelikli bir kurum olmasına rağmen 1967 yılında Riyad Bank ile, NCB'nin hesabına hükümet hesaplarını yönetmesi için kârlı bir sözleşme yapıldı (Champion, 2003:98).

emperyalizmine daha bağımlı oluşlarının ve onlarla kurdukları yakın ilişkilerin bir yansımasıydı (5. Bölümde ele alınacağı üzere Bahreyn biraz farklı bir yerde durmaktadır). 1974 yılında Umman Merkez Bankası'nın kurulmasını beraberinde getiren yasa, yabancılara ait bankaların Sultanlığa girişini kolaylaştıran yasal koşulları içeriyordu. 1950 yılında Standard Bank, 1954 yılında BBME ve 1956 yılında Osmanlı Bankası petrol ticaretinin başlamasından sonra Katar'da ilk yabancı bankalar olarak açıldılar. Yabancı bankalar Katar'ın bankacılık sektöründe bugün hala önemli bir rol oynamaya devam ediyorlar. Ülkenin kurulduğu 1971 yılından beri Katar'da yabancı bankaların sayısı yerli bankaların sayısından fazladır.

Üretken dolaşım ve meta dolaşımındaki sermaye birikim fırsatlarından faydalanan aynı holdinglerin birçoğu eş zamanlı olarak mali dolaşımla da ilişkiliydiler. Ek B'de KİK dâhilindeki en büyük bankalardan oluşan listede görüldüğü gibi, bu grupların hepsi büyük bankaların yönetim kurullarında yer alıyor ve devlet sermayesiyle yan yana önemli hisseleri ellerinde bulunduruyorlardı. Aslında bu holdinglerin bankaların yönetim kurulunda nasıl yer aldıkları oldukça dikkat çekiciydi ve bu durum sermaye birikimleri açısından finansal dolaşımın önemine işaret ediyordu. Suudi pazarı ve iki Ummanlı bankanın haricinde, yabancı finans sermayesi KİK bankalarının mülkiyet yapısında doğrudan fazla pay sahibi değildi zira bu bankalar bulundukları ülkeye ait ulusal sermayenin egemen kalması eğilimindeydiler. Ancak bundan yabancı bankaların KİK içerisindeki finansal dolaşıma dahil olmadıkları anlaşılmamalıdır. 5. Bölümde ele alınacağı gibi, bu durum yabancı bankaların KİK ülkelerinde şube açması yoluyla gerçekleşirken Bahreyn ve daha sonra BAE gibi ülkelerde var olana benzer yabancı faaliyetlere dair bazı kısıtlamalar getiren deniz aşırı piyasa faaliyetleri aracılığıyla da meydana geliyordu.

KİK dahilindeki mali dolaşımın, yine üretken dolaşımla karşılaştırıldığında göze çarpan bir diğer özelliği de devlet sermayesinin bankacılık sektöründeki güçlü varlığıydı. Bu durum ülkelerin her birindeki bilhassa çok büyük bankalar için geçerliydi. Örneğin NCB çok uzun yıllar boyunca Ortadoğu'nun en büyük bankasıydı ve %80'i Suudi hükümetine aitti. Kuveyt'teki ikinci en büyük ve Arap dünyasının (sermayesinin) sekizinci en büyük bankası olan Kuwait Finance House'un %43'ü devlete aitti[91]. Kuveyt hükümeti (Bahreyn'deki üçüncü en büyük banka olan) Al Ahli United Bank'ın beşte birini ve

[91] 2004 yılında Kuveyt'teki bütün borçlanma ve mevduat işlemlerinin %40'ı Kuwait Finance House ve en büyük banka konumundaki National Bank of Kuwait tarafından düzenlenmişti.

Bahreyn'de bütün mevduatların beşte birini elinde bulunduran Bank of Bahrain and Kuwait'in bir kısım hissesine sahipti[92]. KİK ülkelerinin tümünde devlet mülkiyetini açıkça ortaya koyacak şekilde çok sayıda emeklilik fonu, devlet sigorta şirketi ve devlet kurumları hakimdi (Ek B).

Bununla birlikte, finansal dolaşım içerisinde özel sermaye ve devlet fonları arasındaki oldukça keskin ayrıma dikkat çekilmelidir. Egemen konumdaki ailelerin tam anlamıyla kapitalist sınıfın bir bileşeni olarak göz önünde bulundurulması gerektiğini temel nokta biçiminde bir kez daha ortaya koyan bankalar, hem devlet fonlarını kontrol eden hem de mali dolaşımda özel bir payı elinde tutan egemen aile sayesinde, aynı devlet yapılarıyla yakından bağlantılı özel sermayeye yardımcı bir araç oluşturması amacıyla başlangıçta devletten gelen avanslarla kuruldular. Abu Dabi'nin egemen ailesi Nahyan ailesi bilhassa bu durumun göze çarpan örneğiydi. Nahyan ailesi First Gulf Bank ve Abu Dhabi Commercial Bank'ı içeren BAE bankalarında önemli özel yatırımları bulunurken aynı zamanda BAE'ndeki ekonomik kararlara da yön veriyordu. Devlet ve özel sektöre ait payları birbirinden ayıran belli belirsiz çizgi bu ailenin özel servetini idare eden "Özel İşler Bakanlığı" olarak adlandırılan hükümet birimi tarafından dolduruluyordu. Katar ve Kuveyt'te benzer şekilde egemen aile üyeleri "özel" bir güç olarak birçok bankanın yönetim kurulunda görev alıyorlardı.

Sonuç

Bir "fiyasko" olarak değerlendirilen 1980'lerin ikinci yarısı 1970'lerdeki petrol patlamasını takip etti. 1980 yılından 1989 yılına kadar bölgedeki ham petrol fiyatları 1983-1986 arası her yıl ortalama % 13,4 düşen ithalat rakamlarıyla birlikte yaklaşık olarak % 60 azaldı. Sonuç olarak, Körfez GSMH'sı 1980-1989 yılları arasında % 1,3 oranında küçüldü. Yine de, sonrasında gelen ekonomik çöküş Körfez sermayesinin büyümesini durduramadı. KİK ülkelerinin hepsinde mali açık görülürken, Körfez ülkelerinin vatandaşları, bu sıkıntılı dönemi göreceli olarak zararsız atlattılar ve büyük işletmelere devletten önemli sübvansiyonlar sağlanmasına devam edildi. Aslında birçok durumda bu, sonraki on yılda Khaleeji Sermayesi'nin büyümesi için temel oluşturacak olan ekonomi politikalarında önemli değişimler gösteren bir dönemdi. Örneğin BAE'nde ülkenin ilk "serbest bölgeleri" 1985 yılında (Jebel Ali Serbest Bölgesi) açıldı ve Bahreyn mali piyasalarını daha fazla serbestleştirerek off-

[92] Katar'da Qatar National Bank'ın %50'si devlete aittir. Umman'da Kraliyet Meclisi, Bank Muscat'ın yaklaşık olarak %20'sine sahiptir.

shore bankacılık piyasasını güçlendirdi. Suudi Arabistan'da, büyük holdingleri yabancı rakiplerinden koruyan yasalar uygulandı ve yurtdışındaki uluslararası rekabette Suudi işletmelere yardım etmesi için bir ihracat yardım programı oluşturuldu (Chaudhry, 1994:11)[93].

1980'lerin sonundan itibaren, büyük yerli holdingler KİK ülkelerinin her birinde sermayenin üç dolaşımı boyunca birleştiler. Bu sermaye dolaşımlarının gelişimi, en nihayetinde küresel ekonomideki uluslararasılaşma ve malileşmenin doğası tarafından şekillendirildi. Bu iki eğilim [uluslararasılaşma ve malileşme], dünya ekonomisi için hammadde ve enerjinin asıl tedarikçisi haline gelen ve küresel mali dolaşımın yapısındaki ana unsur niteliğinde olan KİK'e, bir meta olarak petrol üretiminin büyük önemini aşıladı. Çünkü bu durum dünya sistemi içerisinde mevcut olan sert rekabetler bağlamında meydana gelmekteydi ve uluslararasılaşmanın doğası nedeniyle gittikçe önemli hale gelen Körfeze hâkimiyet, ABD hegemonyasının ortaya çıkması ve sağlamlaşması açısından tayin edici oldu.

Küresel kapitalizmin gelişimi, böylelikle Körfez dolaşımlarının her birinin oluşumunda kendini gösterdi. Genel düzeyde, göreceli olarak ayrıcalıklı bir vatandaş zümresi tarafından gizlenmiş olan Körfez toplumunun sınıfsal doğası, çevredeki az gelişmiş ülkelerden gelen geçici göçmen işçi akışı etrafında mekânsal olarak şekillendiriliyordu. Düşük nüfus seviyeleri ve bu toplumlara egemen olan kapitalizm öncesi sosyal ilişkiler, bu gelişimsel yolu *mümkün* kılıyordu fakat bu faktörler sınıfın mekânsal yapılanmasına yol açmıyor ya da onu açıklamıyordu. Mekânsal yapılanmanın doğasını (ve onun vatandaşlığın yapısıyla olan bağlantısını) anlamak için Körfez, savaş sonrası dönemde ortaya çıkan küresel ekonomi ve hiyerarşilerinin geniş gelişimi içerisine yerleştirilmelidir. Keza gerçek anlamıyla, üretken dolaşım (fiziksel olarak Körfez'de konumlansa da) yerel Körfez ekonomileri *içerisinde* ortaya çıkmadı ancak daha kapsamlı küresel üretken dolaşımların son derece ulusalarasılaştırılmış bir öğesi olarak oluşturuldu. Körfez üretken dolaşımının genişletilmiş ve birbirine geçmiş kolları, enerji bakımından zengin üretken faaliyetler yoluyla ve sömürgeciliğin çarpık gelişim modellerinden hızla doğan toplumların (alt yapı ve inşaat gibi) ani ihtiyaçları etrafında sonradan şekillendiriliyordu. Tam olarak bu bağlam dolayısıyla, yabancı ithalata karşı bir önyargının şekillendirdiği Körfez meta dolaşımı aynı zamanda küresel ekonomiyle ilişkisi

[93] Suudi devletinin sadece kendi ekonomik menfaatinden ziyade daha geniş bir dağıtım mekanizmasını sürdürme bağlamında rol aldığını öne süren Hertog, Suudi Arabistan'daki bu döneme dair Chaudhry'den farklı bir okuma yapar.

üzerinden biçimlendi. Sonuç olarak uluslararası mali dolaşımla sahip olduğu bağlantılara yapılan aşırı bir vurguyla birlikte, üretken dolaşım gibi Körfez mali dolaşımı da küresel kapitalizmin uluslarasılaşması ve malileşmesinin bir yansıması olarak somutlaştı.

Körfez ülkelerindeki devlet, sömürgeciliğin etkisi altında kurulmuş yapılardan ortaya çıktı ve bu yeni sosyal ilişkilerin gelişmesini etkinleştirme ve kolaylaştırmada önemli bir rol oynadı. Ancak devletin faaliyetleri bu sosyal ilişkilerin var oluşunu ya da küresel ekonomi içerisinde gerçekleştiklerinde aldıkları genel biçimi anlatmaz. Devlet, sınıf gelişimiyle yan yana ortaya çıkan ve gelişmekte olan kapitalist sosyal ilişkilerin, Körfez ve uluslararası alan arasında arabulucu bağlantının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu argüman, tek başına devlet (ya da sınıf) aktörlerinin eylemlerini veya koşulların rolünü önemsememek biçiminde yorumlanmamalıdır. Aksine bu koşulların sonucu, dünya kapitalizmini zorlayan, şekillendiren ve nihayetinde genel yörüngesini yansıtan şey olarak değerlendirilmelidir.

Sınıfın mekânsal yapılanmasının birbiriyle iç içe geçmiş bu süreçleri ve sermaye dolaşımının olgunlaşması, Körfez devletleri genelinde sermayenin son derece dar bir sosyal tabakanın elinde birikmesine yol açtı. Sermayenin Körfez dolaşımları ve dünya ekonomisi arasındaki sıkı bağ, bölgenin sonraki gelişimini şekillendirmede ciddi bir rol oynadı. Küresel kapitalist ekonominin en son aşamasında uluslararasılaşma ve malileşme süreçlerinin derinleşmesiyle beraber, bu aynı sermaye holdingleri, sermayenin Körfez dolaşımların uluslararasılaşmasına ayak uydurarak uluslararasılaştılar. Bir dizi yeni sosyal ilişki, bu dolaşımlar, yani ABD hegemonyasının gelişimi ve 1990'lara doğru Çin'in dünya pazarına kesin olarak açılmasını izleyen küresel ekonomi politik dönüşümle yakından bağlantılı Khaleeji Sermayesi etrafında oluşmaya başladı. Gelecek bölümde bu sürecin hikâyesi ele alınacaktır.

Bölüm 4.

Tek Bir Küresel Ekonomiye Doğru: 1991-2008

Birinci Körfez Savaşının bitiş tarihi, sonraki on yıl boyunca küresel ekonomide gelişecek büyük çaplı dönüşümün önemli bir yön göstergesi niteliğindeydi. George H. W. Bush'un "Yeni Dünya Düzeni" ilanı,bu değişimin ilk dile getirilişi oldu ve tamamen gelişmesi birkaç yılı almasına rağmen 21. yüzyılın başından itibaren, ABD küresel alanda "hiper güç" konumuna erişmiş olacaktı. 1990'larda devlet sosyalizmi bloğunun çöküşü ve Çin'in dünya pazarına açılması, tek küresel kapitalist ekonominin oluşturulması anlamına geliyordu. Uluslararasılaşmanın bu yeni aşamasının kilit özelliği kapitalizmin işleyişi yönünde ve aynı anda tamamen küresel imalata ve dağıtım zincirine dayanan bir dünya pazarının inşası için finansın önemi açısından daha büyük bir nitel sıçramanın olmasıydı. Her iki eğilimin KİK için muazzam etkileri söz konusuydu ve bu eğilimler 21. yüzyılın başlangıcında Khaleeji Sermayesi'nin yükselişini desteklemeye yardımcı olacaktı.

Uluslararasılaşmanın yeni aşamasının ekonomik kökenleri, neoliberalizmin daha önceki 20 yıl boyunca dünya genelindeki muzaffer yayılışında yatmaktaydı. İkinci bölümde de izah edildiği gibi neoliberalizm, mali akıştaki önemli bir artışın ve sınır ötesi mülkiyet yapıları aracılığıyla birbirine geçen

rol oynayan Üçüncü Dünya ülkelerinin borçlarıydı. 1970'lerdeki petrol fiyatlarının artışı ve bunun doğal sonucu olarak biriken Körfez petro-dolarlarının yeni oluşturulan mali pazarlar vasıtasıyla gelen akışı, Üçüncü Dünya ülkelerinin borçlarının artmasını doğurmuş, bu da daha yoksul ülkeleri küresel mali dolaşıma sıkıca bağlamıştı. Neoliberalizmin 1980'ler ve 1990'lar boyunca kabul edilen bir ekonomik bilgelik biçiminde pohpohlanması, sermaye birikim modellerini küresel ekonominin daha kapsamlı yeniden üretimine bağlayan bütün ulusal ekonomileri, sınırlarını bu mali akışlara açmaya zorluyordu.

Bu süreçteki önemli bir adım (başta Şili ve Meksika olmak üzere) birkaç büyük borçlu ülkenin ticari bankalara borç geri ödeme tarifelerini yeniden yapılandırma planları kapsamında "özsermaye için borç alma (debt-for-equity)" stratejisini benimsedikleri 1980'li yıllarda meydana geldi. "Özsermaye için borç alma" stratejisi borç verenlere, verdikleri borç karşılığında borçlu ülkeye ait mali varlık veya özelleştirilmiş bir şirketten hisse almasına olanak sağlıyordu Aynı zamanda Dünya Bankasının bağlı şirketi olan International Finance Corporation (IFC), Güney ülkelerinin kendi mali pazarlarını "derinleştirmeleri" durumunda yüz yüze kaldıkları büyük sorunların çözülebileceğini iddia eden kurumsal bir tartışmayı şekillendirdi. IFC Güneydeki ülkelerin hisse senedi piyasası kurmaları, yerli şirketleri yabancı mülkiyete açmaları ve yurtiçi tasarruflarını hareketlendirmeleri ve tüm dünyadan gelen sermaye fazlasını kendilerine çekmeleri için şirket tahvillerini özel yatırımcılara teklif etmeleri gerektiğini öne sürüyordu. 1987 yılında IFC bir "Yükselen Piyasalar Endeksi" oluşturdu ve büyük kurumsal yatırımcılar tarafından oluşturulan bir fon aracılığıyla bu piyasalara yatırım yapmaya başladı. Terminolojideki bu değişim Güneyin borç batağına saplanmış olma "sorunundan", yeni bir yatırım fırsatına nasıl dönüştürüldüğünü açıkça doğruluyordu.

Güneydeki ülkeler "mali derinleşme" adına doğrudan devlet, ticari bankalar ya da daha önce olduğu gibi çok uluslu kurumlardan borç almak yerine, devlet tahvillerini küresel mali piyasalardaki özel yatırımcılara satmaya başladılar[94]. Bununla beraber bir ülkenin kendi borcunu bu yolla ilgi çekici

[94] 1989 yılında ABD Hazinesi, yeni bir plan olan Brady Planı önerisiyle, bu yaklaşımın üzerinde inşa edildi (ABD Hazine sekreteri Nicholas Brady'den sonra bu şekilde adlandırıldı). Bu plan Güney'e doğru özel sermaye akışının debisini yükseltti. Brady Planı borçlu ülkelerin, belirli bir borç verene ödemesi gereken ödenmemiş borçlarının bir kısmını, finans piyasalarında satılıp alınabilir bonoya dönüştürülebilmesini sağlıyordu. Brady bonoları olarak adlandırılan bonolar, borç ana parasında ya da faiz oranlarında hafif bir azalma getirdi. Bu indirimi almalarına karşılık, ülkelerin neoliberal yapısal uyum önlemlerini uygulamaları isteniyordu. Sözü geçen planın yönetiminde dünya çapında binlerce yatırımcı, basit biçimde finansal piyasalardaki bir bonoyu satın

şekilde yabancı yatırımcılara pazarlaması için, Yapısal Uyum Programları ve diğer neoliberal önlemleri uygulayarak bu başarılarına müşteri çekmeye çalışması gerekmekteydi. Yabancı finans akışlarını kendine çekmeye zorlanan daha yoksul ülkeler, potansiyel yatırımcılara %100 mülkiyet hakkı ve kârları kendi ülkelerine vergisiz geri aktarma gibi çekici öğeler sunmak için kendi aralarında rekabet ediyorlardı. Yabancı özel sermaye özelleştirilen varlıkların hemen talip oluyor, hisselerini satın alıyor ve yeni teminat altına alınan Üçüncü Dünya ülkelerinin borcu üzerinde bolca spekülasyon yapıyordu. Bu dışsal sermaye akışlarına her zamankinden daha bağımlı hale gelen finansal piyasa derinleşmesi, şişirilmiş özel ve kamu borç seviyelerini örtmesi için daha büyük miktar paraya gerek duyulan bir öz-kuvvetlendirme dolaşımına neden oluyordu.

Tamamen gelişmesi birkaç on yıl almasına rağmen, bu yeni mali pazarlar, uluslararasılaşmanın yeni aşamasında çok önemli faktörlerdi. Toplamda trilyonlarca dolara ulaşan özel sermaye akışı bütün ülkelerdeki mali varlıkların mülkiyet hisselerini alarak tüm dünya genelinde hareket ediyordu. Bu değişimin bir örneğini "yükselen piyasa" fonlarındaki büyüme gösteriyordu: Dünya Bankasına göre 1970 yılında "yükselen piyasaya sahip ülkelerin" menkul kıymetler borsasındaki yabancı yatırımların miktarı sıfırdı. 1985 yılında bu rakam 100 milyon ABD dolarına ulaştı. 1994 yılı itibariyle 39,5 milyar ABD dolarından fazlası, "yükselen piyasalara" yatırıldı (Henderson, 1998:16). 1999 yılından itibaren yalnızca ABD'de 1.000'den fazla "yükselen piyasa" fonu işletiliyordu (Sidaway ve Pryke, 2000:194).

Uluslararasılaşmadaki Yeni Hiyerarşiler

Özel küresel sermaye akışındaki bu patlama, savaş sonrası uluslararası devlet sisteminin yapısal dönüşümünü güçlendirdi. Sovyet Bloğunun çökmesinin yanı sıra bu bloğa ait ülkelerin 1989-1992 yılları arasında kendilerini süratle yabancı yatırıma açmalarından dolayı, Çin'in ekonomi politikasındaki bir dizi değişim aynı zamanda ülkenin kapitalist dünya pazarına yeniden entegre olmasına ön ayak oldu. Bu iki gelişme dünyanın büyük çoğunluğu genelinde kapitalist sosyal ilişkilerin erişim alanını genişletmiş ve baskın bir ekonomik yapı olarak neoliberalizmi güçlendirmişti.

---

alarak, bu borçlara yol açan gelir akışındaki hisseyi satın alabiliyordu. Bu bonoların fiyatı, piyasa koşullarına bağlı olarak yukarı ve aşağı doğru hareket edebildiğinden, yatırımcılar aynı zamanda bu hareket üzerinden spekülasyon yapabiliyorlardı.

Küresel üretimin çoğu, idari merkezlerini gelişmiş ana çekirdeğe kuran büyük firmalar adına ücret maliyetlerini düşürmeye dönük neoliberal hamlenin bir parçası olarak, ücretlerin düşük ve sermaye üzerindeki denetimin daha zayıf olduğu Güneydeki bölgelere taşındı. Neoliberal kumandayla bütün bölgelerin yabancı yatırıma açılması sayesinde kolaylaştırılan kapitalist üretimin bu ulusalarasılaştırılması, üretim maliyetlerinde olağanüstü bir düşüş ve dünya pazarına giren metaların miktarında muazzam bir artış anlamına geliyordu. Çin bu üretken faaliyetin en önemli mekânıydı. 1990'lar boyunca Çin iş kanunlarındaki değişiklikler ve kırsal kesimlerdeki sosyal koruma önlemlerinin kaldırılması, kırdan kente göçü teşvik etti. Eşi benzeri görülmemiş düzeydeki bu proleterleştirme dalgası, 1997 yılında Çin Komünist Partisi'nin 15. Kongresi sırasında yasallaştırılan, kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesine ve ardından özel sektörde çalışan işçilerin oranındaki artışa izin veren önlemlerle aynı zamana rastlamaktaydı. Yabancı yatırımcılar, bu uçsuz bucaksız ucuz emek havuzundan yararlanmak için Çin'e akın ediyordu. 1994 yılından 2003 yılının ortalarına kadar, Çin'in yurtdışı satışları, bu dönemde artan ihracatın % 65'ini oluşturan yabancı yatırımlarla beraber, 121 milyar ABD dolarından 365 milyar ABD doları seviyelerine ulaşarak yaklaşık üç misli arttı (Hart-Landsberg ve Burkett 2004:83). 2002 yılından itibaren, Çin'in GSMH'sinin %40'ından fazlası doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) aracılığıyla oluştu ve gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla FDI çeken ülke haline geldi (Harvey, 2005:135). Bahsi geçen yılda Çin (%50 pazar payıyla) dünyanın en büyük ayakkabı ihracatçısı konumundaydı, dünya oyuncaklarının %70'ini üretmekteydi ve üçüncü en büyük motosiklet ihracatçısıydı. 2006 yılında Çin, ülkenin yurtdışı satışlarının büyük bir çoğunluğunu (2002 yılında %81) oluşturan bu yabancı bağlı şirketlerle birlikte, dünya genelinde yurtdışında faaliyette bulunan uluslararası şirketler açısından en fazla çalışan sayısına sahip ülke konumundaydı (UNCTAD, 2007:10). 2009 yılından itibaren Çin, dünyanın en büyük ihracatçısı haline geldi.

Örneğin, Hindistan, Meksika, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki bazı ülkeler gibi diğer bölgeler, çoğunlukla kendisine en yakın gelişmiş komşusunun kontrolü altına giren düşük ücretli bölgeler olarak dünya ekonomisine entegre oldular. 1994 NAFTA anlaşması sonrasında ABD şirketleri çevre kirliliğine yol açan, emek yoğunluklu üretimlerini sınırın güneyine yani Meksika'ya doğru kaydırmaya başladılar. Eski Sovyet Bloğu ülkeleri Batı Avrupa sermayesi için ucuz emek bölgesi haline gelirken, benzer bir süreç Doğu Avrupa'da da

yaşandı. Bu hiyerarşik akışlar bölgesel düzeyde yeniden oluşturuldu. Böylece birkaç Asya ülkesi, düşük ücret ve çok düşük seviyede çevre koruma düzenlemesi yoluyla, ABD, Japonya ve Avrupa Birliği'nden gelen doğrudan sermaye yatırımını kendisine çekmek için tasarlanmış İhracata Yönelik Serbest Üretim Bölgelerini (SB) kurdular. Bu Serbest Bölgeler, son montaj işlemi için Çin'e gönderilen ve daha sonra ABD, Japonya ve Avrupa Birliği pazarlarına ihraç edilen parça ve bileşenlerin üreticisi olarak, bölge ticaretine dahil oldular[95].

Finans, Risk ve Borç

Dünya pazarındaki bu hiyerarşik yapının diğer uçunda ürün satışı vardı. Bu durum gitgide ABD'li (o boyutta olmasa da Avrupa ve Japonya'da yaşayan) tüketicilerin tüketimi etrafında yapılandırılmış bir hal aldı. 2005 yılından itibaren, dünyanın en zengin %10'u dünya tüketiminin %59'unu gerçekleştiriyordu (Dünya Bankası, 2008:4). Gelişmiş kapitalist ülkelerde bu tüketim yoğunluğu tüm çıplaklığıyla gözler önüne seriliyordu. Örneğin 2006 yılında ABD'deki özel tüketim ülke GSMH'sinin %70'ini oluştururken dünya ortalaması %59,2, Çin'de ise %38 düzeyinde bulunuyordu[96]. Küresel GSMH itibariyle tüm dünya toplamının %30'unun biraz altındaki bir oranı temsil eden ABD tarafından yapılan tüketim küresel ekonomideki talebin tek başına en yüksek kaynağıydı. Güneydeki diğer ülkelerden gelen hammadde ve emeği kullanan, çalışanların düşük ücret aldığı üretim bölgelerinde üretilmiş malların yolculuğu nihai olarak aşırı borçlanmış tüketici sayısının sürekli arttığı ABD'de son buluyordu. Küresel ekonomide ABD pazarının rolü Amerikan ekonomik başarısının bir simgesi olarak (yoksulluk sınırında yaşayan düşük ücretli işçilerden oluşan personel sağlayarak, ABD genelinde yüzlerce mağazada satılan, çoğunlukla Çin'de üretilmiş mallarıyla birlikte) Walmart'ın her zaman her yerde yükselişiyle kontrol ediliyordu. Her şeyden de önemlisi, bu küresel üretim ve tüketim zincirinin kontrolü tamamen büyük ABD, Avrupa ve Japon holdinglerinin ellerinde toplanmıştı.

Bu hiyerarşik yapı 1990'lar ve 2000'lerin sonunda şekillenirken, aynı zamanda finansallaşmanın ve uluslararasılaşmanın diyalektiğini güçlendirmede rol oynuyordu. Dünya pazarındaki bütün bölgelerin tamamen birbirine bağla-

[95] Bu bölge içi ticaretin Asya için önemi, ihracat rakamlarında görülür: 2005/2006 yılında bölge içi ihracat Asya toplam imalat ihracatının %40'ından oluşuyordu (ara mallar ihracatında bu rakam %60'tı) (Books ve Changchun, 20008:30). Ama yine de sonuç olarak Asya toplam ihracatının %61'i ABD, Japonya ve İngiltere'de tüketiliyordu.

[96] IMF İstatistikleri. http://www.imf.org Erş.Tar:10 Ağustos 2008

nan yapısı, şirketlerin dünya genelinde döviz kurları, faiz oranları ve enflasyondaki dalgalanmalardan dolayı artan risklerle yüz yüze gelmeleri anlamına geliyordu. Sermayenin uluslararasılaşmasına eşlik eden bu riskler, sonuç olarak yatırımcıların özellikle kurları gelecekte oluşacak belirli bir fiyata sabitleyerek riski "engellemesine" izin veren sermaye piyasası türev ürünleri gibi mali gereçlerin artmasını beraberinde getiriyordu[97]. Örneğin bir Japon bankasına Yen üzerinden borçlanan bir ABD şirketi, ABD-Yen döviz kurundaki herhangi bir büyük dalgalanma karşısında kendisini korumak için bir sermaye piyasası türev ürününü satın alabiliyordu. Veya Brezilya'daki bir şirkete borç para veren bir ABD bankası, şirketin yükümlülüğünü yerine getirmemesine ve krediyi geri ödemesindeki yetersizliğine karşı kendini korumak için küçük bir prim karşılığında (Kredi Borcu Takas Sözleşmesi diye adlandırılan) bir sermaye piyasası türev ürününü satın alabiliyordu.

Bu yeni finansal enstrümanlar yalnızca uluslararasılaşmanın sağlanmasında asıl rolü oynamıyor, mali pazarların gelecek koşullarındaki değişiklikler üzerinde spekülasyon yapmaya istekli (örneğin, risk gibi) olanlar için muazzam bir kâr fırsatına çok çabuk ulaşma olanağı sunuyordu. Yatırımcılar para birimleri, pazar ve meta fiyatları, faiz oranları ve benzer hareketler üzerinde bahis oynayarak, geleneksel yatırımlar yoluyla elde edebileceklerinin çok ötesinde müthiş kârlara ulaşabiliyorlardı. Olası kârlar, spekülasyon için kullanılabilecek para miktarını artırmak amacıyla yapılan uygun borçlanma sayesinde defalarca büyütülebiliyordu. Yüksek riskli yatırım fonları ve diğer yatırım araçları belirli "yüksek gelirli birey" gruplarına ait sermaye ya da milyonlarca sıradan insanın emeklilik primlerinin toplanmasıyla, kar getiren bu fırsatlardan faydalanmak için hızla çoğalıyordu[98].

Bu finansal araçların gelişmesi, neoliberalizmin (daha sonra 2007-2008 dönemleri arasında yeniden ortaya çıkan) önde gelen çelişkisinin geçici olarak

---

[97] Sermaye piyasası türev araçları artışının ve onların farklı coğrafi bölgelerde "bağlayıcı" ve "kaynaştırıcı" sermaye açısından oynadığı rolün iyi bir açıklaması için bkz. Bryan ve Rafferty (2006). Ayrıca David McNally (2009) sermaye piyasası türev araçları artışının, küresel ekonomide hem değerin evrensel bir ölçüsü olarak hem de yerel para birimi olarak ABD dolarının oynadığı rolde artan çelişkileri ortaya koyacak şekilde yeni standart 'dünya parasının' bulunmasına yönelik bir girişimi temsil ettiğini iddia ediyordu.

[98] Bütün bunlar ABD mali piyasalarını düzenleyen yönetmeliklerde bir dizi değişiklik gerektiriyordu. Büyük potansiyel kârlarla baştan çıkartılan ABD bankaları, kendi yatırım faaliyetleri üzerindeki sınırlamalardan muaf olmak için sürekli bir lobicilik çabasına öncülük etti. 1991 yılında ABD Kongresi, 1933'teki (aynı zamanda Glass-Steagall Kanunu olarak da bilinen) Bankacılık Kanununu yürürlükten kaldıran Mali Hizmetleri Modernleştirme Yasasını geçirdi. Glass-Steagall, Büyük Buhranın ardından onaylanmış ve ticari bankaların yatırım ve sigorta hizmetleriyle uğraşmalarını yasaklamıştı. Sıradan Amerikalıların mevduat hesaplarının riskli yatırımlara ve spekülatif etkinliklere maruz kalmalarını engellemeyi amaçlamıştı. Glass-Steagall'ın yürürlükten kaldırılması, ticari banka yatırımları için sermaye piyasası türev araçları gibi araçlara kapı açmıştı.

aşılmasında işlevseldi: sermayenin uluslararasılaşması ve istihdam ve ücret seviyeleri üzerindeki neoliberal saldırılar nedeniyle, gelişmiş kapitalist ülkelerde eşitsizlik daha önce hiç görülmemiş büyüklüklere ulaşmıştı. 2002–2006 yılları arasında ABD'de, ücretli kesimin %99'u gelirlerinde %1'den daha az bir artışa şahit olurken, geri kalan en üst yüzde 1'lik dilimde bulunanların gelirindeki yıllık reel büyüme, %11 oranındaydı (Saez, 2008:8). ABD nüfusunun çoğunluğunun reel gelirlerinde bir düşüş yaşanmıştı. Sürekli büyüyen tüketimi borçlanma durumundaki büyük bir artış aracılığıyla devam ettirebilen ABD'li tüketiciler sayesinde kredi seviyelerinde görülen genişleme, sürekli düşen ücret seviyelerinden ileri gelen küresel talep sorunlarını çözmeye yardımcı oluyordu. Kredi kartları, ipotekler, "mortgage tipi" krediler vb. aracılığıyla alman çok büyük seviyelerdeki borç, küresel talebi alttan alta destekleyen tüketim seviyelerinin sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı oluyordu. ABD'li tüketicilerin borç seviyeleri yalnızca reel fiili talebi karşılamıyordu, aynı zamanda görünürde bitmek bilmeyen tüketim olanakları, oldukça geniş bir nüfusu ve onların yaşamasını sağlayan siyasal süreçleri, ABD mali pazarlarının desteğine bağlayan ideolojik bir rol oynuyordu.

Bu borç piramidini besleyen sermaye akışları, kendi ihracat fazlalarından dolayı dolar birikmesi yaşayan ülkelerden gelmekteydi. Asya merkez bankaları, varlıklı özel yatırımcılar ve petrol ihraç eden ülkeler ABD finansal araçlarını satın almışlardı ve aslında bu dolarları ABD'ye tekrar borç vermişlerdi. Bahsi geçen kurum, kişi ve ülkeler çeşitli spekülatif balonlar (örn. önce 1990'lı yıllarda menkul kıymetler borsası, ardından 2000'li yıllarda konut fiyatlarında yaşanan dalgalanma) yüzünden yükselen fiyatlar aracılığıyla bunu yapmaları için teşvik ediliyorlardı. Bu balonlar, düşük faiz oranlarından beslendiği gibi; ipotekler, araba ve öğrenci kredileri ve benzerinden gelen binlerce farklı faiz ödemelerini (menkul kıymetleştirme şeklinde bilinen bir süreç olan) pazarda satın alınabilir ve satılabilir tahviller bünyesinde birleştiren, varlığa dayalı menkul kıymetler olarak adlandırılan yeni finansal araçların içindeki spekülatif akışlar tarafından da besleniyordu. Bankalar, ABD hükümetinin ipotek ajansları (örn. Fannie Mae ve Freddie Mac vb. gibi) ve diğer şirketler, ABD tüketicileri adına daha fazla borç sağlayabiliyorlardı. Böylelikle asıl ihracatçı ülkelerden gelen üretim fazlalarının geri dönüşümü, ABD tüketicilerine, aynı ihracatçı ülkelerde üretilen metaların alımını yapmaları için kullandıkları daha fazla borç için olanak sunuyordu.

Bu değişikliklerin, uluslararasılaşmanın ve malileşmenin daha erken aşamalarında olduğu gibi, Körfez üzerinde önemli etkileri bulunuyordu. Üretken, meta ve mali dolaşımlarda yaşanan daha önceki gelişmelerle paralellik gösteren bu durum için üç ana öğe söz konusuydu. İlki Ortadoğu'daki petrol ve gaz ihracatı, doğu yönünde çığır açıcı bir değişiklik başlattı ve bu da Asya temelli üretimin yükselişine zemin oluşturdu. İkincisi KİK petro-dolarları, ABD'nin dolar egemenliğini ve ABD ekonomisinin dünya tüketimindeki asıl rolünü devam ettiren güvencesiz küresel dengesizliklerin sürdürülmesine yardımcı oldu. Üçüncüsü ise, KİK'teki hızlı sınai kalkınma, bölgenin giderek artan biçimde dünya ihracat ve hizmet sektörü için önemli bir pazar haline gelmesi anlamını taşıyordu. Bu eğilimlerin her biri KİK'in, küresel ekonominin yeniden üretiminde ve onun etrafında ortaya çıkan rekabetlerdeki kilit konumunu keskinleştiriyordu.

KİK Petrolü, Dünya Enerjisi ve Uluslararası Rekabet

2000-2006 arası dönem boyunca küresel enerji kullanımındaki artışın %45'ini tek başına gerçekleştiren Çin sayesinde, dünya enerji tüketimi bu dönemde %20'ye yakın bir oranda artmıştı (IEA, 2007:54). Çin bu dönem süresince altıncı en büyük petrol tüketicisi ve 1993'e kadar net fosil yakıt ihracatçısı olmasına rağmen, 2000'li yılların ortasında (ABD'den sonra) dünyanın ikinci petrol tüketicisi haline gelmişti. 2006 yılında, petrol ihtiyacının yüzde ellisinden fazlasının ithalat yoluyla tedarik edilmesiyle birlikte, yalnızca ABD ve Japonya tarafından gölgede bırakılan Çin, dünyanın üçüncü en büyük petrol ithalatçısıydı (IEA, 2007:265). "Dünyanın imalathanesi" olarak Çin'in hızlı sınai dönüşümü, ülkenin 1990 yılından 2006 yılına kadar petrol tüketimindeki yükselişinin, bu dönemde dünya pazarına giren "ikinci bir Japonya'ya" eşdeğer olduğu çarpıcı olgusuyla doğrulanıyordu.

Bahsi geçen değişiklik aracılığıyla Çin (aynen Asya'nın geri kalanı gibi), başlıca petrol ve gaz tedarikçisi olarak Körfez'e aşırı bağımlı hale geldi. 2006 yılından itibaren, ithalatın en büyük kaynağı olan Suudi Arabistan (yaklaşık %16 oranında) ve ayrıca dikkat çekici bir biçimde rol üstlenen Umman ve BAE ile birlikte, Çin'in ham petrol ithalatı Ortadoğu'dan geliyordu (IEA, 2007:325). Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) 2007 yılındaki yıllık raporunda, sonuç olarak ülke enerji talebinin %80'ninden fazlası ithalatla karşılandığı

için, Çin'in petrol ithalatının 2030 yılı itibariyle AB seviyesine ulaşacağı tahmininde bulundu. 2025 yılında, Körfez'in meta ihracatının doğuya doğru nasıl yön değiştirdiğine dair bir grafik göstergesi olarak, Körfez petrolünün Çin'e ithalatının, ABD'ninkinin üç katına ulaşacağını hesaplıyordu. Çin-Körfez ilişkisinin artan önemi, 2005 yılında Suudi Arabistan'ın lideri olmasından sonra Kral Abdullah bin Abdul-Aziz Al-Suud tarafından, 2006 yılında Ortadoğu dışındaki ilk gezisini Çin'e yapmasıyla doğrulanıyordu. Bu gezi ekonomi ve enerji meselelerini kapsayan beş sözleşmeyle sonuçlanmıştı.

Körfez enerji kaynaklarına olan talepte doğuya doğru yaşanan bu kaymanın önemli bir sonucu, Batı ve Doğu arasında gelişen ve bölgeden gelen uzun vadeli kaynakları garantiye almak için büyüyen mücadeleydi. 2007 yılında, kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %40'ı ve kanıtlanmış dünya gaz rezervlerinin %20'sinden fazlası KİK'te bulunuyordu (BP, 2007). Dikkat çekici bir biçimde, dünya petrol üretiminin %20'si, dördü KİK'te bulunan toplam on petrol yatağından geliyordu. Dünyanın en büyük petrol yatağı olan Suudi Arabistan'daki Ghawar bölgesi, 2008 yılındaki dünya konvansiyonel petrol üretiminin yaklaşık %7'sinden tek başına sorumluydu (IEA, 2008:225). KİK ayrıca, dünyanın gaz rezervlerinin yaklaşık %14'ünü elinde bulunduran, Rusya ve İran'dan sonra küresel ölçekte üçüncü en büyük konumundaki Katar'la beraber, dünyanın doğalgaz pazarları için kritik bir öneme sahipti.

Michael Klare bunun olası sonuçlarını kısa ve öz bir şekilde şöyle betimler: "[ABD] *yerli* petrol üretiminde uzun vadeli bir düşüş yaşanması beklendiği için, petrole dair devam eden güven, Ortadoğu, Afrika ve Güney Amerika gibi kronik istikrarsız bölgelerinden, çoğunun elde edildiği *ithal* petrolle giderek artan bir bağımlılık anlamına gelecekti (Klara, 2004:396)." ABD, dünya petrol tüketiminin yaklaşık dörtte birinden sorumludur ancak dünya petrol rezervlerinin %3'den daha azını elinde bulundurur (BP, 2007). Klara'ya göre bu bağımlılığın sonuçları netti: "sürekli büyüyen ithal petrol arzı peşindeki ABD, petrol temin eden ülkelerin içişlerine istediği gibi karışıyordu... bu ülkeler üzerinde büyümekte olan Amerikan bağımlılığına muhtemelen giderek genişleyen ABD askeri varlığı da eşlik etmekteydi (2004:420)."

Klara'nın tezi, resmi ABD hükümet kaynaklarından kayda değer bir destek alır. ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney başkanlığındaki 2001 *Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu Raporu*, bu konuda özellikle önemlidir. Körfezin "ABD çıkarları için her zaman son derece önemli olacağı" ve özellikle Suudi Arabistan'ın "arz güvenliğinin kilit ülkesi" olduğunu bildiren rapor

Körfez bölgesinin denetimiyle ABD'nin "enerji güvenliği" arasında açık bağlantı kurmaktaydı (NEPD, 2001:4). ABD'de tüketilen bütün petrolün ve gazın yarısından fazlası ithal ediliyordu ve bu tüketimin beşte birine yakını (%19), çoğunluğu (toplam ithalatın % 11'i) Suudi Arabistan kaynaklı olmak üzere, Ortadoğu'dan geliyordu (USEIA)[99]. Cheney raporu, ABD hükümetinin "enerji güvenliğini", ABD yönetimindeki üst düzey yetkililer tarafından sürekli olarak onaylanan bir konum olan, "ticaret ve dış politikasının bir önceliği" olarak tanımlamasını öneriyordu (NEPD, 2001:4).

ABD ve Çin, Körfezin petrol kaynaklarına olan bağımlılık konusunda yalnız değillerdi. 2020 yılında AB petrol ihtiyacının %90'ı ve gaz ihtiyacının %70'inin, ithalat yoluyla sağlanacağı tahmin edilmekteydi (EC, 2000:18). 2000 yılında Avrupa'nın gelecekteki enerji güvenliğini araştırmakla görevlendirilen bir AB komisyonu, Avrupa'nın toplam petrol ithalatının %45'inin kaynağı olan Ortadoğu'ya aşırı bağımlılığını belirledi. Bu komisyon, "bağımlılığın... ağır bir hal" aldığı ve "dünyanın geri kalan petrol rezervlerinin gitgide artarak Ortadoğu'da yoğunlaşacağından dolayı, coğrafi çeşitliliğin doğalgaz için olduğu kadar kolayca aşılamayacağı" sonucuna vardı (EC, 2000:22). Büyüyen bir başka ekonomi olan ve 2024 yılından itibaren Japonya'yı geride bırakarak, ABD ve Çin'in arkasından dünyanın üçüncü en büyük petrol ithalatçısı haline geleceği tahmin edilen ülke konumunda yer alan Hindistan da Ortadoğu petrolüne derinden bağımlıydı (IEA, 2007:95-96)[100]. Hindistan'ın ithalatının çoğu Ortadoğu'dan, ham petrol ithalatının %25'ini oluşturan en büyük tedarikçisi Suudi Arabistan üzerinden (%67) geliyordu. Diğer iki KİK ülkesi BAE ve Kuveyt de Hindistan için başlıca ham petrol ihracatçılarıydı.

Bu bağlamda, Ortadoğu'ya egemen olabilme, İngiliz yazar Alex Callinicos'un sözleriyle, "dünyadaki diğer önde gelen güçler üzerinde potansiyel bir mutlak gücü" şekillendiriyordu (2005:599). Birinci Körfez savaşından beri bu mutlak güç istenci ABD hükümetinin net bir stratejisi olmuştu. Callinicos, 1992 yılında *New York Times*'a sızan Savunma Planlama Kılavuzu adındaki bir Pentagon raporunun bu durumu şöyle ifade ettiğini belirtir: "Bi-

[99] Ayrıca Irak, Cezayir ve Kuveyt, Ortadoğu'da ABD'ye en fazla petrol ihracatı yapan ülkeler arasındadır.

[100] Aynı zamanda Hindistan'daki talep büyümeye devam ettiği ve yerli üretim zirve yaptığından, 2005 ve 2010 arasında doğalgaz ithalatının iki katına çıkarılması ve daha sonra 2020 ve 2030 arasında dört kat daha artırılması planlanmıştı (IEA, 2007:501). Talebin çoğu Hindistan sanayisinin büyümesinden kaynaklanıyordu. Hindistan hem çimento hem de azotlu gübrede Çin'den sonraki en büyük ikinci üreticisiydi (IEA, 2007:471). Her iki sanayi de büyük miktarda enerjiyi gerektirmekteydi. Hindistan aynı zamanda dünya çelik sektöründe en büyük yedinci üreticidir ve 2030 yılı itibariyle Hindistan'ın toplam sanayi elektrik talebinin yaklaşık %35'inin demir çelik sanayinden gelmesi bekleniyordu (IEA, 2007:479).

zim ilk hedefimiz tekrardan yeni bir rakibin ortaya çıkmasını önlemektir... bu, güçlendirilmiş bir denetim altında, kaynakları küresel bir güç yaratmak için yeterli olan bölgede hakim herhangi bir düşman gücü engellemeye çaba göstermemizi gerektirir... hatta rakipleri daha geniş bir bölgesel ya da küresel role dahi talip olmaktan caydırma mekanizmalarını sürdürmek zorundayız. (Callinicos'tan alıntılanmıştır 2005)"

Bununla beraber, uluslararasılaşmanın en son aşamasında bu küresel rekabetler tarafından belirlenen özel biçimin dikkatli bir şekilde ayırt edilmesi gerekir. Avrupa ve ABD arasındaki rekabet 1990'lı yıllar boyunca hep mevcut olsa da bu iki güç odağı küresel kapitalizmin işleyişi ve bunun Ortadoğu bölgesine yüklediği stratejik önem konusunda ortak bir bakış açısını paylaşmaya devam etti. Bunun aksine, Rusya ve Çin ile rekabet farklı bir biçim aldı. Gilbert Achcar'ın bilhassa vurguladığı gibi, ortaya çıkan bu güçlerin her biri, devlet sosyalizmi bloğu ve kapitalist dünya arasındaki eski çatışmadan kalma, olağanüstü bir askeri güce sahipti. Küresel sahnede (elinde tuttuğu büyük miktarda ABD borcunun sembolize ettiği gibi) Çin'in artan ekonomik ağırlığı ve Rusya'nın önemli petrol ve gaz kaynaklarına dair süregelen denetimi, ABD iktidarıyla, ABD ve Avrupa arasında niteliksel açıdan mevcut olandan çok daha farklı ve belirgin bir karşıtlık doğurdu. AB ve ABD açısından gelişmiş kapitalist ekonomiler olmamalarına rağmen, "orta ve uzun vadeli olarak davranışlarının kestirilememesi ve fiziksel ölçeklerinin büyüklüğü sayesinde ABD ile kıyaslanabilir olarak görülen Çin ve Rusya sadece, Amerikan egemenliğine karşı alenen ilan edilen iki muhaliftiler" (Achcar, 1998:102). Bu rekabet ABD ile askeri bir çatışmaya zemin hazırlamasa da, ABD çıkarlarının yeniden düzenlenmesi ve Körfez bölgesindeki hegemonya tasarısının doğasındaki hayati bir öğeydi.

ABD hegemonyasındaki bu değişimin göze çarpan özelliklerinden biri Orta Asya ve Körfez bölgesi arasında kurulan stratejik bağlantıydı. SSCB'nin çöküşü Kafkaslar ve Orta Asya'da Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan, Gürcistan ve Azerbaycan gibi bir dizi yeni bağımsız devletin oluşumunu beraberinde getirmişti. Stratejik olarak Rusya, Avrupa, Asya ve Ortadoğu'nun buluşma noktasında bulunan ve (bilhassa doğalgaz gibi) çok büyük miktarlarda enerji kaynaklarına sahip bu devletler, KİK ülkeleri, Irak, İran, Afganistan ve Pakistan ile beraber, ABD'nin stratejik vizyonuyla değiştirilemez biçimde bağlantılıydı[101]. Bu ülkeler dizisi, Carter yöne-

[101] Bu bölgelerin öneminde elbette farklılıklar vardır. KİK, Irak ve İran büyük miktarda petrol ve doğalgaza

timinin eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin "Avrasya" olarak adlandırdığı şeyin tam merkezinde yer almaktadır. Uluslararasılaşmanın yeni bir aşaması ortaya çıkarken, 1980'li yıllar boyunca Afganistan'da *mücahitlere* dönük Suudi desteğinin en önemli mimarı (ve daha sonra ABD Başkanı Obama'nın danışmanı) Brzezinski, çok şaşırtıcı ileri görüşlülüğü ile bölgenin önemini şöyle betimler: "Amerika için, en temel jeopolitik ödül Avrasya'dır... Şu anda Avrasya'da, Avrasyalı olmayan bir güç hakim durumda ve Amerika'nın küresel önceliği doğrudan Avrasya kıtasındaki üstünlüğünü etkin biçimde ne kadar uzun süreyle ve ne şekilde muhafaza ettiğine bağlıdır (Brzezinski, 1997:30)." 27 ülke genelinde bütün askeri muharebe, planlama ve operasyonlardan sorumlu ABD'nin en önemli askeri kurumlarından biri olan ABD Merkez Komutanlığı'nın (CENTCOM), Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi beş Orta Asya ülkesini kapsayacak şekilde genişletildiği 1999 yılında bu bakış açısı da onaylanmış oluyordu.

2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü ve Pentagon'a yapılan saldırılar, ABD hegemonyasının bu yeni bölgeyle ilgili projesine sağlam bir ideolojik gerekçe vermiş oluyordu. Bu saldırılar ABD'nin daha önceki dış politika ittifakının istenmeyen sonuçları bağlamında "ani geri tepme (blowback)" durumunun açık bir göstergesiydi. Bu durumda, Afganistan'da İslami hareketlere dönük Suudi-Pakistan desteğinin boy vermesi, militan bir İslami köktenciliği beslemeye yardımcı olmuştu (Achcar, 2002). 11 Eylül saldırıları başlangıçta ABD hükümeti tarafından, ABD ve NATO'nun 2001 yılında Afganistan işgalini, ardından da 2003 yılında Irak işgalini meşru kılmak için kullanıldı. Bu işgaller süresince Körfez ülkeleri, ABD askerlerine üslerini, eğitim alanlarını ve liman tesislerini kullanma olanağı sağlıyordu. Kuveyt'in kuzeyi yani ülkenin üçte biri, ABD öncülüğündeki 2003 Irak işgali süresince ABD birliklerine ev sahipliği yapmak üzere kapatıldı (Katzman, 2006:9). Ayrıca 2003 yılında ABD ordusu CENTCOM ileri komutanlık karargâhlarını Florida'dan Katar'a taşıyacağını duyurdu. ABD'nin bir kongre raporuna göre, 2005 yılında (Irak'taki yaklaşık 130.000 askeri personel ya da sivil şirketlere bağlı olarak iş gören güvenlik personeline ek olarak) Körfez ülkelerine 100.000'in üzerinde ABD askeri personeli yerleştirilmişti (Katzman, 2006:10).

---

sahiplerken, Afganistan/Pakistan bölgesi Körfez ve Orta Asya'nın kesiştiği noktada yer alan daha stratejik bir konumu elinde tutuyordu. Bu bölge sadece enerji-zengini bu iki alanın kavşak noktasını oluşturmaz fakat (Pakistan vasıtasıyla) Körfez petrolü için başlıca nakliye yolu olarak kalan Hint Okyanusu'yla kıyı teşkil eder (bu stratejik meseleye dair tartışma için bkz. Kaplan (2009).

Petro-dolarların Yeniden Canlanması: Küresel Dengesizlikler ve KİK'in Artı-Sermayesi

2000 sonrası dönemde oraya çıkan yeni hiyerarşiler içerisinde Körfez'in enerji kaynakları, bölgenin kilit konumda olmasının tek nedeni değildi. Çin'deki imalat sektörünün büyümesinin ardından enerjiye dair talepte yaşanan büyük artışın sonucunda, petrolün fiyatı Ocak 1999'da varil başına 9,76 dolarken Kasım 2007'de varil başına neredeyse on katı kadar artış gösterecek şekilde 90,32 dolara kadar yükseldi[102]. İkinci ani artış 2008 yılının ilk yarısında meydana geldi ve yılın başında varil başına 94 dolar düzeyindeki fiyatlar birden bire yükselerek aynı yılın Temmuz ayında 145 doların üzerindeki bir fiyatla zirve yaptı. Fiyat arttıkça satılan miktar da büyüyordu. Sonuç itibariyle petrol ihraç eden ülkelerin gelirleri, 2002-2007 arası dikkate değer bir şekilde yıllık %27 oranında artarken 2008 yılında %50 daha yükseldi (McKinsey, 2009:2). Körfezden gelen petrol ve gaz doğuya doğru akarken bölgede yeni bir petro-dolar dalgası birikiyordu. Bu petro-dolarların çoğu batı yönünden ABD'li tüketici ve işletmeler için kredi olarak yeniden geri dönüşümünün sağlandığı ABD mali pazarlarına akacaktı. Bu akışlar, dolayısıyla küresel ekonominin malileşmesinin 2000 sonrası dönemde aldığı özel biçimin hassas bir özelliğiydi.

Körfez'den gelen önceki artık akışlarında (flows of surpluses) olduğu gibi, petro-dolarların büyük bir kısmı önde gelen kapitalist ülkelerdeki yabancı kaynakların satın alınması (büyük oranda hisse senedi, tahvil ve gayrimenkul gibi diğer yatırımlar olarak bölünmüş alışlar) için kullanılıyordu[103]. Bir bütün olarak kabul edilen petrol ihraç eden ülkeler (yani Rusya, Venezuela, Norveç ve Afrikalı petrol üreticileri dâhil olmak üzere) 2000 sonrası dönem boyunca, artan oranda bir petro-dolar miktarını dış pazarlara yönlendirdiler. 2002 yılında petro-dolarların %25'i ülke dışında ve %75'i ülke içinde harcanırken 2006 yılından itibaren bölünme %56 - %44 şeklindeydi (McKinsey, 2009:5)[104]. Petrol ihraç eden bütün ülkeler için yeni yabancı yatırımlar, 2002 ve 2007 arasındaki her yıl %53 oranında büyüdü. 2008 yılı itibariyle, petrol ihraç eden

[102] Çin'den gelen talepteki artışın göreceli katkısına ve petrol fiyatlarının bu artışı konusunda, gelecekteki teslim mal sözleşmelerine (commodity futures) ilişkin spekülatörlerin ve türev piyasalarının eylemlerine ya da petrol yataklarının tükenmesine dair nedenler üzerinden dikkat çekici bir tartışma mevcuttur. Bu tartışmayı detaylarıyla burada anlatmak mümkün değildir. Yalnız şu kadarını söyleyebiliriz ki, Çin'den gelen talep artışı, kesinlikle petrol fiyatının yükselişinde katkısı olan en büyük faktördü.

[103] Bu aşamada tartışma, gelişmiş kapitalist ekonomilere doğru gerçekleşen akışlara odaklanır. Dünyanın diğer bölgelerine doğru olan akışlar gelecek iki bölümde tartışılacaktır.

[104] Elbette toplam petro-dolar miktarı çarpıcı biçimde yükseldi, bu yüzden azalan miktarda bir kısmı ülke içinde harcanmış olsa da, bu paranın mutlak boyutu sınıf oluşum sürecinin önemli etkileriyle birlikte çok hızlıca artıyordu (gelecek bölüme bakın).

ülkelerden gelen yatırımcılar, yabancı kaynakları satın alma hususunda günde ortalama 3,6 milyar dolara eşdeğer olan bir harcama yaptı (McKinsey, 2009:2, 2008 yılına dair rakamlar). Bir yıl boyunca korunan petrol fiyatlarındaki her 10 dolarlık artış, petrol ihraç eden hükümetlerin birikimlerini yaklaşık olarak 90 ile 100 milyar dolar arası artırıyordu (Tolui, 2007:4).

Petrol ihraç eden kilit bir bölge olarak KİK, bu beklenmedik gelirlerin tek başına en büyük bileşeniydi. Uluslararası Finans Kurumuna göre 2002 yılı sonunda KİK merkez bankalarının dış kaynakları ve hükümet bağlantılı fonları 0,5 trilyon dolardan, Temmuz 2008 yılında petrol fiyatı zirve yaptığında tahmini olarak 1,6 trilyon dolara yükselmişti (IIF, 2007:2). Eğer KİK'teki özel şirketler, şahıslar ve egemen aileler tarafından elde tutulan yurtdışı kaynaklı varlıkların oldukça büyük miktarı dâhil edilseydi, tahminen 2007 sonunda 2,2 trilyon dolardan daha yüksek bir miktara ulaşacaktı (McKinsey, 2009:7). Bahsedilen varlıkların muazzam ölçüde değerlenmesi, bu varlıkların aynı yıl içinde Çin Merkez Bankası'nın elinde bulunan miktarı aşması ve Avustralya ile Hindistan'ın 2008 yılındaki toplam GSMH'sinden daha fazla olmasında görülebilir.

Bu yatırımların çoğu, doğal kaynak gelirlerini işletmek amacıyla birçok ülke tarafından kurulan büyük yarı kamu kuruluşu olan Devlet Fonları (Sovereign Wealth Funds-SWF'ler) aracılığıyla yapılmaktaydı. SWF tarafından denetlenen para miktarı çok büyüktü. 2007 yılında, dünyanın en büyük 20 fonunun, hem yüksek riskli yatırım fonları ve hem de özel sermaye fonlarına yatırılan miktardan daha büyük bir miktar olan 2.1 trilyon Amerika dolarını kontrol ettiği tahmin edilmekteydi (Wolf, 2007). Bölgede kurulan, dünyanın en büyük SWF'si konumundaki Abu Dabi Yatırım Kurumu (ADIA) ile birlikte KİK, küresel ölçekteki bu fonlar için en önemli mekândı[105]. ADIA büyüklüğünü ya da yatırım stratejilerini açığa vurmuyordu fakat 2007 yılının sonunda ADIA'nın toplam varlıklarına dair tahminler 457 milyar dolar ile 900 milyar dolar arasında değişmekteydi (ikinci rakam BAE GSMH'sinin %461'ine ya da BAE'de kişi başına düşen milli gelirin 207.000 Amerikan doları olmasına eşdeğerdi) (Solh, 2008:9; Setser ve Ziembe 2009)[106].

Bu olağanüstü büyüklüklerle ilgili genel bir uzlaşma bulunmasına rağmen, KİK'in artıklarının yatırıldığı yeri yanılma payı olmaksızın saptamak çok

[105] 2009 yılında Deutsche Bank bütün küresel SWF varlıklarının %45'inin KİK ülkelerine dayandığını hesaplayacaktı.

[106] Setser ve Ziemba'nın 457 milyar dolarlık değerlendirmesi büyük olasılıkla hedefe daha yakındı ve ADIA sözcüleri tarafından dolaylı olarak onaylanıyordu.

zordur[107]. SWF'ler genellikle mevcut varlıklarının boyutu ve dağılımını açığa vurmazlar ve önemli dış kaynaklarla beraber KİK'teki birçok şahıs ve özel şirket çoğu kez varlıklarını halka açık olarak gözler önüne sermez[108]. Üstelik bazı durumlarda KİK dahilindeki hükümet kurumlarının ellerinde tuttuğu dış kaynak miktarını ölçmek için farklı muhasebe yöntemleri kullanılır[109]. Bu uyarıları akılda tutmakla beraber, yine de 21. yüzyılın ilk yirmi yılında KİK'in dış kaynağının genel boyutu ve örneklerine dair bazı tahminler mevcuttu. McKinsey Global Institute verilerine göre, 2000 sonrası sermaye birikimi dalgası süresince KİK'in dış kaynaklarının çoğunu dört KİK ülkesi, Suudi Arabistan (780 milyar dolar), BAE (870 milyar dolar), Kuveyt (300 milyar dolar) ve Katar (140 milyar dolar), elinde tutuyordu (McKinsey, 2009, s.4). Bu mülkiyet, SWF'ler, merkez bankaları ve (hem yüksek servet sahibi şahıslar ve hem de özel şirketler konumundaki) özel kuruluşlar şeklinde üç ana yatırımcı türü arasında dağıtılıyordu. SWF'ler, toplam düzeyde %28'i (594 milyar doları) ve %6'sı (130 milyar doları) sırasıyla özel kuruluşlar ve Merkez Bankası'nın elinde olduğu dört Körfez ülkesinin (1,39 trilyon dolar) dış varlıklarının yaklaşık %67'sine sahipti. Ancak bu toplam rakamlar dört ülkenin her biri arasındaki önemli farkları anlamamızı zorlaştırabilir. Mesela, Suudi Arabistan ve Katar'da, ülke dışındaki (%40-44 arasındaki) toplam varlıkların çok büyük çoğunluğu özel yatırımcıların elindedir[110]. BAE ve Kuveyt'te (sırasıyla %78 ve %67 oranında) SWF'ler baskındır.

Yatırım kuruluşlarının elinde tuttuğu bu kaynak portföyünün detaylı bir muhasebesi söz konusu olmasa da, çok önemli iki bilgi kaynağı petro-dolar yatırımındaki bazı modelleri bir araya getirmeye yardımcı olur. İlki, ikinci bölümde tartışılan uluslararasılaşmanm en erken aşamalarında olduğu gibi bu akışların bazılarının, diğer borç ve kredi biçimlerinde, uluslararası mali sistem aracılığıyla daha sonra geri dönüşümü sağlanan uluslararası bankala-

[107] Örneğin 2007 yılında, Ortadoğu petrol yatırımcıları (Suudi Arabistan, Kuveyt, Cezayir, BAE, Katar, Libya, İran ve Umman) tarafından satın alınan varlıkların sadece %27'sinin tanımlanabilir olduğu tahmin ediliyordu (Toloui, 2007:5).

[108] Bunun nedenlerinden biri, halka açık olmayan ve dolayısıyla mali kayıtlarını kamuoyuna sunmaya gerek duymayan aile işletmelerinin ağır basmasıydı. Ayrıca bireyler egemen ailelerin özel varlıklarına dâhil oluyorlardı.

[109] Örneğin Suudi Arabistan Merkez Bankası'nın kendi varlıklarının değerini ölçmek (yani mevcut adil piyasa fiyatlarındaki değeri ölçmek) için gerçeğe uygun değerleme yöntemini kullanmıyorlardı ve dolayısıyla 2008 gerileme dönemindeki kayıpları olduğundan az gösteriyorlardı (Setser ve Ziembe, 2009:13).

[110] Bu hesaplamalar, ayrıntılı olarak, 2007 yılında toplam cari işlemler fazlasının bir kısmı olarak özel sermayenin net ülke dışına akışının, Suudi Arabistan için %36, Kuveyt için %30 ve Katar için %40 oranına, yani dünyanın büyük petrol üreticilerinin %20 ortalamasını fazlasıyla aşan oranına, ulaştığına dikkat çeken Toloui (2007) tarafından ileri sürülen değerlere tekabül ediyordu.

ra akıyor olmasıdır. Bu akışlarla ilgili doğru bilgilere, bankalarının uluslararası konumuyla ilgili veriler sunan Bank of International Settlements (BIS) sayesinde ulaşılabilir. İkincisi, petro-dolarların küresel hisse senedi ve tahvil piyasalarına yatırılmasıdır. Çoğu pazar ulusal kökenli yatırımlarını ayrıntılı olarak sunmadıkları için, bu akışlara dair rakamların belirlenmesi çok zordur. Ama yine de Treasury International Capital (TIC) istatistikleri dahilinde ABD hisse senedi ve tahvillerine dönük yabancı alımları ile ilgili veriler dahil olmak üzere, ABD piyasalarındaki bu akışların niceliksel boyutunu gözler önüne serme yönünde birkaç girişim olacaktı. Bununla beraber, TIC verilerine komisyoncu ya da menkul kıymetleri muhafaza etme görevini üstlenmiş bir üçüncü ülke üzerinden yapılan alımlarının dahil olmadığını göz önünde bulundurmak son derece önemlidir. Genellikle alımların gizli tutulması isteğinden ötürü, bu üçüncü taraf alımların çok büyük oranda (bilhassa İngiliz komisyoncular aracılığıyla) Ortadoğulu müşteriler tarafından yapıldığı varsayılmaktadır[111]. Ayrıca TIC verileri KİK ve Ortadoğu petrol ihracatçıları arasında, bir bütün olarak ayırım yapmamaktadır.

BIS ve TIC verilerinin karşılaştırması üzerinden bazı genel eğilimler çıkartılabilir. İlk olarak, KİK'in [üretim] fazlaları uluslararası bankacılık sistemine petro-dolar birikiminin önceki dalgalarıyla aynı oranda akmıyordu. BIS istatistikleri 2007 ortası itibariyle KİK ülkelerinin, uluslararası bankalara karşı alacaklarının, 1990'lı yıllarda zirveye ulaşan rakama göre sadece yarı seviyesine sahip olduklarını gösterir (Sturm, Stasky, Adolf ve Peschel 2008:43). Finansal analist Ramin Toloui (2007), 2002-2006 arasındaki dönemde Ortadoğu'nun petrol ihracatçılarından gelen kaynağı belli petro-dolarlardan sadece %7'sinin bankalara yatırıldığını hesapladı ve bu oran daha erken dönemlere göre önemli ölçüde düşük bir orandı (s.5)[112]. Bu durum, aynı dönem süresince petrol gelirlerinin %57'sini, BIS tarafından rapor hazırlanan bankalara yatıran Rusya gibi Ortadoğu harici bir petrol ihracatçısıyla karşılaştırılabilir.

KİK ülkeleri petrol dolarlarını bankacılık sistemine aktarmaktansa, büyük oranda bu paraları ABD piyasalarına (hisse senetleri, tahviller ve diğer varlık alımlarına benzer) yatırma eğilimi içindeydiler. TIC verileri 2002'den 2007

[111] Bu meseleye dair tartışma için bkz. Lubin (2007); Setser ve Ziembe (2006); Toloui (2007).

[112] Ortadoğu OPEC, Suudi Arabistan, Kuveyt, Cezayir, BAE, Katar, Libya, İran ve Umman olarak tanımlanır. Lubin (2007) aynı genel eğilimle birlikte fakat bir dereceye kadar farklı rakamlar sağlıyordu. Lubin 2000 sonrası petrol fiyat artışını, 1970'ler dönemindeki artışla karşılaştırıyordu. Lubin, Bank of International Settlements'in (BIS) istatistiklerini kullanarak 2002 yılından 2005 yılına kadar toplam cari hesap fazlasının sadece %19,8'inin BIS'e rapor sunan bankalara yatırıldığını hesaplamıştı. Bu durum, üretim fazlasının %28'inin bu banklara yatırıldığı 1977 ve 1982 yılları arasındaki dönemle çelişiyordu (Lubin, 2007:5-6).

yılına kadar Ortadoğu petrol ihracatçılarının kaynağı belli petro-dolarlarının yaklaşık %50-70'ini ABD hisse senedi ve tahvillerine yatırdıklarını gösteriyordu[113]. Haziran 2005 yılından Haziran 2006 yılına kadar KİK ülkelerinin ABD menkul kıymetlerine yaptıkları yatırımlar bu bir yıllık süre içinde %50'nin üzerinde bir artış yaşadı ve bu rakam dünyadaki en hızlı artış oranıydı (Sturm, Stasky, Adolf ve Peschel, 2008:43). Bu rakamlar, KİK sermaye akışlarının 2000 sonrası dönemde, küresel ekonominin yapısını belirleyen, yüksek seviyelerdeki ABD borcunun varlığını sürdürmesi açısından, önemli bir öğe olduğunu doğrulamaktaydı.

KİK ülkelerinin yabancı ülkelerde bu dönemde yaptıkları satın almaların diğer bir üçüncü türü, sınır ötesi şirket birleşmeleri ve şirket alımlarıydı. Bahsi geçen şirket birleşmeleri ve alımlarının şahıs bazında takip edilmesi gerekmekteydi ancak KİK yatırımcılarının kendi varlık alımlarının büyük bir kısmını bu tür faaliyetlere yönlendirdiklerine dair oldukça fazla kanıt söz konusuydu[114]. Bu durum, Körfez şirketleri ve SWF'lerin zor durumdaki ABD ve İngiltere bankalarıyla diğer şirketlere 20 milyar ABD dolarının üzerinde yatırım yaptığı 2007 yazında açık bir hal almıştı. Credit Suisse, Barclays Bank, Daimler AG, Volkswagen, Porsche, J Sainsbury, New York Borsası, Londra Borsası, Citigroup ve diğer birçokları gibi dünyanın en büyük birkaç şirketinin en büyük hissedarları arasında Körfez yatırımcıları da sayılmaya başlandı[115].

Yatırımların kesin dökümü bir yana, bütün kanıtlar KİK petro-dolar akışlarının dolar cinsinden varlıklarda ve ABD sermaye piyasalarında aşırı derecede yoğunlaştığını göstermektedir (Ortadoğu'ya akışlar 6. Bölümde daha ayrıntılı olarak tartışacaktır). TIC aracılığıyla toplanan bilgi ve SWF yöneticileri tarafından varlık dağılımına ilişkin yapılan ender açıklamaların da dahil olduğu veriler, bütün KİK yatırımlarının yaklaşık %50 - 55'inin, 2000 sonrası dönemde ABD pazarlarına aktarıldığına dair genel bir fikir birliğine yol açmıştı (EIU, 2008:6). Bir kıyasta bulunmak gerekirse, KİK yatırımlarının yaklaşık %20'si

[113] Toloui'nin 2002-2006 arası dönem için tahmini %64'tür. ECB rakamları ayrıntılı olarak bu değeri doğruluyordu (Sturm, Strasky, Adolf ve Peschel, 2008:42). Yukarıda büyüyen TIC verileri hakkındaki ihtarlara ayrıca dikkat çekilmelidir.

[114] Toloui 2002-2006 yılları arasındaki dönem için (tanımlanabilir petro-dolarlar dahilinde) %27 oranında bir tahminde bulundu.

[115] Credit Suisse için iki en büyük hissedar, Qatar Investment Authority ve Suudi Olayan Grubu'ydu (%10 ve %7 oranıyla). Barclay Bank'ın üçte biri Körfez'deki yatırımcılara aitti. Londra Menkul Kıymetler Borsası Grubu'ndaki, neredeyse %50 oranına eşdeğer olan en büyük hisselere Körfez yatırımcıları (Borse Dubai ve Qatar Investment Authority) sahipti. Daimler AG ile birlikte, dünyanın en büyük kamyon üreticisi, (%17 oranını elinde tutan) iki en büyük hissedar Körfez'dendi (Aabar Investments ve Kuwait Investment Authority). Qatar Investment Authority J Sainsbury, NYSE, Volkswagen ve Porsche'de hisse sahibiydi.

Avrupa'ya, %10 ila %15'i Asya'ya ve %10 ila %15 arasındaki oram ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya gitmişti (KCIC, 2009:29). Bu konuda petrol gelirlerini ABD kaynaklı varlıkların alımına yönlendirmeyi sürdüren Suudi Arabistan'a özellikle dikkat edilmesi gerekir. Petro-dolar akışlarını inceleyen iki önde gelen analist Brad Setser ve Rachel Ziemba, 2008 yılında Saudi Arabia Monetary Agency (SAMA) tarafından sahip olunan yurtdışı mevduatların %80'inin dolar cinsinde olduğu tahmininde bulundular. ABD'de Suudi özel yatırımcılarının elinde bulundurduğu tahmin edilen 420 milyar dolarla birlikte [2008 yılında 390 milyar dolar olan] bu büyük boyutlu SAMA mevduatları Suudi Arabistan'ın ABD'de toplam bir trilyon dolar düzeyindeki yatırımın neredeyse dörtte üçünü tek başına oluşturduğunu göstermiş oluyordu (SABB, 2008:5)[116]. SAMA'nın dolar cinsinden varlıklarının oranı (varlıklarının yaklaşık %50'sini ABD doları olarak ellerinde tuttuğu tahmin edilen) diğer KİK SWF'lerinden daha yüksek olmakla birlikte diğer bazı KİK merkez bankalarına göre daha düşüktü (örneğin BAE'de merkez bankası varlıklarının %95'ini ABD doları olarak elinde tutuyordu) (Setzer ve Ziemba, 2009:10). Bu bakımdan, 11 Eylül saldırısı sonrasında Körfez yatırımlarının ABD'den geri çekildiği şeklindeki medya kandırmacasının son derece abartılı olduğuna dikkat çekilmelidir[117].

İsgter SWF'ler, ister özel sermaye ya da merkez bankaları tarafından kontrol edilen yeni petro-dolar akışları, böylelikle uluslararasılaşmanın 2000 sonrasındaki aşaması boyunca şekil alan hiyerarşik dünya pazarının biçimlenmesinde önemli bir rol oynuyordu. Asya ülkelerinden gelen benzer sermaye akışlarıyla birlikte bu petro-dolarlar, ABD'nin büyüyen, 2002 ve 2006 arası dönemde yaklaşık 400 milyar dolara ulaşan, cari işlemler açığıyla baş etmeye devam etmesini ve Çin veya küresel anlamda ücretlerin düşük olduğu diğer bölgelerde üretilen mallardan giderek artan miktarda kendisine çekmesini sağlıyordu. 2001 yılında, petrol ihraç eden ülkelerin toplam üretim fazlaları ABD cari işlem açığının yaklaşık beşte birine eşdeğerdi. 2006 yılında bu durum, açığın yaklaşık üçte ikisine kadar ulaştı (Tolui, 2007:2). 1998 yılında, Doğu Asya'dan gelenlerin de eklendiği petro-dolar akışları esasen, küresel birikimin ikinci büyük odağı konumundaki Batı Avrupa ile yer değiştirdi. Petrol ihraç eden ülkeler, 2005 yılında Doğu Asya'yı geçerken 2006 yılında toplam varlıklar bağlamında dünyanın ödemeler dengesi fazla veren ülkelerin sahip olduğu toplamın %40'ına yakın miktarda para yani yarım trilyon dolar toplayarak, 2007 yılı

[116] Özel zenginlikteki tahmini 420 milyar ABD doları SABB'da bulunuyordu (2008, s.5).

[117] Saudi British Bank (SABB) saldırıları takip eden yılda Suudi Arabistan'a geri dönen para miktarını 7,5 milyar ABD doları olarak tahmin ediyordu (SABB 2003, s.5).

başında küresel birikimin en büyük kaynağı konumuna geldiler[118]. Körfezin küresel mali yapı açısından taşıdığı merkezi önemin tanınması açısından, yatırım bankası Morgan Stanley, Körfezden gelen sermayenin "küresel piyasalara destek sağlama [ve] küresel ekonomik dengesizliğin ayarlanmasında önemli bir rol oynadığını" öne sürer ve Körfez'in uluslararası tahvillere talep söz konusu olduğunda Çin'den bile daha önemli olduğunu kaydeder (2006:6). Bir başka yatırım firması McKinsey & Company, bu petro-dolar akışlarını, Asya merkez bankaları, yüksek riskli yatırım fonları ve özel sermaye şirketleriyle birlikte, dünyanın "yeni ve en güçlü dört güç odağı" arasında en büyüğü olarak tanımlar.

KİK Piyasaları ve Kapitalistler Arası Rekabet

KİK'in dünya ekonomisi dahilinde enerji ve finansal akışlar açısından sahip olduğu kritik öneme ek olarak, Körfez için uluslararasılaşmanın yeni aşamasının üçüncü önemli çıkarımı, Körfez'in potansiyel piyasaları üzerinde artan rekabetti. Bölgede refah düzeyi arttığı için, önde gelen kapitalist ekonomiler bu piyasalara erişim kazanmak için mücadele ediyorlardı. 1973 yılından 2000 yılına kadar genel olarak Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'dan KİK'e yapılan mal ihracının toplam değerinin yaklaşık %50'sinin kaynağını AB oluşturuyordu. Asya (ihraç değerinin yaklaşık %30'yla) ikinci sırada ve Kuzey Amerika ise %20 payla son sıradaydı. Bununla beraber, 2000 yılından 2005 yılına kadar Kuzey Amerika'nın ihracat payı, Asyalı ihracatçılara karşı yaşadığı pazar payı kaybından dolayı, bu üç bloktan gelen toplam ihracatın %20'sinden, %15'ine düşüş gösterdi[119].

ABD ekonomi kurmayları, karşı karşıya kalınan bu piyasa payı kaybına yanıt vermek için, 2000'li yıllar süresince ticari ve finansal bağlantıları rakip aleyhine sıkılaştırmayı amaçlayan agresif bir dönüş kararı aldı. ABD 2003 yılı ortasında, 2013 yılı itibariyle Kuzey Afrika'dan Körfez'e kadar uzanan bir Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi (MEFTA) oluşturma planını kamuoyuna duyurdu. ABD kendi stratejisi paralelinde, ABD ve diğer söz konusu ülke arasında nihai olarak tam teşekküllü bir serbest ticaret anlaşmasına (Free Trade Area-FTA) ulaşacak altı aşamalı bir süreç için bölgedeki "müttefik" ülkelerle müzakerelerde bulunmaktaydı. Tüm Ortadoğu, ticari anlamda ABD etkisi altına girene kadar, tek tek tüm bu FTA'lar zamanla birbirine bağlanacaklardı.

---

[118] Yazar bunu McKinsey'den aldığı bilgilerle hesaplamıştır (2009).

[119] Rakamlar yazar tarafından UNCTAD'dan alınan bilgilerle hesaplanmıştır. www.unctad.org. Erş.Tar: 10-15 Haziran 2008

ABD hükümeti bariz bir biçimde bu FTA'ları, diğer rakip sermaye blokları karşısında ABD sermaye çıkarlarının desteklenmesi için bir araç olarak görüyordu. Dünya Bankası başkanı ve ABD eski dış ticaret müsteşarı Robert Zoellick, 2003 yılındaki *Wall Street Journal*'da yayınlanan bir başyazıda bu niyeti ifade etmek için şöyle diyordu: "Bush yönetimiyle birlikte ABD ile küresel, bölgesel ve ülkesel bazda her türlü serbest ticarete dair artan gayret, ABD etkisini kuvvetlendiren bir ivme yarattı... [bu serbest ticaret anlaşmaları] ABD 90'lı yıllar boyunca olayları kenardan izlerken, bir dizi başarılı anlaşma elde etmiş olan AB ülkeleri ile rekabet için ABD işletmeleri lehine kolaylaştırıcı avantajlar elde edilmesini sağladı (Zoellick 2003a)." Merkezi Washington'da olan CATO Enstitüsü, MEFTA'nın kurulacağının duyurusuyla aynı zamanda yayınlanan ve yaygın olarak alıntı yapılan bir makalede, Ortadoğu ihracatında aslan payına sahip olmanın "bölgede daha fazla sayıda Serbest Bölge kurulmasını teşvik etmek için ABD'ye iyi bir neden" vermekle birlikte, esas olarak en önemli nedenin bu olmadığına işaret ediyordu (Lindsey, 2003:8). Aksine, MEFTA ve Serbest Bölge stratejisinin hedefindeki şey, "Bu pazarın Müslüman dünyasına açılan bir kapı olmasıydı". Yani bir başka ifadeyle ABD sermayesinin KİK bölgesine (ve bu sayede Ortadoğu'nun geri kalan kısmına) nüfuz etmesi kolaylaşmış olacaktı. Hizmet piyasasına erişim CATO tarafından "en büyük ... fakat ulaşması en güç ödül" olarak tanımlanıyordu (Lindsey, 2003:8). ABD'nin önde gelen düşünce ekolü tarafından yapılan bu açık sözlü değerlendirme, Körfezde öngörülen önemli değişimlerin ve ABD sermayesine açılacak kazançlı fırsat kapılarının bir göstergesiydi.

MEFTA girişiminin duyurulmasından hemen sonra, bilhassa tüm stratejinin asıl merkezi olarak KİK üzerinde odaklanan, ABD dış ticaret temsilcileri, Ortadoğu'daki ülkelerle arka arkaya hızlı bir şekilde Serbest Ticaret Bölgesi müzakereleri başlattı. KİK, diğer bölgelerle bağlantıların yaygınlaştırılması için kullanılabilecek bir geçiş bölgesiydi. Bu elbette Serbest Ticaret Bölgelerini, bazı güçlü ülkelerin komşu ülkeleri "yedeğine alması", anlaşmaları ise diğer alt bölgesel anlaşmalara doğru genişlemesi mantığına göre tasarlayan ABD hükümet yetkilileri tarafından açıkça kabul edilen bir niyetti[120]. ABD

[120] Örneğin Zoellick tarafından 2003 yılındaki Dünya Ekonomik Forumunun ardından, Ürdün'deki bir basın konferansında yapılan yorumlara bakınız: "[FTA'ları] birleştirmeye başlayabiliriz, örneğin, Körfez'deki ülkelerin belki Bahreyn Serbest Ticaret Anlaşmasına katılmalarına, kendi malları ve tarımları için temel kuralları takip ederek özel düzenlemeler yapmalarına dair olasılıkları dört gözle bekliyoruz ve bunun bölgesel entegrasyonun teşvikine bir faydası olacaktır. Bu sayede ürünlerini değerlendirmek için sadece Bahreyn'e gelmek zorunda kalmayacaklar aynı zamanda Katar ya da Umman ya da BAE'den ya da bunların bir birkaçından birden gelebileceklerdir. Dolayısıyla Körfez'de olsun, Mağrip'te yahut Arap dünyasının bir başka yerinde olsun süreç içinde bölgesel entegrasyonu cesaretlendirebiliriz. Başkanın söylediği gibi nihai amaç

14 Eylül 2004 tarihinde Bahreyn ile bir Serbest Ticaret Anlaşması imzaladı ve anlaşmanın onaylamasıyla uygulama için Ocak 2006'da Kongre'de bazı yasalar çıkartıldı. Müzakereler 2000'li yılların sonunda tökezlemekle birlikte, ABD 2005 yılında Ortadoğu'daki en büyük ihracat pazarı olan BAE ile müzakereleri başlattı. Aynı yıl içinde, Kuveyt ve Katar, ABD'yle bir Serbest Ticaret Anlaşması yapmakla ilgilendiklerini belirttiler (Katzman, 2006:28). Bütün bu müzakereler ABD ve Mısır, İsrail, Ürdün ve Fas arasındaki diğer bölgesel anlaşmalarla tamamlanmış oldu. Eşzamanlı olarak diğer ülkeler ve bloklar da, örneğin Çin 2004 yılında, Japonya 2005 yılında, Singapur 2006 yılında, Avusturalya ve Yeni Zelanda 2007 yılında KİK ile Serbest Ticaret Anlaşması müzakerelerine başladı. Avrupa Birliği ile KİK arasında 1990 yılında başlayan karşılıklı Serbest Ticaret Anlaşması imzalama müzakerelerinin yolunu açan bir Ekonomik İşbirliği Anlaşması daha evvelden 1988 yılında zaten imzalanmıştı ancak görüşmeler sonraki yirmi yılda yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle hedefe ulaşmayacaktı[121].

Bahreyn ve Umman'la başarılı anlaşmalar yapılmakla birlikte, genel olarak Serbest Ticaret Anlaşması müzakereleri yavaş ilerlemekteydi çünkü Körfez ülkeleri, büyük ekonomi sektörlerinin uluslararası sermayeye açılmasının olası olumsuz etkilerinden korkuyordu. MEFTA ve diğer iki taraflı ABD Serbest Ticaret Anlaşmaları Körfez bölgesinin doğu yönündeki ticari yönelimi durdurma konusunda başarılı olamadılar. KİK ve Asya arasındaki ticaret 1995 ve 2005 yılları arasında dört kat arttı ve 2007 yılı itibariyle KİK'in toplam ticaret miktarı olan 758 milyar doların yarısından fazlası Asya ile yaşanıyordu. Bu rekabetler, Körfez bölgesinin uluslararasılaşmanın en son aşaması için taşıdığı öneme dair işaretleri ve bölgenin ithalat pazarlarına egemen olmak yönündeki rekabetçi mücadelelere eşlik eden zorlu durumu onaylıyordu.

Sonuç: Khaleeji Sermayesi'nin Temelleri

Savaş sonrası kapitalizmin uzun süre devam eden temaları olan uluslararasılaşma ve malileşmenin temel eğilimleri, 1990'lar ve 2000'lerin bu döneminde tam bir gelişme yaşadı. Tarihte ilk kez tamamen açık bir şekilde dile getirilen bir küresel kapitalizm ortaya çıkmıştı. ABD'nin ekonomik ve siyasal gücü

bunları Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi içine çekmek olacaktır. Elbette sözü geçen durumun gerçekleşmesi, bu reformları üstlenecek olan ülkelerin istekliliklerine bağlı olacaktır" (Zoellick, 2003b).

[121] Eğer müzakereler başarılı olursa, AB - Körfez İşbirliği Konseyi FTA'sı, iki bölgesel blok arasında ilk daimi FTA'yı temsil ediyor olacak.

bu yeni düzenin baskın özelliği olarak varlığını sürdürüyordu ancak bu güç bilhassa 21. yüzyılın ilk on yılının sonunda gittikçe artan oranda Doğu'dan gelen potansiyel rakiplerle karşılaştı. Körfez bölgesi, küresel ekonominin bu yeni aşamasının, yani uluslararasılaşmanın genişlemesini kuşatmış enerji ve hammaddeleri temin eden meta ihracatlarını, dünya pazarı eşitsizliğinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan küresel açıkları dengeleyen finansal akışları sağlamlaştırdığı çevredeki destek noktasıydı. Bu bölgeye dönük siyasal düzeyde egemenlik kurmak, mevcut dünya sisteminin hatlarını biçimlendirme ve etkileme becerisinin asıl belirleyici faktörü haline geldi.

Khaleeji Sermayesi'nin ortaya çıkmasını destekleyen sınıf oluşum süreci, bu küresel ekonomi politiğin gelişimi içerisinde ve onun vasıtasıyla somutlaşıyordu. Khaleeji sermayesi, daha geniş küresel ekonomiyi şekillendiren eğilimlerin özel, benzersiz ve somut bir ifadesiydi. Körfez bölgesi, dünya pazarının en önemli enerji ve finansal ekseni olarak ortaya çıktığı için, uluslararasılaşmanın en son aşamasının geniş eğilimlerini olanaklı kılmada katalizör rolü oynuyordu. Aynı zamanda, Körfez bölgesi sahip olduğu bir dizi kapitalist sosyal ilişkide yaşanan derin değişimler üzerinden bu eğilimleri kendi içerisinde ifade ediyordu. KİK ekonomisinde, üretken, finansal ve meta dolaşımları boyunca oluşan büyük holdingleri kapsayan niteliksel bir dönüşüm ortaya çıkıyordu. Uluslararasılaşmanın daha önceki aşamasında oluşan kapitalist sınıf açısından sermaye birikimi, aynı zamanda sermaye birikiminin küresel hedeflerine sıkıca bağlı olmakla birlikte, ulusal perspektiften ziyade giderek daha genel bir pan-KİK ölçeğinde kavranıyordu.

Bölüm 5.

Khaleeji Sermayesi'nin Oluşumu

Ortadoğu'da yeni bir kapitalist sınıf gelişiyor. Bu yeni sınıf yani Khaleeji Sermayesi, sermaye dolaşımlarının bütün momentleri aracılığıyla uluslararasılaşma eğilimlerini ifade etmekte ve pan-KİK ölçeğinde faaliyet yürütmektedir. Khaleeji Sermayesi'nin uluslararasılaşması bölgesel ölçekte meydana gelmektedir, yani bölgeselleşme üzerinden bir uluslararasılaşma sürecidir. Bununla beraber bir kez daha vurgularsak, uluslararasılaşma bir "şeyin" (örneğin, para miktarlarının, yatırım akışlarının ya da bir şirket yapısının biçiminin) betimlenmesi olarak anlaşılmamalıdır, aksine sermaye dolaşımlarının bölgesel ölçekte kazandığı ayrıntılı biçimi ifade eder. Khaleeji Sermayesi kavramı, Körfez sermaye gruplarının bundan böyle "Suudi", "Kuveytli" ve benzeri olarak tanımlanmayacağı anlamına gelmez. Aslında bu ulusal kimlikler, uluslararasılaşma ilerlediği için çok daha belirgin hale bile gelebilir. Bilakis Marx'ın defalarca vurgulamış olduğu gibi "sermaye" sosyal bir ilişkidir ve sosyal ilişkilerin doğası KİK alanı içerisindeki sermaye dolaşımlarının etrafında oluştuğu için, uluslararasılaşma kavramı bu sosyal ilişkilerin doğasına değinir. Khaleeji Sermayesi, pan-KİK sermaye fırsatlarının etrafında gelişmekte olan yeni bir dizi sosyal ilişkiyi yansıtır ve bu sosyal ilişkiler, ulusal sermaye birikiminin süregi-

den yapısıyla eş zamanlı olmanın yanı sıra bu yapının üzerine kurulmaktadır. Bu sosyal ilişkiler, pan-KİK alanında gittikçe belirginleşir, düzenli hale gelir ve bu alanın içerisine işler. Netice olarak sermaye birikimi ulusal olarak bağlı bir bakış açısından ziyade, giderek bölgesel ölçekte anlaşılır.

Pan-KİK sermaye birikim yapısının kurumsal destekleyici unsurları, KİK içerisinde 1990'ların sonunda ve 2000'li yılların başında meydana gelen değişikliklere kadar uzanmaktadır. Bahsi geçen dönemde, 3. Bölümde tanımlandığı şekliyle, Körfez holdinglerinin uluslararasılaşmasını kolaylaştıran ve KİK tarafından somutlanan bölgesel entegrasyon projesi, büyük adımlarla ileriye taşınmıştı. Bu süreçteki yasamaya ilişkin dikkate değer bir dönüm noktası, 2001 KİK Muscat Zirvesi'nde imzalanan Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi Ekonomik Sözleşmesiydi (EASCC)[122]. Bu anlaşmanın KİK sermayesine doğru yönelimi, bariz biçimde "piyasa mekanizmalarının artırılması ve özel sektörün teşvik edilmesinin" sözleşmenin asıl amacı olarak düzenlendiği önsözde açık açık ifade edilmişti. Aynı zamanda EASCC, "Ortak bir Pazar hedefine ulaşacak... ekonomik entegrasyonun ileri aşamalarına dair" edinimleri ve "Üye Devletler arasındaki Ekonomik ve Parasal Birliği, son küresel ekonomik gelişmelere kesin ve apaçık bir yanıt" mantığıyla birleştirdi. Derinleşen entegrasyona, KİK ülkelerinin "uluslararası pazarlarda müzakere konumlarını ve rekabet kapasitelerini güçlendirebilmelerine" fırsat sunmak amacıyla, küresel ekonomideki mevcut değişikliklere dönük kısmi bir savunma tepkisi olarak bakılıyordu (SG, 2001).

KİK dahili alan içerisinde sermaye ve malların dolaşımını denetim altına almak için tek tek üye devletlerin gücünü zayıflatarak, EASCC bölgesel ölçeğe doğru daha fazla gücü yerinden eden kurumsal bir yeniden yapılandırmayı başlatmaya yardımcı oldu. Bu kurumsal değişiklikler üye devlet tarafından üretilen her ürün için, KİK genelinde ulusal işlemde bulunulmasını vaat eden (Madde 1) bir gümrük birliğinin kurulmasını kapsıyordu. Ayrıca bahsedilen gümrük birliği 2003 yılında Körfez Arap Devletleri (KİK ülkeleri) için

[122] Önceki bir rapor yani Birleşik Ekonomi Sözleşmesi (UEA) 1981 yılında KİK'in oluşumunda imzalanmıştı. BAE, "ekonomik entegrasyon ve sosyal birleşme yaşayan bir gerçekliği... sağlayacak olan kurumların ve aygıtların" kurulmasında daha geniş bir hedefin parçasıydı (Ramazani, 1988:28). Sermayenin, KİK içindeki sınırlar boyunca (onun çeşitli biçimlerinde) hareketini denetlemek için, üye devletlerin gücünü azaltmayı amaçlıyordu. KİK vatandaşları için hareket, ulusal konumlarına bakılmaksızın, iş ve ikamet özgürlüğü gerektiriyordu ve çeşitli ekonomi sektörlerindeki sermaye yatırımları için ulusal uygulamayı genişletiyordu. 1983 yılında, BAE çerçevesi kapsamında, KİK serbest ticaret bölgesi faaliyete geçti. Ama yine de, temelinde gerçek değişikliklerden daha ziyade sadece BAE'nin etkileyici birer söz şeklinde kalan iddialı hedeflerinin çoğuyla beraber, entegrasyonun hızı 1980'ler ve 1990'ların başında oldukça yavaştı. Sermaye ve malların KİK çapında hareketine dönük önemli kısıtlamalar var olmaya devam etti ve ulusal ekonomi politikası büyük bir ölçüde plansızdı.

Ortak Gümrük Kanunu'nun kabulüyle güncellendi[123]. EASCC'nin 2. maddesi, neticede %5 olarak belirlenen tüm KİK bölgesine uygun ortak bir gümrük tarifesi saptıyordu[124]. Gümrük birliği ve ortak gümrük tarifesi yönetmeliği, bütün malların KİK'e ait sınırlar genelinde, (sağlık ve karantina denetimleri dışında) serbestçe hareket etmesine izin vermeyi amaçlıyordu. 3. Madde KİK vatandaşlarının üye devletler genelinde serbestçe hareket etmelerine ve ayrımcılık yapılmadan tüm mesleklerde çalışmalarına imkân veren ortak bir pazar belirliyordu. Ortak pazar vergi, emeklilik ve sosyal hizmetler konusunda standartlaştırılmış muameleyi gerektirmesinin yanı sıra vatandaşların diğer Körfez ülkelerinde gayrimenkul sahibi olma imkanı veren standartlaştırılmış muameleyi de gerektiriyordu[125]. 4., 5. ve 6. maddeler üye devletlerin sermaye pazarlarına tamamen entegre olmasını, tüm mali yasa ve yönetmeliklere uyum sağlamasını ve KİK'te hisseler ve diğer yatırımlara dair herhangi ayrımcı mülkiyet hükümlerinin kaldırmasını vaat ederek, entegrasyon sürecini mali dolaşıma doğru genişletiyordu. Çoğunluğu ulusal mülkiyet konumundaki bazı stratejik sanayi ve finans şirketlerine dair düzenlemeler tamamen kaldırıldı veya çoğunluk KİK hükümleriyle değiştirildi (Sturm ve Siegfried, 2005:31).

Her ne kadar bu önlemler sermaye dolaşımlarının Körfez bölgesi genelinde eklemlendiği biçimleri dönüştürmeye başlamışsa da, bölgesel birliğe doğru mevcut olan ilerlemenin kesintisiz ve mutlak doğrusal bir süreç olduğu varsayılarak bu durum teleolojik tarzda yorumlanmamalıdır. Bahsi geçen EASCC maddeleri birçok durumda tamamen gerçekleşmemiş hedeflere ilişkin umudu ifade ediyordu. Birçok KİK sözleşmesi, KİK'i "'yukarıdan aşağıya' liberalleşme aracı" olarak değerlendiren entelektüeller ve işadamları tarafından şevkle benimsenirken, Körfez liderleri bazen karar verme güçlerini ulus-üstü ölçekte kurulan bir yapıya devretme noktasında suskun kalıyorlardı (Legrenzi,2008:122). Bahsi geçen anlaşmaların gerçek uygulamaları, farklı devletler içerisinde ve bu devletler arasında dikkate değer gerilimler doğurmaya devam

[123] Bu yasa KİK'te ülke içinde üretilen bütün mallar için menşei şahadetnamesi belgelendirme gereksinimlerini ortadan kaldırıyordu. Daha önce, asgari %40 oranındaki bir yurtiçi katkının kanıtlanmasını gerektiren ayrıntılı bir prosedür mevcuttu ve mallar her bir sınırda ayrı ayrı gümrük kontrolünden geçmek zorundaydı.

[124] Yüksek gümrük vergileri hariç, bu durum tütün ve alkol ürünleri için söz konusuydu. Müşterek dış gümrük tarifesi, bazı devletlerin bölgeye gelen yabancı ithalatların üzerine konan maliyetleri oldukça düşürmeye mecbur bırakılmaları anlamına geliyordu (1991 yılında basit ortalama bir tarife Suudi Arabistan'da %12,6 düzeyindeyken Umman'da %4,8 oranına sahipti).

[125] 3. ve 4. maddelerin maksadı, 2005 yılındaki Yüksek Kurul'un 26. Oturumu'nun kapanış konuşmasında özetlenmişti: "Ekonomik anlaşma, KİK ülkelerinin dış ticaret politikasını birleştirmeyi ve tek bir ekonomik birlik olarak dış dünyayla ticaret yapmayı amaçlıyor. Aynı zamanda vatandaşların, metaların, hizmetlerin ve ulaşım araçlarının hareketini kolaylaştıracak birleşik bir iç ticaret politikasını benimsemeye çağrıda bulunur" (CS26 2005).

etti. Bu durum, devlet oluşumları arasındaki rekabetleri ortadan kaldırmayan aksine farklı sermayeleri uluslararası ölçekte çekişmeye mecbur eden uluslararasılaşmanın bir özelliğiydi.

Bu çelişkiler EASCC'ın ayırt edici ve potansiyel olarak en dönüştürücü etkiye sahip özelliği tarafından yani 2010 yılı itibariyle bir parasal birlik ve tek para birimi kurulmasına dair bir mutabakat üzerinden kanıtlanmıştı[126]. Bu hedefe yönelik olarak bir zaman çizelgesi oluşturuldu: 2002 yılına kadar bütün ulusal para birimleri ABD dolarlarına göre saptanmış olacaktı (2003 yılında tamamlandı)[127]; 2005 yılının sonuna kadar üye devletlerin 2010 yılına kadar ulaşmaya gayret gösterecekleri bir dizi yakınsama ölçütü tespit edilmiş olacaktı[128]. ve Ocak 2010 yılında tek bir para birimi uygulanacaktı. Parasal birliğin en önemli öğesi (ve bazı Körfez ülkelerinin üye olmak için neden direnç gösterdiklerinin sebeplerinden biri) uluslar üstü yani bölgesel ölçekte kurulan bir çerçeve içerisinde siyasal seçimleri zor kullanarak kısıtlamaktı. Uluslar üstü ölçek ulusal ekonomi için belirleyici alan haline geldi. Bu durum, Avrupa Merkez Bankası tarafından KİK hakkındaki bir raporda belirgin olarak bahsedilen bir noktaydı. Rapor "tek para ve kur politikasının, bütün olarak tek parasal alanda ekonomik, parasal ve finansal koşullara göre düzenlenmesi gerektiğine" işaret ediyordu. Bunu başarmak amacıyla, bütün üye devletlerin "örneğin asimetrik bir şok durumunda olduğu gibi, birbirinden farklı ekonomik gelişmelerle başa çıkması için, bir ayarlama aracı olarak para ve kur politikasından mahrum olması" gerekmekteydi (Strum ve Siegfried 2005:45). Sabit ABD doları kuru "para ve kur politikasını" zaten kısıtlarken, temel nokta olduğu gibi kalmaktaydı. Bir başka ifadeyle tek bir para birimi, devletlerin, en önemli bölgelerin ekonomik kararının alınmasıyla ilgili denetimden feragat etmeleri anlamına gelecekti. Bu sebeplerle, parasal birliğe doğru ilerleme 2010 yılında zorluklarla karşılaştı (Bkz. 7. Bölüm).

---

[126] Daha önceki 1983 Anlaşması, para birliğine dair bir olasılığı öne sürmüştü fakat bu bağlamda hiçbir somut adım atılmamıştı. 2000 Aralığında Parasal Kurumlar ve Merkez Bankası Başkanları KİK Komitesi ve üye devletlerin Maliye Bakanları, KİK Yüksek Kurulu tarafından, 2001 Muscat Zirvesi'nde sunacakları tek bir para birimi hakkında çalışma planı ve zaman çizelgesi tasarlamaları için vekil atandılar. EASCC'ın dördüncü maddesi kapsamına dâhil edilmişti.

[127] Kuveyt dinarı haricindeki bir para birimi sepetine göre saptanır. Bu sepetin kamuoyuna kesin bir dökümü yapılmıyordu fakat açıkça ABD doları ağırlıklıydı.

[128] Geçiş kriterleri, 18-19 Aralık 2005 tarihinde Abu Dabi'de üye devletler tarafından ortaya atıldı: petrol fiyatı varil başına 25 dolar ya da yukarı olduğunda, gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) %3 oranındaki bütçe açığı konusunda tavan faiz oranı; GSMH'nin %60 kamu borç konusunda bir tavan fiyatı; enflasyonun KİK ortalaması olarak %2 düzeyinde tutulması; faiz oranlarının üç en düşük oran ortalamasından %2 daha yüksek olmaması; ve 4-6 aylık ithalatı kapsayacak yabancı döviz rezervlerinin korunması (MEED 205, s.28).

KİK'teki sermayenin uluslararasılaşmasının temelinde yatan kurumsal yeniden yapılandırmayı ileri iten bir başka baskı, ikili ve çok taraflı serbest ticaret anlaşmalarının yaygınlaşmasıydı. Bütün KİK ülkeleri Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) katılmış[129] ve daha önceki bölümde ifade edildiği gibi, ABD ve birkaç başka ülkeyle bir takım serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştı. Bu anlaşmalar tek tek devletlerin kendi ekonomilerini, sermaye akışlarına giderek daha çok açmaları için sıkıştıran, cezalandırıcı mekanizmalar işlevi görüyordu[130]. Bu durum, 2005 yılında DTÖ'ne katılan en son KİK ülkesi konumundaki Suudi Arabistan örneğinde daha iyi anlaşılır. Suudi Arabistan'ın DTÖ üyeliğine girişi, 1996 yılında başlayan ve tamamlanması on yılı da aşan bir zaman alan sürüncemeli ve karmaşık bir süreçti. Bu süreç, devlet ve önde gelen iş elitleri içerisinde "reform yanlısı" şahıslara yakından bağlı kurumlara düzenleme getiren, devletin karar verme yapısını yeniden şekillendiren geniş kapsamlı bir dizi kurumsal reforma ve Suudi ekonomisini yabancı yatırıma açan özelleştirmeler çerçevesindeki bir dizi yasanın artırılmasına ve gümrük tarifeleri ve ülkeye sermaye girişi için diğer engellerin azaltılmasına dayanıyordu. Aslında bazı analistler DTÖ üyeliğinin İngiltere'deki ekonomik değişimin arkasındaki ana itici güç olduğunu ileri sürüyordu (Niblock 2007:185-191; Hertog, 2010:223-245)[131].

KİK'in ticaret ve finans rejimindeki bu kurumsal değişiklikler, son bölümde tartışılan petrol fiyatındaki çok büyük artışla örtüşmekteydi. 2002 yılından 2006 yılına kadar, günlük 1 milyon varilden fazla petrol üreten ülkeler için oluşan ekstra likidite miktarı 1,02 trilyon ABD doları tutarındaydı. Tek başına Körfez ele

[129] Ülkeler ve üyelik yılları şöyledir: Bahreyn (1995); Kuveyt (1995); Katar (1996); Birleşik Arap Emirlikleri (1996), Umman (2000) ve Suudi Arabistan (2005).

[130] Arap İş Konseyinin 2006 Aralık ayındaki bir buluşmasında, Dış Ticaret Anlaşmalarının (FTA) bu disipliner yapısı, "bir anlaşmanın iyi olup olmadığını test etmenin en doğru yolu sizin ne yapmanızı gerektirdiğine bakmaktan geçer" şeklinde düşüncelerini belirten John F. Kennedy Siyasal Bilgiler Fakültesinde Ticaret ve Yatırım Profesörü Robert Lawrence tarafından kısa ve öz şekilde başarıyla kavranmıştı (ABC, 2007:7). Bu anlaşmaların aynı zamanda bölgesel entegrasyon sürecindeki çelişkileri şiddetlendirdiğine dikkat edilmelidir. Bahreyn ve Umman'ın ABD ile karşılıklı FTA anlaşmaları, EASCC'nin ikinci maddesinde ana hatlarıyla belirtilen kolektif müzakere pozisyonunu ihlal ediyordu ve diğer KİK ülkelerinden gelen ciddi şikâyetlere neden olmuştu.

[131] Niblock, DTÖ üyeliğinin Suudi devleti içerisindeki gruplar tarafından, karşıt olan diğerlerinin çabalarına rağmen bu reformların ilerlemesine olanak sağlamak için, yararlı bir iddia olarak kullanıldığını ileri sürüyordu. Hertog Suudi devletinin, iktidarın babadan oğula geçtiği yeni yapısına dönük incelemesinde Suudi devletini bu bağlamda hiyerarşik ve dikey olarak bölünmüş bir "topla-ve-dağıt sistemi" (hub-and-spoke system) olarak nitelendiriyordu. Al-Saud ailesi içerisindeki anlaşmaların ve dengelemenin bir sonucu olarak, bakanlıklar parsellere ayrılıyor ve çok güçlü dikey kontrol fakat çok az yatay iletişimle bağımsız "derebeylikler" olarak çalışıyordu. Bu modeller, bazı liberalleşme önlemlerinin, her bir bakanlık tarafından tutulan fiili ret hakkı vasıtasıyla geciktirildiği anlamına geliyordu. Tersine Dubai gibi küçük bir emirlik örneğinde, devletin işleyişi hükümdar ve onun yakın aile üyelerinin bireysel kararlarında daha fazla merkezileşiyordu.

alındığında ekstra likiditenin 510 milyar ABD dolarından fazlası 2002 ve 2006 arasındaki dönemde üretildi (Lubin, 2007:29)[132]. Bu likidite Körfez ülkelerinin cari işlem fazlasındaki hızlı artışa yansıyordu. IMF, bu cari işlem fazlasını GSYİH'nin %22'si olarak değerlendirirken bu oran 2007 yılında dünyanın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında en yüksek orandı. Tablo 5.1 KİK'in 1990'lar ve 2000'lerin ilk yarısı arasında petrol fiyatındaki artış kaynaklı verdiği cari işlem fazlasını göstermektedir. Bu fazlalıkların Körfez dahilindeki sermaye dolaşımları üzerinde yarattığı etki büyüktü. Daha önceki bölümde betimlenen yabancı ülkelerde varlık alımı dalgasına ek olarak, büyük altyapı ve sanayi planlarına para döken KİK ülkeleri, ülke içinde birikmiş bu fonları kullanıyordu.

2008 yılına kadar, KİK'in ortalama kişi başına GSYİH'si 28.000 dolara erişti. Bu miktar KİK harici Arap devletlerinin en varlıklısı Libya'da kişi başına GSYİH rakamı olan 10.519 ABD dolarının neredeyse üç katıydı[133]. Tablo 5.1, 2000 sonrası dönemde KİK ülkelerinde, GSYİH'deki ana değişimleri ve farklı ekonomik sektörlerin göreceli ağırlığını özetler. Tablo bütün devletlerin bu dönem boyunca GSYİH'de sürdürülebilir ve hızlı büyüme sergilediğini onaylar. 2003 yılından 2007 yılına kadar GSYİH'nin Yıllık Bileşik Büyüme Oranı (CAGR), Suudi Arabistan'da görülen %15,47 ile Katar'daki %31,84 arasında değişiyordu. Bütün KİK çapında yıllık GSYİH beş yıllık dönem boyunca, dünyanın en yüksek oranlarından biri olan %19,3'e ulaştı. Kuveyt ve Katar'da GSYİH'nin yarısından fazlasını, Suudi Arabistan ve Umman'da sadece bir buçuğunun altında bir ortalamayı bulan ve BAE'nde yaklaşık üçte birini oluşturan petrol ve doğalgaz GSYİH'nin ana ekonomik bileşeni olmaya devam etti[134]. Sadece Bahreyn, 2003-2007 arasındaki dönem boyunca GSYİH'nin bir bileşeni olarak petrol ve doğalgazda tutarlı bir düşüş eğilimi gördü. Suudi Arabistan ve BAE, 2003-2007 dönemi boyunca bölgesel GSYİH'nin yaklaşık %70 ila %80'ini oluşturarak, KİK ekonomisinin en büyük parçalarını oluşturuyordu.

---

[132] "Ekstra likidite", bu devletlerin petrol fiyatları artışından, önceki döneme ilişkin aldıkları petro-dolarların miktarını ifade ediyordu. Likiditenin artış oranı ayrıca bu dönemde hızlanıyordu. IMF'ye göre, 2006 yılında Körfez bölgesinin cari hesap fazlası, 2001 ve 2005 arasındaki dönem boyunca kümülatif fazlasının neredeyse yarısını oluşturuyordu (Lubin, 2007:8).

[133] Bu ortalama KİK devletleri arasında önemli farklılıkları belirsizleştiriyordu. 2008 yılında kişi başı GSYİH, Suudi Arabistan'daki 18.903 dolardan Körfez'in küçük ülkesi Katar'daki 70.000 doların üzerindeki bir rakam arasında dağılım gösteriyordu. Ayrıca bu rakamlara, düşük ücretli göçmen işçilerin sayısının çokluğu sebebiyle gözle görülür bir refah farklılaşması penceresinden bakmak gerekir. Bu sebeplerden ötürü kişi başına GSYİH ortalaması, KİK devletlerindeki birikimin gerçek yapısının zayıf bir temsiliydi.

[134] Burada KİK'teki verilerin şeffaflığına ilişkin bir uyarıya dikkat edilmelidir. Örneğin 2002 yılına ait IMF raporu, Suudi hükümetinin, petrol gelirlerinin %20'sini bütçe dahilinde açığa vurmadığını hesaplamıştı.

Tablo 5.1 KİK'te Cari işlem fazlaları ve GSYİH'nin büyümesi

Cari İşlem Fazlaları					
Ülke	*Cari işlem fazlası (milyar ABD doları) 1992-2001*	*Cari işlem fazlası (milyar ABD doları) 2002-2006*	*1992-2001 ve 2002-2006 Dönemleri arasındaki fark (milyar ABD doları)*	*1999 cari işlem fazlası (GSYİH yüzdesi)*	*2007 cari işlem fazlası (GSYİH yüzdesi)*
Bahreyn	-0,7	5,5	6,2	-0,3	17,2
Kuveyt	55,5	112,1	56,5	16,8	37,8
Umman	-2,2	14,5	16,7	-2,9	4,1
Katar	-4,9	46,2	51,1	12,5	33,8
Suudi Arabistan	-38,9	302,6	341,5	0,3	22,2
BAE	39,1	77,1	38,1	1,6	22,6
GSYİH/Petrol ve doğalgaz büyüme oranları					
	2003	***2004***	***2005***	***2006***	***2007 (CAGR 2003-2007)***
Bahreyn					
Nominal GSYİH (ABD doları)	9,4	11,21	13,42	15,81	18,4 (18,28)
Nominal GSYİH büyümesi	15,3	19,8	17,8	16,4	15
Ham petrol ve doğalgaz (ABD doları)	2,09	2,07	2,09	2,29	2,50
GSYİH içerisinde yüzde olarak Ham petrol ve doğalgaz	22,2	18,5	15,6	14,5	13,6

(devam ediyor)

Tablo 5.1 (devamı)

	2003	*2004*	*2005*	*2006*	*2007 (CAGR 2003-2007)*
Kuveyt					
Nominal GSYİH (ABD doları)	53	65,2	87,8	109,7	118,5 (22,28)
Nominal GSYİH büyümesi	23	22,9	22,9	34,7	8
Ham petrol ve doğalgaz (ABD doları)	21,73	29,1	29,1	45,5	64,6 (31,30)
GSYİH içerisinde yüzde olarak Ham petrol ve doğalgaz	41	44,6	44,6	51,8	54,5
BAE					
Nominal GSYİH (ABD doları)	87,7	105,3	139,8	170,2	199 (22,7)
Nominal GSYİH büyümesi	17,9	20,1	33	22	16,8
Ham petrol ve doğalgaz (ABD doları)	25,08	33,59	50,47	61,10	71,44 (29,91)
GSYİH içerisinde yüzde olarak Ham petrol ve doğalgaz	28,6	31,9	36,1	35,9	35,9
Katar					
Nominal GSYİH (ABD doları)	23,5	31,7	42,5	56,8	71 (31,84)
Nominal GSYİH büyümesi	21,5	34,8	33,8	33,7	25,1
Ham petrol ve doğalgaz (ABD doları)	13,87	17,28	25,33	32,55	40,19 (30,45)
GSYİH içerisinde yüzde olarak Ham petrol ve doğalgaz	59	54,5	59,6	57,3	56,6
Suudi Arabistan Krallığı (KSA)					
Nominal GSYİH (ABD doları)	214,6	250,3	315,3	348,7	381,5 (15,47)
Nominal GSYİH büyümesi	13,8	16,7	26	10,6	9,4
Ham petrol ve doğalgaz (ABD doları)	85,63	104,88	143,15	188,65	183,12 (20,93)
GSYİH içerisinde yüzde olarak Ham petrol ve doğalgaz	39,9	41,9	45,4	54,1	48

Tablo 5.1 (devamı)

	2003	*2004*	*2005*	*2006*	*2007 (CAGR 2003-2007)*
Umman					
Nominal GSYİH (ABD doları)	21,5	24,6	30,8	36,8	41,6 (17,94)
Nominal GSYİH büyümesi		14,5	25,3	19,1	13,1
Ham petrol ve doğalgaz (ABD doları)	9,03	10,58	15,22	17,52	18,80 (201,13)
GSYİH içerisinde yüzde olarak Ham petrol ve doğalgaz	42	43	49,4	47,6	45,2
KİK toplam GSYİH	409,7	488,31	629,62	738,01	830
Ham petrol ve doğalgazın KİK GSYİH'si içindeki payı	38,42	40,44	44,75	49,21	45,86
Bahreyn'in KİK GSYİH'si içindeki payı	2,29	2,30	2,13	2,14	2,22
Kuveyt'in KİK GSYİH'si içindeki payı	12,94	13,35	13,94	14,86	14,28
BAE'nin KİK GSYİH'si içindeki payı	21,94	21,56	22,20	23,06	23,98
Katar'ın KİK GSYİH'si içindeki payı	5,74	6,49	6,75	7,70	8,55
Suudi Arabistan Krallığı'nın (KSA) KİK GSYİH'si içindeki payı	52,38	51,26	50,08	47,25	45,97
Umman'ın KİK GSYİH'si içindeki payı	5,25	5,04	4,89	4,99	5,01

Kaynak: Buradaki GSYİH rakamları Merkez Bankası raporları kullanılarak hesaplanmıştır. Cari işlem fazlaları Lubin'den alınmıştır, 2007:3; IMF, 2007:236.

KİK düzeyindeki ve bütün KİK ülkelerinin içerisindeki kurumsal ve ekonomi politikalarına dair değişikliklerle bağlantısı kurulduğunda, bu fazlaları KİK bölgesi genelinde önde gelen Körfez holdinglerinin, hızlı uluslararasılaşmalarını geliştirmelerine yardım ediyordu. Körfez sermaye gruplarının büyüyen boyutu ve etkisinin yanı sıra derinleşen uluslararasılaşmayı açığa vuran sermaye birikim modelleri, sermaye dolaşımının üç momentinin her birinde yön değişimine neden olmuştu. Üç dolaşımın daha yakından bir incelemesi bu modelleri doğrulayacaktır.

Üretken Dolaşım

1999 yılından bugüne devlet gelirlerindeki artış sayesinde bütün KİK ülkeleri, büyük hedefler içeren kalkınma planlarını benimsediler. Bu planlar, (enerji, petrokimya ve metalurji sektörlerine odaklanan) sanayi kalkınmasının yanı sıra yeni şehirler, havaalanları, üniversiteler, karayolu ve demiryolu tesisleri elektrik ve su şebekeleri, köprü ve binalar gibi geniş ölçekli bir dizi altyapı projesini kapsıyordu. Bu sektörlerdeki büyüme karşılıklı güçlendirilmiş bir etkiye sahipti. Örneğin sanayi gelişimi ilerledikçe, enerji talebinde artışa neden oluyordu[135]. Yeni şehirlerin gelişimi yeni nüfus merkezleri ve işyerlerini birbirine bağlamak için yeni demiryolu ve karayollarının inşasını gerektiriyordu. 3. Bölümde tanımlanan KİK holdingleri bu kalkınma projeleriyle yakından bağlantılıydı.

2006 yılında, Ortadoğu projelerinin değeri, bu hızlı kalkınma ölçeğini onaylayacak şekilde 1 trilyon ABD dolarına ulaştı. Bu değer Ortadoğu'yu dünyanın en büyük finans piyasası yaptı ve böylece küresel proje finansmanın üçte birini kendisine çekti (Scott, 2007::9). 2007 Temmuz ayında, devam etmekte olan yahut açıklanmış olan projelerin toplam büyüklüğü %50 oranındaki yeni bir artışla 1,5 trilyon ABD dolarına kadar yükseldi ve bölgenin genişleyen proje piyasasının önemi, ABD müteahhitlik devi Halliburton'ın bölgedeki şansını artırmak amacıyla CEO'sunu ABD'den BAE'ye taşıma kararı aldığı yıl olan bu yılda grafiksel olarak simgelenmiş oldu (Standard ve Chartered, 2007:2). 2008 Kasım ayı itibariyle toplam değerin neredeyse %70'sini oluşturan Suudi Arabistan ve BAE sayesinde, projelerin değeri 1,9 trilyon ABD dolarına ulaştı. Bu rakam KİK'in 2008 GSYİH'nin %170'ine eşdeğerdi (IIF, 2008:1).

[135] 2008 yılı itibariyle KİK kişi başı enerji tüketimi açısından dünyanın en yüksek yerleri arasındaydı ve 2015 yılına kadar elektrik talebinin, yıllık 7 milyar doları ve şu anda kurulu kapasitenin %80'ine eşdeğer bir kapasite artışını gerektireceği hesap edilmişti (Hertog ve Luciani, 2009:8).

Olağanüstü boyuta ulaşan bu gelişmenin bir göstergesi de, şirketler, hükümetler ve hane halkları tarafından yurtiçi ekonomi dahilinde yapılan sabit sermaye varlıklarına dönük yeni yatırımın net bir ölçüsü konumundaki Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumunun (GFCF) yıllık değişim oranını gösteren Tablo 5.2'de mevcuttur. 2002 yılından 2007 yılına kadar en hızlı gelişimi gösteren Katar ve Bahreyn sayesinde, KİK ülkelerinin çoğu GFCF'de her yıl çift haneli büyüme sergilediler. Her ne kadar GFCF'yi sabit sermaye değerinin tam bir ölçümü olarak yorumlamak doğru değilse de, bu rakam KİK ekonomilerinin 2000 sonrası dönem boyunca kendi üretim fazlalıklarını büyük oranda kalkınma planına yatırdıklarını gösteren ve dikkat edilmesi gereken bir miktardır.

Tablo 5.2 Yıllık Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumunun Değişim Oranı, 2002-2007 (%)

	Bahreyn	*Kuveyt*	*Katar*	*Suudi Arabistan*	*BAE*
2002	51,1	26,8	37,1	1,6	3,7
2003	22,0	28,1	26,6	15,6	17,1
2004	40,0	10,6	34,4	5,6	11,1
2005	13,6	31,53	49,1	25,1	15,4
2006	26,6	36,1	36,3	19,1	29,0
2007	yok	29,7	10,4	25,4	22,7
2002-2007 ortalaması	30,66	27	32	15,4	16,5

Kaynak: Bu hesaplamada ulusal istatistikler ve IMF veri tabanı kullanılmıştır. Umman'a dair herhangi bir veri mevcut değildir.

Bu yatırım ölçeği 2000 sonrası dönemde bütün KİK ülkeleri genelindeki inşaat ve imalat faaliyetlerinde görülen büyük boyutlu genişlemede daha açık görülüyordu. 2007 yılı itibariyle bu iki sektör KİK'in petrol harici GSYİH'sinin üçte birinden biraz daha az bir oranı oluştururken, bu oran 2000 yılındaki dörtte bir orana göre artışı işaret ediyordu[136]. 2000 sonrası dönem boyunca bu üretken faaliyetlerde yıllık çift haneli hızlı bir büyüme söz konusuydu. Bu büyüme bilhassa 2003 yılından 2007 yılına kadar her yıl bu sektörlere dönük bölgesel GSYİH'nin yaklaşık %75 ila % 80 oranında ortak katkıda bulunan Suudi Arabistan ve BAE'de görülmekteydi.

İnşaat ve imalat sektörlerindeki büyüme, KİK'in işgücünün analizi tarafından da şaşırtıcı bir şekilde doğrulanmaktaydı. Suudi Arabistan'da bu iki sektör, 2005 yılında bütün özel sektörün neredeyse % 50'sini oluşturuyordu (SABB, 2007:9). Aynı şekilde 2007 yılında Katar'da, toplam istihdamın %46'sı inşa-

[136] Ulusal istatistikler kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

at ve imalat sektörlerinde yer alıyordu ve esas itibariyle bu işçilerin tamamı göçmen işçilerdi (GIH, 2008a:29). BAE için 1995 yılında %30'un üzerinde olan inşaat ve imalattaki istihdam, 2005 yılında toplam işgücünün %37'sini oluşturuyordu (BAE MoE). Bu işçilerin sayısı, BAE'nin demografik profilinde belirgin bir sapmayı ifade ediyordu. 2005 yılı BAE nüfus sayımına göre, göçmen inşaat ve imalat işçilerinin çoğunun ailelerini ülkeye getirebilmeleri için gerekli olan asgari tutarı kazanamamalarının bir sonucu olarak, nüfusun üçte ikisinden fazlası erkekti[137].

KİK ekonomisindeki inşaat ve imalatın ağırlığı bilhassa yerli sermayenin kalkınması için önemliydi. Bu iki faaliyet alanı, üretime dönük doğalgaz ve petrol sektörü haricinde, 2000 sonrası dönem boyunca kapitalist sınıf oluşumunun üretken dolaşım dâhilinde ilerlediği en önemli momentlerdi. Büyük holdinglerin gelişimini kuvvetlendiren ve sermayenin bu holdinglerde merkezileştirilmesini ve yoğunlaşmasını teşvik eden söz konusu iki faaliyet, sermaye birikimi için kazançlı ve sayısız birçok olanak sunuyordu. Üstelik bu faaliyetlerin yakından bir incelemesinin göstereceği gibi, sınıf gelişiminin modelleri, bölgesel entegrasyonun derinleşmesine eşlik eden KİK-üye-devlet sınırları genelinde iç içe geçme yönünde büyüyen bir eğilim sergiliyordu.

İnşaat ve Müteahhitlik Faaliyetleri

Tablo 5.1'de de gösterildiği gibi, 2003 yılından 2007 yılına kadar Suudi Arabistan ve BAE bu dönem boyunca, toplam KİK inşaat sektörünün GSYİH'sinin yıllık olarak, (anılan sıraya göre) yaklaşık %50 ve % 30'unu oluşturduğu KİK inşaat ve müteahhitlik faaliyetlerinin bölgesel olarak önde gelen merkeziydiler. Bu devletlerin her ikisinde inşaat sektörünün değeri, 2003-2007 arası dönem boyunca yıllık %20'den fazla arttı[138]. Bu inşaat faaliyetlerinin çoğu gayrimenkul sektörü içerisindeydi ancak diğer "mega proje" anlaşmaları ayrıca önemliydi. 2006 yılında KİK projelerinin bir sanayi dökümü gayrimenkul sektörüne dönük inşaat faaliyetlerinin 525 milyar dolar değerinde olduğunu gösteriyordu. İkinci en büyük payı ($328 milyar) petrol, gaz ve petrokimya projeleri alırken bunu elektrik, su (70 milyar dolar) ve diğer sektör faaliyetleri (144 milyar dolar) takip ediyordu (MEED, 2006a).

---

137 Tersine BAE uyruklular arasındaki cinsiyet profili, hemen hemen %50,7 erkek ve %49,3 kadın oranıyla dengelenmektedir.

138 2003 ve 2007 arasındaki dönemde inşaat sektörünün Yıllık Bileşik Büyüme Oranı (CAGR) şöyledir: Bahreyn (%32,15), Kuveyt (%13,80), BAE (%22,35), Katar (%33,04), Suudi Arabistan Krallığı (%20,51) ve Umman (%29,52). Ulusal istatistikler kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

İnşaat faaliyetlerinin genişlemesine olanak veren kurumsal faktörlerden biri, KİK ülkelerinin tümünde 1990'ların sonu ve 2000'li yılların başında yapılan mülk edinmeyi serbestleştirme politikasıydı. Örneğin Suudi Arabistan'da 2000 yılında çıkarılan Yatırım ve Gayrimenkul Kanunu, Suudi olmayan sakinlerin İçişleri Bakanlığının izniyle, kendi özel konutlarının mülkiyetini edinmelerine izin veriyordu. Aynı zamanda yabancı yatırımcıların işletme tesislerinin mülklerine ve çalışanları için gerekli konaklama birimlerine sahip olmalarına olanak sağlıyordu[139]. 2000 sonrası dönem boyunca BAE'de, mülkiyet yasaları her bir emirlikte serbest bırakıldı. Bu süreçteki önemli adımlardan biri, BAE tarafından13 Mart 2006 yılında tebliğ edilen, BAE ve KİK uyruklularına arazi ve mülkiyet sahipliğini serbest kılmayı yasallaştıran Tescil Yasasıydı (7 nolu kanun) (ve ayrıca belirlenmiş alanlar dahilinde KİK harici uyruklu yabancı yöneticilere de benzer haklar veriliyordu). Aynı zamanda Katar hükümeti de Haziran 2004 yılında bir kararname çıkardı. Bu kararname Katar vatandaşı olmayanlara ülkedeki en büyük yatırım planları olan seçilmiş birkaç projenin mülkiyetine yönelik olarak 99 yıla kadar uzatılabilir kira sözleşmelerini ellerinde tutmalarına izin veriyordu (Pearl Island, West Bay Lagoon ve Al Khor Resort). 2006 yılında bu plan seçilmiş diğer 18 bölgeye genişletildi ve ayrıca KİK uyruklular için mülkiyete serbestçe sahip olmaları ve ticaretini yapmaları için pazar açtı. Benzer bir şekilde Bahreyn, Umman ve Kuveyt'te gayrimenkul piyasası seçilmiş proje ve alanlarda, birkaç sınırlanmış yabancı mülkiyetine izin vermesi için açıldı.

2000 sonrası dönemde KİK'in inşaat faaliyetlerinin çoğu BAE'ne (bilhassa Dubai emirliğine) odaklandı. 2007 yılının sonunda BAE'de sürmekte olan inşaat projelerine 121 milyar ABD doları yatırılmışken bu ülke 468 milyar ABD doları değerinde de planlanmış inşaat projelerine sahipti. Aynı durum ikinci sıradaki Suudi Arabistan için sürmekte olan projelere ayrılan para 21 milyar ve planlanan projelere ayrılacak para da 150 milyar ABD doları şeklindeydi (Forcman 2008). Sanayileşmenin daha erken dönemlerinde kurulmuş bu şirketleri kullanan büyük Körfez holdingleri, inşaat işinden ilk faydalanan konumunda olmak için bu sektörlerdeki faaliyetlerini hızlıca büyüttüler. Tablo 5.3'te 2008 yılı başında Middle East Economy Digest dergisi tarafından yapılan bir araştırmaya göre, en büyük 50 proje alıcısının bulunduğu bir listeden seçilen KİK-tabanlı en büyük 15 inşaat ve müteahhitlik şirketi

[139] Yasa "Suudi Vatandaşı Olmayanların Gayrimenkul Bünyesinde Mülk Edinme ve Yatırımda Bulunabilme Düzenlemesi" olarak adlandırıldı. 17/14/1421H tarihli Kraliyet Kararnamesi No M/15 bünyesinde çıkarılmıştı.

gösterilmektedir[140]. Bu 15 şirketin 11'inin Suudi ve BAE kökenli şirketler olması, bu ülkelerdeki proje piyasasının boyutunun ve bu piyasanın önde gelen sermaye grupları için sermaye birikimi açısından oynadığı rolün öneminin çarpıcı bir göstergesidir (Bkz. Ek A). Genel sıralamada (yani yabancı şirketleri içeren) ilk on şirketin altısı, ilk üç sırayı da alan Suudi ya da BAE kökenli şirketlerdi[141]. Sermaye birikimi yoğun biçimde çok büyük şirketlerin ellerinde toplanmıştı ve Tablo 5.3'te listelenen proje değerinin %66'sını en büyük beş şirket sahiplenmişti.

İnşaat sektörünün daha erken evrelerinde olduğu gibi, işler genellikle hiyerarşik bir yapıda örgütlenmiş alt taşeronluk sistemiyle yürütülüyordu. Çoğunlukla bütün projenin sahibi Körfez holdingleri ya da devlet destekli bir firma tarafından denetlenen bir kalkınma şirketiydi. Başta kompleks projeler olmak üzere bazı durumlarda mimari tasarım ve mühendislik işi yabancı bir şirkete yaptırılıyordu. Mal sahibi projeyi inşa etmek için (genel olarak tablo 5.3'teki listeden) en büyük diğer şirketle sözleşme yapacaktı. Sırasıyla, bu şirket, işi tamamlamak amacıyla işçilik ve diğer spesifik işleri (örneğin temel çakma) alt taşeronlara havale edecekti. Küçük ölçekli binlerce inşaat şirketi bulunmakla birlikte, çok büyük gayrimenkul projelerindeki inşaat faaliyetlerine tablo 5.3'te listelenen büyük şirketler hâkim olacaklardı.

Bu şirketlere dönük yapılan daha yakın bir analiz, onların artan pan-KİK yönelimlerini göstermektedir. 2007 yılında Katar'da en büyük on müteahhitlik firmasından dördü, BAE ve Kuveytli şirketlerdi (Redfern 2008a). Aynı yıl içinde Bahreyn'deki en büyük müteahhitlik firması bir BAE şirketiydi (Redfern 2008b). Aynı zamanda Tablo 5.4'e bakıldığında, diğer KİK ülkelerindeki inşaat piyasalarına açılma konusunda bilhassa en büyük şirketlerin ilgi artış eğilimi açıkça görülür. Bu durum, 2000'li yılların ortalarında çoğu bağlı ortaklık tarafından başlatılan yeni bir olguydu. Sonradan BAE'deki en büyük projelerin çoğunu kazanan bu bağlı ortaklıklar için (mesela Abu Dabi Grand Prix pisti için altyapı çalışmasını Bahreynli Cebarco'nun yürütmesi gibi) ülke, hedef bir mekân haline geldi ancak uluslararasılaşma diğer KİK piyasalarında da netti.

[140] Araştırma 2006 ve 2007 yıllarında kazanılan ihalelerin değerine dayanmaktaydı. Bina ve kamu sektörleriyle uğraşan müteahhitleri kapsıyordu ve de petrol ve doğalgaz, petrokimyasallar, elektrik, su ve doğalgaz hizmetleri ve sanayi sektörlerine odaklanan şirketleri içermiyordu (bu sektörlerdeki yabancı şirketler egemenliğ ileriki sayfalarda tartışılacaktır).

[141] En büyük 50 şirket listesindeki şirketlerden 28'i KİK'ten geliyordu.

Tablo 5.3 KİK Bölgesindeki En Büyük 15 İnşaat Şirketi, 2007

MEED tarafından yapılan en büyük 50 şirket sıralaması	*Şirket adı*	*Menşe ülke*	*Diğer bağlı ortaklıklar*	*2007 (milyon ABD doları cinsinden) KİK projelerin değeri*
1	Suudi Oger	Suudi Arabistan	Sırasıyla 2003 ve 2005 yılında kurulan Oger Abu Dabi ve Oger Dubai	5.340
2	Suudi Bin Ladin Grubu	Suudi Arabistan	Ülkedeki birçok büyük projeden sorumlu BAE merkezli bir alt kuruluşa sahip	4.500
3	Al-Jabar Grubu	BAE	2002 yılında yeni kurulan Katarlı bir alt kuruluş	3.450
5	Al-Habtoor Leightoon Grubu	BAE/Avustralya	2009 yılında Suudi Arabistan'daki ortak bir girişim	3.030
6	Arabtec İnşaat	BAE	2006 yılında Katar'da alt kuruluş ve Bin Ladin Grubuyla (Arabtec Suudi Arabistan) 2009 yılında ortak bir girişim	2.730
10	Al-Hamad İnşaat	BAE	Bahreyn ve Umman'daki bağlı kuruluş Ülkedeki en yüksek binayı kapsayan, Bahreyn Finans Merkezi sözleşmesini 2004 yılında kazandı.	1.500
12	Al-Arab İnşaat	Suudi Arabistan	Dubai ve Katar'da alt kuruluşlar	1.359
16	General Al-Shafar	BAE	BAE yoğunluklu	1.100
17	Mushrif Ticaret	Kuveyt	BAE ve Katar'daki bağlı ortaklıklar. 2007 yılında Mushrif çalışanlarının %50'si BAE uyrukluydu. 2007 yılında şirket cirosunun %45'i Kuveyt dışından elde edilmişti (Sell 2008, s.51)	1.045
20	ETA Acon	BAE	BAE yoğunluklu	953
21	Cebarco	Bahreyn	Bir BAE alt kuruluşuna sahip ve ağırlıkla Abu Dabi Grand Prix pistinin inşaat çalışmasında yer almaktaydı.	895
24	Dutco Balfour Beatty	BAE/İngiltere	BAE yoğunluklu	808
25	Birleşik Grup	Kuveyt	Katar (2005), Umman'da (2008) bağlı Kuruluşlar ve BAE ve Suudi Arabistan'da başlatılması planlanıyor	775
27	Midmac	Katar	Katar yoğunluklu	730
28	Dubai İnşaat Şirketi	BAE	BAE yoğunluklu	681

Kaynak: Yıllık Şirket Raporları; MEED 2006b.

Tablo 5.4 2009 Yılının Sonu, KİK Genelinde 87 En Büyük Yapı İnşaat Projesinin Analizi

	BAE	*Suudi Arabistan*	*Katar*	*Kuveyt*	*Bahreyn*	*Umman*	*Toplam*
Proje sayısı	38	18	17	5	6	3	87
Pan-KİK gruplarını kapsayan Proje sayısı	13	7	9	3	6	2	40
Toplam projeler içerisinde pan-KİK projelerinin yüzdesi	%34	%39	%53	%60	%100	66%	46%
Toplam proje değeri içerisinde pan-KİK projelerinin yüzdesi	%53	%87	%67	%56	%100	92%	75%

Kaynak: Bu analiz proje müteahhitlik verileri temelinde yapılmıştır. Projeler, minimum 150 milyon ABD doları değerindeki kule, bina ve konut alanı inşaat sözleşmelerini içerir. Sürmekte olan veya mülkiyetin ya da sözleşme bilgisinin bulunduğu projeler sadece gösterilir (yani ihale kapsamındaki projelerin sahibi doğrudan bir yabancı, KİK kişisi değilse dahil edilmez). "Pan-KİK grup katılımı" mülkiyet ve kalkınmada en büyük pay, önde gelen müteahhitlik firmasının konumu ya da projedeki önde gelen inşaat şirketinin rolü şeklinde tanımlanır. Proje bilgileri Construction Week dergisinin veri tabanından alınmıştır.

KİK inşaat sektörünün gittikçe artan bu pan-KİK özelliği, 2009 yılı sonunda KİK genelinde meydana gelen en büyük inşaat projelerinin 87'sinin analizini içeren tablo 5.4 tarafından da doğrulanmaktadır[142]. Bu veriler, mülkiyet ve sözleşme durumu hakkındaki bilginin bulunduğu (genellikle büyük yabancı şirketlerin egemen olduğu altyapı, petrokimya ya da doğalgaz ve petrol projelerine değil de) binalar, kuleler ve konut alanlarının inşasına odaklanır. Projenin asıl yürütüldüğü ülkenin dışından gelen KİK sermaye katılımının boyutunu belirlemek için bu 87 projenin her biri tek tek incelenmiş, her birinin sahiplik yapısı veya ana müteahhitlik işini elinde tutan grup veya projedeki inşaat faaliyetinin rolü irdelenmiştir.

Tablo 5.4, KİK inşaat sektörünün son dönemde geliştiği biçime dair iyi bir göstergedir. Tahmin edilebileceği gibi, projelerin büyük çoğunluğu BAE ve Suudi Arabistan'da bulunmaktadır. En büyük inşaat şirketleri bu iki ülke-

[142] Bu bölümde incelenen dönemin tam anlamıyla dışında olsa da, hemen hemen projelerin hepsinin 2005 ile 2007 arasındaki dönemde başlatılmış olmasından dolayı bu analizin içeriği haklı çıkar.

de yer almaktadır ve bu nedenle komşu Körfez ülkelerindeki şirketlerin bu iki ülkedeki inşaat projelerine katılımları çok düşüktür. Buna rağmen bu iki ülkede pan-KİK şirketlerinin katılım oranı, dikkat çekici şekilde (BAE %34 ve Suudi Arabistan %39) yüksek kalmaya devam etti. Üstelik oluşturdukları proje değeri oranlarının (%53 ve %87) gösterdiği gibi pan-KİK projeleri, en büyük ve en pahalı projelere yönelme eğilimindeydi. Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Umman'da projelerin büyük bir çoğunluğu pan-KİK özelliğine sahipti. Böylesi bir durum, inşaat sektöründeki uluslararasılaşma sürecinin doğal olarak hiyerarşik bir özelliğe sahip olduğunu ve bu uluslarasılaşma sürecinin (çoğunlukla BAE ve Suudi Arabistan'dan gelen) daha büyük KİK sermayesinin daha küçük pazarlara girmesi sayesinde yerini almış bulunduğunu teyit eder.

İmalat sektörü

Artan inşaat faaliyetinin etmenlerinden biri, 2000 sonrası dönemde KİK imalatındaki genişlemeydi. 2003-2007 arasındaki dönem boyunca bütün KİK ülkelerinde imalat, yıllık çift haneli oranlarda büyüdü ve büyüme oranı inşaatın büyüme oranına göre daha yavaş olmakla birlikte, petrol harici GSYİH içerisinde yüksek bir payı temsil ediyordu. 2007 yılına kadar, KİK'in petrol dışı GSYİH'sinin % 20'si (inşaatın %11,56'sının aksine) imalat faaliyetleri sayesinde üretiliyordu[143]. Körfez'in daha önceki gelişim aşamalarında olduğu gibi bu imalatın çoğunu, bölgenin petrol harici ihracatının önemli bir bileşenini oluşturmasına ek olarak, aynı zamanda yapı ve inşaat için hayati girdiler konumundaki alüminyum ve çelik gibi enerji zengini metaların üretimi oluşturuyordu[144]. Bununla beraber, bu dönem boyunca imalattaki en önemli eğilim satışa dönük petro-kimya üretiminde meydana gelen genişlemeydi. 2000'li yıllarda bütün Körfez ülkeleri, rafineri, kimyasal ürün, plastik ve gübre fabrikalarının inşasını finanse etmek için mali artıklardan faydalandı.

Bu imalat sektörlerinden her biri, üçüncü bölümdeki büyümeden en çok istifade edenlerin tartışıldığı büyük sermaye gruplarıyla beraber, yerli kapitalist sınıfın gelişimiyle yakından bağlantılıydı. İmalat sektöründeki bu holdinglerin etkinliklerinin genişlemesi KİK sınırları genelinde göze çarpan düzeydeki uluslararasılaşma tarafından daha da belirgin hale geliyordu. Mülkiyete dayanan karşılıklı münasebet bütün imalat faaliyetlerinde belirgindi ve özel

[143] Yıllık istatistikler kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

[144] Aynı zamanda 2000 ve 2003 arasındaki dönem boyunca, küresel ortalamadan dört kat daha büyük ve Çin'de kayıtlı rakamın neredeyse iki katı olacak şekilde yıllık %13 büyüme iddia eden bir değerlendirmeyle birlikte, çimento sektörü hızlıca büyüdü (HSBC, 2005:3-7). Bununla birlikte, mülkiyet yapıları yukarıda tartışılmış olanlarla çok benzer kaldıklarından, çimento sektörü burada daha fazla tartışılmayacaktır.

yerli sermayenin yanı sıra devlet sermayesini de kapsıyordu. Bu karşılıklı münasebet KİK bölgesinde imalatın artan hacmini ve bunun sonucu olarak sermayenin bölge kapsamında merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını destekliyordu. Bazı durumlarda, bu karşılıklı münasebet ayrıca meta üretiminin genişlemesini beslemesi için ham enerji kaynaklarının temini başta olmak üzere diğer sanayilerin sınırlar arası ağa dahil edilmesini kolaylaştırıyordu. Alüminyum, çelik ve petrokimya sektörlerine dair bir inceleme bahsedilen eğilimleri daha iyi açıklayacaktır.

Alüminyum

1980 yılında küresel alüminyum üretiminde Körfez ülkelerinin payı %1 iken bu oran 2006 yılında %6'ya yükseldi ve 2020 yılına kadar bu oranın %10'a ulaşması bekleniyor (GIH, 200:.9)[145]. Bahreyn'in ALBA'sı ve Dubai'nin Dubal'ı gibi üçüncü bölümde bahsettiğimiz iki temel döküm tesisi, ham alüminyumun bölgesel üretiminde egemen olmaya devam etti. Bununla beraber 2000 sonrası dönemde Katar'ı (Qatalum), Umman'ı (Sohar Alüminyum), BAE (Emal)'i ve Suudi Arabistan'daki iki tesisi kapsayacak şekilde diğer KİK ülkeleri, döküm tesisleri inşa etme konusundaki planlarını duyurdular. Sohar Alüminyum ve Qatalum 2008 ve 2009 yılında, Emal ise 2010 yılında üretime başladı. Bu on yılın sonu itibariyle, Suudi Arabistan'a ait planlar henüz gerçekleşmemişti. Bununla beraber eğer bu planlar gerçekleşmiş olsaydı, Suudi Arabistan KİK'teki en büyük alüminyum üreticisi haline gelecekti.

Çoğunlukla alüminyum sanayisinin üretime dönük bu bileşeni, dikkate çekici seviyedeki yabancı sermaye oranına sahip olmakla birlikte yine de devlet sermayesinin kontrolü altında varlığını sürdürmeye devam etti. Bununla beraber, genel olarak devlet sermayesinin sınır ötesi yatırımları vasıtasıyla bu sektörde belirgin bir düzeyde pan-KİK yatırımı mevcuttu. KİK dahilindeki en büyük, dünyanın ise üçüncü en büyük döküm tesisi olan ALBA, küçük bir Alman sermaye katılımı mevcut olsa da esas olarak Suudi Arabistan ve Bahreyn'in ortak bir girişimiydi (bkz. 3. Bölüm). Soher Alüminyum, Umman Petrol Şirketinin, Abu Dabi Su ve Elektrik Kurumunun ve küresel bir dev olan Alcan'ın ortak bir girişimiydi. Emal ise Dubai ve Abu Dabi emirlikleri arasında ortak bir projeydi.

2000'li yılların sonunda ham alüminyumun üretimine ek olarak, KİK genelinde yaklaşık 20 büyük şirket, alüminyumun tel, kablo, levha ve kalıp ürünler

[145] Elbette sondaki öngörü büyük ölçüde dünya ekonomisinin gelecek yıllardaki büyüme senaryolarına dayanıyordu.

şeklinde işlenmesinin bir başka sürecine dâhil olmuşlardı. İnşaat sektöründeki büyüme bu faaliyetlere dönük talebin büyük kaynağıydı. Örneğin 2007 yılında Ortadoğu'da kullanılan alüminyumun %90'ının, emlak sektöründeki inşaat uygulamalarında tüketildiği hesaplanmıştı (GIH, 2007:23). Satışa dönük büyük alüminyum şirketlerinin dörtte üçünden fazlasını ellerinde tutan Bahreyn, Suudi Arabistan ve BAE, bu imalat faaliyetlerinin asıl coğrafi mekânıydı (GCG, 2008:10). Üretime dönük sektörden farklı olarak, bu şirketler genel olarak özel KİK sermayesi tarafından denetleniyordu ve sanayileşmenin daha önceki aşamalarında kurulan şirketlerin genişlemesiyle ilişkiliydiler. Bu sektörle bağlantısı olan grupların önemli örnekleri arasında şu şirketler bulunuyordu: Suudi Arabistan'da Olayan, Ali Reza, Gosaibi, Aujan ve Aggad Grupları; BAE'nde Al Ghurair, Owais ve Mazrui Grupları; Kuveyt'te Al Shaya ve Kharafi Grupları; Bahreyn'de Zayani Grubu.

Alüminyum piyasası Bahreyn için bilhassa önemliydi çünkü ALBA ve diğer alüminyum imalat şirketleri ülkenin, diğer herhangi bir KİK ülkesinden epeyce fazla olan, GSYİH'sinin yaklaşık %10-12'si oranında katkıda bulunuyordu. Satışa dönük Bahreynli şirketler, ALBA'nın üretiminin %40'dan fazlasını kullanıyorlardı. ALBA'nın kendisi gibi bu şirketler, Körfez ortak mülkiyet yapılarına doğru çok belirgin bir eğilim gösterdiler. Hem Bahreyn ve hem de Körfez'de satışa dönük en büyük alüminyum şirketi olan Körfez Alüminyum Haddeleme Şirketi (Garmco), (Irak hükümetinin elinde tuttuğu küçük bir payla birlikte) bütün KİK ülkelerindeki hükümetler ve finansal kurumların ortak mülkiyeti konumundaydı. Ek A'da listelenen bazı holdinglerin her birinin önemli katılımıyla birlikte, Bahreynli diğer satışa dönük iki büyük şirket Balexco ve Midal Kabloları da, pan-KİK'e aittir[146].

Çelik

KİK çelik sanayisi, bütün KİK ülkeleri genelinde, alüminyum sektörüne göre daha fazla gelişmiş ve yayılmıştı. 2000'lerin ortasından itibaren Körfez bölgesindeki kişi başına düşen çelik tüketiminin dünya ortalamasının iki katını aşmasıyla beraber, inşaat bir kez daha sanayinin en büyük itici motoru haline geldi (GOIC, 20006). BAE 2005 yılında dünyanın en büyük dördüncü çelik ithalatçısıydı ve bu ithalatın çoğunu komşu KİK ülkelerine yeniden ihraç ediyordu (IISI, 2005). Önceden planlanmış çelik kullanım projeleri ortaya çıktığı

[146] Al Shaya Grubu (Kuveyt), Saudi Arabian Economic Development Company, Dubai Islamic Bank, Ohali Grubu (Suudi Arabistan), QInvest (Katar), Oman Pension Fund ve Kuwait Investment Company tarafından kontrol edilen Gulf Finance House şirketine ait Balexco; Ali Reza Grubu (Suudi Arabistan) ve Al Zayani Grubu (Bahreyn) tarafından kontrol edilen Midal Cables.

için bölgedeki çelik endüstrisinin, alüminyumda olduğu gibi, gelecek on yılda büyümesi öngörülmekteydi.

Tablo 5.5, en büyük on beş KİK çelik şirketini ve 2007 yılında her bir ülke tarafından üretilen birincil derecede çelik düzeyini gösterir. Suudi Arabistan KİK'teki toplam çelik üretiminin yaklaşık %45'ine katkısıyla, bölgenin en büyük üreticisiydi. Bahreyn, önde gelen bir çelik şirketi ve paslanmaz çelik fabrikasıyla birlikte üretimde ikinci en büyük ülke konumundaydı. Umman, BAE ve Katar (yaklaşık KİK'in toplamının %7-8 arasındaki oranla) yakın miktarlarda çelik üretiyorlardı. Kuveyt bölgenin en küçük üreticisiydi.

Tablo 5.5 bölgedeki çelik endüstrisinin uluslararasılaşmada sahip olduğu yüksek seviyeyi ve onun KİK özel sermayesiyle denetimini göstermektedir. Bahreyn ve Umman pazarları tamamen pan-KİK mülkiyet yapısına sahip olan şirketler tarafından denetlenmekteydi. Ayrıca BAE ve Suudi Arabistan (ulusal sermayeye ait olan şirketlerin egemenliğinde kalmalarına rağmen) diğer KİK sermayesinden gelen önemli bir yatırıma sahiptiler. Katar ve Kuveyt gibi en küçük iki pazardaki çelik şirketleri, esas itibariyle tamamen ulusal sermayeye aitti fakat her iki ülkeden gelen sermaye, diğer KİK çelik pazarında önemli yatırım seviyelerine ulaşmıştı.

Petrokimyasallar

2000 sonrası dönem boyunca plastik, gübre ve kimyasal ürünler gibi rafine edilmiş petrol ürünlerinin üretimi KİK'teki en önemli imalat sektörü haline geldi. Bunun sebebi, önceki bölümde betimlenen küresel ekonomi değişiklikleriyle ilgiliydi. En önemlisi, petrokimyasallara küresel talep, Çin'in büyüyen ithalat ihtiyacına cevaben daha da arttı. KİK'te petrokimyasalların üretimi için daha ucuz hammadde elde edilebilmesi bölgenin, devlet, yabancı ve yerli sermaye gruplarını kapsayan ortak girişimler açısından büyük çaplı bir küresel kaynak haline gelmesini beraberinde getirdi[147]. Bu durum, Körfez'in, geçmişte birincil odak noktası olan ham hidrokarbon üretimine dönük arzdan ziyade, satışa dönük rafineri ve petrokimya üretimine geçişini hızlandırdı.

[147] KİK'in petrokimya üretimindeki göreceli avantajı, diğer yerlerdeki hammadde olarak neft kullanımı yerine etan kullanmasından kaynaklanıyordu. Körfez'deki etan ham petrol, üretimin yan ürünü olarak elde ediliyordu (ham petrol üretimi sırasında oluşan gazdan çıkarılıyordu), oysa neft petrolden damıtılıyordu ve bundan dolayı petrol fiyatına endeksliydi. KİK'teki etanın ucuz arzı fiyatlara yansıyordu. Burada doğal gaz yerli üreticilere 0,72/mmbtu ABD doları fiyatla sunulurken dünyanın diğer yerlerindeki fiyat 3-8/mmbtu ABD dolarıydı. Neftin fiyatı petrol fiyatıyla ilişkili olduğundan, petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemde etan-bazlı petrokimyasal üretimde daha yüksek maliyet avantajı söz konusuydu.

Tablo 5.5 KİK'teki Çelik Üretimi

Ülke (2007 birincil çelik üretimi, milyon ton)	*En büyük çelik şirketleri*	*Denetim ve KİK sınır ötesi mülkiyeti*
Suudi Arabistan (7.8)	Hadeed	SABIC alt kuruluş
	Al-Ittefaq çelik fabrikaları	Al Tuwairqi Grubu (Suudi Arabistan, çoğunluk sahibi) ve Gulf International Bank (Bahreyn)
	Al-Rajhi çelik	Al Rajhi Grubu (Suudi Arabistan)
	United Gulf Steel	Manso Grubu (Suudi) ve Mazrui Grubu (BAE)
	Attieh Steel	Attieh Grubu (Suudi Arabistan)
	Al Azizia Steel	Mevcut değil.
Bahreyn (5)	Gulf Industrial Investment Company	Gulf Investment Corporation (KİK hükümetleri), Qatar Iron and Steel (Katar), Kharafi Grubu (Kuveyt), National Industries Grubu (Kuveyt), Kuwait Foundry (Kuveyt)
	United Stainless Steel Company	QASCO (Katar), Al Rashid Grubu (Suudi Arabistan), Al Kharafi Grubu (Kuveyt) ve National Industries Grubu (Kuveyt)
Umman (1.5	Shadeed Iron and Steel Company	Al Ghaith Holdingleri (BAE)
	Al-Jazeera Steel Products Company	Global Investment House (Kuveyt) ve Ummanlı yatırımcılar
BAE (1.4)	Al-Ghurair Iron and Steel Company	Al Ghurair Grubu (BAE)
	Qatar Steel Company	QASCO (Katar)
	Emirates Steel Industries	Abu Dabi hükümeti
	Al-Nasser Industrial Enterprises	Al Nasser Holdingleri (BAE)
Katar (1.2)	QASCO—Qatar Steel Company	Industries Qatar (Katar)
Kuveyt (0.6)	United Steel Company	Kuveyt ve Alman yatırımcılar

Kaynak: Çelik üretim rakamları Global Investment House 2008c kaynaklı. Şirket bilgileri, şirket raporları ve bölgesel menkul kıymetler borsası veri tabanından alınmıştır

Petrokimya üretiminin odak noktası, dünya çapındaki toplam üretim hacminin %40'ını oluşturan etilen gazıydı. Etilen gazı, polietilen, polistiren ve PVC gibi daha gelişmiş plastikler ve PET ve polyester gibi elyaflar için temel yapı malzemesiydi. Sanayi analistleri Körfez'deki üretimin küresel etilen gazı üretiminin, 1993 yılında yaklaşık %5'i iken, 2011 yılı itibariyle %20'sini oluşturacak büyük bir artış öngörüyorlardı. Aynı dönemde, ABD merkezli üretim dünya üretiminin %70'ine yakın bir orandan, yaklaşık %40'ına kadar düşmüş olacaktı (HSBC, 2007:8)[148]. Ortadoğu'da üretim tesisi başına, 2000'lerin ortasında Batı Avrupa'nın ortalamasını aşan, ortalama etilen gazı üretim kapasitesi, 1993 yılından 2005 yılına kadar neredeyse iki kat arttı[149].

Daha önceki bölümde tartışılan ham petrole yönelik eğilimlerde olduğu gibi, Körfez'den gelen bu petrokimyasal arz artışına, ihracat alanında doğuya, bilhassa Çin'e doğru yön değiştirme eşlik etti. 2004 yılında, Çin küresel olarak ticareti yapılan polietilenin yaklaşık % 42'sini, polipropilenin %44'ünü, PVC'nin %45 ve polisitrenin %48'ini ithal etti (Nexant, 2004:31). 2005 yılına kadar, SABIC'in petrokimyasal satışlarının hemen hemen yarısı (ABD tarafından ithal edilen yaklaşık %10 ve Avrupa'nın oranı olan %14 ile karşılaştırıldığında) Asya'ya gidiyordu (Kharboush, 2006:11). Petrokimyasallara artan bu doğulu talebin sonuçlarından biri, hem KİK'in üretime ve hem de satışa dönük sektörlerinde, Çin yatırımlarının payının büyümesiydi[150]. Aynı zamanda, KİK şirketleri Çin petrokimya ve rafineri sanayilerine bazı önemli yatırımlar yaptı. Örneğin 2007 yılında, Sinopec ve Exxon-Mobil ile ortak hareket eden Suudi Aramco, Çin'in Fujian bölgesindeki Quanzhou vilayetinde entegre bir rafineri ve petrokimya tesisini faaliyete geçirdi. 2009

[148] Bu değişikliğin itici gücü, Shell, Exxon, Union Carbide, Mitsubishi, Hoechst ve Dow gibi küresel petrokimya şirketlerinin artan petrol maliyeti (ve bundan dolayı KİK merkezli üretimin göreceli avantajı) ile destekleniyordu.

[149] Petrokimyasallarla ilgili Çin'in özel ekonomik bölgelerini destekleyen Shell'in ortaklık tesisinin Nathai'deki bir yöneticisi bu değişikliği şu ifadelerle onaylıyordu: "2000 yılında kimya sektöründeki varlıklarımızın yaklaşık %25'i Ortadoğu ve Asya Pasifikteydi. 2010 yılı itibariyle, hedefimiz varlıklarımızın üçte birinden daha fazlasının bu iki bölgede olması, hammadde fırsatlarından avantaj elde etmek ve en yüksek büyüme potansiyeline sahip bölgedeki talebi karşılamak için konum belirlemektir. Shell'in gelecekteki kimyasal kapasiteli katkı maddelerinin büyük bir kısmı bu bölgelerde üretilecektir. Ortadoğu'da, biri etilen, stiren monomeri, EDC, MTBE (metil tert bütil eter) ve ham endüstriyel etanol üreten bir tesis ve diğeri ise benzin üreten bir tesis olmak üzere, Suudi Arabistan'da iki üretim ortaklığına sahibiz. Ayrıca Katar'daki gaz-bazlı kırıcı ve türevleri üreten kompleks olarak dünya ölçekli bir ortaklık planlıyoruz" (McKendrick, 2007:11).

[150] Bahsi geçen durumun önemli işaretlerinden biri, 1999 yılında Çin'in o zamanki Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Suudi Arabistan'ı ziyaret etmesiydi. Bu ziyaret Çin şirketlerine Suudi hidrokarbon sondajına ve gelişimine yatırım yapmalarına izin verilmesi karşılığında, Çin rafineri sektörünü Suudi yatırımına açan bir anlaşmayla sonuçlandı. Sözü geçen anlaşma neticesinde 2004 yılında Çin devletine ait petrol şirketi Sinopec, Suudi Arabistan'ın Rub al-Khali gaz bölgesinin kuzeybatı bloğundaki doğalgaz projesinin ihalesini kazandı. 25 yıldır ilk defa bölge yabancı firmalara açılmıştı.

yılında tamamlanan proje, Çin'de faaliyete geçen projeler arasında finansman kaynağı Çin ulusal sermayesi ve yabancı sermaye ortak girişimi (yaklaşık 4 milyar ABD doları) olan en büyük projeydi (Winning, 2007). Daha da fazlası bu proje, şirketin logosunun ülke genelinde 750 satış noktasında gösterileceğini ifade eden Aramco ile yapılan uzun vadeli ham petrol tedarik anlaşmasını kapsıyordu. Aramco, bu Çin yatırımlarında yalnız değildi. SABIC ve Sipchem gibi diğer iki Suudi petrokimya şirketi; BAE'nden Borouge; Qatar Petroleum International ve Kuwait Petroleum Corporation (KPC) gibi şirketlerin hepsi Çin petrokimya sektöründeki en büyük yatırımlarını 2000'li yılların sonunda duyurdu.

Beklendiği üzere, 2007 yılındaki bölgedeki toplam petrokimya üretiminin %76'sını oluşturan ve %11 ile Katar'ın takip ettiği Suudi Arabistan, 2000 sonrası dönemde KİK petrokimya sektöründeki büyümeye egemen olan ülkeydi. Bazı tahminler, Suudi Arabistan'ın küresel petrokimya sanayindeki 2005 yılında %7 olan payını, 2010 yılı itibariyle %13'e kadar yükseldiğini yani neredeyse iki kat arttığını kaydettiler (GIH, 2007:37). 2006 yılında Suudi petrolü, doğalgazı ve petrokimya sektöründeki "mega projelerine" 115 milyar ABD doları değer biçilmekteydi ve bu faaliyetler ülkede devam eden toplam projelerin yaklaşık olarak %40'ını oluşturuyordu (SAMBA, 2006:17)[151].

İnşaat ve imalat sektörleri gibi, satışa yönelik Körfez hidrokarbon sanayisinin büyümesi, hiyerarşik bir taşeronluk ve mülkiyet yapısı üzerinde biçimlendirilmişti. Bununla beraber bu sektördeki karmaşık teknik ve tasarım çalışmalarına talepler, küresel ölçekte etkin olan büyük uluslararası mühendislik, tedarik ve inşaat firmalarının (EPC) önemini artırdı. KİK petrokimya sanayisindeki en büyük EPC sözleşmeleri, genellikle, ABD, Avrupa ve Doğu Asya kökenli yabancı şirketlerle yapılmaktaydı. Bölgede sunulan sözleşmeler üzerindeki keskin rekabet sayesinde kazançlı olan bu çıkarlar, yabancı sermaye için KİK'in önemini güçlendirmekteydi. Bununla birlikte Güney Kore, Tayvan ve Çin'den gelen Asyalı firmalar bu ihaleleri almayı başarıyorlardı. Bu durum KİK ekonomisinin doğuya doğru yöneliminin bir başka göstergesi ve bölgede ABD'nin ticaret politikasının arkasındaki mantığın onaylanmasıydı (Bkz. Bölüm 7).

---

[151] Eğer temel altyapı maliyetleri de dâhil edilirse, sektör toplam mega proje faturasının hemen hemen %55'ini oluşturur. Suudi Arabistan'da bu mega projelerin örnekleri, Petro-Rabigh olarak adlandırılan 10 milyar dolar değerinde Aramco-Sumitomo Kimyasal arıtma ve petrokimya ortaklığı, 6 milyar dolar değerinde Aramco-ConocoPhillips ihracat rafinerisi ve 8 milyar ABD doları değerindeki Suudi Kayan Petrokimyasal tesisini kapsamaktadır.

2006 yılında, Suudi petrokimya sektöründeki tüm proje değerlerinin yaklaşık dörtte üçü devletten veya çoğunlukla SABIC tarafından yapılan yatırımlarla ilişkili devlet/yabancı ortak girişimlerinden çıkıyordu. Ama yine de bu sektörde sermaye birikiminin sahip olduğu pan-KİK niteliğine ilişkin göstergeler mevcuttu. 2005 yılında BAE, Suudi Arabistan'a, çoğunun petrokimya sektörüne ait olduğu en büyük Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) kaynağı durumuna gelerek Japonya'yı solladı. 2006 yılında, toplam proje değerinin yaklaşık %18'ini oluşturan ülkedeki en büyük petrokimya projelerinin üçte biri, (21 projenin 7'si), sadece pan-Körfez grupları tarafından uygulandı (SAGIA 2007, s.49). Tablo 5.6'da, Suudi Arabistan'daki sekiz tanesi halka açık (Saudi Arabia Industrial Investment Co., Tasnee, SIPCHEM, Alujain, NAMA, Sahara, APPC ve Saudi Kayan) ve bir tanesi limited şirket konumundaki (Chemanol) kamuya ve yabancı sermayeye ait olmayan en büyük petrokimya şirketlerinin mülkiyet yapıları gösterilmektedir. Bu dokuz şirket ülkenin SABIC-harici en büyük petrokimya şirketleriydi. Bu durum, Suudi olan ve olamayan KİK sermayesinin petrokimya sektöründeki geniş kenetlenmelerini onaylamaktaydı ve bu dokuz petrokimya şirketinin yedisi belirgin düzeylerde KİK çapraz mülkiyet yapılarına sahipti. Bu kenetlenme çoğunlukla bir ya da daha fazla Suudi holdingin mülkiyete hâkim olduğu ve diğer büyük KİK sermayesinin küçük hissedarlar olarak girdiği, hiyerarşik bir ortaklık üzerinden meydana geliyordu.

Suudi petrokimya sektörüne dair bu eğilimler, Körfez'in üretken dolaşıma doğru sınır ötesi yatırımların önemini onaylıyordu. İnşaat ve diğer imalat sektöründe büyüyen pan-KİK etkinliği ile birlikte bu sektörler, Körfez'in içinden çıkan sermaye gruplarının, kendi sermaye birikimlerini yalnızca kendi ülke sınırları içerisinde tasarlamaktan ziyade bir bütün olarak Körfez bakış açısından tasarlama biçimlerinin bir göstergesiydi.

Üretken Dolaşımın Diğer Sektörleri

Üretken dolaşım sadece fiziksel malların üretimiyle sınırlı değildi, aynı zamanda medya ve telekomünikasyon gibi yeni teknolojik sektörlerin gelişimini de kapsıyordu. Sanayileşme Körfez bölgesinde devam ederken, bunlar önde gelen holdingler için en önemli sermaye birikim noktaları olarak ortaya çıktılar. Bu sektörlerin her ikisi de, az sayıdaki çok büyük şirketlerin egemenliği altındaydı ve bölge genelinde güçlü bir uluslararasılaşma eğilimi sergiliyorlardı. Aynı zamanda bu iki sektör, (reklamcılık yoluyla) meta dolaşımı ve (sermaye pazarları üzerinden) finansal dolaşımla yakından ilişkiliydiler.

Tablo 5.6 Suudi Arabistan'da Kamuya ve Yabancı Sermayeye Ait Olmayan En Büyük Petrokimya Şirketleri

Kurulu Temsili	*En Büyük Pay Sahipleri ve Yönetim*	*KİK Mülkiyeti*
Saudi Arabia Inverstment Group Tasnee	Rajhi, Gosaibi, Juffali, ve Bin Zagr grupları; Suudi hükümeti	Suudi Arabistan
	Al Shaer Corporation %12,8	Suudi Arabistan
	Gulf Investment Corporation %7,9	Altı KİK hükümetine aittir.
	Kingdom Holding %6,1	Suudi Arabistan
	National Investment Group %5,2	Kuveyt
	Saudi Pharmaceutical Industries and Medical Appliances Co. %5,2	Suudi Arabistan
SPCHEM (The Saudi International Petrochemical Co.)	Zamil Group %10	Suudi Arabistan
	National Industries Group %8	Kuveyt
	Olayan %7	Suudi Arabistan
	Al Ghurair %5	BAE
	Al Rajhi%3.3	Suudi Arabistan
Sahara	Zamil Group %10	Suudi Arabistan
	Al Jazeera Petrochemical %5	BAE
	Bin Mahfouz Group %3	Suudi Arabistan
	Frimax%3	BAE
Alujian Corporation	Prens Muhammed Bin Bayef Al Saud	Suudi Arabistan
	Binladin Group	Suudi Arabistan
	Ali Reza	Suudi Arabistan
	Rajhi	Suudi Arabistan
	Muhammed Ali Naki	Kuveyt
	Yusef Kanoo	Bahreyn
Nama Chemicals Company	Zamil	Suudi Arabistan
	Gosaibi	Suudi Arabistan
	Al Moajil	Suudi Arabistan
	Dubai Investments	BAE
	Al Bahar	Kuveyt
Chemanol	Zamil %22,5	Suudi
	Kanoo %22,5	Bahreyn
	Mazrui %10	BAE
	Nafisi %10	Kuveyt
	Muhammed Jalal and Sons %10	Bahreyn
	Al Mana Group %10	Katar
APPC Advanced Polipropylene A.Ş. (aynı zamanda Belçika ve ABD mülkiyetine sahip)	Dar Chemicals %15,92	Suudi Arabistan
	IDB Infra Structure Fund %9,02	Bahreyn
	National Polipropylene Company (NPPC) %7,96	Suudi Arabistan
	Mada Industrial Investment Company %2,65	Suudi Arabistan
	Abdul Rahman Saad Al Rashid and Sons %2,55	Suudi Arabistan
	Al Ghurair Group %1,45	BAE
	Khaled Abdulrahman Saleh Al Rajhi %1,24	Suudi Arabistan
Saudi Kayan	Suudi yatırımcılar	Suudi Arabistan

Kaynak: Çeşitli şirket raporları (belgelerde görünen hisse sahipliği).

Medya sektörü çoğunlukla Suudilerin elinde toplanmıştı ve belirgin bir pan-KİK özelliği gösteriyordu. Örneğin televizyon söz konusu olduğunda, Ortadoğu genelindeki kanal sayısı 1993 yılında 18 iken, 2005 yılında bu rakam 150'ye kadar yükseldi (BAH 2005, s.16). 2009 yılı itibariyle, en büyük medya holdinglerinden biri olan MBC grubunun bir sözcüsü, 450'nin üzerinde kanalın faal durumda olduğunu, ancak reklam gelirinin %70'inden fazlasının en büyük on kanal tarafından elde edildiğini belirtirken bu durum sektörün birkaç merkezde yoğunlaştığını gösteriyordu (EB, 2009). 2000'li yıllar boyunca halka açık, şifresiz yayın ve uydu TV yayıncılığına en büyük beş medya holdingi hâkimdi. Bunlar (parantez içinde asıl sahibi belirtilmektedir): ART (Suudi Arabistan merkezli Dallah, Al Baraka Grubu); Middle East Broadcating Corporation MBC (Şeyh Walid bin İbrahim al-İbrahim, Suudi Arabistan Kralı Fahd'ın eniştesi); LBC-Rotana (Suudi Arabistan merkezli Kingdom Holding Grubu); Orbit (Suudi Arabistan merkezli Mawarid Grubu); Showtime Arabian (Kuveyt merkezli KIPCO [%79] ve ABD merkezli CBS [%21]).

Bu grupların her biri için, Ortadoğu bölgesi (ve bilhassa KİK) tek bir pazar olarak değerlendirilmekteydi. Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'deki halka açık, şifresiz TV yayıncılığı pazar payının üçte biri, iki Suudi şirketi MBC (%26) ve LBC-Rotana'nın (%7) elinde bulunmaktaydı (BA 2005:30)[152]. Aslında her bir KİK ülkesindeki şifreli TV izleyicisi aralarında ART, Showtime ve Orbit'in yanı sıra toplamı diğer 3 kanalın biri kadar olan 150'ye yakın kanal arasında bölünmekteydi. 2009 yılında, Showtime ve Orbit'in mülkiyetinin Kuveytli KIPCO ve Suudi Mawarid Grup arasında eşit hisse sahibi olacak şekilde birleşmesi, bu sektördeki sermayenin uluslararasılaşmasının başka bir onayıydı. MBC'nin yanı sıra yeni bir şirket olan Orbit-Showtime'ın merkezi, Dubai'deki medya odaklı bir ekonomi serbest bölgesi olan Media City'de bulunmaktaydı. Bu birleşme KİK'teki uluslararasılaşmanın en güçlü göstergesiydi. Söz konusu şirket idari merkezi BAE'nde bulunan ve bütün KİK ülkelerindeki pazarın çok büyük bir payını elinde tutan Suudi ve Kuveyt ortak girişimiydi[153].

[152] LBC-Rotana'nın göreceli olarak küçük payına rağmen, bütün medya holdingleri arasında en fazla çeşitlilik arz edeni olduğuna dikkat edilmelidir. Suudi Arabistan Prensi Bin Talal Al Waleed'e ait olan şirket Ortadoğu'da en büyük plak şirketini, altı müzik TV istasyonunu ve iki Lübnan gazetesini işletmektedir. Ayrıca küresel bir holding olan News Corp.'da en büyük üçüncü hissedardır.

[153] Medya sektörü içerisindeki sermayenin bu uluslararasılaşması Arap dünyasında önemli kültürel etkiler taşımaktadır. Körfez-egemen mülkiyete ve Körfez toplumunun görünürdeki muhafazakârlığına rağmen, TV programları aşırı derecede Batılı ve müzik videoları ise kadınları şaşırtıcı bir biçimde çoğunlukla tipik Körfez normlarına aykırı bir tarzda sergilenmekteydi. Ayrıca Lübnanlı ve Mısırlı sanatçıların Körfez'deki tüketici pazarına hitap etmek amacıyla kendi kayıtları ya da video kliplerine *khaleeji*-tarzı müziği dahil etmeleri şu

Benzer mülkiyet yoğunlaşması ve uluslararasılaşma eğilimlerini, Ortadoğu'daki telekomünikasyon sektörü de göstermekteydi. 2002 yılından 2007 yılına kadar dünya çapında cep telefonu abonelerinin en en yüksek oranda artış gösterdiği yer olan bu bölgedeki sektör, küresel telekomünikasyon sanayisinin en önemli hedefi olarak dikkate alınmaktaydı (GIH, 2008b). Medyada olduğu gibi, telekomünikasyon sektöründe de bütün bölgedeki cep telefonu, sabit hat ve internet hizmetlerinin temini, egemen konumda olan birkaç büyük KİK-tabanlı şirketin elinde toplanmıştı. 2000'li yıllar boyunca bütün KİK ülkeleri serbestleştirme politikası izleyerek kendi iç piyasalarını komşu ülkelerin telekomünikasyon şirketlerine açtılar. Kuveyt ikinci telekomünikasyon lisansını 1998 ve 1999 yılları arasında sunan ilk ülkeydi. Daha sonra onu 2002 ve 2003 yılları arasında Suudi Arabistan, Bahreyn ve Umman; 2006 ve 2007 yılları arasında BAE ve Katar takip etti (Halaoui, Hasbani, Mourad ve Sabbagh 2008:3). Bu on yılın sonunda, KİK'te faaliyet yürüten beş telekomünikasyon şirketi tüm bölgeye egemendi (Bkz. Tablo 5.7). Bu şirketlerin uluslararasılaşması piyasanın serbestleştirilmesine eşlik etti ve bunun sonucunda cep telefonu pazar payını üç pan-KİK şirketi Suudi Arabistan'da (Suudi STC, Kuveyt merkezli Zain ve BAE merkezli Etisalat), Kuveyt'te (Zain, STC ve Katar merkezli Q-Tel) ve Bahreyn'de (Batelco, STC ve Zain) kontrol etmekteydi. Her ne kadar piyasalarını aştıkça muhtemelen durum değişecek olsa da, Katar ve BAE gibi serbestleştirme politikasını daha geç uygulayan ülkelerde yerel şirketlerin (Katar'da Q-Tel ve BAE'nde Etisalat) egemenliği varlığını sürdürmeye devam etti[154]. Tablo 5.7'de yer alan bu şirketlerin her birinin, Afrika, Ortadoğu'nun geri kalanı ve Asya genelindeki diğer bölgesel pazarlarda yoğun faaliyetlere sahip olduklarını özellikle vurgulamak gerekir[155]. Bu bölgelerdeki ülkelerin birçoğu için, KİK bölgesi telekomünikasyon şirketleri tek ya da hâkim konumdaki servis sağlayıcısıydı.

Köken olarak sahip oldukları devlet öncülüğündeki sanayileşme mantığını yansıtan devlet kurumları, bütün bu şirketlerde büyük hissedar konumundaydılar (STC %83, Etisalat %60, Batelco %56,7, Q-tel %55 ve Zania

aralar olağan bir durumdur. Bu anlamda Körfez sermayesinin uluslararasılaşması Ortadoğu genelinde geniş bir kültürel dönüşümü teşvik etmekteydi.

[154] İkinci yerel şirket olan DU 2007 yılında BAE pazarına girdi. Umman piyasasına, Omantel gibi yerel bir şirket ve bir Q-tel bağlı kuruluşu olan Nawras Telecom hakimdi. 2010 Eylül ayında Etisalat, Zain'in %46'sını satın almak için bağlayıcı olmayan bir teklif yaptı. Bu satın alma, sektörü karakterize eden pan-KİK uluslararasılaşma eğilimlerini güçlü bir şekilde doğrulayacaktı.

[155] Bu sektörde daha kapsamlı uluslararasılaşmaya doğru güçlü görünümün bir göstergesi, Q-Tel'in baş yöneticisi Nasser Marafih'in, 2014 yılı itibariyle Q-Tel gelirlerinin %90'ına eşdeğer bir miktarın uluslararası gelirlerden oluşacağına dair tahminiydi (George-Cosh, 2009:6).

%24,6). Bununla birlikte, bu şirketlerin her biri bölgesel menkul kıymetler borsasında işlem görmektedir ve bu mekanizma üzerinden büyük KİK holdinglerine yakından bağlıdırlar. Bu bağlantılar, çoğunlukla büyük holdinglerin telekomünikasyon şirketlerinin yönetim kurulu üyeliklerindeki temsil hâkimiyetine yansımaktadır.

Tablo 5.7 KİK'te Telekomünikasyon Şirketleri

Şirket	*Menşe Ülke (kuruluş tarihi)*	*KİK işletmeleri*
Zain	Kuveyt (1983)	Suudi Arabistan'da üçüncü nesil cep telefonu lisansına sahiptir. Yan kuruluşu MTC Vodafone aracılığıyla Bahreyn'de ikinci nesil cep telefonu lisansını elinde bulundururken şirket 2007 yılında %40 pazar payına sahipti.
Saudi Telecom (STC)	Suudi Arabistan (1998)	Viva'nın sahibi olarak Kuveyt'te üçüncü nesil cep telefonu lisansına sahiptir. Viva, bir yıllık faaliyetinin ardından Kuveyt cep telefonu pazarının %10'unu ele geçirdi. 2009 yılında Bahreyn'de üçüncü nesil cep telefonu lisansı ihalesini kazandı.
Etisalat	BAE (1979)	Alt kuruluşu Mobily vasıtasıyla Suudi Arabistan'daki ikinci nesil cep telefonu lisansına sahiptir. Mobily 2007 yılının sonundan itibaren Suudi cep telefonu pazarının %41'ini elinde bulunduruyordu.
Q-Tel	Katar (1987)	Wataniya'daki %51 hissesi üzerinden Kuveyt'teki ikinci nesil cep telefonu lisansına sahiptir. 2007 yılında Wataniya Kuveyt'teki cep telefonu pazarının %43'üne sahipti. Wataniya aynı zamanda Suudi Arabistan'da yan kuruluşu olan Bravo aracılığıyla faaliyet yürütmektedir. QTel'in Ummanlı alt kuruluşu olan Nawras Telecom, Umman pazarının %41'ine sahipti.
Batelco	Bahreyn (1981)	Suudi Arabistan'ın sabit hat hizmetini işletmek için ikinci nesil lisansı elinde bulunduran Atheeb Telecommunications'da %15'lik bir hisseye sahiptir. Alt kuruluşu Qualitynet, Kuveyt'teki internet hizmetleri alanında en büyük pazar payına sahip şirket konumundadır.

Kaynak: şirket web siteleri.

Meta Dolaşımı

Uluslararasılaşmanın 2000 sonrası aşamasına eşlik eden muazzam boyuttaki ortak artı sermaye havuzu, KİK meta çeviriminin gelişimini şekillendiren asıl faktör oldu. Bu akışlar, bölgenin, ithal metalar için önemli bir pazar haline geldiğini ifade ediyordu ve yukarıda ana hatlarıyla belirtilen üretken dolaşımın özellikleri tarafından güçlendirilen bir eğilimdi. Makine ve ağır ekipmanlar gibi sermaye mallarının sanayi tipi üretimi büyük ölçüde gelişmemişti. Bunun yerine sanayi imalatı, gelişmiş kapitalist ülkelerden gelen ithalata bağlıydı. Keza, temel tüketici mallarının (örneğin, gıda ürünleri, otomobil, ev eşyaları vb.) üretimi küçük ölçekteydi ve bu sektöre ithalat egemendi. İthalata olan bu bağımlılık, uluslararası markalar tarafından üretilen ürünlerin perakende satışlarda sahip olduğu büyük oran sebebiyle açıkça görülmekteydi. 2006 yılında önde gelen alışveriş merkezlerinde meydana gelen KİK perakende satışlarının %50'sinden fazlası, (uluslararası markalar yurtiçi ürünlerle karşılaştırıldığında) %80 - %20 oranıyla uluslararası markalardan oluşuyordu (Furey 2007).

1980 yılından 2000 yılına kadarki her bir yıl için, Körfez'in ithalat ticareti dünyanın geri kalanına göre ortalama olarak daha yavaş büyüyordu[156]. Bununla beraber 2000 yılı başlarında bu göreceli yavaşlık değişmeye başladı. 2003-2006 arasındaki dönemde KİK'e yönelik ithalat yıllık olarak, %20'den daha fazla yani dünya ortalamasının iki katından daha yüksek bir oranda büyüdü. Bu dönem boyunca KİK'in ithalat büyümesi, sık sık küreselleşmiş yeni ticaret çağının simgesi olarak gösterilen ülke konumundaki Çin'in seviyesini bile aşmıştı. İthalatın değeri ve büyüklüğündeki bu hızlı artışlar yukarıda işaret edilen, artan petrol gelirleri, kentleşme süreçleri ve satışa dönük sektörlerin gelişimiyle orantılıydı.

Tüketim malları düzeyinde yabancı ithalata dönük artan talep, kısmen 2000'lerin ikinci yarısı boyunca rekor maaş artışları elde eden kamu sektörü işçileriyle beraber, KİK'in bütün vatandaşlarının artan zenginliğinin bir yansımasıydı. Böylesi bir artışın en büyüğü, kamu sektörü işçilerine 2005 yılında %15 ile %25 arasında bir artışın verildiği ve sadece iki yıl sonra %70 oranında dikkate değer bir maaş zammının takip ettiği yer olan BAE'de gerçekleşti. Aynı şekilde, 2005-2007 arasındaki yıllar boyunca KİK ülkelerinin geri kalanındaki kamu sektörü işçileri çift haneli yıllık ücret zamları aldılar. Bu artışlar, yüksek enflasyon oranlarının Körfez sakinlerine etkisini azaltma-

[156] Tek istisna 1996 ve 1997 arası dönemdir. Birleşmiş Milletler (BM) İstatistik Veritabanı kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. http://comtrade.un.org. Erş.Tar: Haziran 2008

nın bir aracı olarak düzenlenirken, bu artışların büyüklüğü enflasyon düzeylerini fazlaca aşıyordu. Bu maaş artışlarının vatandaşların ezici çoğunluğunun istihdam edildiği kamu sektörüyle sınırlanması, ayrıcalıklı vatandaşlık kurumunun onaylanmasıydı ve KİK'teki sınıfın mekânsallaştırılmasının altını çiziyordu. Bununla beraber, tüketim mallarına dair talebe ek olarak, inşaat ve sanayinin gelişme hızı, aynı zamanda 2000-2008 arasındaki dönem boyunca makine ve nakliye ekipmanlarının, ithalatın büyük bir oranını oluşturduğunu gösteriyordu. Bahsi geçen durum bilhassa, 2002-2007 arasındaki yıllarda bu ürünlerin ithalatının toplam ithalatın %40'dan fazlasını oluşturduğu Suudi Arabistan, Katar ve Umman'da yaşanıyordu. Bahreyn, BAE ve Kuveyt'te ise bu oran %20 civarındaydı[157].

KİK'teki hem tüketim hem de sanayi ithalatının artan ölçeği, yabancı ihracatçıların (malların ana tedarikçileri olarak kendi konumlarından ötürü) her zamankinden daha büyük ve birleşik pazarlar aradıklarını gösteriyordu. Aynı zamanda, komşu pazarlara erişim gücü, daha küçük KİK ülkelerinin sınırlı nüfus tabanını özellikle göz önünde bulunduran KİK holdingleri için, asıl teşvik edici unsurdu (örneğin Katar'daki bir milyondan daha az tüketiciye nazaran, Suudi pazarı 24 milyon potansiyel tüketiciye ulaşmaktaydı). Bu durum bütün KİK üyesi devletlerin, birleşik meta dolaşımı içerisinde bölgesel olarak eklemlenmiş bir tarzda işlediği Körfez bölgesi vasıtasıyla, meta akışlarının uluslararasılaşmasına doğru güçlü bir eğilim sağlamaktaydı. Bu eğilimler, gümrük birliği ve serbest ticaret bölgesinin Körfez genelinde kuruluşu sayesinde daha fazla ileriye doğru itilmişti. Buna göre mallar, farklı KİK ülkeleri arasında göreceli olarak serbestçe hareket edebilmekte ve bölgeye giren herhangi bir malın yükümlülüğü giriş noktası ne olursa olsun muamele anlamında büyük ölçüde standart hale getirilmekteydi (yukarıya bakın).

Bu uluslararasılaşma eğiliminin önemli bir çıkarımı, bölgesel bloğun tek tek bütün KİK ülkeleri için ithalat ve ihracat modellerine giderek artan oranda aracılık etmesiydi. Dış kaynaklı ithalat özellikle BAE ve Suudi Arabistan gibi iki ülke üzerinden KİK'e girmekteydi ve diğer KİK ülkeleri ise kendi ithalatları için genellikle bu iki ülkeye bel bağlamaktaydı. Örneğin 2005 yılında Suudi Arabistan yaklaşık olarak 10 milyar ABD doları ve BAE 12 milyar ABD doları değerindeki malı dünyanın geri kalanından ithal ediyordu. Sözü geçen seviyeler, diğer Körfez ülkelerinden herhangi biri tarafından yapılan

[157] BM İstatistik Veritabanı kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. http://comtrade.un.org. Erş.Tar: Haziran 2008

ithalata göre 5-10 kat daha büyüktü[158]. İngiltere örneğinde, ülkenin KİK'e 2006 yılında yaptığı ihracatın yaklaşık %80'i BAE ve Suudi Arabistan'a gitmişti (GDN 2007).

Yine de BAE ve Suudi Arabistan arasında KİK ithalatıyla ilişkili olarak önemli farklar vardı. Bu fark, malların bir ülkeden diğerine "yeniden ihraç edilmesi" olgusuyla ilgiliydi ve buna göre mallar üçüncü bir ülkeye ihraç edilmek üzere ithal ediliyordu. Yeniden ihracat, KİK dâhilindeki meta ticaretinin önemli bir kısmını oluşturuyordu ve bilhassa bölgesel bir depo olarak hizmet veren BAE bu alanda egemendi. BAE, işlenmiş ve mamul malları, temel tüketim maddeleri ve bazı sanayi makineleri ve teçhizatlarını dünyanın geri kalanından ithal ederken, daha sonra onları diğer KİK ülkelerine yeniden ihraç etmektedir. 2004 yılında BAE, KİK içerisindeki toplam yeniden ihracat rakamı olan 23 trilyon ABD dolarının %81'inden sorumluydu[159]. 2003 ve 2004 yılında, *yeniden ihracat*, bütün BAE'nin ihracat toplamının yaklaşık üçte birini oluşturuyordu (bu rakam, uluslararası alana hidrokarbon ihracatını içerdiği için daha da çarpıcıydı) (UAEY 2006, s.80). BAE öncelikle uluslararası düzeyde yabancı yatırımcılar için hafif vergi ve gevşek yasal düzenleme ortamı sağlayan serbest bölgelerinin dışında faaliyet gösteren *yeniden ihracat* ticaretinin (Singapur ve Hong Kong ile birlikte) küresel merkezlerinden biriydi[160].

Ulusal ve uluslararası ölçekler arasında bir aracı olarak BAE'nin, uluslararası sermaye tarafından, malların bölgenin geri kalanında satın alınma eğiliminin diğer KİK ülkelerinde denenmeden önce test edildiği bir "geçiş" piyasası olarak görüldüğünü keşfetmek hiç de şaşırtıcı olmasa gerek[161]. Suudi Arabistan da yabancı meta sermayesi için bir ana giriş noktasıydı ancak bu akışların BAE tarafından yapılan depo ticaretine göre niteliksel olarak farklı

[158] BM İstatistik Veritabanı kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. http://comtrade.un.org. Erş.Tar: Haziran 2008

[159] Birleşmiş Milletler Comtrade rakamlarından hesaplanmıştır. Nisan 2007 tarihinde erişilmiştir

[160] 3.000'den fazla şirket BAE içerisindeki Serbest Bölgelere yerleşti. Bunların çoğu Dubai'de bulunmaktaydı ve malların en son varış limanlarına hareket etmeden önce depolanması ve yeniden paketlenmesiyle uğraşıyorlardı. Dubai'nin bu bölgesel akışlara entegrasyonu, 2009 yılında Dubai Ticaret Odası (DCC) tarafından yayınlanan rakamlarda görülmektedir. Bu rakamlar KİK'in DCC üyelerinin toplam ihracatının %46'sını oluşturduğunu ve BAE için en büyük ihracat pazarı olduğunu gösterir. İran, Hindistan ve Mısır, KİK haricindeki diğer önemli ihracat pazarlarıdır (KT, 2009).

[161] Örneğin, önde gelen bir franchising sektörü dergisi şu iddialarda bulunuyordu: Dubai "'dünyaya açılan bir penceredir.' Dubai ürün ve markanın kabul edilebilirliğini farklı kültürel ve toplumsal karışım bağlamında test etmek için uluslararası bayilik sistemi adına yumuşak bir iniş ve diğer KİK pazarlarına ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine potansiyel bir geçit sağlamaktadır" (Furey, 2007).

bir yapısı mevcuttu. Suudi Arabistan'ın bölgesel olarak üretken dolaşımdaki merkezi konumundan dolayı, makine, teçhizat ya da kimyasallar gibi yabancı meta ithalatı, Suudi üretken dolaşımı dâhilinde kullanılıyordu. KİK'e yönelik Suudi ihracatı, uluslararası olarak üretilen metaların yeniden ihracatından ziyade, gıda ve süt ürünleri, çimento ve diğer inşaat malzemeleri, birincil formlarındaki organik kimyasallar ve plastikler gibi temel sanayi kimyasallarına yoğunlaşmıştı.

KİK-içi petrol-dışı ihracatın oranı, 1990'ların ortasında %17'den 2005 yılında %23'e kadar yükselen toplam petrol harici ihracatla karşılaştırıldığında bu bölgesel ticaretin önemini doğruluyordu (KİK genel sekreterliği 2010, tablo 63). Birleşmiş Milletler ticaret verileri, 2004/2005 yılında, Suudi Arabistan ve BAE'nin, gıda, işlenmiş ürünler, kimyasal ve makine gibi temel sektörlerdeki bütün ithalatların yaklaşık üçte biriyle, Bahreyn, Katar ve Umman'ın ihtiyaçlarını karşıladıklarını göstermektedir. Bu durum on yıl öncesine kıyasla sergilenen niteliksel sıçramaya işaret ediyordu, yani bu üç ülkenin belirtilen sektörlerdeki ithalatlarının yaklaşık %15 ile %20'sini Suudi Arabistan ve BAE'den aldığını ortaya koyuyordu[162]. Sonuç olarak, BAE ya da Suudi Arabistan 2000'lerin ortasında makine ve ulaşım dışındaki her bir ithalat sektöründe Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Umman için ilk beş ihracatçıdan biri konumundaydı. BAE, Umman için (ikinci sırada yer aldığı) makine ve ulaşım hariç, bütün sektörlerde en başta gelen ihracatçı oldu[163].

Bu özellikler, tek tek KİK ülkeleri ve uluslararası alan arasındaki ticaret ilişkisinin, sadece ulusal mekân merceğiyle anlaşılamayacağını gösterir. Aksine, bütün Körfez ülkelerinin, bir bütün olarak küresel ekonomiyle etkileşim içinde ve daha sonra KİK-içi ticaret ağıyla içten eklemlenmiş olan bölgesel bir sistem içerisine yerleştirilmesi gerekmektedir. Bölgenin bir bütün olarak, KİK'in birleştirici devletlerinin basit bir toplamından ziyade, entegre olmuş bir birlik sistemi oluşturduğu kavranmalıdır. Sözü edilen durum, yeni bölgesel mekânın ulusal ve küresel ölçekler arasında var olan ilişkiye aracılık ettiği KİK meta dolaşımının uluslararasılaşmasma dair güçlü bir kanıttır.

[162] BM Comtrade verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır. Kuveyt'e dair veriler mevcut değildir.

[163] BM Comtrade istatistiklerinin yazar tarafından analizi temel alınmıştır. Kuveyt'e dair rakamlar 2001 yılı, Katar'a dair rakamlar 2004 yılı, Bahreyn ve Umman ise 2005 yılı verilerine dayanmaktadır.

KİK Lojistik ve Kargo Taşımacılığı Sektörü

KİK kapitalist sınıfı için entegre bölgesel meta dolaşımının etkili bir sonucu, lojistik, depolama, nakliye ve navlun işlerinin öneminde yatıyordu. 2008 yılında bu sektörün KİK dâhilindeki değeri, 18 milyar ABD doları yani petrol harici GSYİH'nin yaklaşık %4'ünü oluşturuyordu (Kogler, Majdalani ve Kuge, 2009:3). Çoğu Dubai dışında faaliyet yürüten (KİK'te en başta gelen ambar merkezi olarak emirliğin rolünün başka bir göstergesi) bir avuç büyük şirket bölgesel olarak bu iş alanına hâkimdi. DHL, FedEx ve UPS gibi uluslararası şirketlere ek olarak, KİK merkezli birçok firma bu sektörde göze çarpanlar arasındaydı. Bu bölgesel firmalar Körfez sermayesi için, birikimin önemli bir yerini oluşturdu.

Kuveyt'te ait Agility ve BAE-Ürdün şirketi olan Aramex bu firmaların açıklayıcı iki örneğiydi. Agility KİK dahilindeki en büyük lojistik firmasıydı ve 1997 yılında (o dönemlerde Public Warehousing Company adına sahipti) özelleştirilmesinden itibaren Essa ailesinin denetimi altındaydı. Dubai'deki Jebel Ali Serbest Bölgesi'nde bulunan en büyük Ortadoğu dağıtım merkeziyle birlikte Agility, KİK genelinde taşımacılık, tesis yönetimi ve depolama gereksinimlerini karşılamaktaydı. Agility bu hizmetlere ek olarak, Kuveyt ve Irak'taki ABD askeri birliğine gıda tedarik ederek ve Afganistan'daki ABD üsleri için lojistik hizmetler ve inşaat işleri sağlayarak, bölgedeki ABD askeri varlığı için dikkat çekici bir tedarikçi oldu[164]. KİK genelinde perakende ve mali faaliyetlere katkısıyla Essa ailesi, Khaleeji Sermayesi'nin güçlü bir göstergesiydi (Bkz. Ek A).

Aramex bir lojistik ve navlun sevkiyat şirketiydi. Ana merkezi Ürdün'ün başkenti Amman'da bulunmasına rağmen, faaliyetlerinin ana üssü BAE'ydi. 1982 yılında Ürdün'de özel sermaye tarafından kurulmuş ve 1997 yılında Nasdaq'da işlem görmeye başlamış ilk Ortadoğulu şirket haline gelmişti. Nisan 2002 yılında, Aramex'teki çoğunluk hisseleri, Khaleeji Sermayesi'nin önemli bir örneği olan KİK'in özel sermaye grubu Abraaj (Abraaj ile ilgili daha fazla tartışma için aşağıya bakınız) tarafından satın alındı ve şirket borsadan çıktı. Bu yıldan itibaren Dubai Borsasında (DFM) işlem görmeye başladı ve kurucu yönetim kurulu BAE Al Mazrui, Ghurair ve Al Qassimi Gruplarına mensup bireylerden oluşuyordu. Şirket sahiplik yapısına şu anda, BAE ve Suudi merkezli sermaye egemendir.

[164] Agility 2009 Kasımında ABD ordusuna dönük 41 aylık dönemde 8,5 milyar dolar değerindeki gıda tedarik anlaşmalarında fahiş fiyat uygulayarak orduyu 60 milyon dolar zarara uğrattığı iddiaları üzerine ABD hükümet sözleşmeleri için teklif vermekten men edildi.

Agility ve Aramex'in yanı sıra, çok sayıda daha küçük firma, bütün KİK ülkelerinde faaliyet yürütüyordu ve büyük Körfez holdinglerinin çoğunun bir şekilde bu sektörle bağlantısı vardı (bkz. Ek A). KİK çapında kurulan kara taşımacılığı ve nakliye ağlarıyla sektör doğal olarak sermaye dolaşımının uluslararasılaşmasına katkıda bulunuyordu. Bu sebeple, sektördeki büyüme aynı zamanda, KİK'in demiryolu ve karayolu şebekesi gibi bölgesel olarak büyük entegre altyapı projelerine doğru eğilimini güçlendirdi (daha fazla bilgi için 7. Bölüme bakın).

KİK Perakende Sermayesi

Meta dolaşımının uluslararasılaşması, perakende faaliyetleri etrafındaki sınıf oluşum yapısına daha fazla yansımaktaydı. Büyük ölçüde değişmeden kalan uluslararasılaşmanın ilk aşamalarında kurulan acentelik ve dağıtım hakları sistemiyle, ithal edilen malların KİK'teki satışı üzerindeki denetim, daha az sayıda elde toplanır hale geldi. Bu yoğunlaşmayı süpermarketlerin çoğalmasında görmek mümkün ve en dikkat çekeni tek bir mağaza içinde meyve ve sebzelerden, et, giyim, donanım, ev ile ilgili eşyalara ve hatta elektronik aletlere kadar değişen geniş bir yelpazedeki malların tümünü satan kocaman mağazalar biçimindeki "hipermarketlerdi". 2007 yılında, Suudi Arabistan ve BAE'ndeki hipermarketlerin toplam cirosu, anılan sıraya göre, toplam perakende satışlarının %50'sini ve %70'ini oluştururken bu miktar her iki ülkedeki en hızlı büyüyen perakende sektörünü meydana getiriyordu (BMI, 2007:50).

Bilhassa Suudi Arabistan ve BAE'nden gelen büyük Körfez sermayesi bu perakende zincirlerinin mülkiyetine egemendi. Bazı durumlarda bu sermaye, bütün Körfez ülkeleri çapında genişleyen haklarıyla birlikte, Fransızların sahip olduğu Geant ve Carrefour gibi yabancı hipermarketler adına satış haklarını işletiyordu. Geant dünyanın en büyük on beşinci perakende zinciriydi. Bu hipermarket KİK'te, Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE ve Kuveyt'te faaliyet yürütmekteydi. Satış haklarına, Bahreyn, BAE ve Kuveyt'te, BAE merkezli Ghurair Grubu ve Suudi Arabistan'da Suudi merkezli Fawaz Al Hoikar Grubu sahipti. Carrefour, BAE (ilk 1995 yılında açıldı), Katar (2000), Umman (2001), Suudi Arabistan (2004), Kuveyt (2007) ve Bahreyn'de (2008) bulunan KİK mağazalarıyla, dünyanın en büyük ikinci perakende grubuydu. KİK genelinde, BAE merkezli Majd Al Futtaim Grubu tarafından işletiliyordu. Bu nedenle bu örneklerin her ikisi de, meta sermayesi dolaşımındaki hipermarket faaliyetinin pan-KİK yapısını onaylıyordu.

Diğer durumlarda, KİK genelinde genişlemeye dair fark edilebilir bir vurguda bulunan KİK-tabanlı holdingler, büyük perakende zincirlerinin tamamına sahiptiler. Aslına bakılırsa meta dolaşımının uluslararasılaşması, muhtemelen üretken dolaşımda görülene göre çok daha belirgindi ve buna göre en büyük perakende zincirlerinin mülkiyet ve acentelik hakları, BAE ve Suudi holdinglerinin elinde toplanmıştı ve bütün KİK ülkeleri genelinde faaliyet yürütüyorlardı. Önde gelen üç BAE ve Suudi holdingi bu alanda hâkim konumdaydı: (1) Suudi Arabistan'da şube açma planı yürütmenin yanı sıra, BAE, Katar, Umman, Bahreyn ve Kuveyt'te 51 süpermarket ve hipermarket işleten BAE merkezli Emke Grubu. Emke, BAE'ndeki en büyük ve 2006 itibariyle 1,07 milyar ABD dolar tutarındaki cirosuyla, Ortadoğu ve Afrika'nın en büyük on ikinci perakende zinciri konumundaydı. (2) Aziza Panda ve Hyperpanda hipermarketlerinin sahibi olan büyük Suudi holdingi Savola. Savola, 2006 itibariyle, 1,06 milyar ABD doları cirosuyla, Suudi Arabistan'daki en büyük gıda perakendecisi ve Afrika ve Ortadoğu'daki en büyük on üçüncü perakendeci zinciriydi (Thomson, 2006:49). Suudi Arabistan ve BAE'de 65 hipermarket işletmekteydi. (3) BAE, Bahreyn, Kuveyt, Umman ve Katar'da Lal's Süpermarketleri adı altında 13 süpermarketi işleten BAE merkezli Al Maya Grubu; Al Maya Süpermarketleri ve Hipermarketleri; British Home Stores; Citi Mart Süpermarket; Jesco Süpermarket; ve Shop N Save Süpermarket. Ayrıca iki küçük BAE holdingi olan (BAE, Umman ve Katar'da faaliyet gösteren) Safeer Grubu ve (BAE, Umman, Bahreyn ve Katar'da işletilen) Choithrams da işaret edilmeye değer iki şirketti. Yine de BAE ve Suudi sermayesi perakendecilik zincirinde hakim konumda değildi. Örneğin Kuveyt'teki Americana Grubu, Ortadoğu'nun en büyük fast-food işletmecisiydi ve Körfez bölgesi genelindeki KFC, Pizza Hut ve Hardees bayiliklerini işletiyordu. Tüm KİK genelini yansıtan bu örnekler, meta dolaşımının uluslararasılaşmasının güçlü kanıtlarıydı.

Büyük Alışveriş Merkezleri

Meta sermaye dolaşımını, uluslararasılaşma eğilimlerini daha fazla yansıtan büyük alışveriş merkezlerini kapsayacak şekilde genişletebiliriz. Meta sermayesinin bu biçiminin genişlemesi, Körfez'in yakın dönemde gösterdiği gelişmenin göze çarpan özelliğiydi ve yukarıda belirtilen inşaat patlamasıyla ilintiliydi. 2006 yılında KİK bölgesi alışveriş merkezlerinin yıllık satışları yaklaşık 30 milyar ABD dolarına ulaşmıştı ve toplam alışveriş alanı ölçüsü

olan "Ortadoğu'nun Brüt Kiralanabilir Alanı (GLA)" toplamının neredeyse %84'nü oluşturuyordu (Rahman 2006).

Dünyanın en fazla sayıda alışveriş merkezine sahip ikinci ülkesi konumundaki BAE, bilhassa Dubai, tüm dünya çapında eğlence ve dinlenme amaçlı seyahat eden ("etkinlik olsun diye" ya da "eğlence amaçlı" alışveriş yapan) insanları çekerek, bu genişlemenin yanı sıra büyük ölçüde ülkenin bir alışveriş destinasyonu bağlamında sahip olduğu cazibenin etrafında yapılanmış turizm sektörüne egemendi (Colliers, 2007:4). Sonuç olarak BAE, 2007 yılında küresel olarak en büyük 30 ithalatçı ülke listesinde yirmi sekizinci sırada yer alıyordu. Dubai şehri KİK dâhilindeki toplam perakende sektörünün %23'nü tek başına oluşturuyordu ve dünyanın en büyük on alışveriş merkezinden üçü Dubai'de bulunmaktaydı. 2007 yılında Dubai'de kişi başına düşen perakende alanının, ABD'ndekinden 4 kat daha büyük olduğu tahmin ediliyordu ve mevcut on yılın sonuna kadar alışveriş merkezlerinde metrekare başına düşen satış miktarının, 25 AB ülkesi ortalamasının 16 katından fazla olacağı öngörülüyordu (Harrison 2008). BAE'ndeki en büyük alışveriş merkezlerinin çoğu bir hipermarket ya da süpermarket zinciri tarafından mesken tutulmuştu ve bu sebeple uluslararası markaların şubeleri ve eğlence tesisleriyle doldurulmuştu. Bu eğlence tesislerinin örnekleri, (dünyanın en büyük alışveriş merkezi) Dubai Mall'de bulunan Olimpik buz pateni pisti ve dünyanın en büyük akvaryumu, (tamamlandığında dünyanın en büyük alışveriş merkezi olması planlanan) Mall of Arabia'daki dinozor temalı eğlence parkı ve Mall of Emirates'de bulunan dünyanın en büyük kapalı kayak pistini içermektedir.

Alışveriş merkezilerinin gelişimi, Körfez sınıf oluşumunun meta dolaşımı etrafındaki önemli bir parçasıydı. Bu alışveriş merkezilerinin pek çoğuna, meta dolaşımının diğer momentlerinde aktif rol alan (yani, yabancı ithalat acenteleri ve distribütörleri ya da süpermarket ve hipermarketlerin sahipleri konumundaki) aynı büyük holdingler sahipti. Bu grupların en büyüğü genellikle Suudi Arabistan ve BAE'nden çıkıyordu ve çoğunlukla birden fazla KİK ülkesinde alışveriş merkezi işletiyorlardı. BAE merkezli Majd Al Futtaim Grubu, bunun mükemmel bir örneğini verir. Yukarıda işaret edildiği gibi Futtaim, faaliyet gösterdiği her bir KİK üyesi devlette Carrefour'un bayilik haklarına sahipti. Futtaim, 1995 yılında Dubai'de ilk KİK alışveriş merkezi olan Deire City Center'i faaliyete geçirdi. Şu anda BAE'nde dört, Umman'da iki, Bahreyn'de bir alışveriş merkezi işletmekte ve bir Suudi şirketiyle ortak girişim olarak Suudi Arabistan'da bir alışveriş merkezi inşa etmekteydi. Ortadoğu'da bulu-

nan diğer yerlerde olduğu gibi Suudi Arabistan ve BAE için de daha fazla sayıda alışveriş merkezi yapılması tasarlanıyordu. Bu alışveriş merkezlerinin çoğunda mutlaka bir Carrefour şubesi bulunuyordu. BAE'nde, Futtaim, ülkede kendi işlettikleri alışveriş merkezlerinde de bulunan, Greater Union Cinemas adlı sinema salonu zincirinin bayilik haklarını elinde tutuyordu. 2006 yılının başlarında bu grup, önde gelen uluslararası kadın moda markalarının bayilik haklarına sahip konumdaki MAF Fashions şirketini kurdu. Bu şirket, altı ülke çapındaki 90 bağımsız mağaza üzerinden bu markalara ait ürünleri satıyordu[165]. Alışveriş merkezlerinde pan-KİK mülkiyet yapısına sahip BAE merkezli özel sektör sermayesinin diğer örnekleri, BAE ve Bahreyn'deki dört alışveriş merkezinin sahibi olan Ghurair Grubu; BAE, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman'da bir alışveriş merkezine sahip olan, yukarıda hipermarket sektöründe ana aktör olduğu belirtilen Emke Grubu; BAE, Umman ve Katar genelinde yayılan altı alışveriş merkezinin sahibi Safeer Grubuydu.

Bu Körfez bölgesi özel sektör sermayesine ilaveten, devletle yakından bağlantılı inşaat şirketleri, özellikle BAE'nde alışveriş merkezi mülkiyeti ve işletmesinde çok önemli bir rol oynuyordu. Emaar Properties, devlet bağlantılı bu sermayenin devlet ve kapitalist sınıf arasındaki bulanık bağlantıyı çok iyi gösteren bir örneğiydi. Emaar KİK dâhilindeki en büyük gayrimenkul şirketiydi ve Dubai'deki birçok diğer mülkün yanı sıra 2008 yılında açıldığında 1.200'ün üzerinde mağazasıyla dünyanın en büyük alışveriş alanı haline gelen Dubai Mall'ın sahibiydi. Emaar, mevcut Yönetim Kurulu Başkanı Mohammed Alabbar tarafından kuruldu. Bununla birlikte Alabbar, Dubai'ye egemen olan Şeyh Mohammed bin Rashid Al Maktoum'un üst düzey bir yardımcısıydı ve aslında Dubai'nin "bakanlar kurulu" konumundaki Dubai Yönetim Konseyi'nin de bir üyesiydi. Bugün Emaar'ın, DFM'de işlem görmeye devam eden hisseleriyle birlikte %32'sine Dubai hükümeti sahipti. Bu şekilde özel büyük yatırımcılar için önemli bir sermaye birikim mekanizması sağlıyordu (aşağıya bakın). Ayrıca Emaar da, KİK (ve Ortadoğu'daki başka bir yer) vasıtasıyla uluslararasılaşıyordu ve 2005 yılında şirket, Suudi Arabistan'ın tek başına en büyük özel yatırımı olan Kral Abdullah Economic City'nin ana imar planlayıcısı haline geldi.

Perakende sektöründeki bu mülkiyet ve genişleme modelleri, meta dolaşımının uluslararasılaşmasının yeni bölgesel mekân aracılığıyla KİK entegrasyon süreci tarafından nasıl kolaylaştırıldığını doğrulamaktaydı. Süpermar-

[165] Futtaim aynı zamanda oteller, gayrimenkul geliştirme şirketi, bir mali hizmetler şirketi ve bir evsel enerji kullanımı ve bina hizmetleri şirketini işletmektedir.

ketler, hipermarketler ve alışveriş merkezlerinin gelişimi, Körfez bölgesinin Körfez sermaye sınıfı tarafından bağımsız ulusal pazarların bir toplamından ziyade, giderek tek bir pazar olarak görüldüğünü gösterir. Ortaya çıkan bu bölgesel entegre meta dolaşımı, Suudi Arabistan ve BAE'nin küresel ekonomiyle kurdukları depolama merkezi olma ilişkileri aracılığıyla ve meta dolaşımının asıl momentlerinin bu iki ülkenin sermaye grupları tarafından kontrolü sayesinde, bir Suudi-BAE ekseni etrafında şekillendi. Başka bir ifade ile Körfez meta dolaşımındaki Khaleeji Sermayesi'nin gelişimine rengini veren özellik, bölgesel mekân ve diğer KİK üye ülkelerinin giderek artan baskınlığı vasıtasıyla, Suudi ve BAE meta sermayesindeki genişleme eğilimidir.

Mali Dolaşım

Yukarıda belirtilen (hem sanayi hem de gayrimenkul sektöründeki) "megaprojelerin" çoğu inanılmaz yüksek miktarda mali kaynak gerektiriyordu[166]. Petrol satışlarından gelen ve yeni şehirler, havaalanları, turizm planları, üniversiteler, enerji santralleri, ulaşım ağları ve benzerleri için hükümet-destekli planları takviye etmek amacıyla kullanılan birikmiş devlet kaynakları, bu maliyetlerin bir kısmını karşıladı. Daha büyük çaplı sermaye akışları sağlayabilmenin bir aracı olarak, çoğu ülkelerinin menkul kıymetler borsasında işlem gören devlet bağlantılı şirketler (örn. Emaar ve bir başka BAE gayrimenkul geliştiricisi Nakheel vb.) kuruldu. Yine de, bu büyük çaplı inşaat geliştirme planlarını desteklemek için petro-dolarların aktarılmasına ek olarak, diğer iki büyük finansman kaynağı kullanıldı. Bunlardan ilkinde, FDI (Doğrudan Yabancı Yatırım) akışları bölgenin gelişiminin çoğunu alttan destekliyordu. Toplam küresel içeriye doğru (ülke içine akan) akışların küçük bir oranını temsil ediyor olmasına rağmen, KİK, 1997 yılında 2007 yılına kadar FDI açısından dünyada en hızlı büyüyen bölgeydi (Dun ve Bradsheet, 2008:3). KİK, 2007 yılında, bütün Batı Asya bölgesi içindeki toplam FDI akışlarının yaklaşık %61'ini kendisine çekmeyi başarmıştı ki bu oran en yakın rakibi Türkiye'nin aynı dönemde kendisine çekebildiği doğrudan yabancı yatırım miktarının iki katıydı (UNCTAD 2008, s.54). İkinci olarak, uluslararası bankalar ve özel sektör tarafından dışarıdan alınan borç akışları bölgeye çok hızlı bir biçimde giriş yaptı. Örneğin,

[166] Bunun çarpıcı bir örneği, dünyanın en büyük LNG projesi ve 2004 yılında tarihsel olarak (Channel Tunnel ve Tayvan yüksek hızlı demiryolları finansmanının ardından) dünyanın en büyük üçüncü finansman projesi olan Qatargas II projesiydi. Finansman için müzakerelerde Qatar Petroleum ve Exxon'u temsil eden avukatlık firmasına göre Qatargas projesine 48 ticari banka, bir İhracat Kredi Ajansı (Export Credit Agency), altı İslam bankasıve bir ExxonMobil Lender'ı 12 milyar dolarlık projeyi finanse etmek için dahil oldu (White ve Case 2004).

2007 yılında uluslararası bankalar KİK dâhilindeki toplam proje finansmanının tahminen %60'ını sağlıyordu (diğer %25'ini ise yerel bankalar aktarıyordu) (SAMBA, 2009:7). KİK'in yabancı borç miktarı, 2005 sonu ile Aralık 2008 arası üç kattan daha fazla bir artış gösterirken bu durum bölgenin dünyanın geri kalanına ne kadar çok borçlandığının bir göstergesiydi (IIF, 2010:2). Bu borçlanmanın büyük bir kısmından BAE ve sorumluydu ve KİK'in ödenmemiş uluslararası borç senetlerinin %65'inden fazlasını ve KİK ülkelerine aktarılan sınır ötesi banka kredilerinin %32'sini elinde bulunduruyordu[167].

Bu akışlar, KİK dâhilinde kurumsal krediler ve tüketici kredilerinin her ikisinde de gelen yoğun talep artışını karşıladı. Tüm KİK çapındaki yıllık kredi kullanımı artış oranı 2001 yılında sadece %9 iken bu oran 2008 yılında dikkate çekici bir şekilde %37'ye kadar yükseldi (2007 yılında Katar %57 oranına ulaştı). Kredilerin GSYİH'ye oranı, bir bütün olarak bölge dâhilinde 2001 yılındaki %40 iken 2008 yılında %59'a ulaştı[168]. Kredilerdeki artışın en yüksek oranda olduğu ülke 2008 yılında kredilerin GSYİH'ye oranı %93 olan BAE'ydi. Bu krediler, meta dolaşımındaki daha önce belirtilen yön değişikliğini güçlendirdi ve emlak sektöründeki hızlı yükselişin yanı sıra büyük alışveriş merkezleri KİK bölgesinin her zaman her yerde mevcut olan bir özelliği haline geldi. Örneğin Suudi Arabistan'da 1998 ve 2001 arasındaki dönem boyunca oldukça durağan bir seyir izleyen yapı ve inşaata dönük krediler, 2002 yılında hızlı bir şekilde artmaya başladı. 2005, 2006 ve 2007 yıllarında sırasıyla %38, %19 ve %18 oranlarında artış gösteren bu sektör tüm banka kredileri alanlarında en yüksek oranda büyümeye sahip sektör oldu (GIH, 2008e:51). Aynı şekilde BAE'de, vatandaşlar ve daha zengin yabancı yöneticiler ülke genelinde mülk satın almak için kredi aldıklarından, mortgage kredilerinin değeri 2005 - 2007 arası yıllık %70'ten fazla bir oranda arttı (GIH, 2009:50).

Bu finansal akışların bir kısmı, uluslararasılaşmanın ilk aşamalarında kurulan yerel bankalar aracılığıyla yayılıyordu. Ek B'de ortaya koyulduğu gibi, bu bankaların mülkiyeti aynı ulusal kökenli grupların elinde toplanmış halde kalmaktaydı. Bununla beraber 2000-sonrası dönemde, dikkat çekici olan şeylerden biri

[167] Rakamlar, Bank of International Securities veri tabanı kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. Sınır ötesi banka kredileri, çoğunlukla idari merkezleri Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'da bulunan ve BIS'e rapor veren bankaları içerir.

[168] Merkez bankası raporlarından yazar tarafından hesaplanmıştır. Bankacılık politikasındaki değişiklikler bu kredi büyümesini kolaylaştırmaya yardımcı oluyordu. 1990'lar boyunca bu konuda atılan ilk adımlar, faiz oranlarında merkez bankası denetimlerine uygun bir amacı ve bankacılık sektöründe bireysel ya da toplam krediler üzerindeki tavan fiyatlarını kaldırmayı gerektiriyordu. 2003 yılı itibariyle kredi üzerindeki geleneksel katı tavan fiyatı, KİK genelinde tamamen bertaraf edildi ve krediler üzerinde yalnızca küçük idari kısıtlamalar kaldı.

de, KİK bankacılık sektörü kapsamındaki sınır-ötesi faaliyette görülen büyük çaplı genişlemeydi. KİK bankalarının tümünün diğer üye ülkelerde şube açmasına izin veren anlaşmanın imzalandığı Kuveyt'teki (1997) 18. KİK zirvesi, bu faaliyeti kolaylaştıran önemli bir adımdı. Bu kararın uygulanması birkaç yıl aldı ve 2004 yılında piyasalarını diğer KİK bankalarına açma konusunda KİK'teki son ülke olan Kuveyt, Bankacılık Yasasını (1968) değiştirdi. Bugün büyük KİK bankalarının çoğunun bölge genelinde şube ya da temsilcilikleri mevcuttur.

Sınır-ötesi bu genişlemenin özel önem taşıyan bir adımı da, bankalar ve diğer mali kurumlarını, vergi ve mülkiyet kısıtlamalarından muaf tutan özel finans bölgelerinin kurulmasıydı. Mali altyapısını ve yasalarını erkenden uygun hale getiren Bahreyn, bu sınır-ötesi genişleme açısından başlıca elverişli alan oldu. Ek B'de, en büyük Bahreyn bankaları tarafından sergilenen çok derin sınır-ötesi mülkiyet bağları mevcuttur. Sonuç olarak, National Bank of Bahrain hariç, büyük Bahreyn bankalarının tümü Bahreyn kökenli olmayıp çoğunlukla Suudi Arabistan ve Kuveyt kökenli olan KİK sermayesi egemenliğindeydi. Diğer bir ifade ile Bahreyn, mali dolaşımın KİK içerisinde uluslararasılaşmasma yönelik, kilit mekânsal bölge olarak hareket etmekteydi. Bununla beraber diğer KİK ülkeleri, örn. 2005 yılında Dubai (Dubai Uluslararası Finans Merkezi) ve Katar (Katar Finans Merkezi), offshore bankacılık yapılarının benzerlerini oluşturdu.

Mevcut bankacılık sistemine ek olarak, finansın artmakta olan önemi ve sermaye fazlasının boyutu, bölge içerisindeki sermaye akışlarını çeken ve yöneten yeni mekanizmaların oluşumunu hızlandırdı. Üç yeni mali kurum, gelişen mali dolaşım için kritik öneme sahipti: hisse senedi piyasası, borç piyasaları ve özel sermaye şirketleri. Bu üç kurumsal biçimin her biri, KİK genelindeki sanayi, gayrimenkul ve diğer kalkınma projelerinin kuruluş maliyetlerini destekleyen finansal akışlara aracılık etmeye yardımcı oluyordu. Üretken ve meta çevirimiyle yakından ilintili olan ve pan-KİK ölçeğinde giderek genişleyen bu finansal dolaşım etrafında biçimlenmiş potansiyel kar güden fırsatlar, Khaleeji Sermayesi'nin birikimi ve gelişimi için merkez haline geldi.

KİK Hisse Senedi Piyasaları

Menkul kıymetler borsası gelişmenin ilk aşamalarında Kuveyt'te (Kuveyt Borsası 1977), Umman'da (Muscat Borsası 1988), Bahreyn'de (Bahreyn Borsası 1988), Suudi Arabistan'da (Tadawul, 1989-2001), Katar'da (Doha Borsası, 1997) ve BAE'de (Abu Dabi Borsası, 2000; Dubai Finans Piyasası, 2000)

oluşturuldu. Yine de, "KİK ülkeleri mali derinleşme ve modern bir mali altyapı inşa etmede önemli aşama kaydettiği sırada", IMF 1990'lı yılların sonlarında şunu ileri sürecekti: "yerli para piyasaları, derinlik ve çeşitlendirmeden yoksun, az gelişmiş konumda. Öz-sermaye yatırımı için potansiyel olarak büyük bir talep olmasına rağmen, hisse senedi borsaları çeşitli kısıtlamalarla karşılaşmaktadır ve şirket tahvilleri ve devlet tahvilleri için ikinci el piyasası belirgin bir şekilde oluşmamıştır. (IMF 1997, s.3)." IMF, KİK ülkelerine, devlete ait varlıkları menkul kıymetler borsasında özelleştirmesi ve borsalarını sınır ötesi yatırımlara açması yönünde çağrıda bulunuyordu.

2000 sonrası dönemde büyük sermaye fazlası akışlarıyla desteklenmiş olan, hisselerin toplam piyasa değerini arttırma ve bölgesel menkul kıymetler borsalarına yatırımcı çekme politikası belirgin bir etki yarattı. Örneğin, KİK hisse senedi borsalarının en büyüğü ve önemlisi olarak 1994-2006 arasında hisselerinin toplam piyasa değerinin 145 milyar dolardan 1.225 milyar dolara yükselerek tam sekiz kat arttığı Suudi Arabistan borsası konumundaki Tadawul bunun açık kanıtıydı (Tadawul 2006). Piyasaya akan fonların düzeyi, 1990 - 1992 arası iki katına çıkan, 1992 - 1994 arası dört kattan daha fazla artan ve çok geçmeden 1995 - 2000 arası yeniden dört kat daha artış gösteren Tadawul üzerinde işlem gören hisselerin hacminde açıkça görülüyordu (Molyneux 2005, s.118). Tadawul'un büyümesindeki kilit gelişme, Suudi Arabistan Bakanlar Kurulu tarafından Sermaye Piyasaları Yasasının (CML) çıkarılmasıyla birlikte, 2003 yılında yaşandı. Yasa, aracı kurumlar ve yatırım firmaları gibi banka harici organlara, ülkede borsa aracılık hizmetleri sunma izni verdiği için, malileşme açısından belirgin bir artışın başlangıcı oldu. ABD hükümeti, "[y]eni yasa kapsamında kurulan yeni finansal firmaların, kurumsal ve tüketici finansman faaliyetlerindeki bir artışı harekete geçireceğini kaydetti. Ticari bankalar ve yatırım risklerini üstlenen diğer kurumlar, yasayla birlikte daha uygun hale getirilmiş halka arz işlemleri kapsamında özel Suudi firmalarına halka açılma konusunda yardımcı olma yönündeki çalışmalarına hız verdikçe IPO [hisse senetlerinin halka ilk arzı] piyasası büyük ihtimalle, yavaş yavaş gelişmeye başlayacaktı" (ABD Elçiliği, 2004:7). 2002 - 2006 yılları arasında Tadawul'de işlem gören hisse senedi sayısının elli kat artmasıyla, bu ileri görüşlü tahminler onaylanmıştı (Tadawul 2006). 2003 yılına kadar Tadawul, Ortadoğu'da bütün menkul kıymetler borsalarında işlem gören hisselerin sahip olduğu toplam piyasa değerlerinin neredeyse %50'sini ve toplam Ortadoğu borsa işlem hacminin %83'ünü kapsıyordu (IAIGC, 2005:14). Suudi yatırım fonlarının sayısı 1992

- 2005 yılları arasında 52'den 199'a arttı ve bu fonların sahip olduğu toplam varlıklar, aynı dönemde 12,4 milyar Suudi Riyalinden 136,97 milyar Suudi Riyaline çıktı. Fakat KİK borsalarındaki bu faaliyet artışı sadece Suudi Arabistan ile sınırlı değildi. Haziran 2001 - Ekim 2005 arasında Kuveyt Borsası yaklaşık %560 oranında yükseldi ve Ekim 2002 - Ekim 2005 arasında DFM (Dubai Borsası) yaklaşık olarak %1024 oranında arttı. Aralık 2000'de 119 milyar dolar ve 31 Aralık 2004'te 543 milyar dolar olan bütün KİK hisselerinin toplam piyasa değeri 2005 yılı sonunda 1 trilyon doları aştı[169].

KİK hisse senedi piyasalarının büyümesi, kendi sermaye tabanlarını önemli ölçüde büyütmek için bir araç olarak kendi şirketlerinin bir kısmını halka arz eden birçok holdingle birlikte Khaleeji Sermayesi'nin gelişiminde önemli bir rol oynadı. Bu piyasalar, kendi ana faaliyet alanından farklı sektörlerdeki (ya da farklı KİK piyasalarındaki) şirketlerin bir dizi hissesini aldıklarından, grupların faaliyetlerini çeşitlendirebilmesini mümkün kılıyordu. Bazen böylesi bir durum tek bir ailenin elindeki bütün şirketlerin tek tek denetimini zayıflatmakla birlikte, kapitalist sınıf arasında (ve KİK sınırları genelinde) mülkiyetin birbirinin içine geçmesini daha da artırıyordu. Birçok durumda, komşu KİK ülkelerinde kendi şirketlerini kurmayı amaçlayan firmalar, hedefteki piyasanın borsalarında halka arzda bulunarak, mülkiyetin sınır-ötesi entegrasyon boyutunu artırarak ve Khaleeji Sermayesi'nin gelişimini teşvik ederek bunu yapacaklardı (Zain (Kuveyt) ve Etisalat'ın (BAE) ülkede faaliyet ruhsatında önce Suudi borsasında halka arzda bulunması buna örnek verilebilir).

Aynı zamanda büyük KİK sermayesi, hisse senetlerinin borsada halka ilk arzı (IPOs) vasıtasıyla devlete ait varlıkların kısmi özelleştirmesinden bir hayli faydalanmaktaydı. IPO'lar, 3. Bölüm'de ele alınan sanayileşmenin ilk döneminde kurulan devlete ait şirketlerden, önde gelen sermaye gruplarına (ve daha kapsamlı bütün vatandaşlara) gelirlerin yeniden dağıtılmasında rol oynuyordu. Bu süreci kolaylaştıran iki mekanizma söz konusuydu. İlk olarak, mülkiyet paylaşımı çoğunlukla vatandaşlar ya da KİK yurttaşlarıyla sınırlandırılmıştı ve bu sebeple, yeni kurulan Khaleeji Sermayesi holdinglerine doğrudan ayrıcalık tanınmıştı. Bu durum, tek tek şirket düzeyinde konulan kısıtlamalar vasıtasıyla, KİK harici yabancı mülkiyetin resmen %100'üne izin veren piyasalarda (Kuveyt, Dubai, Abu Dabi ve Umman) bile meydana gelmişti. Örneğin

[169] Elbette bu pazarlar daha sonra, küresel krizin ardından geri çekildiler. 2008 yılı boyunca, Dubai Borsası %72,42 oranında düştü, bunu Suudi Menkul Kıymetler Borsası (%56,49 oranıyla), Abu Dabi Borsası (%47,49 oranıyla), Muscat Borsası (%39,78 oranıyla), Kuveyt borsası (%38,03 oranıyla), Bahreyn Borsası (%34,52 oranıyla) ve Doha Borsası (%28,12 oranıyla) takip etti (BSE, 2008b:18).

2008 yılında DFM'de işlem gören 68 şirketin 14'ü KİK yurttaşlarına %100 mülkiyet izni veriyordu fakat piyasanın bir bütün olarak tamamen yabancı mülkiyetine izin vermesine rağmen KİK harici yatırımcılardan gelen yatırım kısıtlanıyordu. Bahreyn, KİK yurttaşlarına bütün şirketlerde sınırsız mülkiyet izni vermekteydi fakat KİK harici yabancılar, %49 oranıyla kısıtlanmaktaydı. KİK'in en büyük piyasası olan Suudi Arabistan, kurulduğu günden beri yabancı yatırımcılara kapatılmıştı. Bununla birlikte 2007 yılından itibaren KİK yurttaşlarına Suudi hisse senetlerine doğrudan yatırım yapma izni verilmişti[170]. Böylelikle, genel olarak devlete ait şirketlerin IPO'ları menşe ülkesine bakılmaksızın, bütün Körfez sermayesine yararlı olmak için rol alıyordu ve pan-KİK mali dolaşımın gelişimini daha fazla teşvik ediyordu.

İkinci olarak yeni özelleştirilmiş şirketler, devletle devam eden (kısmi devlet mülkiyeti, hükümet fonlarıyla destekleme, ucuz arsa tahsisi ve ya devlet kurumlarıyla kurdukları yakın işbirliği gibi) bağları vasıtasıyla üstünlük sağlamaya devam ettiler. Bunun sonucu olarak, IPO (halka arz) süreci ile devlet mülkiyetindeki belirgin azalmaya rağmen, devlet Khaleeji Sermayesi'nin gelişimini doğrudan kolaylaştıracak bir rol oynadı. 2000 yılında DFM'de işlem gören ve yukarıda bahsi geçen Emaar, BAE'ndeki önemli bir örnekti. Emaar, Dubai'nin emlak patlaması sayesinde gitgide güç kazanarak Emaar'ın büyümesine yardımcı olan Dubai Şeyhi Mohammed bin Rashid Al Maktoum'dan şehir genelinde başlıca yerlerdeki arazilerin hibesini almıştı. Önde gelen grupların (örneğin, yönetim kurulunda temsil edilen Ghurair Grubu gibi) birçoğu için sermaye oluşumunun önemli bir öğesi haline gelen şirket hisseleri sayesinde Emaar'ın hisse fiyatı, Şubat 2004'den Temmuz 2005 yılına kadar %1800'ün üzerinde bir artış yaşadı. DFM'deki Emaar hisselerinin %90'dan fazlası, BAE ve KİK vatandaşlarının elindeydi[171]. Devletle güçlü bağlarını korumaları sayesinde borsanın finansal aracılığı üzerinden önde gelen sermaye gruplarını güçlendirmeye yardımcı olan şirketlerin IPO'larına dair birçok başka örnek söz konusuydu: Q-Tel (2001 yılında Abu Dabi'de ve 2002 yılında Bahreyn'de), Industries Qatar (2003), Saudi Telecommunications Company (2003), Suudi Kayan (2006) ve Kuwait National Airways (2006).

Hisse senedi piyasalarındaki ölçeğin giderek büyümesi ve Khaleeji Sermayesi'nin gelişimi önde gelen ekonomi analistleri ve etkili karar alıcıların

[170] 2008 yılında uluslararası yatırımcılara, kendilerine dolaylı yoldan mülkiyet veren yerel şirketlerle swap anlaşmaları aracılığıyla yerel hisse senetleri satın alma izni verilmişti.

[171] BAE %82'sine ve KİK vatandaşları %9'una sahipti (DFM, 2008:25).

sesli olarak destekledikleri bir eylem planı olan entegre bir pan-KİK borsasını kurma konusundaki girişimlere fazlasıyla yansıdı. Örneğin Dubai Uluslararası Finans Merkezinde (Dubai'nin serbest finans bölgesi) Baş Ekonomist, Nasser Saidi bu durumu şöyle ifade etmektedir: "bizim KİK'in ana ekonomileri olan Suudi Arabistan ve [BAE]'ndeki mali piyasalar ve ödeme sistemlerinin entegrasyonuna hızlı bir şekilde geçmemiz gerekiyor." Saidi, bu entegre olmuş piyasanın, "yatırım yapma, yurtdışına yatırılan ve 2 trilyon dolardan fazla olan bölgeye ait mali zenginliği idare ve kontrol etme kapasitesini geliştirerek, ekonomik ve mali reformlara imkan vererek ve onları destekleyerek, (enerji, ulaşım, telekomünikasyon, petrol ve doğalgaz gibi) şebekelerde gerekli büyük yatırımlara zemin sağladığına" inanmaktaydı. Khaleeji Sermayesi'nin oluşumunda Suudi Arabistan ve BAE'nin merkezi konumunu onaylayan Saidi, bu iki ülkeyi "bölgenin ekonomik entegrasyonunu, yani KİK Ortak Pazarı ve Körfez Para Birliğini, desteklemek için daha büyük mali piyasa entegrasyonuna geçişte doğal müttefik ve ortaklar olarak" niteliyordu (Saidi 2009). Saidi'nin bu yorumları on yıl öncesinde IMF'nin yapmış olduğu yorumları yansıtıyordu: "ulusal [KİK] piyasalarının, kendilerini bölgesel ticarete açarak daha geniş bir bölgesel piyasaya entegrasyonu... onların büyümesini fazlasıyla hızlandıracaktır [ve] bu entegrasyon, hisselerin çapraz olarak halka arzı, öncelikli konuların koordinasyonu, ortak ikinci el piyasa düzenlemeleri, düzenleyici ve denetleyici fonksiyonların koordinasyonunu içerebilir" (IMF, 1997:22).

Suudi Arabistan bu konuda geri kalmasına rağmen, diğer KİK ülkeleri menkul kıymetler borsası entegrasyonuna doğru ciddi adımlar attı. 1985 yılında KİK borsalarında işlem gören şirketlerin sadece %25'i (170 şirketin 42'si) diğer KİK ülke yurttaşlarından gelen yatırımlara açıldı. 2005 itibariyle bu rakam %98'e (532 şirketten 522'si) ulaşmıştı (Rutledge, 2009:48). Bütün piyasalar şimdi diğer KİK borsalarından gelen hisselerin çapraz olarak işlem görmesine izin vermektedir ve sınır ötesi hissedarlık, piyasa değerlerinin giderek artan bir oranını oluşturmaktadır. Bu bağlamda en dikkat çekici olanı, 2008 yılında işlem gören tüm hisse senetlerinin toplam değerinin %40,35'inin Bahreynli olmayan KİK yatırımcılarına ait Bahreyn Borsasıydı. Bu yatırım sektörü baz alındığında, Bahreyn Borsasında KİK yurttaşlarının sahip olduğu hisselerin değeri aslında Bahreyn yurttaşlarının sahip olduğu miktarı aşmaktaydı (%4 8.1-41.4), (BSE 2008a). Umman'da 2008 yılında Muscat menkul kıymetler borsasında işlem gören şirket hisselerinin %16,32'si, özellikle bankacılık ve yatırım sektöründeki yüksek bir oranla beraber, Ummanlı olmayan

KİK yatırımcılarına aitti. DFM örneğinde ise, işlem gören şirketlerin neredeyse üçte biri (68 şirketten 20'si) diğer KİK ülkelerinden geliyordu. DFM'deki mülkiyet yapısı aynı zamanda, 2008 yılında hisselerin en az %10'unun BAE harici KİK yatırımcılarının elinde olduğu 19 şirketle ve bu şirketlerden 9'unda çoğunluk hissesinin bu tür yatırımcıların denetiminde bulunmasıyla pan-KİK mülkiyetinin ulaştığı yüksek seviyeyi gösteriyordu (DFM, 2008:25-26). 2005 yılında BAE merkezli Dana Gas adlı enerji şirketinin bir IPO'su sırasında hisseleri satın almak üzere ülkeye akın eden "uçaklar dolusu Suudi" görüldüğü bildirilmiştir (alıntı yapılan yer; Rutledge, 2009:47). Sınır ötesi bağlantılar Abu Dabi ve Kuveyt borsalarında daha az belirgindi.

Borç Piyasaları

Şirket yada devlet tahvilleri, varlığa dayalı menkul kıymet veya tahvil türevlerini içeren borç piyasası olağanüstü yüksek seviyelerde kredi sağlayarak ve farklı piyasaları küresel olarak birbirine bağlayarak uluslararasılaşmanın en son aşamasının temel özelliğini oluşturuyordu. Şirketler tahvillerden ziyade genel olarak banka kredisine, bazen de hisse senedi piyasasına yönelerek finansman arayışına girdikleri için, KİK'teki bu borç piyasaları fazla gelişmedi (2008 yılında tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde toplam finansman içerisindeki borç senetlerinin payı sadece %5,6 düzeyindeyken, bunun %94.4'ü hisse senedi ve banka aktiflerinden oluşuyordu) (Saidi, 2009:6). Bu durumun önemli bir istisnası, ülke içerisindeki şirketlerin finansman ihtiyaçlarının yarısına yakınını borç piyasası yoluyla karşılandığı Bahreyn'di (NCBC, 2009:3).

KİK'te borç senetleri için önerilen iki geniş kategori mevcuttu: bütün finans piyasalarında bulunan geleneksel tahviller ve İslami finansal araçlar. İkincisi içerisinde en sık görülen tür faizsiz bono (şükuk), yani yatırımcıya, karşılığında faiz değil kâr payı ödemesi yapılan (dini esaslara uygun) bir varlık mülkiyeti sağlayan, varlığa dayalı menkul kıymetlerdir[172]. Geleneksel tahvil ve şükuk biçimlerinin her ikisi de özel şirketler (şirket bonosu olarak adlandırılmaktadır) ya da hükümetler ("kamu borçları") tarafından önerilebilirdi. 2003-2005 yılları arasında yapılan tüm borç ihraçlarının %85 - 90'ını oluşturan geleneksel tahviller tipik olarak, KİK'te sunulan en yaygın borçlanma biçimi olmuştu. Bununla birlikte 2006 yılında, bütün KİK borçlarının yaklaşık

[172] 2001 yılından 2007 yılına kadar, küresel ihracatın %36'sını oluşturan BAE sayesinde KİK bütün küresel şükuk değerinin %60'ından fazlasını temsil ediyordu.

%30'una, 2007 yılında %40'ına ve 2008 yılında %45'ine ulaşan İslami finansal araçlar, 2006 yılından itibaren giderek daha belirgin hale geldi (KFC, 2009:2)[173].

Hisse senedi ve banka kredilerine dönük yönelim daha yüksek olmakla birlikte, borçların gelecekte finansman açısından giderek daha önemli bir rol oynayacağına dair güçlü göstergeler mevcut. Bir bütün olarak KİK için toplam verilen borç 2008 yılındaki tahmini 23 milyar ABD dolarına gerilemeden önce, 2004 yılında 3,5milyar ABD dolarından, 2006 ve 2007 yıllarında yıllık yaklaşık 36 milyar ABD dolarına varacak şekilde artmıştı (NCBC, 2009:9). Hem geleneksel ve hem de İslami borç piyasalarındaki bu büyüme, BAE'ndeki şirket halka arzları tarafından yönlendiriliyordu. Suudi Arabistan'daki National Commercial Bank, BAE şirketlerinin, geleneksel tahviller ve şükukun her ikisini de kapsayacak şekilde, 2005 yılından 2008 yılına kadar KİK'te piyasaya sürülmüş tüm borçlanma senetlerinin %52 ile %60 arasında bir oranı oluşturduğu tahmin ediliyordu. (NCBC, 2009:9)[174]. Özellikle Dubai gayrimenkul şirketleri 2000 sonrası dönemde yaşanan inşat patlamasını finanse etmek için fazlasıyla borçlandı. Gayrimenkul geliştirme şirketi Nakheel tarafından yapılan yapay ada projelerini yani The Palm ve The World adalarını finanse etmek için 2006 yılında piyasaya sürülen 3,52 milyar ABD doları değerindeki şükuku (bahsi geçen dönemde dünyanın en büyük şükukunu) içeren, Dubai'nin toplam borcunun bu dönem boyunca 80 milyar ABD dolarına ulaştığı tahmin ediliyordu. Nakheel'in aile şirketi olan Dubai World'ün 2009 yılında çoğu Avrupa bankalarına olan toplam yükümlülükler kapsamında 60 milyar ABD doları borcu bulunduğu tahmin ediliyordu (Credit Suisse 2009).

Bu borcun çoğunun KİK yerine Avrupa pazarlarına ihraç edilmesine rağmen, 2000 sonrası dönemde artan sayıda geleneksel tahvil ve şükuk bölgesel borsalarda işlem görmeye başladı. KİK'teki bu araçlara uygun başlıca finansal bölgeler olarak ortaya çıkan Dubai ve Bahreyn'deki borsalarda, tahvil ve şükukun gelişimi özellikle önemliydi. 2005 yılında Dubai'nin finansal serbest bölgesinde bulunan yeni bir menkul kıymetler borsası olan Nasdaq Dubai,

[173] KİK toplam borç piyasasının boyutunun tahminleri farklı kaynaklar genelinde çeşitlenirken tüm eğilimlerin sabit kaldığına dikkat edilmelidir. Şükuk ihracı çarpıcı biçimde, küresel mali krizin sonucu olarak 2008 ve 2009 yılında düştü (7. Bölüme bakın).

[174] "Kurumsal şirket" zorunlu olarak özel mülkiyet sahipliği anlamına gelmez çünkü büyük çaplı devlet bağlantılı şirketleri de içerir. 2006 ile 2008 arasındaki dönem boyunca, örneğin, KİK'teki en büyük geleneksel bono 1,74 milyar ABD doları değerinde olan DP World liman operatörü tarafından piyasaya sunuldu. DP World devlet kontrolünde olan bir şirketti fakat NCB tanımlamasına göre bir kurumsal şirket olarak değerlendiriliyordu. Benzer şekilde en büyük şükuk, bir başka devlet tarafından işletilen "kurumsal" varlık konumundaki Nakheel tarafından sunuluyordu.

Avrupa piyasaları ve Doğu Asya arasındaki bağlantıları kuvvetlendirmesinin yanı sıra bölgedeki borç piyasalarını geliştirmek amacıyla faaliyete geçirilmişti. Aralık 2006 yılında Nasdaq Dubai, işlem gören şükuk değeri açısından dünyanın en büyük şükuk pazarı haline geldi (o tarihten itibaren Malezya borsasının gerisinde kalmıştır) (Nasdaq Dubai, s.3)[175]. 2009 yılında DFM, iki piyasanın iki ayrı varlık şeklinde çalışmaya devam edeceğini açıklamasına rağmen, Nasdaq Dubai'nin mülkiyetinin % 100'ünü ele geçirdi. Bu satın almanın amacı "KİK ve geniş Ortadoğu için güçlü bir sermaye piyasaları merkezi [yaratmaktı]" (Borse Dubai 2009).

KİK Özel Sermayesi

KİK mali dolaşımındaki üçüncü önem teşkil eden değişiklik, özel sermaye şirketlerinin ortaya çıkmasıydı. Özel sermaye, sermayenin derinleşmesiyle yan yana gelişen mali sermayenin göreceli olarak yeni bir biçimiydi. Özel Sermaye fonları, yerel ve uluslararası pazarlara yatırım yapan, özelleştirme tekliflerine katılan, şirketlerin bütün hisselerini satın alan ya da borsaya tamamen açılma konusunda isteksiz olan fakat büyüme için fona gerek duyan özel işletmelere yatırım yapan, bir fon çeşitliliği sunarak yüksek getirili varlık yönetimi hizmetleri sağlamaktaydı. Bu fonlar, hedef şirketleri kontrol (veya çoğunluk) hissesini elde etme niyetiyle satın alma ve daha sonra ciddi personel kesintileri, varlıkların tasfiye satışları, yeniden finanse edilen borç aracılığıyla bu şirketi yeniden yapılandırma ve şirketin, örn. gayrimenkul gibi karlı kısımlarını ayırma noktasında oldukça eleştirilmişti. Yeniden yapılandırma bir kez tamamlandı mı, şirketler, çok geçmeden fonun son derece kârlı bir gelir elde etmesinin ardından (genellikle borsada yapılan bir halka arz aracılığıyla) satışa sunulmaktaydı.

KİK özel sermaye sektörü göreceli olarak yeni olmasına rağmen, 2000 sonrası geçen on yılda 20 milyar dolara yükselen, çok hızlı ve yeni bir büyümeyi yakalamıştı (MEED, 2009a:20)[176]. Küresel çaptaki özel sermaye yatırım fonları tarafından bölgeye gösterilen ilgi, bölgenin büyüyen öneminin ifadesiydi.

[175] Aralık 2009 sonu itibariyle Bursa Malezya'da işlem gören şükukun değeri, Nasdaq Dubai (15,7 milyar dolar), Londra Borsası (6,5 milyar İngiliz sterlini), Luxemburg Borsası (7,3 milyar dolar) ve Bahreyn Borsasıyla (2,18 milyar dolar) kıyaslanabilir bir rakam olan 17,6 milyar dolar toplamına ulaşmıştı. 2009 yılı ortasında Suudi Arabistan (üçünün SABIC tarafından çıkarıldığı) beş şükukla birlikte Tadawul'da bir şükuk pazarı faaliyete geçirdi.

[176] Bu miktarın yaklaşık 9 milyar doları yatırıma ayrılmıştı, kalan 11 milyar dolar ise 2010 yılının başlarında dahil olacaktı.

2007 yılında dünyanın en büyük özel sermaye yatırım fonlarından biri olan Carlyle Grubunun kurucu ortağı ve Genel Müdürü, Ortadoğu'nun aslında "beş on yıl sonra dünyanın en büyük dördüncü özel sermaye merkezi olacağını" ifade ediyordu (Ijtehadi, 2007). Diğer başlıca özel sermaye yatırım fonu merkezleri konumundaki Suudi Arabistan ve Bahreyn ile birlikte Ortadoğu'nun özel sermaye fonlarının çoğu, BAE'nin dışında yönetilmekteydi(2008 yılına ait bir araştırma tüm özel sermaye fonlarının %78'inin BAE'ne dayandığını gösteriyordu) (Solh, 2008:10).

Bölgede toplam taahhüt edilmiş özel sermaye fonunun yaklaşık %22'sini yani ABD ile Kanada'daki özel sermaye fonlarıyla neredeyse aynı miktarı ve Avrupa'daki fonları aşan bir oranı oluşturan KİK kontrolündeki özel sermaye fonu yatırımıyla birlikte, Körfez bölgesi ve daha geniş Ortadoğu'daki çoğu özel sermaye fonu faaliyeti doğrudan KİK yatırımcılarının kontrolü altındaydı (De Saint-Laurent 2009, s.10). Özel sermaye fonlarının 2000-2004 arası ilk zamanlarında, en fazla yatırım genellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi dışında yapılıyordu. Ancak 2005 yılından itibaren Körfez bölgesindeki özel sermaye fonları gittikçe bölge içi yatırımlara doğru yöneldi (2000-2004 yılları arasındaki dönemde gerçekleştirilen ve sadece 500 milyon dolar olan miktara kıyasla, 2005-2008 yılları arasındaki dönemde, özel sermaye yatırımlarının neredeyse 6 milyar doları Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine yapıldı). Bu yatırımların büyüklüğü yeniden yapılandırılan bölgesel mülkiyetteki özel sermaye yatırım fonlarının önemini doğrulamaktaydı.

KİK bankalarının aksine özel sermaye yatırım fonu şirketlerinin mülkiyetinin en önemli özelliği, farklı KİK ülkelerinden gelen sermayenin birbiriyle iç içe geçmesiydi. Tablo 5,8'de, özel sermaye fonlarına büyük oranda dâhil olan en büyük 22 KİK özel şirketinin listesi mevcuttur. Buradaki analizin amacı sermayenin KİK dahilinde çapraz biçimlerde birbiriyle iç içe geçmesinin ölçüsünü belirlemek olduğundan, bu liste çoğunluğunun yabancı ya da devlet sermayesine ait olduğu bu özel sermaye yatırım fonlarını kapsamaz. Özel sermaye fonu olarak faaliyet bağlamında 2000 sonrası büyümenin bir sonucu olarak, KİK'te güçlenen bu şirketlerin bir listesini veren Tablo 5.8, mali dolaşımdaki uluslararasılaşmanın ölçüsünü ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 5.8, bu finans biçiminin özelliklerini taşıyan, KİK dâhilindeki çapraz biçimde hareket eden ve yoğun boyut arz eden bu mülkiyet yapısının güçlü bir göstergesiydi. Hazırlanan listede bulunan şirketlerden yalnızca biri yani BAE merkezli The National Investor, yönetim kurulu içerisinde bir pan-KİK temsil-

cisine sahip değildi. Bu şirketlerin yedisi, üç ya da daha fazla KİK ülkesinden gelen delegelerden oluşan yönetim kuruluna sahipti. Beklendiği gibi Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE merkezli gruplar mülkiyete egemen olanlardı ancak Bahreyn, Katar ve Umman merkezli gruplar da bu şirketlerin hisselerini ellerinde bulunduruyorlardı.

Esas itibariyle bu firmaların KİK ve bölge genelinde yaptıkları temel yatırımların istisnasız tümü uluslararası yapıdaydı. Ortadoğu'daki en büyük özel sermaye gruplarından biri olan Abraaj Capital, KİK dahilindeki bu çapraz yapıya sahip entegre finans sermayesinin klasik bir örneğini vermekteydi[177]. Şirket, Suudi merkezli Olayan Grubunda genel müdür yardımcısı olan Arif Naqvi tarafından kurulmuştu. Abraaj'a yatırım yapmış ve yönetim kurulunda temsil edilmiş, öne çıkan KİK iş grupları arasında al Turki (Suudi Arabistan), Qassimi (BAE), Kanoo (Bahreyn), NBK Grubu (Katar), Nowais (BAE) ve Al Jaber (BAE) bulunmaktaydı. Bileşen konumundaki bu grupların coğrafi dağılımı, Abraaj mülkiyetinin KİK bölgesi genelinde farklı sermaye grupları üzerinden geniş bir alana yayıldığını gösteriyordu. Bu özel KİK sermayesine ek olarak, Abraaj'ın idaresi ve mülkiyeti, Public Institution for Social Security (Kuveyt) ve General Retirement and Pension Authority (Katar) gibi sosyal güvenlik kurumu hizmeti veren devlet organlarını kapsamaktaydı.

2008 yılı itibariyle Abraaj, kendi işletmesi altında 4 milyar ABD dolarının üzerinde bir kaynağa sahipti. Abraaj'ın yatırımları, KİK mali dolaşımının merkezindeki uluslararasılaşma eğilimlerini açıkça gösteriyordu. Şirket, KİK ve Ortadoğu genelinde örn. Katar'daki önde gelen yatırım bankacılığı firması olan Amwal; Ortadoğu'daki en büyük süpermarket zinciri olan Spinneys; düşük bütçeli bir BAE havayolu şirketi olan Air Arabia; Ürdün hükümeti tarafından özelleştirilen bir uçak bakım şirketi olan JorAmco; önde gelen Arap internet portalı olan maktoob.com ve daha önce ele alınan taşımacılık şirketi olan Aramex gibi bazı büyük şirketlerin stratejik hisselerini satın aldı. Ürdün'deki en büyük beşinci banka olan Jordan Ahli Bank (JAB) ve Mısır'daki en büyük yatırım bankalarından biri olan EFM-Hermes'in en büyük hissedarı, Kahire ve İskenderiye borsalarında bir numaralı menkul kıymetler komisyoncusu haline geldi. Abraaj Ortadoğu dışında, Mayıs 2006 yılında, Pakistan'a dönük 300 milyon ABD doları değerindeki satın alma fonu oluşturduğunu açıkladı. Kasım 2006 yılında Fon, Pakistan'ın önde gelen demir çelik şirketi olan MS Forgings'in %80 hissesini ele etti.

[177] Abraaj hakkındaki bilgi Abraaj'ın web sitesinden alınmıştır. http://www.abraaj.com. Erş Tar: Haziran 2008

Bölgesel olarak entegre konumdaki bu mali sermayenin başka bir örneği Investcorp'tu. Investcorp 1982 yılında kuruldu ve 2008 yılı itibariyle kontrolü altındaki varlıkların toplamı yaklaşık 13 milyar dolarıydı. Şirket idari birimi, Bahreyn, Londra ve New York'taki üç büro halinde örgütlenmiş olan şirket "yatay kurumsal yapısıyla" gurur duymaktaydı. Investcorp'un ilgi alanı, özel sermaye fonları, yüksek riskli yatırım fonları, gayrimenkul ve girişim sermayesiydi. Özel sermaye fonu yatırımlarının çoğu Batı Avrupa ve ABD'de bulunmakta ve çoğunlukla zorda olan ve sonrasında borsaya açılan özel şirketlerin alımını kapsamaktaydı[178]. Investcorp'un yapısı, grubu oluşturan farklı holding şirketleri ve bankalar arasındaki finansal ilişkilerin karmaşıklığına bir örnek teşkil ediyordu. Hisseleri tamamen Cayman Adalarında kurulmuş olan Investcorp Holdings Limited'e (IHL) ait olan şirket, Lüksemburg'da kurulmuş bir limited şirkettir. IHL, Bahreyn Krallığında kurulmuş Investcorp Bank'a aitti. Bunun karşılığında, Cayman Adalarında kurulmuş olan Ownership Holdings Limited (OHL), Investcop Bank'ın çoğunluk hissesine sahipti. Bu mülkiyet yapısının en tepesinde, OHL'nin çoğunluk hissesini elinde bulunduran ve yaklaşık 150 stratejik hissedar tarafından kontrol edilen SIPCO Limited (Cayman Adaları) bulunuyordu. Abraaj'da olduğu gibi, SIPCO ve Investcop'un mülkiyet profili, KİK genelinde en büyük sermaye gruplarından çıkan, gerçekten uluslararasılaşmış ve entegre bir KİK mali sermayesinin göstergeleriydiler. Bu şirketler arasında, Al Fardan (Katar), Truki (Suudi Arabistan), Zamil (Suudi Arabistan), Ali Reza (Suudi Arabistan), Al Gurg (BAE), Boodai (Kuveyt), bin Hamoodah (BAE), Mazru, (BAE), Jalal (Bahreyn), Kanoo (Bahreyn), Zayani (Bahreyn), Almoayyed (Bahreyn) ve Ateeqi (Kuveyt) sayılabilir.

KİK geneline yayılmış olan stratejik şirket mülkiyet yapılarına ek olarak bu firmaların, devlet kurumları tarafından sıkça faydalanılan ve bölgesel ekonomi basınında genişçe bahsi geçen politika önerileri, ekonomi analizleri ve araştırma çalışmalarının gelişimi aracılığıyla KİK'in ekonomi politikası üzerinde önemli bir etkisi vardı[179]. Ekonomi politikasındaki bu etki bazı durumlarda doğrudan bir yapıya sahipti. Örneğin Bahreyn'de ekonomiyle ilgili karar verme yetkisi, açıkça bir devlet yetkilileri heyeti ve özel sermaye yatırım fonu şirketleri üzerinden sık sık temsil edilen büyük KİK sermayesine geçti. 2005 yılında Bahreyn'deki monarşi, ulusal ekonomi politikası üzerindeki bütün kontrolünü daha önceden bir ekonomik danışma kurulu olarak hizmet veren

[178] Bu konudaki İnvestcorp'un yatırımları, şirket tarafından satın alınan ve akabinde piyasaya çıkarılan lüks markalar konumundaki Gucci ve Tiffany'i içeriyordu.

[179] Global Investment House, Shuaa Capital ve Gulf Capital temsili örneklerdir.

bir organ konumundaki EDB'ye devreden bir kraliyet kararnamesi çıkarmıştı (2005 için no.31). EDB yönetim kurulu, kilit konumdaki yedi bakan ve özel sektörden gelen yedi "önde gelen yöneticiden" oluşmaktaydı. Bu önde gelen yöneticilerin temsil ettiği şirketler arasında, Bahreyn'in en büyük inşaat, mühendislik ve danışmanlık şirketleri olan Nass Grubu gibi holdingler; Arap dünyasının en büyük reklamcılık ve pazarlama şirketi olan Fortune Seven; Price Waterhouse Coopers (Ortadoğu bölümü); Bahreyn'deki en büyük holdinglerden biri olup Yönetim Kurulu başkanı aynı zamanda Bahreyn Ticaret ve Sanayi Odasına da başkanlık eden Fakhro Grubunun yanı sıra özel sermaye yatırım fonu firmaları olan Arcaptia ve Investcorp bulunuyordu[180]. 2007 yılında yayınlanan *Trade Policy Review* (TPR) dergisinin bir sayısında DTÖ'nün, ekonomi politikasının gelişimini Khaleeji Sermayesi'nin gücü dâhilinde değiştiren Bahreyn devletinin kurumsal yapılarındaki bu yön değişikliğine dönük saptaması ele alınmıştı. TPR, bu yapısal değişimlerin, "Bahreyn Ekonomik Kalkınma Kuruluyla koordine edilen bütün süreç boyunca özel sektörün ekonomik kalkınma sürecinin içerisine tam olarak entegrasyonunu sağlamayı" hedeflemiş olduğuna dikkat çekmekteydi. Devlet "ekonomik itici güç olarak özel sektöre odaklanmak üzere yeniden şekillendirilmiş ve sonuç olarak, özelleştirme ve elden çıkarma süreci vasıtasıyla kendisini üretim süreçlerine katılımdan aşama aşama çıkarmıştır" (DTÖ, 2007:5).

Her durumda özel sermaye yatırım fonları, KİK'e üye çeşitli ülkelerden gelen sermayenin birbiriyle iç içe geçmesinin aracısı olarak hareket etmekteydi. Bu şirketlerin faaliyetleri son derece uluslararasılaşmış, çok sayıda uluslararası piyasaya yayılmışlardı ve sermaye dolaşımının bütün momentleri genelinde önemli payları ellerinde tutuyorlardı. Bu firmaların görünümü, önde gelen bir KİK özel sermaye fonu tarafından çok yerinde olarak şu şekilde ifade ediliyordu: "Bütün KİK bölgesine baktığımızda bir gümrük birliği ve değeri hemen hemen dolara yakın, sabit kura sahip bir parasal birlik ve bir kültürel birlik olduğunu görüyoruz. Buna göre Suudi Arabistan'da satın alınan herhangi bir şeyin Dubai'de de satın alınması gibi bir durum var. Bu yüzden bizler, bu piyasalara ayrı varlıklarmış gibi bakmıyor onları tek bir piyasaymış gibi değerlendiriyoruz" (Dun ve Bradsheet'den alıntılanmıştır 2008:8).

[180] EDB, Bahreyn'in makroekonomik stratejisini geliştirme, hükümetin yapması gereken ekonomik değişiklikleri detaylı bir şekilde planlama, yabancı yatırımları araştırmaa ve Bahreyn halkına bu önlemlerin ideolojik bir savunmasını açıkça yapma görevini üstlenen dört ekipten oluşuyordu (http://www.bahraincdb.com Erş. Tar. Ağustos 2008). DTÖ, Bahreyn'deki neoliberal değişimin hızını fark etmişti. Raporlarda bu konu şu şekilde geçiyordu: ülke "ekonomik dönüşüm açısından önemli bir değişim göstermiştir fakat gelecek 6 yılda şimdiye kadar hiç görülmedik ölçüde dönüşüm olacağı öngörülmektedir" (WTO, 2007:5).

Tablo 5.8 KİK'te önde gelen özel sermaye şirketleri, 2007-2008

Şirketin Adı	*Yönetim Kurulu Üyeleri*
Abraaj Capital (BAE)	Şeyh Abdulrahman Ali Al Truki (Suudi Arabistan); Hussein Nowais (BAE); Hamid Dhiya Jafar (BAE); Saud Abdulaziz Kanoo (Bahreyn); Şeyh Khaled Bin Zayed Al Nahayan (BAE); Şehy Sultan Bin Saqr Al Qassimi (BAE); Hamad Abdallah Al Shamsi (BAE); Şeyh Nawaf Nasser Bin Khalid Al Thani (Katar)
Al Imtiaz Investment Company (Kuveyt)	Ghanim Bin Saad Al Saad (Katar); Khalid Bin İbrahim Suwaiti (Katar); Khalad Boodai (Kuveyt); Abdullah Dakheel Al Jassar (Kuveyt); Mohammed Al Mutair (Kuveyt)
Al Mal Capital (BAE)	Abdul Jalil Yousuf Darwish (BAE); Adel AL Hosani (BAE); Khalid Madi (BAE); Naser Nabulsi (BAE); Ahmed Al Darmaki (BAE); Hamed Al Nuaimi (BAE); Abdulmonem Bin Eisa Bin Nasser Al Serkal (BAE); Şeyh Mishal Bin Hethlain (Suudi Arabistan)
Amwal Investment Company (Katar)	Şeyh Al Thani (Katar); Majid Saif Al Ghurair (BAE); Adel Ali Bin Al Muslimani (Katar)
Amwal Al Khaleej (Suudi Arabistan)	A K Al Muhaidib ve oğulları (Suudi Arabistan); Al Fozan (Suudi Arabistan); Amar Al Khudairy (Suudi Arabistan); Fahad Al Mubarak (Suudi Arabistan); Mohammed Ali Al Abbar (BAE)
Arcapita (Bahreyn)	Mohammed Abdulaziz Aljomaih (Suudi Arabistan); Şeyh Jassim Bin Hamad Bin Jassim Bin Jabr Al-Thani (Katar);Khali Mohammed Boodai (Kuveyt); Ghazi Fahad Alnafisi (Kuveyt); Abdulla Abdullatif Al-Fozan (Suudi Arabistan); Khalifa Mohamed Al Kindi (BAE); Abdulrahman Abdulaziz Al-Muhanna (Suudi Arabistan); Atif. A. Abdulmalik (Bahreyn).
Capivest (Bahreyn)	Şeyh Nasser Mohammed Almutawa Alotaibi (Suudi Arabistan); Waleed A.Rahman Al-Rowaih (Kuveyt); Abdullah Ali Al Sane (Kuveyt); Ahmad Ahmad Al-Harmasi Al Hajeri (Bahreyn); Alaa Hamad Al Roumi (Kuveyt); Ali Mohammed Al-Alimi (Kuveyt); Majid Abdullah Al Kasabi (Suudi Arabistan); Atif A. Abdulmalik (Bahreyn)
Capital Management House (Bahreyn)	Khalid Abdullah Al Bassam (Bahreyn); Abdulhakeem Alkhayyat (Bahreyn); Khalid Mohammed Najibi (Bahreyn); Jamal Saeed Al-Ojaili (umman); Khalid bin Mohammed Al Khalifa (Bahreyn); Saleh Hasan Al-Afaleq (Suudi Arabistan); Hisham Saleh Al-Saie (Bahreyn);Abdul Hakim Al-Adhamy (Bahreyn)
CORECAP	Şeyh Mohammed Wajih bin Hassan Sharbatly (Suudi Arabistan); Abdulla Saeed Al Thani (BAE); Sultan bin Khaled AlTurki (Suudi Arabistan); Abdul Hameed Al Sunaid (Suudi Arabistan).
Gulf Capital (BAE)	Harab Al Darmaki (BAE); Waleed Zahid (Suudi Arabistan); Sohail Al Mazrui (BAE); Riad Kamal (BAE); Ahmed Belbadi (BAE); Mishal Kanoo (BAE/Umman)

(devam ediyor)

Tablo 5.8 KİK'te önde gelen özel sermaye şirketleri, 2007-2008 *(devamı)*

HBG Holdings (BAE)	Abdallah Y.Al-Mouallimi (Suudi Arabistan); National Commercial Bank (Suudi Arabistan); İmtiaz Hydari (Suudi Arabistan); Tawfeeq Almoayed (Bahreyn); Ziad Galadari (BAE); Yeshwant Desai (Umman).
Investcorp (Bahreyn Londra, New York)	Al-Ateeqi (Kuveyt); Kanoo (Suudi Arabistan); Alireza (Suudi Arabistan); Almoayyed (Bahreyn); Boodai (Kubeyt); Fardan (Katar); Mazrui (BAE); Al-Turki (Suudi Arabistan); Al-Zamil (Suudi Arabistan); Al Zayani (Bahreyn); Al Otaiba (BAE)
Global Investment House (Kuveyt)	Maha K. Al-Ghunaim (Kuveyt); Dubai Financial Group (BAE); Public Institution for Public Security (Kuveyt); Al Kharafi Group (Kuveyt); Khalid Al Wazzan (Kuveyt)
Saffar Holdings (BAE)	Ali Zaid Al-Quraishi (Suudi Arabistan); Shoiabi Grubu (Suudi Arabistan); Al Rashed Grubu (Kuveyt)
Unicorn Investment Bank (Bahreyn)	Yousuf Shalash (Suudi Arabistan); Bader Sulaiman Al-Jarallah (Kuveyt); Bader Abdulaziz Kanoo (Suudi Arabistan); Majid Al Sayed Bader Al-Refai (Bahreyn); Ayman İsmail Abudawood (Suudi Arabistan); Waleed Al Sharhan (Kuveyt); Ayman Abdullah Boodi (Kuveyt)
Millenium Finance	Yönetim kurulu bulunmuyor
Corporation (Dubai)	Büyük hissedarları Dubai Islamic Bank (BAE), KIPCO (Kuveyt)
Growth Gate Capital (Bahreyn)	Abdullah RAhis Al Noaimi (BAE); Saleh Habsi (Umman); Badr Jafar (BAE); Fahad Al Khalifa (Katar); Ali Mansoori (BAE),Varouj Nerguizian (BAE); Mu'taz Sawwaf (Suudi Arabistan)
Addax Bank (Bahreyn)	Hussain Nowais (BAE); Jassim Hassan Zainal (Kuveyt); Salem Al Noaimi (BAE); Wael Aburida (BAE); Naawaf Ghobash Ahmed Ghobash (BAE); Omar Abdul Aziz Al Mutawa (Kuveyt); Saleh Saleh Al Selmi (Kuveyt);Waleed Al Momarab Al Muhairi (BAE)
Shuaa Capital (BAE)	Al Ghurair (BAE); Abdullah Al Mulla (BAE); Sameer Ansari (BAE); Fahad YacoubAl Jouaan (Kuveyt); Al Sagar (Kuveyt); Hesham Al Qassim (BAE)
Gulf Finance House (Bahreyn)	Esam Yousif Janahi (Bahreyn); Hamad Al-Shaya (Kuveyt); Abdullah Ali Al Hamli (BAE); Yousif Khayar (Suudi Arabistan); Abdulilatif Abdullah Al Meer (Katar); Abdulaziz Mohamed Al Hiani (Umman); Mohammed Ebrahim Mohammed (Bahreyn); Adel Dawood Al Ohali (Suudi Arabistan); Mosbah Saif Al Mutairy (Umman); Bader Al Subaiee (Kuveyt)
The National Invest (BAE)	Abdullah M.Mazrui (BAE);Mohamad Abdulla Alqubaisi (BAE); Abdulmajeed Al Fahim (BAE); Fatima Obeid Al Jaber (BAE); Hamad Abdulla Al Shamsi (BAE); Mohamad Fadhel Al Hamil (BAE); Omeir Soud Al Dhahiri (BAE); Mohamad Rashid Al Naseri (BAE); Abdulla Nasser Al Mansouri (BAE)
Venture Capital Bank (Bahreyn)	Ghassan Ahmed Al Sulaiman (Suudi Arabistan); Abdulfatah Mohammad Rafie Marafie (Kuveyt); Abdullatif Mohammed Janahi (Bahreyn); Ali Mousa Al Mousa (Kuveyt); Marwan Ahmad AL Ghurair (BAE);Nedhal Saleh Al Aujan (Bahreyn); Mohammed S. Abanumay (Suudi Arabistan); Ajlan Abdulaziz Al Ajlan (Suudi Arabistan); Ibrahim Hamad Al Babtain (Kuveyt); Abdulhadi Treheeb Al Shahwani (Katar); Sulaiman Ibrahim Al Hudaiti (Suudi Arabistan)

Sonuç: Khaleeji Sermayesi'nin Genel Yapısı ve Temel Özellikleri

Khaleeji Sermayesi'nin temeli, birbiriyle sıkı sıkıya bütünleşmiş hiyerarşik yapılar dâhilindeki bağlı ortaklar şeklinde örgütlenen diğer KİK holdinglerinin bulunduğu bir Suudi-BAE ekseni etrafında yapılandırılmaktaydı. Bu hiyerarşilerin oluşumu, her bir dolaşım içerisinde belirli bir coğrafi ve kurumsal biçim alan uluslararasılaşmanın bu süreci olarak sermaye dolaşımının uluslararasılaşması vasıtasıyla meydana geliyordu. Gümrük birliği, ortak pazar ve entegre sermaye piyasalarına doğru bir hamle olan bölgesel entegrasyon projesi tarafından harekete geçirilen kurumsal değişimler, sermaye, üretilen mallar ve vatandaşların KİK sınırları genelinde daha serbest şekilde hareket etmelerine imkan sağlayarak, bu uluslararasılaşma eğilimlerini kuvvetlendirmişti.

Üretken dolaşımdaki sermaye birikimi, inşaat faaliyetleri ve enerji yoğunluklu metaların üretimi etrafında yapılandırılmıştı. Bütün devletler, bu faaliyetlerin hızı ve ölçeğindeki artışa tanık olmalarına rağmen bu sermayenin ortaya çıktığı asıl mekânsal bölgeler Suudi Arabistan ve BAE'ydi. Suudi ve BAE sermayesi, kapitalist gelişmenin daha evvelki aşamalarında kurulmuş şirketlerin üzerine inşa edilen bu dolaşıma egemendi. En büyük özel şirketler kendi bölgesel faaliyetlerini komşu KİK ülkesine doğru genişletmeye çabalamışlardı ve mülkiyetin pan-KİK bağlamında iç içe geçmesi, inşaat, alüminyum ve çelik sektörlerinin dikkat çekici bir özelliğiydi. En önemli üretken faaliyette, yani petrokimya üretiminde, Suudi Arabistan satışa dönük Suudi petrokimya projelerindeki müşterek yatırımlara yönelen diğer büyük KİK sermayesiyle birlikte ezici bir üstünlüğe sahipti ve baskın konumdaydı. Birbirine kenetlenmiş sermaye gruplarının temel bileşeni olan Suudi sermayesiyle birlikte, bu iç içe geçme durumu hiyerarşik olarak oluşmaktaydı. Yeni yüksek teknoloji sektörlerinde bir avuç büyük firma bütün KİK ülkeleri genelindeki sermaye birikimini denetlemekte ve açıkça bölgeyi tek bir pazar olarak kavramaktaydı.

Meta dolaşımının uluslararasılaşması, uluslararası ithalatla karşılaştırıldığında Suudi Arabistan ve BAE'nin üstlendiği depolama alanı görevi ve bölgesel alan genelinde daha sonraki yeniden ihracat ticaretiyle açığa çıkıyordu. Diğer KİK ülkeleri, son on yılda ticari bütünleşmenin önemini doğrulayan BAE ve Suudi ihracatıyla sıkıca ilintiliydiler. Bölge, hem uluslararası ihracatçılar hem de büyük KİK sermayesi tarafından birleşik ve bölgesel olarak, birbirine eklemlenmiş bir meta dolaşımı şeklinde inceleniyordu. Daha önceki dönemlerde kurulmuş bayilik ve distribütörlük sistemi, bu dolaşımın anahtar özelliği olarak varlığını sürdürüyordu. Bu durumda Khaleeji Sermayesi'nin

aldığı kurumsal biçim, KİK bölgesi genelinde süpermarketler, hipermarketler ve alışveriş merkezlerinin yayılması şeklindeydi. Meta dolaşımının bu unsuru birçok farklı KİK ülkesi için ve bölgesel seviyede kendi perakende faaliyetlerini genişletmeye doğru açık bir yönlendirmeyle, bayilik haklarını çoğunlukla elinde tutan Suudi ve BAE holdinglerinin kontrolündeydi.

Suudi Arabistan-BAE ikilisindeki çekirdek gruplar benzer şekilde finans dolaşımına da egemendi. Bu grupların en önemli öğesi, Khaleeji Sermayesi ve küresel finansın mimari yapısı arasında giderek artan bağları gösteren, sermaye piyasalarının (hisse senedi ve farklı borçlanma biçimlerinin) gelişimiydi. Bu sermaye piyasaları KİK'teki sermaye birikiminin büyüyen ölçeğini onaylamaktaydı. Sanayi üretimi, inşaat ve bu bölümde tartışılan diğer geliştirme projelerine girişme becerisi, hem yerel hem de uluslararası finans piyasaları kaynaklarıyla bağlantı kurmayı gerektirmekteydi. Sermaye piyasaları, KİK genelinde para kaynaklarını ortak bir merkezde topluyordu. Özellikle ülkedeki önde gelen bankaların çoğu ve sermaye piyasalarının çok büyük bir çoğunluğu kendi ülkesinin dışındaki KİK yatırımcılarına ait olan Bahreyn, finans sektöründeki uluslararasılaşmada özel bir coğrafi rol oynuyordu. Bu piyasaların derinleşmesi, sermayenin, Khaleeji Sermayesi'nin ellerinde toplanması ve merkezileşmesini önceden haber vermiş oluyordu. Borçlanma piyasalarının önemi arttı ve bu piyasalar şirket müdürleri ve ekonomi alanında karar verici mekanizmaları tahvil ve şükuk sahiplerini tatmin edecek kâr paylarına öncelik vermesi için zorlayan güçlü bir disiplin mekanizması haline dönüştü. Dünyanın en güçlü bankaları ve finans kurumlarından oluşan borç sahiplerinin etkisi, Khaleeji Sermayesi'nin küresel ölçekte sermaye birikim modellerine gitgide daha bağlı hale geldiğini ifade ediyordu. En çarpıcısı, Khaleeji Sermayesi'nin bütün kurumsal ifadesi, tek mülkiyet yapıları içerisindeki büyük sermaye gruplarına kenetlenen, daha sonra KİK dolaşımlarının bütün momentleri aracılığıyla yeniden yatırımı yapılan, özel sermaye yatırım fonları gibi finansal biçimlerin gelişiminde yer alıyordu.

Khaleeji Sermayesi, bu sermaye birikim yapılarına kendi adlarına dâhil olan egemen ailelerle ilişkili birçok bireyle birlikte, devlet sermayesi ve Körfez'in devlet kurumlarıyla sıkı ilişkilere sahiptir (Kingdom Grubu, NBK Grubu ve Al Qassimi gibi örnekler bu bağlamda son derece açıklayıcıdır). Üstelik Bahreyn merkezli EDB'nin kurumsal tasarımının da onayladığı gibi Khaleeji Sermayesi, KİK genelinde finansal ve ekonomik politika geliştirme konusunda giderek artan bir etkiye sahip oluyordu. Bu bağlantılar ve devlet

politikalarının buna bağlı olarak yeniden düzenlenmesi, KİK içerisinde büyük çatışmalara neden olma potansiyeline sahip çünkü bugüne kadar KİK'in siyasal bütünleşmesi ekonomik alandaki bütünleşme kadar gelişmiş değildi. Bu bölümde belirtilen gümrük ve ticaret bütünleşmesi ve tek bir para birliğine yönelik atılan adımlar gibi ciddi ekonomik anlaşmalara rağmen, KİK'in siyasal kurumları arasındaki entegrasyon son derece zayıf kalmış durumda. Bununla birlikte Khaleeji Sermayesi'nin daha fazla gelişme göstermesi, bölgesel ölçekte sermaye birikim ihtiyacıyla çok daha paralel bir ekonomik ve siyasal karar almanın yanı sıra bu siyasal kurumların yeniden düzenlenmesini gerekli kılıyordu. Aynı zamanda bütün KİK ülkelerindeki siyasal elitler, ulusal politika üzerinde denetimi garanti etme konusunda sahip oldukları büyük gücü ve ulusal ölçekte elde ettikleri kiralama gelirlerini ellerinde tutmaya devam ediyorlar. Bunun KİK bölgesinin gelişiminin geleceği açısından nasıl bir rol oynayacağı henüz cevaplanmamış bir soru fakat KİK dahilindeki devletlerin özerkliği ve sermaye dolaşımının uluslararasılaşması arasındaki çatışma, bölgesel entegrasyon projesi kapsamında belirgin gerilim potansiyeli taşıyor ve Khaleeji Sermayesi'nin gelişiminin açık bir göstergesi konumunda[181].

Khaleeji Sermayesi'nin gösterdiği gelişim, küresel ekonomide Körfez'in konumu tarafından yapılandırılan, KİK alanı genelinde uluslararasılaşma ve malileşme eğilimlerinin bir belirtisi. Bununla beraber bu eğilimler, KİK ile sınırlı değil. Tüm Ortadoğu giderek tek bir düzene doğru ilerliyor ve bu ilerleme Körfez'deki sermaye birikimi ve sınıf oluşum ritmiyle grift biçimde iç içe geçmiş durumda. Sermaye birikiminin bahsedilen bölgesel yapısının gelişimi ve küresel finansal krizin başlangıcını takip eden Khaleeji Sermayesi'nin evrimi, bu kitabın son bölümünde ele alınacaktır.

[181] 2009 yılında KİK Merkez Bankasının kurulumu çerçevesinde, Suudi Arabistan ve BAE arasındaki çatışma (bkz. 7. Bölüm) bu çelişkinin bir göstergesiydi.

Bölüm 6.

Khaleeji Sermayesi ve Ortadoğu

Birçok yazar, ABD öncülüğünde Irak'a yapılan saldırının ve hemen ardından da 2003 yılında işgal edilmesinin hemen sonrasında bölgede artan ABD varlığının ardından gelen derin ekonomik değişimleri ciddi biçimde eleştirdi. ABD diplomatı Paul Bremer'in idaresi altındaki Geçici Koalisyon Yönetimi (CPA), Irak'ın ekonomi politiğinin niteliğini dönüştüren yüz askeri emri kanun haline getirmişti[182]. Bu kanunlar devlete ait 200 şirketin özel sektöre açılması hususunda tedbirleri içeriyor, bireyler ve yabancı şirketler arasında herhangi bir ayrım gözetilmeyen %15 oranında bir sabit vergi belirliyor, ekonomide yabancı mülkiyete dair sınırlamayı yasal olmaktan çıkartıyor ve hatta Iraklı çiftçilerin kendi mahsullerinden tohum tasarrufu yapmalarını kısıtlıyordu (dolayısıyla, çiftçiler büyük tarım ticareti yapan holdinglerden tohum satın almaya mecbur bırakılıyordu). Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası tarafından önerilen standart neoliberal reçetelerle arasındaki tek fark ülke elitiyle yapılacak bir anlaşmadan ziyade askeri saldırı aracılığıyla uygulaması olan bu yasalar, birçoklarına göre Irak ekonomisinin ABD mülkiyet akınına açılması için tasarlanmış gibi görünüyordu. Pek çok yorumcu ise, yabancı mülkiyet

[182] Bu emirlerin tam metni http://www.iraqcoalition.org/regulations/ sitesinde mevcuttur. Erişim 5 Ekim 2009

üzerindeki bu kısıtlamaların son bulmasıyla birlikte büyük ABD şirketlerinin, gayrimenkul, telekomünikasyon, perakende, finans ve elbette dünyanın ikinci en büyük petrol ve doğalgaz kaynakları gibi geniş bir alana yayılan Irak ekonomisinin tümünü satın alabilmeleri konusunda çok geçmeden harekete geçmelerini bekliyorlardı (Looney, 2003; Juhasz, 2004; Whyte, 2007)[183].

Oysa gerçek daha karmaşık çıktı. Sonrasında gelen Irak hükümetinin ekonomik programa dair çıkarttığı yasalar Bremer ve Geçici Koalisyon Yönetiminin (CPA) yasalarına göre biraz farklı olsa da ülkeyi sermaye akışları ve yabancı yatırımcıların mülkiyetine açmış olduğu kuşkusuz doğruydu. Irak'taki işçi grupları, siyasi ve dini gruplar bu yasaları kendi ülke kaynakları üzerindeki denetimin yabancıların çıkarlarına terk edilmesi olarak değerlendirmiş ve bu yasalara karşı geniş çaplı protestolarda bulunmuşlardı[184]. Bununla birlikte şaşırtıcı olan ayrıntı, bu yatırımcıların köken olarak geldikleri ülkede yatıyordu. Yatırımın ilk dalgası, sonuç olarak ABD hükümetinin sağladığı kârlı sözleşmelerden faydalanan ABD şirketlerinden geliyordu. Ancak, bilhassa 2004 yılında CPA'nın feshedilmesinden sonra, ABD şirketlerinin yatırımları kısa süre içinde KİK kökenli şirketlerin gerisinde kaldı. 2003-2009 Ocak arası dönemde Irak'ta yapılan bütün yatırımların yarısından fazlası KİK'ten geliyordu (DFC, 2009:4). Örneğin 2009 yılının ortasına kadar, çoğunluğu yabancılara ait olan altı Irak bankasından dördü KİK merkezli bankalar tarafından yönetiliyordu (NIC, 2009:82). Arazi ve konut hususunda ise, Damac Properties (BAE) ve Al Maabar (BAE) idaresindeki iki büyük proje, ülkedeki tüm gayrimenkul sektörü yatırımlarının %75'ini oluşturuyordu (DFC, 2009:8). Irak tarafından verilen cep telefonu lisanslarının üçüne de daha önceki bölümde belirtilen KİK şirketleri (iki Kuveyt şirketi Zain ve Agility ve Katar merkezli Q-Tel) sahipti[185]. Petrol ve doğalgaz sektöründeki en büyük özel sektör projesi, Irak'ın Kürdistan bölgesinde faaliyet gösteren iki BAE şirketine ait 650 milyar dolar değerindeki doğalgaz üretimi ve boru hattı projesiydi.

Bahsi geçen rakamsal verilerin biraz dikkatle ele alınması gerekmekle ve Irak ekonomisinin tüm sektörlerine genelleştirmek mümkün olmamakla birlikte, bu rakamlar Khaleeji Sermayesi'nin özünde mevcut olan uluslararası-

[183] Ayrıca birçok eleştirmenin, Irak ekonomisinde 1980'ler ve 1990'larda uygulanan on yıllık yaptırım süreleri boyunca, devlet-egemen mülkiyet yapısından uzaklaşma başladığını gözden kaçırdıklarına dikkat edilmelidir (bkz. Paker ve Moore, 2007).

[184] Örneğin *Democracy Now* tarafından Irak Genel Petrol İşçileri Sendikasının başkanı, Hassan Juma'a Awad al-Asade'yle yapılan 2005 yılına ait röportaja bakınız.

[185] Aynı zamanda 2010 yılı başlarında dördüncü bir şirket, BAE devi Etisalat, pazara girme planları yaptığını duyurdu.

laşma eğilimlerinin, Körfez'in diğer az gelişmiş Ortadoğu ülkeleri üzerindeki derin etkisinin işaretleriydiler. Petro-dolar akışların ilk aşamasındaki orana göre oldukça yüksek olan ve çevresel alanın kayda değer etkisiyle birlikte, KİK sermaye akışlarının yaklaşık %10-15'inin Ortadoğu bölgesine yöneldiği tahmin ediliyordu. Ortadoğu'ya Körfez'den gelen sermaye akışları, belli başlı kapitalist ülkelerden gelenleri aşacak kadar artmıştı. Örneğin 2008 yılındaki Dünya Bankası rakamlarına göre, Körfez ülkeleri bölgedeki toplam yabancı yatırımların %36'sını bünyesinde toplarken, bu miktar Kuzey Amerika (toplam yatırımların %31'i), Avrupa (%25), Asya (%4) ve diğer Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerini (%3,5) aşan bir orandı (Dünya Bankası 2009, s.56). Bahsi geçen KİK yatırımları Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, FDI'nın geleneksel olarak yavaş hareket eden yapısını değiştirmişti. Örneğin 2000'li yılların başlarında küresel nüfusun %3-4'ünün bölgede yaşamasına rağmen, dünya çapındaki FDI akışlarının %1'den daha azı buraya yöneliyordu. 2004-2008 yılları arasında, başlangıçta KİK'ten gelen sermaye akışlarının bir sonucu olarak, bölgenin dünya FDI akışlarıyla ilgili payı nüfusunun dünya çapındaki oranına denk gelecek bir şekilde %3-4'e kadar yükselmişti (de Saint-Laurent, 2009:1). 2006 yılına gelindiğinde ise KİK ülkelerinden kaynaklanan FDI, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın geri kalan kısmının GSYİH'sinin %13'üne denk geliyordu ve bu son derece dikkat çekici bir orandı (IIF, 2008:18).

Bu bölge içi akışlara devlet veya özel sermaye kontrolündeki Khaleeji Sermayesi'yle bağlantılı az sayıda şirket egemendi. Önceki bölümlerde ele alınan sınıf oluşum sürecini yansıtan bu yatırımlar, inşaat ve gayrimenkul (örneğin, Emaar, Damac, Diari Bin Ladin, Kharafi, Oger); gıda ve perakende (Savola, Majd Al Futtaim); limanlar ve kamu hizmetleri (KIPCO, DP World, Dubai Holding); bankacılık ve finans (National Commerce Bank, Al Rajhi, National Bank of Kuwait, Ahli United Bank, Gulf Finance House, Global Investment House); medya (Dallah al Baraka, Kingdom Holding); ve telekomünikasyon (Q-Tel, Etisalat, Zain, Batelco) gibi faaliyetlerde yoğunlaşmıştı. Bu holdinglerin sektörel odağı, asıl yoğunlaşması genellikle sanayi, imalat ve enerji sektörlerinde olan Ortadoğu'daki (örneğin Avrupa kaynaklı FDI vb.) KİK harici FDI'dan farklılık gösteriyordu (de Saint-Laurent, 2009:6). Çoğu zaman büyük KİK grupları farklı sektörleri bir arada içeren bazı çıkarlara sahiptiler. Ayrıca bu holdinglere ilaveten, SWF'ler ve özel sermaye grupları, bölge içi yatırımcıların hedefindeydiler.

Akdeniz bölgesindeki FDI'yı takip eden bir AB Kurumu konumundaki ANIMA tarafından sunulan rakamsal veriler, Ortadoğu sermaye akışlarında

Körfez'in üstlendiği önemli rolü onaylamaktaydı. ANIMA, FDI'yı ölçmek için resmi Merkez Bankası verilerinin yerine (Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas, Filistin Yönetimi, Suriye, Tunus ve Türkiye gibi ülkeleri içeren) Akdeniz bölgesindeki proje sözleşmeleriyle ilgili kamuoyuna sunulan bilgileri kullanıyordu. ANIMA'ya göre 2003-2009 yılları arasında Akdeniz bölgesinde Körfez yatırımcıları tarafından ilan edilen projelerin değeri, dünyanın herhangi bir ülkesi ya da bölgesinden gelen miktarın çok üzerindeydi. 2003-2006 döneminde duyurulan toplam proje değerlerinin %38'ni KİK yatırımcıları oluşturuyordu (Avrupa %34, ABD ve Kanada %13'ünü oluşturuyordu)[186].

Mevcut veriler alt bölgesel düzeyde kategorilere ayrıldığında, KİK sermaye akışlarının önemi daha da belirgin hale geliyordu. Bu durumdan en çok etkilenen, bütün KİK yatırımlarının %60'ından fazlasını bünyesine toplayan Ürdün, Lübnan, Mısır, Filistin ve Suriye gibi Maşrık[187] ülkeleri olmuştu. Bahsi geçen KİK yatırımları, sermaye ihraç eden diğer herhangi bir bölgeden Maşrık'a gelen miktarın çok ötesindeydi: ANIMA'ya göre, 2003-2009 arası dönemde Maşrık'taki KİK FDI'sı 69,2 milyar Euro'yken Avrupa'dan gelen 22,9 milyar ve ABD ile Kanada'dan gelen 5,2 milyar Euro'ydu[188]. Suriye ve Lübnan için, KİK FDI'sı ülkenin 2008 yılındaki toplam FDI'sının %70'inden fazlasını oluşturuyordu. Mısır'da, ülkenin Yatırım Bakanı, Mısır'a gelen FDI dâhilindeki KİK sermayesinin payının, 2005 yılında %4,5 düzeyindeyken bu oranın 2007'de %25'in üzerinde orana yükseldiğini bildirmişti (Moheildin, 2008:41). 2007 yılında Ürdün'e gelen KİK FDI miktarı ülkenin toplam FDI'sının %35'ini oluşturuyordu. Ürdün borsası KİK yatırımcılarına aşırı derecede bağımlıydı ve KİK yatırımcıları, bütün hissedarlar içerisinde %1'den daha az bir oran oluşturmalarına rağmen, hisselerin toplam piyasa değerlerinin yaklaşık %20'sini ellerinde bulunduruyorlardı[189].

---

[186] ANIMA'nın bu rakamları, yukarıda alıntılanan Dünya Bankası verilerinin sonuçlarını doğrulmaktadır. Lakin Dünya Bankasının farklı bir metodoloji kullandığına ve biraz farklı bir aralığını kapsadığına dikkat edilmelidir. Üstelik ANIMA, gerçek harcanan para anlamında KİK'in (Avrupa'dan gelen %40'ın karşısında %27 düzeyindeki gerçek FDI rakamıyla) ikinci sıraya indiğini belirtmişti (ANIMA, 2009:23).

[187] Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Fas, Tunus, Cezayir ve Libya'nın batı kısmını kapsayan bölgeye mağrip ülkeleri adı verilmişti. Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün'ü içine alan bölgeye de, maşrık ülkeleri adı verildi. 'Maşrık' aslen Arapça bir sözcük olan 'şark' kökünden türetilmiştir ve 'doğulu' anlamına gelmektedir. Ancak aynı zamanda Arapça'da, 'kutsallığı' ya da 'derinliği olan' anlamlarını da ifade etmektedir. (ç.n.)

[188] Aynı zamanda Mağrip ülkelerinde (Cezayir, Tunus, Fas, Libya) de, bölge geleneksel olarak Avrupa'yla yakından bağlantı kursa da, KİK doğrudan yatırımları (FDI) son derece önemlidir. 2003 yılından 2008 yılına kadar (Avrupa'dan gelen %46'ya nazaran) KİK, Mağrip yönünde toplam FDI'nın %29'unu oluşturuyordu (ANIMA, 2009:23)

[189] Amman Borsa verilerinin analizi temelinde yazar tarafından hesaplanmıştır.

Ortadoğu'daki Sınıf Oluşumunun Üzerindeki Etki

Körfez'den gelen bu sermaye akışlarına dönük standart ekonomi yorumları, genellikle IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumlarının pozitivist yaklaşımlarını ifade eden tarafsızlık ve "önyargısız" bilim iddialarına dayandırılır. Körfez yatırım akışları, Ortadoğu'nun bir kısmındaki sermaye fazlasıyla bölgenin geri kalanındaki yatırım açıklarını eşleştiren pozitif toplamlı oyun[190] olarak ele alınır. Bu yatırımların potansiyel olarak istihdam yaratma ihtimali olan yatırımlar olduğu varsayılır ve ayrıca devlet mülkiyeti ve sözde birçok ülkeyi yeni küresel ekonomiye tamamen entegre olmasını engelleyen diğer *dirigiste* [hükümet ya da merkezi otorite yönlendirmeli ya da kontrollü ekonomi] eğilimlerinin aşılması konusunda ileriye dönük ağır işleyen adımlardaki başarının kanıtı olarak benimsenir.

Bu bakış açısı, sermayenin sadece bir parasal toplam olmadığını, aksine değer elde etme temelinde şekillendirilen bir sosyal ilişki olduğuna dair olgunun doğruluğunu şüpheye düşürüyor. Son tahlilde, çevre bölgelere doğru yönelen KİK sermaye akışları, azami kâr hedefindeydi. Böylesi bir durum, bazı KİK yatırımlarının dış politika hedefleriyle bağlantılı olabileceğini reddetmiyordu ancak genelde ve olayların ezici çoğunluğunda, sermayenin uluslararasılaşmasının arkasındaki baskın güç, kâr elde edilmesi ve bu çevre bölgelerden gelen zenginliğin KİK'e aktarılmasıydı[191]. Bu hamle, başta Maşrık alt bölgesinde bulunan ülkeler olmak üzere tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika çapında KİK sermayesi tarafından denetlenen banka, telekomünikasyon şirketi, arazi ve diğer varlıkların sayısında muazzam bir artışı beraberinde getirdi[192].

Bu nüfuz etme durumu sınıfın bölgedeki gelişimini nasıl etkilemekteydi? 30-40 yıl önce, Nicos Poulantzas, ABD sermayesinin Avrupa ülkelerine nüfuz etmesinin sonucunda, Avrupalı devletlerin bu sermaye bileşeninin Avrupa sosyal yapısı bağlamında "ulusal burjuvazi" ile eşit biçimde oynadığı aracılık ve des-

---

[190] Pozitif toplamlı oyun: İktisat teorisindeki oyun kuramına göre her iki tarafın da kazandığı oyuna pozitif toplamlı oyun denir. Karşıtı, sıfır toplamlı oyun. Sıfır toplamlı oyunda kazanan tarafın kazancı kadar diğer taraf kaybetmiştir. (ç.n)

[191] "Ekonomi dışı" yatırım akışlarının görünürdeki örneklerinin çoğunda bile, daha yakın bir inceleme bu yatırımların aslında KİK sermaye grupları tarafından bölgesel ekonomilerine nüfuz etmeyi derinleştirmede rol aldığını açıkça ortaya koyar.

[192] Bu bölümün coğrafi kapsamının ötesinde olsa da, yine de önemle dikkat edilmesi gereken nokta, hem gıda hem de biyo-yakıt üretimi için Asya ve Afrika'daki büyük tarım arazilerine dönük yakın dönemde meydana gelen Körfez kaynaklı satın alma atağıdır. Bu yatırımlar Endonezya'da yaklaşık 650.000 hektar (15 Suudi firmasının oluşturduğu bir konsorsiyumu tarafından), Pakistan'da (BAE) 300.000 hektar ekilebilir arazi, Filipinlerde (Katar) 150.000 hektar ve Kamboçya'da (Kuveyt) 50.000 hektarlık arazinin satın alınması ve kiralanmasını içeriyordu.

tekleyicilik rolüne atıfta bulunarak bu sermayenin artık "iç burjuvazi" olarak anlaşılması gerektiğini kışkırtıcı biçimde öne sürmüştü (Poulantzas, 1978:72). Peki Poulantzas'ın bu yaklaşımı Ortadoğu'ya uygulanabilir mi? Başka bir ifadeyle bölge genelinde farklı ulusal burjuvazilerin kilit (belki de baskın) bileşeni olarak anlaşılması gereken Khaleeji Sermayesi, Ortadoğu'nun sınıf yapıları dâhilinde özümsenmiş bir hale gelmiş olabilir mi? Bu henüz söz konusu olmayabilir fakat yönelimsel bir gelişme olarak bile her bir ulusal sosyal oluşum içerisinde doğuracağı olası çelişkileri temel alan başka araştırmaları hak etmektedir.

Bu bölümde incelenen biri sektörel ve diğeri coğrafi odaklı olan iki ampirik veri dizisi, Maşrık burjuvazisiyle Khaleeji Sermayesi'nin (ve devlet kontrolü altındaki Körfez yatırımlarının) çakışmasının, bölgede sınıf oluşumu yapısı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu doğruluyordu. Bahsi geçen verilerin ilki, KİK sermayesinin bankacılık sektörüyle ilgili Ürdün, Lübnan ve Mısır genelinde nüfuz etmesini incelemekteydi. Bankalar çoğunlukla bir ülkedeki en büyük iktisadi teşebbüsler arasında yer alıyordu ve genel olarak diğer ana şirketler bünyesinde kapsamlı çapraz sahiplik yapıları dahilinde hareket ediyorlardı. Devlet yatırım fonları ve hükümet temsilcileriyle ülkenin en önemli özel sermaye sahiplerini bir araya getiren banka yönetim kurulları, karar vericiler için başlıca buluşma noktası olurken ekonomi politikasının şekillenmesinde önemli bir etki gösteriyorlardı. Yani Khaleeji Sermayesi'nin Maşrık bankacılık sektöründeki katılımı, tüm Ortadoğu'daki kapitalizmin doğrultu ve yörüngesinin ciddi bir göstergesiydi.

Verilerin ikincisi, KİK temelli sermayenin Filistin Batı Şeria'sındaki boyutunu inceler. Kısmen bu durum, KİK'in bölgesel ekonomi politikte oynadığı bir başka önemli rolü yani bölgesel olarak yerinden edilmiş diaspora sermayesi için bir sermaye birikim alanı olma rolünü ortaya çıkarıyordu. Dikkat edilmelidir ki -bölgenin küresel sermaye birikiminin merkeziliğinin bir sonucu olarak- Ortadoğu büyük ölçüde sürekli savaş ve çatışma alanı olduğundan, nispi olarak oldukça büyük sayıda bir mülteci ve yerinden, yurdundan edilmiş insan nüfusuna sahipti. Bu noktada özellikle üç ulusal grup dikkat çekmektedir: 1948 yılında yurtsuz kalan ve mülksüzleştirilen Filistinliler; ülkede on yıllarca süren iç savaşın sonucu olarak yurdundan edilen Lübnanlılar ve yakın geçmişte ABD'nin 2003 yılındaki işgalinin sonucu olarak savaştan kaçmak zorunda kalan Iraklılar. Bu diasporalardaki en varlıklı sosyal tabakalar, çoğunlukla KİK ülkelerindeki kârlı işletmelerde işe girerek kendi yollarını bulmuşlar ve bazı dikkat çekici durumlarda, Körfez kapitalist sınıflarının bir bileşeni

olarak özümsenmişlerdi. Filistin'deki Batı Şeria'ya dönük aşağıda sunulan tahlil, Filistin ve Körfez sermaye ikilisinin, Filistin ekonomisinin yeniden üretimi açısından merkezi duruma geldiğini doğrulamaktaydı.

Ürdün, Mısır ve Lübnan'da Bankacılık Sektörü

Aşağıdaki analizde, *Banker Magazine* tarafından her yıl yapılan en büyük 100 Arap Bankası sıralamasına göre, Ürdün, Lübnan ve Mısır'daki en büyük bankalar temel alınmıştır (Ekim 2009 sıralaması)[193]. Dergi, bankaları, mevcut varlıkları, kârlılıkları ve Tier 1[194] sermaye (bir bankanın özkaynakları ve bilançoda gösterilen yedeklerini kapsayan ana sermayesi) büyüklüğüne göre sıralanmaktaydı. Daha önceki 40-50 yıllık dönemde olduğu gibi, 2009'da da en büyük Arap bankaları arasında KİK bankalarının hakimiyeti hemen göze çarpıyordu ve en büyük 100 bankanın 58'inin merkezi 6 KİK ülkesinde bulunuyordu. Parasal düzeyde bu üstünlük daha da belirgindi. Hem Tier 1 konumdaki bankaların hem de en büyük 100 bankanın toplam varlıklarının yaklaşık %80'i KİK bankalarının elinde bulunmaktaydı. Merkezi Ürdün'de bulunan Arab Bank haricinde (aşağıda belirtildiği gibi, bu banka KİK sermayesiyle yakından bağlantılıydı) zirvede yer alan 10 bankanın tümü KİK merkezli bankalardı[195].

Tablo 6.1'de, Ürdün, Lübnan ve Mısır'da faaliyet gösteren diğer önemli ulusal bankaların eklenmesiyle beraber bu ülkelerden Banker Magazin dergisinin hazırladığı En Büyük 100 Banka listesine giren bankalar gösterilmektedir (bu bankalar en büyük 100 Arap bankası içerisine girmek için çok küçükler ancak *Union of Arab Banks* tarafından hazırlanan sektör kitapçığında yer almalarının da gösterdiği gibi, ulusal ölçekte halen önemliler. Tablo 1'de sadece ulusal bankaların bulunduğu özellikle belirtilmelidir (yani, listede Ürdün bankası olarak belirtilen bankalar merkezi Ürdün'de bulunan ya da Ürdün kökenli bankalar olarak değerlendirilmektedir, Ürdün piyasasında faaliyet gösteren yabancı bankalar listede bulunmamaktadır).

Tablo 6.1, bankanın KİK merkezli sermayeyle arasındaki (örn. bir KİK bankasının alt kuruluşu ya da bağlı şirketi olma; hisselerinin bir kısmının bir

193 Listenin tamamı için Timewell 2009 yılına bakın.

194 Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından "AAA" notu verilmiş bankalar

195 KİK bankaları arasında listedeki 100 bankanın toplam Tier 1 sermayesinin %27'sinden fazlasını oluşturan Suudi Arabistan listenin başında yer alır. Ama yine de BAE Suudi egemenliğine meydan okur. BAE ilk 100 içerisinde daha fazla sayıda bankaya (Suudi Arabistan'ın 11 bankasına kıyasla 17 bankayla) ve listenin Tier 1 sermayesinin %23'üne sahiptir. Kuveyt ilk 100 banka arasında 7 bankaya ve Bahreyn ise 11 bankaya sahiptir ve anılan sıraya göre toplam sermayenin yaklaşık %10'unu ve %9'unu oluşturmaktadırlar. Katar ve Umman bankalarının her ikisi birlikte, ilk 100 içerisinde toplam sermayenin diğer %10'unu ellerinde bulundurmaktadır

KİK bankasının, şirketinin ya da SWF'nin elinde olması; ya da bankanın yönetim kurulunda KİK merkezli bir temsilci bulunması gibi) mülkiyet ilişkilerinin yanı sıra, her bir bankanın (bankaların birbirine kıyasla göreceli gücünü yansıtan) Tier 1 sermayesini göstermektedir. Bu bilgiler, şirketin yıllık mali bilançoları ve yönetim kurulu gibi bankaların halka açık kayıtlarının tek tek analizi sonucunda elde edilmiştir. Burada kullanılan "mülkiyet ilişkisinin" tanımı olarak, IMF ya da diğer uluslararası kuruluşlar tarafından resmen FDI olarak görülen mülkiyet ilişkisine göre bilinçli olarak daha gevşek bir tanım seçilmiştir. Bunun sebebi, bu tablonun KİK sermayesinin finans sektörleri aracılığıyla, Ürdün, Mısır ve Lübnan'da uluslararasılaşma biçimlerine olan etkisine dair niteliksel bir değerlendirme sunmayı amaçlamasıdır. Burada önemli olan KİK sermayesinin elindeki hisse senetlerinin tam büyüklüğü değil KİK sermayesinin kendisini bu sektöre hangi boyutta yönlendirmiş olduğudur. Ayrıca, birçok durumda KİK ile arasında bulunan doğrudan olmamakla birlikte son derece önemli ilişkileri ortaya çıkartmak üzere görünürde merkezi KİK harici bir ülkede bulunuyor olsa da altında yatan asıl mülkiyet durumunu araştırmak gerekliydi (örneğin, bununla ilgili aşağıda ele alınan EFB-Hermes örneğine bakılabilir). Bu sebeple, aşağıda verilen bu bilgi, sürekli değişen bir kurumsal gerçekliğin doğrudan niceliksel ölçümünden ziyade, Ortadoğu çapında ortaya çıkan sosyal ilişkilerin anlık bir görüntüsü biçiminde anlaşılmalıdır.

Tablo 6.1, Ürdün, Mısır ve Lübnan'daki bankacılık sektörlerine dönük KİK merkezli bir dizi sermaye grubunun belirgin biçimde nüfuz ettiğini doğrulamaktadır. En tepedeki 15 Ürdün bankasının 13'ü, ya doğrudan KİK merkezli bir şirket tarafından yönetilmekteydi ya da ana hissedar konumunda bir KİK yatırımcısı bulunuyordu. Genel olarak ülkenin bankacılık sistemine, mülkiyeti devlet kontrolü altındaki Jordanian Social Security Corporation (Ürdün Sosyal Güvenlik Kurumu - %14,3) ve özel sermayeye ait Suudi merkezli bir holding olan Suudi Oger'in (%8,9; ayrıca bu şirket daha önceki bölümde KİK inşaat sektöründeki ciddi rolü bakımından ele alınmıştı) elinde olan Arab Bank egemendi. Aynı zamanda, Suudi Arabistan Maliye Bakanlığı da önemli bir hisseyi (%4,5) elinde bulundurmakta ve bankanın yönetim kurulunda temsil edilmekteydi[196]. İkinci en büyük Ürdün bankası olan Housing Bank for Trade and Finance'nin %60'dan fazlası KİK merkezli yatırımcıların mülkiyetinde bulunuyordu.

[196] Arab Bank, ilk olarak (Ürdün merkezli olmakla birlikte Filistin kökenli) Shoman ailesi tarafından kurulmuştu ve Arap dünyasının en büyüklerinden biri olarak listede sürekli yer alır. 2007 yılında 29 ülke genelinde 400 şubeyle Arap bankaları arasında dünya çapında en fazla sayıda şubeye sahiptir. Shoman ailesinin etkisi son yıllarda mülkiyetin yaklaşık %5'ine kadar Export Credit Agency, oldukça geriledi.

Tablo 6.1 Ürdün, Lübnan ve Mısır'daki Bankacılık Sektörleri

Banka	*Tier 1 Sermayesi (ABD$ milyar)*	*KİK merkezli sermaye gruplarıyla ilişkisi*
ÜRDÜN BANKALARI		
Arab Bank	4.638	Arab Bank, Arap dünyasındaki en büyük ikinci bankadır. En büyük özel hissedarı, inşaat, telekomünikasyon ve finans sektöründeki paylarıyla birlikte bir Suudi merkezli holding olan (Lübnan'ın son başbakanı olan Rafik Hairi ailesine ait) Suudi Oger'dir.
The Housing Bank for Trade and Finance	1.117	En büyük hissedarı, hisselerin %33,93'üne sahip olan Qatar National Bank'tir. Geri kalan hisseler, Kuwait Real Estates Investment Group %18,61 ve Umman Maliye Bakanlığı %2,98 gibi diğer KİK merkezli gruplarda toplanmıştır.
Jordan Kuwait Bank	314	Kuveyt merkezli bir banka olan Burgan Bankası'nın yan kuruluşu (%51 mülkiyet)
Union Bank for Savings and Investment	275	En büyük hissesi (çoğunluğu BAE'den gelen) BAE-Ürdün ortak yatırımcı grubu tarafından yönetilen Polaris Investment Company'nin elindedir.
Capital Bank of Jordan (resmi olarak Export and Finance Bank)	228	En büyük hissedarlarından biri, Suudi Arabistan merkezli El Seif Grubundan gelen Mohammed Musa'ed El-Seif'dir (%5,51).
Jordan Ahli Bank	227	En büyük iki hissedarı, BAE merkezli bir özel sermaye şirketi olan Abraaj Capital (%10,7) ve Kuveyt Investment Authority'dir (%6.32).
Jordan Islamic Bank	188	Bahreyn merkezli Al Baraka Grubunun yan kuruluşu. Buna ek olarak, Kuveyt merkezli yatırım bankası olan Global Investment House bankada önemli bir hisseye (%11,35) sahiptir.
Bank of Jordan	175	Suudi merkezli Zahrani Grubu yönetim kurulunda temsil edilmektedir. Amman Borsasında işlem gören banka hisselerinin %14'ü BAE ve Suudi yatırımcılar tarafından kontrol edilmektedir.
Cairo Amman Bank	168	Al Masri Group (Filistin-Körfez merkezli bu holding hakkındaki açıklama için aşağıya bakınız)
Jordan Commercial Bank	90	İkinci en büyük hissedarı Suudi işadamı Nasser Salah'tır (%23,32). Diğer büyük sahibi, Filistin kökenli olmakla birlikte National Paints Company vasıtasıyla ana yönetim merkezi Amman'da ve BAE'nde bulunan Al Sayegh Grubudur.
*Arab Banking Corporation (Ürdün)	Mevcut değil	Bahreyn merkezli Arab Banking Corporation'un (Bahreyn) yan kuruluşu. Ana şirketin çoğunluk hissedarları %29,7 ile Kuwait Investment Authority ve %27,6 ile Abu Dhabi Investment Authority'dir.

(devam ediyor)

Tablo 6.1 Ürdün, Lübnan ve Mısır'daki Bankacılık Sektörleri *(devamı)*

Banka	*Tier 1 Sermayesi (ABD$ milyar)*	*KİK merkezli sermaye gruplarıyla ilişkisi*
*Arab Jordan Investment Bank	Mevcut değil	En büyük hissedarları Suudi Arabistan ve Kuveyt'te olmakla birlikte merkezi Suudi Arabistan'da bulunan ve 17 Arap devletinin bir ortak fonu olarak hizmet veren Arab Investment Company'e (TAIC) aittir. Buna ek olarak, AJIB'nin yaklaşık %9'u Katar Şeyhi, Hamad Bin Jaber Al Thani'ye aittir.
*Jordan Investment Finance Bank	Mevcut değil	Doğrudan bir ilişki yok
Jordan Dubai Islamic Bank	Mevcut değil	Dubai International Capital (DIC), Dubai İslamic Bank ve Jordan Dubai Finance (JDF)'den oluşan bir BAE-Ürdün konsorsiyumu tarafından kontrol edilmektedir.
Société Gènèrale Bank Jordan (MEIB)	Mevcut değil	İkinci en büyük hissedarı Kuveyt merkezli Global Investment Company'dir (%30).
MISIR BANKALARI		
National Bank of Egypt	1.205	Doğrudan bir ilişki söz konusu değil (Devlete ait banka).
Commercial International Bank	950	Ana hissedarlardan biri BAE merkezli Dubai Capital Group % 5,2
Arab African International Bank	472	Bankanın iki ortağı hulunmaktadır: Kuwait Investment Authority ve Central Bank of Egypt (Her birinin %49,37 oranında hissesi bulunmaktadır).
Banque du Cairo	469	Doğrudan bir ilişki söz konusu değil (Devlete ait banka).
National Bank for Development	191	Abu Dhabi Islamic Bank ve Emirates International Investment Co.'dan oluşan bir BAE konsorsiyumu bankanın %51,29 çoğunluk hissesine sahiptir.
Société Arabe International de Banque	145	%46'sı Arab International Bank'a (diğer Arap devletlerinin yanı sıra %25'i Abu Dhabi Investment Authority, %5'i Katar Devleti ve %5'i Umman Sultanlığı tarafından oluşturulan bir konsorsiyum) aittir. Ayrıca %4,8 hissesi Suudi Prensi Khaled Ben Turki'ye aittir
Housing & Development Bank	140	Doğrudan bir ilişki söz konusu değil (Devlete ait banka).
Faisal Islamic Bank of Egypt	122	Ana hissedarları arasında, %3,4 ile Suudi Arabistan merkezli Dallah Al Baraka Holding Co., %9,1 ile Dar Al Mal al İslam Trust (Suudi Arabistan) ve %3 ile Suudi Prens Mohamed Al Faysal Al Saud bulunmaktadır. Bahreyn-tabanlı Bahreyn'in Shamil Bankası aynı zamanda %9'una sahiptir.

(devam ediyor)

Tablo 6.1 Ürdün, Lübnan ve Mısır'daki Bankacılık Sektörleri *(devamı)*

Banka	*Tier 1 Sermayesi (ABD$ milyar)*	*KİK merkezli sermaye gruplarıyla ilişkisi*
Egyptian Saudi Finance Bank	96	Suudi Al Baraka'nın yan kuruluşu (%73,68)
*Al Watani Bank	Mevcut değil	National Bank of Kuwait'e aittir.
*Delta International Bank	Mevcut değil	Banka hisselerinin %80'i bir Kuveyt konsorsiyumu olan, Nile Strategic Company'e aittir.
*Egypt Gulf Bank	Mevcut değil	En büyük hissedarı, Kuveyt merkezli Gulf Insurance Company'nin bir alt şirketi olan Misr Insurance Company'dir. Diğer ana hissedarları arasında Kuveytli ve Suudi yatırımcılar bulunmaktadır.
LÜBNAN BANKALARI		
Bank Audi Sal	1.769	Ana hissedarı, hisselerin %23'ünü elinde bulunduran bir Mısırlı yatırım bankası konumundaki EFG Hermes'tir. Bununla beraber EFG Hermes'in en büyük yatırımcısı, şirketin %25'ini elinde tutan Dubai Financial Group'tur. Bank Audi'nin ana hisseleri aynı zamanda, her ikisi de yönetim kurulunda temsil edilen Kuveytli aileler olan Al Homaizi'ye (%6,5) ve Al Sabah'a (%6) aittir. Ayrıca BAE kökenli Al Nahyan ailesi de ana hissedar (%5) konumundadır.
BLOM Bank	1.310	Suudi Arabistan Merkezli Shaker Grubu önemli bir hissedardır (%5,39) ve yönetim kurulunda temsil edilir.
Byblos Bank	1.070	Doğrudan bir ilişki yok.
Bank of Beirut	509	Ana hissedarlardan biri, yönetim kurulunda da temsil edilen Emirares Bank International'dır (% 9,81).
Fransabank	499	Kuveyt'te faaliyet yürüten kamu sosyal güvenlik kuruluşu olan Public Institution for Social Security %2'sine sahiptir ve yönetim kurulunda temsil edilmektedir. Suudi holdingi, Al Fadl Grubu yaklaşık %3'üne sahiptir ve onlar da yönetim kurulunda temsil edilmektedir.
Banque Libano Francaise	492	Doğrudan bir ilişki yok.
Bankmed	476	Bankmed, merkezi Suudi Arabistan'da Suudi Oger'in sahibi Hariri ailesi tarafından kontrol edilmektedir.
Credit Libanais	331	CL'nin %79'u, merkezi Bahreyn'de olmakla birlikte Suudi işadamlarının kontrolündeki Capital Investment Holding'e aittir.
Bank of Beirut And the Arap Countries	207	İkinci en büyük hisse %37 ile 2005 yılında satın alma işlemini gerçekleştiren Fransabank'a aittir (yukarıya bakın)
Societe Generale de Banque au Liban	121	Doğrudan ilişki yok.
Banque Bemo	65	İkinci en büyük hisse %10 ile Suudi bankacılık grubu Banque Saudi Fransi'nin elinde bulunmaktadır.

*Bu bankalar En Büyük 100 Arap Bankası listesine girmek için çok küçükler fakat ulusal ölçekte önde gelen bankalar konumundadır. Bu bilgiler halka açık banka kayıtlarından

KİK'in Mısır'daki artan nüfuzu Ürdün'deki nüfuzuna göre daha az belirgindi ve bunun sebebi esasen 1952 devriminden sonraki kamulaştırma tedbirlerinin devam eden bir mirası olarak bankacılık sektöründe devlet-mülkiyetinin hakim konumda olmaya devam etmesiydi. Yine de KİK şirketleri Mısır'da faaliyet yürüten en büyük 12 bankanın 9'unda ana hissedar konumundaydılar ya da bu dokuz bankayı doğrudan onlar yönetiyorlardı. Daha küçük bankaların çoğu, son yıllardaki satın almaları takip eden Körfez bankalarının doğrudan bağlı kuruluşlarıydı. Üstelik Mısır hükümeti, bankacılık sektöründe özelleştirmeye yönelik bir politikayı takip edeceğine dair niyetini duyurmuştu ve bu amaçla KİK sermayesini açıkça ülkeye davet ediyordu. Eğer bu yönelim devam ederse, KİK sermayesinin sahip olduğu payın önümüzdeki yıllarda artma ihtimali oldukça yüksektir.

Lübnan bankaları, tarihsel olarak bölgedeki mali sistemde ciddi bir rol oynamıştı. 1950'lerden 1970'lerin başına kadar (1975'deki iç savaşın başlangıcından önce) ülke, Avrupa bankacılık sermayesiyle arasındaki açık benzerlikten dolayı, yaygın bir şekilde "Ortadoğu'nun İsviçre'si" olarak tanımlanıyordu. Ülkenin (büyük ölçüde başkent Beyrut'taki elitlerin elinde biriken) zenginliği, bölgesel sermaye birikim modelleri açısından üstlendiği kendi özel rolünden kaynaklanıyordu. Önce eski sömürge efendisi Fransa sahip olduğu siyasi ve ekonomik bağları, sonrasında 1950'li yıllardan itibaren ABD'nin artan nüfuzu, Avrupa'ya olan coğrafi yakınlığı ve göreceli olarak gelişmiş altyapısı (limanlar, havaalanları, yollar vb.), ülkenin gelişmiş kapitalist ekonomiler ve Ortadoğu arasında merkezi bir bağlantı noktası haline gelmesine yardımcı oluyordu. Sonuç olarak yirminci yüzyılın büyük çoğunluğunda Beyrut, Arap dünyasının bankacılık sermaye merkezi olarak değerlendirilmişti. Fakat 1970'li yıllarda ülkede iç savaşın başlaması ve ardından 1982 yılında yaşanan İsrail saldırısıyla birlikte, bankacılık sektörünün bölgesel odağı, 3. Bölümde öne sürüldüğü gibi, bir dizi offshore bankacılık mevzuatını uygulayan ve 1973 sonrası dönemde petro-dolarların Körfez'den ABD ve Avrupa'ya akışında en önemli geçiş noktası haline gelen Bahreyn'e doğru yön değiştirdi.

Bu tarihsel sebeplerden ötürü, Lübnan'ın 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca zenginleşen tanınmış iş gruplarının yanı sıra, en büyük Lübnanlı bankalar da Fransa ile yakın ilişkiyi devam ettirdi. Yine de KİK sermayesinin varlığı, Tablo 6.1'de belirtilen bankalara bir kez daha güçlü bir şekilde yansımıştı. Listedeki on bir bankadan sekizinin KİK şirketleriyle bazı mülkiyet ilişkileri söz konusuydu. Ülkenin en büyük bankası konumundaki Audi Sal Bankası'nın ana

hissedarı, merkezi Mısır'da bulunmasına rağmen, en büyük iki hissedarı Dubai Finansal Grup ve BAE-SWF, ADIA olan yatırım ve özel sermaye şirketi EFG-Hermes'ti. EFG-Hermes'in yanı sıra, Kuveyt ve BAE grupları da Audi Sal Bankası'nda dikkate değer miktarda hisse sahibiydiler. Diğer birçok Lübnan bankası, doğrudan KİK sermayesi tarafından yönetilmemekle birlikte, yönetim kurullarında bulunan temsilcileri mevcut yatırım seviyesini ortaya koyuyordu.

Kısacası, Tablo 6.1, daha önce belirtilen toplam FDI rakamlarının verdiği genel eğilimleri doğruluyordu. (SWF'ler, özel ve devlete ait holdingler ve özel sermaye fonlarıyla başlayan) KİK sermaye akışları, Ürdün, Mısır ve Lübnan bankacılık sektörünün esas unsuruydu. Bu ülkelerdeki bankacılık sektörlerinin tümü, Khaleeji Sermayesi ve onun KİK bölgesi genelinde uluslararasılaşmasıyla bir şekilde bağlantılıydı. Sonuç olarak, ulusal devlet kontrolündeki sermaye istisna olmak üzere, Khaleeji Sermayesi'nin bu üç ülkede faaliyette olan bankaların mülkiyetini yapılandıran en önemli faktör olduğu öne sürülebilir. Bu ülkelerdeki "ulusal" bankaların yaklaşık %90'ı, doğrudan mülkiyet ortaklığı ya da yönetim kurulundaki üye temsiliyetinin açıkça gösterdiği gibi yüksek düzeyde KİK yatırımlarına sahipti. Üstelik şunu hatırlatmak gerekir ki, bu rakamsal veriler, KİK bankalarının şube ve temsilcilik kurulması yoluyla bu pazarlara dönük sınır ötesi genişlemesini içermemektedir. Son on yılda, Ürdün, Mısır ve Lübnan'ın tümünde bankacılık piyasalarının özel sektöre terk edilmesi politikasının benimsendiği düşünülürse, bu bölgesel büyümenin önemli bir artış kaydetmesi olasıydı ve gelecek yıllarda Khaleeji Sermayesi'nin bölgesel bankacılık sistemindeki egemenliğinin daha da artacağını onaylamaktaydı.

KİK ile bağlantılar bahsedilen sermaye akışlarının yanı sıra ekonomi politikanın yönünü de etkilemektedir. Lübnan, KİK'in bölge ekonomi politiği üzerindeki etkisine iyi bir örnek sunmaktadır. Körfez sermayesinin Lübnan'a akışı, yukarıda ana hatlarıyla belirtilen bankacılık sektörünün de çok ötesine geçiyordu. 2003-2008 yılları arasında, Lübnan'daki projeler için sunulan tüm dış finansmanın neredeyse %50'si KİK'ten gelmekteydi ve KİK'ten gelen bu dış finansman miktarı diğer başka bir ülke ya da bölgeden gelen miktarın oldukça üzerindeydi (ANIMA, 2009:155). 2006 yılında, Lübnan'daki toplam FDI'nın yaklaşık %90'ı dört KİK ülkesinden geliyordu: Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve BAE (ESCWA, 2008:10). Körfez SWF'leri ve devlete ait şirketlerin yanı sıra, bankacılık dışı sektörlerde yer alan başlıca Khaleeji Sermaye Grupları arasında, Al Futtaim ve BAE'den Al Habtoor, Al Shaya ve Kuveyt'ten Al Kharafi ve Suudi Arabistan'dan Kingdom Grubu bulunuyordu.

Lübnan bahsi geçen sermaye girişleri aracılığıyla Körfez'deki kapitalizmin yeniden üretimiyle yakından bağlantılı hale geldiğinden, ekonomi politikalarının yörüngesi KİK için çok daha doğrudan ve iddialı bir rol alacak biçimde değişti. Bahsi geçen değişimi gösteren bir örnek, Ocak 2007 yılında düzenlenen ve Paris III Konferansı olarak adlandırılan toplantıda gözlenmekteydi. Paris III Konferansında, bağışta bulunan yabancılar, telekomünikasyon, elektrik, su ve diğer kamu işletmeleri dâhil olmak üzere esas sektörlerin özelleştirmesini kapsayan neoliberal bir ekonomik program uygulanması koşuluyla Lübnan'a yardım sözü vermişti. Bu ülkeye en büyük bağışları yapan ve ABD, Dünya Bankası, IMF ve Avrupa Komisyonu tarafından verileceği garanti edilen fonların çok ötesinde katkıda bulunan Körfez ülkeleri Paris III sürecinin kilit faktörüydü (LMF, 2007:22). Eş zamanlı olarak KİK (özellikle Suudi Arabistan) Lübnan'ın siyasal lideriyle çok yakın bir ilişki içerisindeydi. En dikkat çekici olan Rafik Hariri ve onun 2005 yılında suikaste kurban gitmesini takiben şu anda Lübnan'ın Başbakanı olan oğlu Saad Hariri'nin içinde bulunmuş olduğu durumdu. Hariri ailesi, aşağıda ele alınacak olan Filistin grupları gibi, Khaleeji Sermayesi'nin bir alt bileşeni olarak düşünülebilir. Ailenin sermaye birikimi Suudi Arabistan merkezli bir inşaat şirketi Suudi Oger'in mülkiyeti altında toplanmaktaydı ve aile Suudi Arabistan vatandaşlığına sahipti. Bu bağlamda, Lübnan hükümetinin neoliberal yörüngesi ve Khaleeji Sermayesi'nin ülke ekonomisine nüfuzu KİK'in siyasal etkisiyle doğrudan bağlantılıydı.

Filistin Batı Şeria'sı

Batı Şeria'nın (ve Gazze Şeridi'nin) ekonomik kalkınmasına egemen olan bu bölgeler İsrail'in askeri işgali altındadır ve aşağıdaki analiz aksini iddia etmeyecektir. Filistin sanayi ve tarımsal üretimi, Filistin'in meta pazarları üzerindeki İsrail egemenliğini ve İsrail ekonomisine yedek işgücü olarak ucuz Filistinli işçi tedarik edilmesini garanti altına alan çok sayıda İsrail askeri direktifi tarafından düzenlenmekteydi. 1993 Oslo Anlaşmaları'nın imzalanmasından sonra Filistin ekonomisi, metaların ve Filistin bölgesinin içi ve dışındaki emek gücü akışlarının toptan denetimini İsrail'e veren bir hareket kısıtlama sistemi tarafından sıkı bir ablukaya alınmıştı. Sanayi bölgeleri, Filistin işgücü açısından coğrafi olarak uzak olmasına rağmen, bu ucuz işgücünün İsrail ekonomisinin bir tamamlayıcı öğesi olarak faaliyet gösterebildiği yerler olarak, en dikkat çekeni Gazze Şeridi'nin giriş noktasında olmak üzere, bu bölgelerin kenarlarında kurulmuştu (Abed 1988; Roye 1995; Samara 2001; Farsakh 2005; Hanieh 2011).

Bununla birlikte, Oslo Anlaşmalarından sonra Filistin Yönetimi'nin yetkisi altına geçen parçalı bölgeler içerisinde Filistin'e ait bir avuç büyük şirket ve holding ortaya çıktı[197]. Her ne kadar bu şirketlerin Körfezle olan ilişkisi KİK tarafından Maşrık'ın diğer bölgelerinde yapılan doğrudan yatırımlara göre farklılık gösterse de, bu şirketler Körfezle yakından bağlantılıydı. Özellikle Batı Şeria'daki Körfez merkezli yatırımların özünde, ulusal olarak Filistin kökenli olan fakat sermaye birikimi ve tarihsel oluşumu KİK'e ve Khaleeji Sermayesi'nin gelişimine bağlı olan bireyler yatmaktaydı. Bu bağlamda bahsedilen bireyler, Khaleeji Sermayesi'nin Filistinli bir alt bileşeni olarak değerlendirilmekteydi. Bahsi geçen diaspora sermayesi, Batı Şeria'nın Filistin Özerk Yönetimi kontrolündeki kısmında baskın ekonomik rol oynamakta ve bölgedeki politikaları yönlendirmekteydi.

Filistinli diaspora sermayesine en açık örnek Masri ailesiydi. Kökenleri 1948 öncesi Filistin olan aile ancak 1970 sonrası dönemde ortaya çıkan Körfez burjuvazisine entegre olmuş ve gelişimi 3. Bölümde ele alınan holdinglerin gelişimiyle paralel ilerlemişti. Ailenin varlığı temelde iki kuzen olan Munib ve Sabih ve onların akrabaları arasında bölünmektedir. Sabih Al Masri ailesi, Suudi Arabistan'da 1967 yılında Arab Supply ve Trade Company (ASTRA) adlı şirketi kurdu[198]. Ülkenin kuzeybatısındaki Suudi askeri üslere gıda ve diğer erzakların tedarik edilmesi için açılan ihaleleri kazanan şirket bir servet birikimi yapmaya başlamıştı. 1976 yılında, o dönemdeki birçok diğer KİK holdingi gibi ASTRA da Tabuk askeri üssü yakınlarındaki iki hastanenin inşası için açılan ihaleleri kazandığı bir inşaat bölümü kurdu. Aynı zamanda bu şirket, bölgede devlet binaları, hava üsleri ve toplu konutlar için inşaat çalışmaları yürütmekteydi. Ardı ardına gelen hükümet ihaleleri sayesinde ASTRA, Suudi ordusu için en büyük gıda tedarikçisi haline gelmişti ve ardından tarımsal üretim ve dağıtım alanlarına da girerek faaliyetini yaygınlaştırdı. Bugün ASTRA, Ortadoğu ve Güney Afrika genelinde önde gelen bir gübre, tarım ilaçları ve tohum tedarikçisidir.

Suudi Arabistan'da en önemli tarımsal şirketlerden biri olmasının yanı sıra, ASTRA'nın alt kuruluşları imalat sektöründe (prefabrik çelik bina, plastik, sula-

---

[197] 1993 Oslo Anlaşmaları, Batı Şeria ve Gazze Şeridi gibi iki kilit şehirde Filistin hükümetinin özerkliği şeklinde tanımlanan Filistin Özerk Yönetimi'ni kurdu. Bahsi geçen yönetim, Filistin Kurtuluş Örgütünün (FKÖ) geri dönen üyeleri tarafından oluşturulmuştu ve FKÖ'nün önde gelen grubu El Fetih tarafından yönetiliyordu. El Fetih grubu 2006 yılında Gazze Şeridinin denetimini kaybetmesine rağmen, Filistin Özerk Yönetimi bu tarihten itibaren İsrail ile anlaşma sürecine ön ayak olmuştu. Sonraki analiz Batı Şeria'ya odaklanmaktadır

[198] ASTRA Şirket profilinden alınan bilgi. http://www.astra.com.sa/. Erş.Tar: Mart 2007

ma sistemleri ve yatak vb.) ve telekomünikasyon alanında faaliyetlerini sürdürüyorlardı. 1990-1991 yılları arasındaki Irak savaşı sırasında şirket bilançosunda muazzam bir artış görülmüştü. ASTRA bahsi geçen artışı, bu dönemde Irak'a yönelik saldırıya katılan 1,1 milyon askere yiyecek sağlanması için ABD ordusu tarafından açılan ihaleleri kazanması sayesinde sağlamıştı. 2006 yılı itibariyle ASTRA Suudi Arabistan'daki en büyük ikinci özel holding haline geldi ve en büyük 100 Suudi Şirketi arasında 23. sıradaydı. Ayrıca, Sabih Al Masri'nin Ürdün ve Batı Şeria'nın en önemli bankalarından biri olan Cairo Amman Bank'ta (CAB) sahip olduğu hisselere dikkat edilmelidir. Sabih Al Masri, CAB'ın yaklaşık %5'ine doğrudan sahip ancak (tamamı Al Masri ailesine ait) Al Masira Investments ve Sabih'in eşi Najwa Madi'ye ait olan CAB'ın %10,5'lik hissesi vasıtasıyla Masri'nin toplam hissesi yaklaşık %34'e ulaşmıştı[199].

Benzer şekilde, Munib Al Masri şirketler imparatorluğunun büyümesi, Körfez ülkelerinin ve bu ülkelerdeki petrol sanayilerinin gelişimiyle yakından ilişkiliydi. 1959 yılında Munib, bölgenin özel sektöre ait ilk mühendislik şirketlerinden biri olan EDGO'yu kurdu. Her ne kadar EDGO'nun merkezi halen Ürdün'de olsa da, şirketin başlıca faaliyet alanları, Körfez bölgesindeki petrol ve doğalgaz şirketleri için donanım, bakım, sondaj ve mühendislik desteği sağlamaktı. EDGO'nun ilk dönem tarihçesi Suudi Arabistan donanmasının gelişimiyle bağlantılıydı ve EDGO, donanma için 1974 yılındaki (ABD ordusuyla birlikte başlatılan ve Körfez çapında bir deniz savunma sistemi inşa etmeyi hedefleyen bir proje olan) Suudi Arabistan Deniz Kuvvetlerini Geliştirme Programında (Saudi Naval Expansion Program) yer alan ABD şirketlerine operasyon ve yönetim desteği sağlamıştı. EDGO'nun faaliyetleri büyük ölçüde KİK'te yoğunlaşmaya devam ediyordu. Aynı zamanda Umman, Suudi Arabistan ve BAE'nde büroları vardı. EDGO geleneksel petrol ve doğalgaz faaliyetlerine ek olarak Umman, Katar ve BAE'ndeki elektrik ve su varlıklarının özelleştirilmesine dâhil olmuştu. 2006 yılında Munib al Masri'nin kişisel serveti 1,62 milyar dolar değerindeydi ve *Arabian Business* dergisi tarafından hazırlanan "Dünyadaki en zengin Araplar" listesinin otuz dördüncü sırasında yer alıyordu.

Masri ailesi KİK'teki sermaye birikimiyle yakından bağlantılı diğer bir avuç Filistinliyle birlikte Batı Şeria'daki Filistin Özerk Yönetimi kontrolündeki bölgelerin ekonomisine egemendi[200]. Masri, Batı Şeria'daki şirketlerde

[199] Masri Grubuna ek olarak, CAB'ın önemli bir hissesi Ürdün devletiyle yakın ilişkilere sahip önde gelen Ürdünlü iş gurubu Talhouni ailesinin (%12'si) elinde bulunmaktadır. Masri ve Talhouni grupları, Ürdün genelinde lüks oteller işletmek üzere ortak olarak sahip oldukları Zara Holding aracılığıyla sıkı bir bağ oluşturmuşlardır.

[200] Körfez'deki faaliyetler sayesinde zenginleşen Filistinli bir başka büyük holding örneği de Consolidated

sahip olduğu doğrudan mülkiyete ilaveten emlak, sanayi, turizm ve telekomünikasyon sektörlerindeki ana şirketleri yönetmek üzere Filistin topraklarındaki en ciddi ekonomik varlık olan büyük holding şirketi Palestine Development and Investment Company'yi (PADICO) kurdu ve bu şirketteki en büyük özel yatırımcı oldu. PADICO, Filistin'deki ilk telekomünikasyon şirketi olan Paltel'de sahip olduğu büyük hisseye ilaveten, Filistin Borsası'nın % 80'ini elinde bulundurmaktaydı. PADICO'nun başkanı, aynı zamanda şirketin yönetim kurulunda da yer alan Sabih al Masri ile birlikte Munib al Masri'ydi. PADICO'daki diğer önemli yatırımcılar arasında Suudi Arabistan merkezli Kingdom Group ve Arab Bank yer alıyordu.

Bunun yanı sıra PADICO'nun birçok bağlı ortaklığı, diğer KİK sermaye gruplarıyla yakından bağlantılıydı. Örneğin, Kuveyt özel sermaye şirketi olan Global Investment House, Batı Şeria'nın en büyük inşaat şirketi, Palestine Development and Investment Company (PRICO) yönetim kurulunda (başkan yardımcılığı da dâhil) iki sandalyeye sahipti. Jordan Kuwait Bank (Kuveyt merkezli Burgan Bank'ın bir alt kuruluşu) ve The Housing Bank for Trade and Finance (bkz. Tablo 6.1) adlı iki banka, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde sanayi bölgeleri inşa etmekten sorumlu bir PADICO alt kuruluşu olan Palestine Industrial Estate Development Company'nin yönetim kurulunda temsil edilmekteydi. Suudi Arabistan merkezli Kingdom Holding, PADICO'ya ait olan ve Kudüs'teki en büyük bir inşaat şirketi konumunda bulunan Jerusalem Development and Investment Company'deki (JEDICO) ana yatırımcısıydı. Bu yapı PADICO'nun alt kuruluşlarının çoğu için de geçerliydi.

Fakat PADICO ve Masri ailesi sadece Batı Şeria'da faaliyet yürüten yatırımcılar olmanın ötesinde bir şey ifade ediyorlardı zira aynı zamanda Filistin'in ekonomik kalkınma stratejisinde de merkezi bir role sahiptiler. Masri ailesinin bir üyesi ve PADICO'nun alt kuruluşlarından birinin eski Genel Müdürü olan Maher Masri 1996-2005 yılları arasında Filistin Ekonomi ve Ticaret Bakanıydı. Bu konumdayken Masri, serbest piyasa politikalarının güçlü bir savunucusuydu ve Filistin kasabalarıyla köylerinin çevresine sanayi bölgeleri kurmayı hedefleyen Filistin Organize Sanayi Bölgesi ve Serbest Bölgeler Alanını yö-

---

Contractors Company (CCC) şirketidir. Şirket 1925 yılında Sa'id Khoury ve Hasib Sabbagh tarafından kuruldu ve ilk servetini, ABD'deki en büyük mühendislik şirketi Bechtel için Ortadoğu'da taşeronluk çalışması yürüterek yaptı. CCC Ortadoğu'daki en büyük inşaat şirketlerinden biridir ve ciro olarak dünyanın en büyük 13. müteahhitlik firmasıdır. Yasal nedenlerle idari merkezini Atina'da kurmasına rağmen, CCC'nin en büyük projelerinin çoğu KİK'tedir ve personelinin çoğu Dubai'ye yerleşmiştir. 2006 yılında Sa'id Khoury'nin 6 milyar dolar değerinde servete sahip olduğu tahmin ediliyordu ve *Arabian Business* dergisi tarafından dünyadaki en zengin 11. Arap olarak tanımlanmıştı. Khoury aynı zamanda Arab Monetary Fund Yönetim Kurulu

netmişti. Filistin ekonomik kalkınmasının bu yönelimi Masri bakanlığı bıraktıktan sonra da devam etti ve Dünya Bankası'nın yanı sıra diğer uluslararası finans kurumlarının kapsamlı çabalarının sonucunda Kasım 2007'de Filistin Özerk Yönetimi'nin resmi ekonomik stratejisi konumundaki *2008-2010 Filistin Reform ve Kalkınma Planı* (PRDP) olarak özetlenmişti. PRDP, Filistin Özerk Yönetimi'nin ekonomik büyümesini ateşleyen özel sektörü teşvik etmeyi ve sosyal harcamalarda kesinti yapmayı amaçlayan, saldırgan bir neoliberal politikayı destekliyordu (Hanieh 2008). Kalkınma bileşeni ile paralel olarak sanayi bölgelerini faaliyete geçiren Palestine Industrial Estate Development Company gibi alt kuruluşlarla beraber PADICO, bu planın desteklenmesinde esas rolü oynamıştı. Buna ilaveten PADICO, PRDP'yi desteklemek için Mayıs 2008 yılında Bethlehem'de toplanan büyük bir uluslararası konferansın da ana düzenleyicisiydi[201].

Khaleeji Sermayesi, Batı Şeria'daki diğer bir büyük holding şirketi olan The Arab Palestinian Investment Company (APIC) vasıtasıyla Filistin ekonomisine fazlasıyla sızmıştı. 1995 yılında APIC, çoğu Suudi Arabistan merkezli Aggad, Kingdom, Rashid, Olayan ve Al Jomaih Gruplarını içeren diğer kurucu ortaklarıyla birlikte faaliyete geçti[202]. APIC sermaye miktarı açısından PADICO'dan daha küçük olmasına rağmen, büyük uluslararası sermaye için üstlendiği ihracat acenteliği rolünden dolayı etkili bir holdingdi. Örneğin, APIC, diğer şirketlerin yanı sıra Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde Phillip Morris, Procter ve Gamble ve Kraft'ın ana bayisi olan UNIPAL'i (%75 mülkiyet) yönetiyordu. Ayrıca APIC; Abbott International, Aventis, Eli Lilly ve alt kuruluşu Medical Supplies and Services Co. (MSS) vasıtasıyla GlaxoSmith-Kline gibi başlıca ilaç ve kozmetik şirketlerinin tek distribütörü ve Palestine Automobile Company (%98 mülkiyeti) üzerinden Hyundai marka araçların yetkili acentesiydi. Aynı zamanda APIC, telekomünikasyon şirketi olan Paltel ve Palestine Electricity Company'de kayda değer hisselere sahipti. APIC, PADICO ile kıyaslandığında, Filistin Özerk Yönetimi kurumlarıyla daha az doğrudan bağlantıya sahipti. Bunun en büyük istisnası ise Filistin Özerk Yönetimi Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın oğlu Tarık Abbas'tı zira Tarık Abbas

[201] Açılış konuşmacısının Munib Al Masri olduğu "Filistin Yatırım Konferansı" (PIC) 21-23 Mayıs 2008 tarihleri arasında Beytüllahim kentinde toplandı. Konferans İsrail ve ABD hükümetlerinin güçlü desteğiyle organize edilmişti ve 30 Mart 2008 tarihinde Kudüs'te toplanan Condoleeza Rice, İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak ve Filistin Özerk Yönetimi Başbakanı Salam Fayyad arasındaki zirvede ana tartışma konusunu oluşturmuştu. Konferansın asıl amacı Filistin Reform ve Kalkınma Planının (PRDP) "ekonomi için çok olumlu" olduğunu ve Filistin ekonomisine yatırım için cazip bir neden teşkil ettiğini göstermekti.

[202] Aynı zamanda Hasib Sabbagh ve Sa'id Khouri kurucu hissedarlardı.

Batı Şeria'daki en büyük reklamcılık şirketinin (bir APIC alt kuruluşu) genel müdürlüğünün yanı sıra APIC'ın genel başkan yardımcısıydı.

Bu mülkiyet yapıları, Khaleeji Sermayesi'nin Filistin ekonomisi üzerinde sahip olduğu derin etkiyi göstermekteydi[203]. Esas itibariyle, ister ana sermaye birikimi Körfez merkezli olmaya ve Körfez'de bulunmaya devam eden Filistinli gruplar olsun ya da isterse Suudi Arabistan, Kuveyt ya da diğer KİK kökenli yatırımcılar aracılığıyla doğrudan yatırımlar olsun, Batı Şeria'daki büyük şirketler istisnasız Körfez ülkelerindeki sermaye birikimiyle doğrudan ilişkili gruplar tarafından yönetiliyordu. Bu gruplar Filistin ekonomisine olan hakimiyetlerine ek olarak Filistin Özerk Yönetimi'nin kurumlarıyla yakından ilişkiliydi ve bu sebeple ekonomiye dair politika geliştirme ve uygulamada en büyük rolü oynuyorlardı.

Sonuç: Ortadoğu'daki Parçalanmalar

Ortadoğu'nun ekonomi politiğini yeniden biçimlendiren analitik bir çerçeve bölgesel büyüteç aracılığıyla incelendiğinde Khaleeji Sermayesi'nin Körfez'in geniş periferisi açısından sahip olduğu önem açıkça görülür. Ortadoğu genelinde sınıf ve devletin gelişimi, Khaleeji Sermayesi'nin oluşumu ve Körfez'deki uluslararasılaşması süreçleriyle giderek artan biçimde iç içe geçmiştir. Bu durum, Ortadoğu devletleri dahilindeki sermaye birikim ve sınıf oluşum süreçlerinin sadece içeride gelişen faktörler dolayısıyla ortaya çıkan bir biçim olarak değil aksine yapısal olarak bölgesel ekonominin daha geniş eğilimlerine hakim olan bir biçim şeklinde anlaşılması gerektiği anlamına geliyordu. Khaleeji Sermayesi'nin gelişmesi ve bu sınıfın bölgesel ekonomiye nüfuzu, devlet elitleri üzerinde her bir ulus devlet içerisindeki sermaye birikim modellerini buna bağlı olarak yeniden yapılandırmaları ve kendilerini bölgesel ölçekteki sermaye birikim modelleriyle uyumlu hale getirmeleri noktasında önemli bir baskı yaratıyordu.

---

[203] Körfez bağlantılı sermayenin Batı Şeria'da oynadığı rolün son göstergesi mali sektörde görülür. Filistin bankacılık sistemi büyük bir çoğunlukla, yukarıdaki analizde gösterilmiş olduğu gibi, KİK sermayesiyle yakından bağlantılı olan ve tablo 6.1'deki listede sunulan Ürdün bankaları tarafından yönetiliyordu. Bu bankalar Arab Bank, CAB, The Housing Bank for Trade ve Finance, Jordan Kuwait Bank, Jordan Islamic Bank, Union Bank for Savings and Investment, Jordan Ahli Bank ve Jordan Commercial Bank'ı kapsıyordu (örneğin 2005 yılında Arab Bank ve CAB toplam tüketici mevduatlarının yaklaşık olarak %60'ını tek başına elinde tutuyordu). Bunun başlıca istisnası 1960 yılında Gazze'de kurulmuş olan Bank of Palestine idi. Asıl hissedarları (Shawa ailesi gibi) Filistinli yatırımcılardı. Diğer Filistin merkezli bankalar arasında Palestine Investment Bank ve Al Quds Bank for Development and Investment yer almaktadır. Her iki banka Khaleeji Sermaye gruplarıyla (ilki Katar kökenli Salam gurubuyla ve ikincisi Kuveyt kökenli Global Investment House ile) güçlü bağlantılara sahiptir.

Gelişen bu bölgesel yönelimler, Ortadoğu'da tek tek devletlerin rolünü zayıflatma ya da yavaş yavaş yok etmenin bir işareti olarak anlaşılmamalıdır. Aksine, bu süreç devlet kurumlarını güçlendirme ve bölgede devletin inşası için belirli bir biçim tasarlama rolü oynamaktadır zira mevcut süreç bu kurumları yok saymamakta ve onlara zarar vermemektedir. Bu süreçler, ister istemez karmaşık ve çelişkilidir ve bölgesel nüfuz adına devam eden (ve keskinleşen) jeopolitik çekişmeler üzerinden yorumlanmaları gerekmektedir. Bu süreçler aynı zamanda, ulusal ölçeğin sahip olduğu tarihsel önem ve bölgedeki farklı devletlerin birbiriyle çatışan çıkarlarıyla karşılaşır. Bununla birlikte, Ortadoğu'nun bu kapsamlı gelişmesinin Körfez'in uluslararasılaşma eğilimleri içerisindeki konumunu doğru bir şekilde belirlemeye dönük gereksinim giderek artmaktadır.

Bu durumun tüm sonuçlarını daha yakından incelemek gerekir. Yine de, Ortadoğu'nun Khaleeji Sermayesi'nin kâr merkezli gelişimiyle ortak bir uyum tutturması, bölgenin yoksul ve marjinal konuma itilmiş sınıflarıyla KİK ve diğer Ortadoğu devletlerinin elitleri arasındaki keskin bir çelişkinin işareti olarak düşünülebilir. Khaleeji Sermayesi'nin uluslararasılaşması, toplumsal olarak nötr bir özelliğe değil, daima eşit olmayan bir güce dayanan ve KİK'teki sermaye birikiminin dinamiklerine yerleşmiş bir sosyal ilişkiler dizisi tarafından oluşturulan biçimlerde, devletin, sınıfın ve pazarın bölgesel özelliğine şekil veren dönüştürücü bir niteliğe sahiptir. Bu sebeple, KİK sermaye akışlarının bölgesel alandaki hakimiyetine, mevcut ekonomileri bu akışlar için serbest kılmaya yönelik girişimleri beraberinde getiren tedbirler eşlik edecektir (Lübnan ekonomi politikasındaki Körfez bağlantılı sermayenin rolü tam da bu olguya işaret eder). Genellikle devletin yeniden yapılanması, özelleştirme ve serbestleştirmeyi kapsayan tedbirlerden kaynaklanan politika biçimleri, KİK ve bölgenin geri kalanı arasındaki sosyoekonomik açığın daha da büyümesinin habercisidir.

Bölüm 7.

Gelecekteki Yörüngeler

2008 Krizi

2000 sonrası küresel ekonomiyi karakterize eden malileşme ve uluslararasılaşmanın karışımı, daima kendi içerisindeki potansiyeli ortaya çıkarmaya devam etmiştir. Teknolojik yenilik ve dünyanın düşük ücretli bölgelerinin görünüşte sınırsız üretim kapasitesi ile beslenen savaş sonrası kapitalizmin özündeki aşırı birikim eğilimi, artan borç yığınlarına karşın sürdürülemezdi. 2007 yılında sistemin bu istikrarı, ABD'deki mortgage balonunun patlamasıyla aşınmaya başladı. Varlık değerindeki düşüşler, aslında sahip oldukları sermaye miktarını bazı durumlarda kırk kat artıran pek çok kaldıraçlı[204] banka ve mali kurum üzerinde ciddi bir baskı yaratıyordu. 2007 yazından başlayarak 2008 yılı boyunca devam eden bir dizi çarpıcı olay meydana geldi. Bu olaylar: beşinci en büyük ABD yatırım bankası Bear Stearns'ın çöküşü; yeni ABD mortgage kredilerinin %80'ini oluşturan Fannie Mae ve Freddie Mac'ın mali destekle kurtarılması ve ardından Lehman Brothers, Merrill Lynch, Washington Mutual ve American International Group (dünyanın en büyük sigorta şir-

[204] Leveraged: Şirketin kaynaklarını borçlanma yoluyla artırma ve bu artan kaynak sayesinde şirket kârlarını yükseltme tekniği (ç.n.)

keti) gibi mali kurum iflaslarının hızla birbirini takip etmesi. 2008 yılının sonu itibariyle, takriben 30 trilyon ABD doları dünya hisse senedi piyasalarında buhar olup uçmuştu. ABD hükümeti mali piyasaları desteklemek amacıyla, 2007 yılındaki ABD GSYİH'sinin toplam değerinin % 60'ına denk gelen 8,5 trilyon dolarlık dikkat çekici bir rakamı teminat olarak vermişti (Strengold 2008).

1980'li ve 1990'lı yıllarda Dünya Bankası ve IMF tarafından yürürlüğe konulan ihracat odaklı kalkınma stratejileri, krizin büyük ölçüde uluslararasılaşmış küresel bir ekonomi bağlamında yayılacağına işaret ediyordu. Güneydeki ülkeler küresel üretim zincirine tamamen entegre olmuşlardı ve sınırlarını çok büyük sermaye ve mal akışlarına tamamen açmışlardı. Neredeyse bütün ülkelerde düşük ücretli üretim bölgeleri, göçmen işçi ihracatı ya da hammadde tedarikçileri gibi çeşitli düzeylerde bu zincire bağlıydı ve bu sebeple kriz tüm tahrip edici sonuçlarıyla birlikte dünya genelinde seri olarak sarmal şeklinde hareket ediyordu (Hanieh, 2009). ABD kredi piyasaları dibe vurduğu için en önemli aktarım mekanizması toplam talepteki tıkanmaydı ve bu durum küresel imalatta ani bir derin düşüşü başlatmıştı. Bu durumun bir ölçütü, göreceli olarak belirsiz bir ekonomik gösterge olan Baltık Kuru Yük Endeksi (BDI) -kömür, demir cevheri ve çelik gibi metaların uzun mesafe nakliye maliyetlerini ölçüyordu- tarafından gösteriliyordu. Aynı zamanda BDI, bahsi geçen metalarla ilgili sanayi talebine dair mükemmel bir bulgu sunmaktaydı ve buna göre sanayiden gelen talebin artması nakliye maliyetlerinin de artmasını beraberinde getiriyordu. Büyük yük gemilerinden alınan kira miktarlarının Haziran 2008'de günlük 234.000 dolardan Aralık ayı başlarında bu rakamın sadece %1'ine kadar düşmesiyle birlikte BDI, Haziran 2008-Ocak 2009 arasında %92'lik büyük bir düşüş yaşamıştı. Bu muazzam düşüş şu iki duruma yansımıştı: hammadde ve diğer metalara dönük dünya talebinin azalmasına ve nakliye şirketlerinin kredi krizinden dolayı bankaların garanti ettiği ödemeleri almalarının olanaksız hale gelmesine.

Meta fiyatlarındaki düşüş, sanayi talebindeki bu azalmayı doğrulamaktaydı. Örneğin, bakır ve alüminyum fiyatları Temmuz 2008-Ocak 2009 arasında % 60'dan daha büyük bir düşüş yaşamıştı. Çok sayıda sektörde üretim açısından kritik önem taşıyan Çin bakır tüketimi, 2008 yılında yarı yarıya azalmıştı. 5 Kasım 2008'de dünyanın en büyük çelik üreticisi ArcelorMittal, küresel üretimde %30'un üzerinde bir düşüş yaşanacağını ifade etmişti (Jolly, 2008). KİK için asıl önemli olan ise petrol, doğalgaz ve petrokimyasalların fiyatlarında yaşanan düşüştü. Petrol, Temmuz 2008'deki 147,27 dolar olan zirvesinden,

Aralık 2008'de 30 ABD doları seviyelerine kadar düşmüştü; doğalgaz fiyatı Temmuz 2008'de bir milyon BTU[205] başına 13 dolarken, Ocak 2009 yılında yaklaşık 6 dolara; etilen gazı Mart 2008'de metrik ton (mt) başına 1670 dolardan, Ocak 2009'da 700 mt/doların biraz üzerindeki bir fiyata kadar düşmüştü.

Finansal Sonuçlar

Üretimsel faaliyetteki çöküş ve bunun sonucu olarak ihracat alanında yaşanan bunalım, krizin küresel ekonomide neden olduğu tek sonuç değildi. Dördüncü bölümde vurgulandığı gibi, dünya piyasası genelinde artan finansal bağlantılar uluslararasılaşmanın en son aşamasının temelini oluşturuyordu. Bunun sonuçlarından biri, pek çok ülkenin kredi ve yabancı girişlerine olan aşırı bağımlılığıydı. Temmuz 2007'de kredi krizinin başlamasıyla beraber, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki büyük özel bankalar borcun zamanında ödenmemesi riskinden ötürü, borç vermekten son derece sakınır hale gelmişlerdi. Merkez ekonomilerdeki kurumsal çözülme ve borsalarda yaşanan çöküşten kaynaklanan korkular yüzünden, büyük fonlar ilk olarak mali akışlarını hammaddelere ve güneydeki bazı borsalara yönlendirdi. Yükselen petrol fiyatları ve biyo-yakıt üretiminde kullanılan tahıl miktarının giderek artmasıyla sözü edilen durum, Temmuz 2007'den Aralık 2008'e kadar gıda fiyatlarındaki 18 aylık yükselişin nedenlerinden biriydi. Gıda fiyatlarındaki bu artış, bazı meta ihracatçıları için üretim fazlası sağlarken, milyonlarca insanın yaşam standardındaki aşırı düşüşler sebebiyle Mısır, Haiti, Meksika, Moritanya, Yemen, Senegal ve Hindistan gibi yerlerde geniş çaplı ayaklanmalar meydana geldi.

2008 yılının son çeyreğinde kredi krizinin ikinci aşamasıyla, güneye doğru yönelen bu akışlarda çarpıcı geri dönüşler yaşandı. Ticari bankalar ve diğer finansal kurumlar, kendilerini merkezde hızla gelişen krizden korumak için güneyden gelen fonları topluyorlardı. Ocak 2009 itibariyle KİK'i de kapsayan, "gelişmekte olan" piyasalar, 2008 yılı ortalarında zirveye ulaşan değerlerinin yarısından fazlasını kaybetmişti. Çünkü mali kurumlar parayı ABD Hazine Bonoları gibi daha güvenli araçlara doğru yönlendirmişti (IMF, 2010: 6). Bunun da ötesinde kredi sınırlaması ve kaldıraçsızlık[206] süreci, pek çok ülkenin sermayeyi cezbederek kendi ülkesine çekmek için ülke ya da tüketicilerin borcunu artık satamayacağı anlamına geliyordu. Önceki yıllarda geniş miktarda kredi girişlerinin alıcısı konumundaki (Dubai gibi) ya da düşük

[205] İngiliz ısı birimi (British Termal Unit)

[206] Deleveraging: Borç/anapara oranını azaltarak yatırım riskini dolaylı bir biçimde düşürmek. (ç.n.)

döviz rezervlerine sahip olup yüksek düzeyde bir ihracat bağımlılığı bulunan bölgeler, likiditedeki ani bir daralmaya özellikle duyarlıydılar. Bu durumda, ülkeler döviz girdilerindeki tıkanmayla eşzamanlı olarak büyük bir sermaye kaçışının potansiyel olarak yıkıcı bir bileşimiyle yüz yüze geldiler. Yerel banka sistemleri ve sosyal harcamaları finanse etme gücü üzerindeki müthiş bir baskıyla birlikte kriz güneyde yer alan Pakistan, Endonezya, Arjantin, Hindistan, Güney Afrika, Brezilya, Türkiye, Güney Kore ve Meksika gibi bir dizi ekonomiyi sarsmıştı.

Krizin Körfez'deki Yansımaları

Uluslararası finans ve meta akışlarına olan derin entegrasyonu bağlamında KİK, küresel ekonominin bu çözülmesinden elbette kaçamazdı. İlk olarak, 2008 yılının Temmuz-Aralık ayları arasında satılan petrol hacmindeki düşüşün yanı sıra, petrol ve diğer hidrokarbon fiyatlarındaki çöküş, mevcut devlet fonlarını önemli ölçüde etkiledi. 2010 yılı başlarındaki tahminler, 2009 yılı boyunca KİK ülkelerinin birleşik petrol ihracatlarının değerini 302 milyar dolar olarak kaydediyordu ve bu değer 2008 yılındaki 522 milyar dolara göre %42 oranındaki bir düşüşün ifadesiydi (ADC, 2010:8). GSYİH 2008 yılında 1,073 trilyon dolardan 2009 yılında 887 milyar dolara kadar inmişti. 2009 yılında, kişi başına düşen GSYİH 23.000 dolara kadar inerek yaklaşık %18 oranında düşmüştü. Bu eğilimler, cari işlemler bilanço fazlasındaki tıkanmaya yansımış, 2000'li yıllar boyunca rekor seviyelerde olan oran yarıya inmişti ve BAE ile Umman örneklerinde bu durum rekor seviyelerde bütçe açığı biçimine dönüşmüştü[207].

Hisse senedi piyasaları ve meta fiyatlarındaki küresel çöküş, aynı zamanda, 2008 yılının ikinci yarısında KİK'in yurtdışında tutulan yatırımlarının değerini de düşürmüştü. Riskli yatırım stratejilerini sürdüren (örneğin hisse senedini, yüksek riskli yatırım fonlarını, özel sermayeyi hedefleyen) Körfez ülkelerini daha da sert vurmuştu. ABD Hazine Bonosu gibi daha güvenli sabit getirisi bulunan menkul kıymetlere aşırı yatırım yapmış olan Suudi Arabistan, yabancı varlıklarının (SAMA örneğinde yaklaşık %4) değerinde sıra dışı bir artış yaşadı. Körfez merkez bankaları ve SWF'lerin elinde bulunan varlıkların toplam değerinin, 2007 yılında yaklaşık 1,3 trilyon dolardan 2008 yılında 1,2 trilyon

[207] 2007 yılından 2009 yılına kadar cari işlemler bilançosunun GSYİH olarak oranı Bahreyn'de (%15,8'den %3,7'ye), Kuveyt'te (%44,7'den %29,4'e), Umman'da (%8,4'ten %-0,5'e), Katar'da (%30,4'ten %10,8'e), Suudi Arabistan'da (%24,3'ten % 4,1'e) ve BAE'nde (%16,1'den %-1,6'ya) düştü.

dolara düştüğü tahmin ediliyordu. Bununla birlikte göreceli olarak bu küçük düşüş, Kuveyt, Katar ve BAE hükümetlerinin yaşadığı büyük kayıpları anlamamızı engelliyordu zira 2008 yılı boyunca bu ülkelerin yabancı varlıklarının yaklaşık %30 oranındaki bir düşüşle karşılaştığı tahmin ediliyordu[208].

Sözü edilen iki eğilimin yani hem petrol gelirlerinde hem de yabancı varlık değerindeki düşüşün etkisi, KİK'e doğru mali akışların geri dönüşü ile daha da şiddetlenmişti. Eylül 2008'de ABD bankacılık devi Lehman Brothers'ın çöküşünden sonra, uluslararası bankalar ve diğer özel kaynaklardan gelen krediler küresel düzeyde tükenmişti. Afrika ve Ortadoğu bölgesine net özel sermaye akışları, 2008 yılında 105 milyar dolardan 2009 yılında tahminen 43 milyar dolara kadar hızlı bir azalma yaşamıştı (IIF, 2010:21). Buna ek olarak, ülke para biriminin fiyatını dolara endeksleme politikasını uygulamanın imkansız olduğu açık hale geldikçe, önceden para biriminin yeniden değerlenmesi umudu ile KİK'e taşınan spekülatif sermaye akışları da geri çekildi[209]. Başta Dubai emlak piyasası olmak üzere varlık şişkinliklerinin yükselişine müdahale edilmeye başlandığından ve sermayedarlar fonlarını daha güvenli ve daha istikrarlı yatırımlar için bölgenin dışına taşımaya teşebbüs ettiklerinden, bu akışların dışarıya doğru çıkışı güçlenmişti. Bu yabancı özel sermaye akışlarının geri çekilmesi, daha önce ifade edildiği gibi KİK'in son gelişiminin kolayca görünen bir özelliği haline gelmiş olan krediye ulaşılabilirliğini ciddi şekilde etkilemişti. Uluslararası borç verme durumundaki azalmayla beraber kredi büyümesi 2008 yılında yaklaşık %37 oranına sahipken 2009 yılının ilk çeyreğinde %0,2'ye inerek çarpıcı bir biçimde küçülmüştü. Bu durum bilhassa gayrimenkul sektörünü etkilemişti. Örneğin, BAE'nde inşaat sektörü için krediler 2008'de yıllık %81 gibi şaşırtıcı bir büyüme kaydettikten sonra, 2009 yılının ilk çeyreğinde %9'a kadar düştü (UAECB 2009).

KİK, ülke içindeki kalkınma projelerini finanse etmek için büyük oranda bu akışlara bağımlı hale gelmişti ve bu sebeple büyük bir mali sorunla karşı karşıya kaldı. 2008 yılı sonlarında KİK ülkelerinin uluslararası bankalara yaklaşık 222 milyar dolar borcu vardı ve bu miktar tüm Arap dünyasının borcunun %70'ine denk geliyordu (Kawach, 2010:6). 2009 yılının ilk sekiz

---

[208] Değerler Setser ve Ziemba'dan alınmıştır (2009:2). Bu rakamlar şahsi varlıkları kapsamaz.

[209] Bir önceki yüksek petrol fiyatları, zayıf dolar, ABD'de düşük faiz oranları ve Körfez'de yüksek enflasyon döneminde, birçok spekülatör KİK'te para birimini dolara endeksleme durumunun devam etmeyeceğine inanıyordu. Bu sebeple para birimleri tekrar değer kazandığı zaman, kâr yapma beklentisiyle fonlarını bölgeye aktardılar (ve yerli Körfez sakinleri onların sermayesini anavatana getirdiler). Paranın değer kazanması mali kriz ve ABD dolarının güçlenmesi nedeniyle ortaya çıkmadı.

ayında, KİK'teki projeleri finanse etmek için uluslararası bankalardan gelen kredilerin toplamı sadece 22,8 milyar dolardı ve bu miktar önceki yılın aynı döneminde kaydedilen 69,6 milyar doların yaklaşık üçte biri oranındaydı (SAMBA, 2009). 2008 yılında uluslararası bankalar proje finansmanının yalnızca %25'inden sorumluydular. Oysa daha önceki yıllarda bu oran yaklaşık %60 seviyelerindeydi. Bölgedeki birçok proje, 2008 yılı sonunda farklı uygulama aşamalarındayken fonların yaklaşık %23'ünün askıya alınması ya da iptal edilmesi sebebiyle (hem kamu hem de özel sektör) tahmini 2 trilyon dolar değerindeki proje fonlarından mahrum kalmışlardı. BAE'nde bu rakam %39 oranına ulaşmıştı (IIF, 2009:3).

Körfez borçlarını sigortalama maliyeti, bölgenin bir zamanlar çok övülen proje piyasasının cazip fon bulma açısından karşı karşıya geldiği zorlukların bir yansımasıydı. 2008 yılında kriz derinleştikçe satın aldıkları tahvillerin karşılığının ödenmemesine karşı alıcıların güvence sahibi olmalarını sağlayan bir finans aracı olan kredi borcu takas sözleşmesi (CDS) bedelleri çarpıcı bir şekilde yükseldi. Örneğin, devletle bağlantılı bir şirket olan Dubai Holdingin almış olduğu 1 milyon dolar değerindeki borcun sigorta maliyeti Mart 2008'de yalnızca 19.000 dolarken Ocak 2009'da 100.000 doların üzerindeki bir değere kadar yükselmişti. Bu durum tüccarların bir borç geri ödenmeme durumunun son derece olası olduğunu hissettiklerini gösteriyordu. Böylesi bir ortamda kurumlarm ve kamunun borç ihracı, 2008 yılında bir önceki yıla kıyasla %50'nin üzerinde bir artış gösteren toplam KİK borç piyasası nedeniyle daha da zorlaşmıştı (Ghose, 2010:29). 2006 ve 2008 yılları arasındaki dönemde KİK ülkelerinin dünya şükuk piyasasındaki payı yaklaşık %60 düzeyindeyken 2009 yılında bu oran üçte iki oranında azalmıştı (Kotilaine, 2009:19).

Özellikle Dubai Emirliği küresel pazarlarla derin entegrasyonu sebebiyle bu durumdan fazlasıyla etkilenmişti. BAE'nde, inşaat ve altyapı projelerinin değeri, 2008 yılında 60 milyar dolardan 2009 yılında 10 milyar doların biraz üzerindeki bir değere kadar düşmüştü. 2010 yılının başında, KİK'te askıya alınmış toplam gayrimenkul projelerinin %92'si Dubai'de bulunuyordu ve ABD emlak şirketi Jones Lang LaSalle, emirlikteki bütün projelerin yarısından çoğunun durmuş olduğu değerlendirmesinde bulundu (Redfern, 2010:30). Yapılan kimi tahminlere göre, Dubai'deki gayrimenkul fiyatları %90 ve ticari kiralar %60 oranında düşmüştü (*Khleeji Times*, 2009). Dubai belki de en uç örneklerden biriydi fakat aynı zamanda diğer Körfez devletleri de bu proje durgunluğunun etkilerini hissetmişlerdi. Örneğin Suudi Arabistan'da 2016 yı-

lında, tamamlandığında iki milyon insana konut sağlaması tasarlanan, 27 milyar ABD doları değerindeki bir yatırım olan büyük Kral Abdullah Ekonomi Şehrinin inşaatındaki ertelemeleri de içeren 54 büyük proje askıya alınmıştı. Sızan bazı hükümet verilerine göre, Kuveyt'teki gayrimenkul satışları Ocak 2009 itibariyle %60 oranında düşmüştü ve ayrıca diğer KİK ülkelerindeki büyük projeler ya ertelenmiş ya da feshedilmişti (*Arabian Business*, 2009:13)

Bütün bunlara ek olarak, düşen kredi seviyeleri, şirketlerin faaliyetlerindeki çöküş ve dış sermaye akışlarındaki azalma hisse senedi piyasalarını da sarsmıştı. 31 Aralık 2007-28 Kasım 2008 arası dönemde yaşanan kayıplar %30 (Bahreyn ve Kuveyt) ile %68 (Dubai) arasında değişmekteydi. Hisse senedi ve gayrimenkul değeri büyük bir hızla düşerken, daha önceki dönemde kayda değer bir kaldıraç gücü geliştiren bankalar, devlet tarafından işletilen şirketler ve büyük holdingler gibi bölgedeki birçok kurum borç geri ödemelerinde sıkıntıyla karşılaştı. Bahsi geçen durum özellikle aldığı borçlar şirket tahvilleri ya da şükuk biçiminde düzenlenen ve geri ödeme programlarını yerine getiremeyen ya da bölgenin birçok bankasında olduğu gibi, kredilerini değer kaybetmeye devam eden karşılıklı teminat temelinde uzatan kurumlar için söz konusuydu[210].

Borcun öz sermayeye oranı sorununun bariz bir örneği Aralık 2009'da, BAE'nin en büyük holdinglerinden biri olan Dubai World'ün bir alt kuruluşu Nakheel tarafından verilmiş 4,1 milyar ABD dolarlık bir şükuku yeniden yapılandırması gerektiğini duyurmasıyla ortaya çıkmıştı. Dubai World komşu ülke Abu Dabi Emirliğinden gelen 10,1 milyar dolar kredi ile kurtarılmış olduğu halde, Dubai'nin toplam devlet ve yarı-devlet borç yükü, Morgan Stanley tarafından 108 milyar dolar ya da Emirliğin GSYİH'sinin %140'ı olarak hesaplanmıştı (Jaber, 2009). Bu borçların çoğu uluslararası bankalara (%44), BAE bankalarına (%13) ve diğer KİK bankalarına (%9) aitti. Aynı zamanda, 2009 yılı ortasında 10 milyar ABD doları tutarındaki borçlarını yeniden yapılandırmaları gerektiğini duyuran, Suudi holding şirketleri Saad Grubu ve Al Gosaibi Grubu gibi bölgenin özel sektöre ait en büyük iki holdingini de kapsayan bazı büyük ve yüksek profilli mali zararlar da söz konusuydu. Her iki şirketin de sınır ötesi kapsamlı yatırımları vardı ve dolayısıyla bu haber, komşu Körfez ülkeleri genelinde bir paniğe yol açtı.

[210] Dubai örneğinde, bazı şirketler ABD'de piyasaya sürülenlere benzer, varlığa dayalı menkul kıymetlere yönelmişlerdi. Bu menkul kıymet yönelimi, kriz süresince büyük miktarda değer kaybeden mortgage'larla desteklenmişti. Kasım 2008 tarihinde, BAE'ndeki en büyük iki konut kredisi şirketinden biri olan Tanweel, Nakheel Palm Jumeira projesindeki mortgage kredilerinden kaynaklanmak üzere varlığa dayalı menkul kıymetlerden dolayı ortaya çıkan mali sıkıntılar nedeniyle faaliyetini durdurdu. Palm'da apartman daireleri ve villaların fiyatları, zirve fiyatına göre %60 değer kaybetmişti.

Khaleeji Sermayesi'nin Desteklenmesi ve Krizin Mekansal Yer Değişimi

Krizin ulaştığı bu ciddi konum, 2009 yılı boyunca bütün KİK hükümetlerinden gelen bir dizi ekonomik ve siyasal önlemi tetikledi. Bahsi geçen ekonomik ve siyasal icraatlar 2009 yılı başlarında petrol fiyatlarında yaşanan düzelmeyle desteklenirken, küresel çöküşün en olumsuz boyutlarından birini bastırma konusunda büyük ölçüde başarılı olmuşlardı. Ancak bu olaylar ortaya çıktıkça ağır basan bir özellik görünür hale geliyordu: kriz ve KİK hükümetleri tarafından krizi çözmeye yönelik atılan adımlar, uluslararasılaşma eğilimlerini derinleştirme ve sermaye birikim yapıları içerisinde Khaleeji Sermayesi'nin konumunu güçlendirme rolünü oynamaktaydı. Bölgedeki sermaye birikiminin çok daha açık bir özelliği olan sermayenin uluslararasılaşmasıyla birlikte Khaleeji Sermayesi bu krizden daha da kuvvetlenmiş olarak çıkmıştı.

Yukarıda bahsedilen durumun ilk boyutu, kredi destek seviyeleri ve baskı altındaki bankalar, özel şirketler ve kamu firmalarına devlet yardımı sağlanmasıydı. Petrol fiyatlarının yüksek seyrettiği on yıllık dönemden itibaren biriken sermaye fazlasıyla coşmuş KİK ülkeleri, bu yardımı sağlama konusunda hemen işe koyulmuştu. Suudi Arabistan, yaklaşık 10 milyar doları bankacılık sistemine sunmuş ve bünyesindeki 2,7 milyar ABD dolarını kredilere erişim zorluğu çeken vatandaşları için seferber etmişti. BAE'nde 19 milyar ABD doları, uzun vadeli mevduatlar biçiminde yerel bankalara yatırılmış ve Dubai hükümeti, aşırı borç yükü altında ezilen büyük altyapı ve emlak projelerinden dolayı oluşan kayıpları gidermek için, 20 milyar ABD doları değerinde bir yardım fonu olan Dubai Mali Destek Fonunu (DFSF) kurmuştu. Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'nde, bütün banka mevduatları hükümet garantisi altına alınmıştı. Bütün ülkelerde faiz oranları indirilmiş ve borç vermeye teşvik etmek amacıyla bankalar için merkez bankasına yatırılması gereken kanuni karşılık oranları düşürülmüştü. Katar'da önde gelen bankalar, ekonomik darboğaz süresinden olumsuz etkilenmiş gayrimenkul yatırımlarını satın almak üzere 4,12 milyar dolarlık bir fon desteği almışlardı. Katar hükümeti aynı zamanda, ülkedeki menkul kıymetler borsasında işlem gören bankalardan %10-20 arasında değişen oranlarda hisse satın almıştı. Kuveyt hükümeti 5,2 milyar dolar tutarındaki Mali İstikrar Yasasını onaylamıştı. Bu yasa iki yıl süresince yerel firmalara bankalar tarafından uzatılmış yeni krediler için %50 devlet garantisini ve bankaların gayrimenkul ve diğer yatırımlarının değerindeki herhangi bir düşmeye karşı 15 yıllık bir garantiyi içeriyordu. Vatandaş olmanın [getirdiği] ve büyük bankaların sahip olduğu ayrıcalıklı konuma dair

açık bir örnek olarak 2009 yılı sonunda Kuveyt meclisi, Kuveyt vatandaşları (bütün ülke sakinleri dahil değildi) tarafından konut, araba ve diğer ihtiyaçlar için alınan 23 milyar dolar değerindeki banka kredilerinin tümünü üstlenmeyi ve vatandaşların bu borçlar için geri ödemesi gereken miktarı azaltmayı kabul eden bir tasarıyı görüşeceğini bildirmişti. (MacDonal, 2009:5)[211]. Bu tedbirler, KİK hükümetlerinin ilk önceliklerinin Khaleeji Sermayesi'nin güçlendirilmesi ve desteklenmesi olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Finans dolaşımında sermaye birikiminin merkezinde yer alan bankalara, aşırı borç yükünden kaynaklanan ya da kötü kredilerden dolayı oluşan kötü mirasın tehdidini hafifleten muazzam bir devlet yatırım desteği sağlanıyordu.

Khaleeji Sermayesi, bankacılık sisteminin bu yardımına rağmen krizin bir sonucu olarak önemli bir başka problemle yüz yüze geldi: (en dikkat çekeni Dubai olmak üzere) proje piyasasının sürmesini sağlayan kredi akışlarının çöküşü. Bankaların desteklenmesi likidite artışını beraberinde getirmedi ve bankalar devlet tarafından kendilerine verilen paraları aldı ve bu paraları yeni projeleri desteklemek [için] dağıtmak yerine Merkez Bankalarına yatırma yolunu seçti. Örneğin Suudi Arabistan'da, özel sektör için kredi büyümesi %0,04'e kadar düşerken, SAMA'nın elinde bulunan ticari banka mevduatlarının miktarı, Ekim 2008-Aralık 2009 arası iki kattan daha fazla artmıştı (SAMA, 2009:Tablo 10a). Bu sorun özellikle yakın vadeli ödeme sıkıntısı yaşanan Dubai'deki Nakheel şükuk örneğinde olduğu gibi yabancı kurumlar kaynaklı kredi eksikliğiyle daha da şiddetlendi.

Buna karşılık olarak, KİK hükümetleri altyapı ve proje pazarlarını desteklemek için müdahalede bulundular. Suudi Arabistan tarafından 2010 yılında ayrılan 144 milyar ABD dolarlık bütçe bugüne kadarki en büyük bütçeydi ve yaklaşık %50'si mevcut ve yeni projelere yatırım için tahsis edilmişti[212]. Krizin BAE'de ulaştığı ciddi boyutu yansıtan bir örnek olarak Dubai 2010 yılı harcama rakamlarında %6 oranındaki bir bütçe kesintisine gitmek zorunda kaldı. Yine de, hükümetin bu krize müdahalesinin önceliğini doğrularcasına Dubai bütçesinin yarısından biraz düşük bir miktarda para altyapı ve ulaşım projelerine tahsis edilmişti ve bu projelerden asıl faydalananlar bölgenin inşaat ve müteahhitlik firmaları olacaktı. Kuveyt'te 2010-2014 kalkınma planına göre, ülke harcamalarının yaklaşık %50'si "özel sektörün kalkınmasına" ayrıl-

[211] Elli seçilmiş meclis üyesinin en az yarısı tarafından desteklenmesine rağmen, nihayetinde plan bu kısmı atıldı ve yerini daha hedefe yönelik bir destek planı aldı.

[212] Bütçeye ayrıca ulusal işgücünün karşı konulamaz bir şekilde bu sektörde yoğunlaşmasını sağlayan vatandaşlık ayrıcalıklarına başka bir örnek teşkil edecek şekilde bir kamu sektörü ücret artışı dahil edilmişti

mıştı[213]. Bu kalkınma planı, ülkenin enerji sektöründe bir Kamu-Özel Sektör Ortaklığı stratejisine ve %60'ı borsada işlem gören ve dolayısıyla önde gelen sermaye gruplarından gelen yatırımlarda aslan payını kendisine çekmeyi başarmış beş yeni devlet destekli şirketin faaliyete geçmesine odaklanmıştı. Bu önlemlerin, krizin küresel yapısı ve KİK üretken dolaşımının başta emlak sektörü olmak üzere ana özelliği olan aşırı üretim patlaması üzerinde ne kadar etkili olacağını zamanla göreceğiz[214]. Fakat KİK ülkelerinden gelen müdahalenin yapısı, asıl hedefin önde gelen Khaleeji Sermaye grupları için ana sermaye birikim noktalarını desteklemek olduğunu göstermektedir.

Üstelik özel sektör tarafından başlatılan projelerin askıya alınmasına rağmen, KİK hükümetleri başlangıçta birçok projede yaşanan yavaşlatmada geri adım attılar ve 2009-2015 yılları arasında 2008 yılındaki KİK ülkelerinin toplam GSYİH'sinin üzerinde bir rakam olan 1,4 trilyon dolarlık proje desteği sunma planlarını açıkladılar (McKinsey, 2009:6). Bu projeler Suudi Arabistan'daki petrol, doğalgaz ve petrokimya sektörlerindeki 80 milyar dolarlık genişletme faaliyetlerine ilaveten, alansal olarak Hong Kong bölgesinden dört kat büyük olan ve Singapur toplamına eşdeğer bir ekonomik üretimde bulunan altı yeni şehrin inşasını kapsıyordu. Abu Dabi'de bir ulaşım sistemi, dört spor stadyumu ve dünyanın ilk karbonsuz şehrinin inşasına dönük planlar faaliyete geçirilmişti. Katar ise açık deniz limanları ve doğalgaz projelerine yönelik planlarını duyurmuştu. 2010 için planlanmış tüm projelerin yaklaşık %30'una ev sahipliği yapan Suudi Arabistan ve BAE, Körfez ve daha da ötesi bütün Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki en büyük iki proje pazarı olma özelliğini korudu (MEED, 2009b:20). Gelişmenin daha önceki aşamalarında olduğu gibi, bu projelerden en başta büyük KİK inşaat şirketleriyle yabancı mühendislik ve teknik üretim firmaları faydalandı.

Devlet tarafından öncülük edilen bu yardımla eşzamanlı olarak, Khaleeji Sermayesi'ni daha fazla destekleme rolünü üstlenmek üzere finans dolaşımındaki sermayenin daha da merkezileşmesi ve yoğunlaşması yönünde baskılar söz konusuydu. Yerel ekonomi yazarları ve önde gelen hükümet sözcüleri bankalara, uygun sermaye oranını korumak amacıyla birleşmeleri yönünde uya-

[213] Bu, 1986 yılından beri Kuveyt parlamentosundan geçen ilk kalkınma planıydı ve parlamentoyla Kuveytli egemen aile arasında ülkeye özgü bir şekilde yaşanan geçimsiz ilişkinin bir göstergesiydi.

[214] Örneğin Kuveyt'te 2003-2009 arasında yıllık talep sadece 40.000-60.000 metrekare arasında olmasına rağmen, 2010 yılı başında şehir merkezinde 200.000 metrekare ofis alanı mevcuttu. İlaveten 425.000-450.000 metrekare arasında bir değer 2013 yılı itibariyle dahil olacaktı. Şehir merkezinde kiralar ofis alanlarının aşırı fazlalığından ötürü yaklaşık yarı yarıya düşmüştü (MEED, 2010:21).

rılarda bulunuyordu. 2009 yılının başlarında, Emirates Bank International ve National Bank of Dubai'nin birleşmesi sonucunda bölgenin en büyük bankası konumuna gelen Emirates National Bank of Dubai ortaya çıktı. Ayrıca bu birleşmeler İslami bankacılık hizmetleri sunan bankalarla geleneksel bankaların birleşmesini sağlayan hisse takasları biçiminde diğer KİK bankacılık piyasalarında da meydana geldi[215]. Bir dizi KİK ülkesi kökenli sermaye grubunu bir araya getiren bölgesel bir banka oluşturma çağrılarıyla birlikte bu merkezileşme ve yoğunlaşmanın bir pan-KİK özelliği aldığına dair göstergeler mevcuttu[216]. Kasım 2009'da Umman Merkez Bankası Genel Müdürü Hamood Sangour al-Zadjali'ye göre, Körfez bölgesindeki merkez bankalarının, "KİK'te faaliyette bulunan ulusal bankalar arasında birleşmesi ardından bölgesel büyüme ve daha fazla birleşme gelecek şekilde" teşvik etmeleri gerekiyordu; zira kendisi "... mali krizden ve bu krizin bazı bankalar üzerindeki etkisinden sonra bu birleşmeye dair gerekçenin büyük ihtimalle öncekinden daha güçlü hale geleceğini" öngörüyordu (Goma ve Gamal, 2009). Bahrain Islamic Bank üst düzey yöneticilerinden biri "tüm KİK çapında faal olacak ilk bankacılık markasının yakın zamanda ortaya çıkacağı" kehanetinde bulunmuştu. Bu kehanet henüz gerçekleşmedi çünkü bankaların birer ulusal varlık olduğuna dair zihniyetin değiştirilmesi zaman alan bir süreç ya da bunun değişmesi için (mevcut küresel mali kriz gibi) olağanüstü bir ortam gerekiyor" (Chawdhry, 2009:47). Tüm bölgede faal olan bir banka, yasal düzenleme meselelerini gündeme getirmesine ve bunun için tüm KİK ülkeleri arasında daha derin bir anlaşmaya gerek duyulmasına rağmen bu açıklamalar, krizin yarattığı baskı altındayken mali dolaşımdaki uluslararasılaşma eğilimlerinin ne kadar önemli olduğunu gösteriyordu[217].

Tam anlamıyla bir pan-KİK örneği yaratmamakla birlikte, Aralık 2009'da Abu Dabi'nin, komşusu Dubai'ye destek için 10 milyar dolar temin edeceğine dair duyurusu, krizin bölgesel ekonomide bu içiçe geçişi güçlendirmesinin bir başka göstergesiydi. Dubai'deki mali çöküş tehdidinin Körfez'deki diğer

---

[215] Örneğin Bahreyn merkezli BBK, Shamil Bank ile birleşmeyi planlamıştı (sonrasında ertelendi) ve Kuveyt'te National Bank of Kuwait, Boubyan Bankasının sahip olduğu İslami bankacılık potansiyeline erişim için bu bankanın %40'ını elde etmek üzere merkez bankasından onay almıştı (Chawdhry, 2009:46).

[216] Bu eğilimler kriz öncesinde başlamıştı. Mart 2008 tarihinde Commercial Bank of Qatar (CBQ) BAE merkezli United Arab Bank'ın %40'ını satın almıştı. CBQ aynı zamanda National Bank of Oman'da %35 hisseye sahipti. Ağustos 2008 tarihinde, ülkenin toplam banka varlıklarının %47'sine sahip olarak Katar'ın en büyük bankası konumunda bulunan Qatar National Bank, BAE'ndeki en büyük on bankadan biri olan Commercial Bank of Dubai'nin %24 hissesini satın almıştı.

[217] Bu konuyla ilgili bir gelişme de, özellikle Saad ve Gosaibi holdinglerinin çökmesi nedeniyle oluşan büyük çaplı sınır-ötesi pasif borç yükümlülüklerinin ardından, şirketleşme ve tüketici borcu hakkında bilgi alışverişinde bulunmak amacıyla yapılan bir pan-KİK kurumunun oluşturulması çağrısıydı.

bölgeler için olası ciddi sonuçları söz konusuydu. Abu Dabi (diğer körfez ülkelerininin yanı sıra) Dubai ekonomisine büyük yatırımlar yapmıştı ve Nakheel gibi yüksek profilli bir şirketin borçlarını ödeyemeyecek duruma düşmesi bütün KİK ülkeleri genelindeki borçlanma maliyetlerini arttıracaktı[218]. Abu Dabi'nin müdahalesi, bir yandan mali dolaşımın iç içe geçme eğilimini güçlendirme rolünü oynarken diğer yandan mali dolaşımın yakın dönem boyunca yaşadığı bütünleşme eğilimini yansıtıyordu. Aslında mali desteğin ardından, BAE federal hükümeti bir sonraki yıl tüm BAE çapında geçerli, ortak bir devlet tahvili çıkarılacağını ilan etmişti ve böylesi bir tahvile bir emirliğin tek başına teşebbüs etmesinden ziyade ilk kez federal düzeyde böylesi bir girişimde bulunulmuştu. Üstelik pan-KİK ölçeğinde gerçekleşen iç içe geçişin çoğunun mali olarak birbirinin nüfuz alanına girmesindeki gibi, komşusu karşısında kendi konumunu güçlendiren Abu Dabi nedeniyle bu mali destek de yapısal bağlamda hiyerarşikti. Bunun bir göstergesi de 3 Ocak 2010'da Dubai'de yapılan dünyanın en uzun binasının açılışındaki sürpriz isim değişikliğiydi. Kulenin Burj Dubai olarak açıklanan adı (Abu Dabi'nin egemeni Şeyh Khalifa bin Zayed'den dolayı) Burj Khalifa olarak değiştirilmişti. Beklenmedik bu isim değişikliği duyurusu bölgede şaşkınlıkla karşılanmıştı, zira sokak işaretleri yakındaki metro istasyonunun adı ve hatta kule personelinin eski ismi taşıyan üniformaları bile değişmişti. Aslında bu Abu Dabi'nin egemenliğine karşı ince bir selamlama işaretiydi.

Benzer şekilde, uluslararasılaşma eğilimlerinin derinleşmesi üretken dolaşımda da görülebilirdi. Dubai inşaat piyasasının zayıf düşmesiyle beraber, gelecekteki sermaye birikimin yapılacağı bölge olarak umutlarını Suudi Arabistan ve Abu Dabi'ye bağlayan Körfez'in en büyük inşaat şirketleri krizin üstesinden gelmenin bir stratejisi olarak uluslararasılaşmayı benimsemişlerdi. Suudi Arabistan Krallığındaki proje finansmanında yaşanan iyileşmeye sermaye desteği sağlamak için hızla yükselişe geçen BAE-Suudi Arabistan ortak inşaat girişimleri duyurulmuştu[219]. 2009 yılı ortasında BAE'ndeki en büyük

[218] Bilhassa Katar, Bahreyn ve Abu Dabi olmak üzere, KİK genelinde ortaya çıkan kredi takas sözleşmeleri, Nakheel'in yakın dönemdeki borç yükümlülüğünün ardından tırmanışa geçmişti. Bu durumun hissedildiği bölgesel manzaranın bir başka göstergesi de KİK yatırımcılarının çok miktarda hisse sahibi oldukları Avrupa şirketlerinin hisse senedi fiyatlarında yaşanan keskin düşüştü. Londra Borsası'nda yaşanan hisse senedi fiyat düşüşlerinin ardından, İngiliz süpermarketler zinciri J Sainbury ve Alman araba üreticisi Porsche ve Daimler, Dubai'nin yaşadığı borç yükü ödeme planının, diğer KİK devletleri açısından kendi ülkelerindeki bir takım ödeme yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla yabancı yatırımlarını geri çekecekleri anlamını taşıyacağı korkusuna düştüler.

[219] 2005 yılında BAE'ndeki inşaat sözleşmeleri Suudi Arabistan'daki inşaat sözleşmelerine göre on kat daha fazla (biri 2,4 milyar dolar, diğeri 28,7 milyar dolar) değerliydi. 2009 yılının ilk üç ayında Suudi inşaat sözleşmeleri 15,7 milyar dolar değerine sahipken bu rakam BAE için 4,1 milyar dolardı (MEED, 2009:21).

inşaat şirketlerinden biri olan Arabtec'in CEO'su şu ifadelerde bulundu: "Suudi Arabistan'da ilk projemizi hayata geçirmek için gerekli olan düzenlemeleri derhal yapacağız...üstelik burada yani BAE'nde de hiç bir işçiyi işten çıkarmadık. İşçiler projeler sona erdikçe evlerine dönebilirler ancak sonrasında Suudi Arabistan yine binlercesini yeniden istihdam etmeye devam edecektir... [Suudi Arabistan inşaat piyasası] BAE'ndeki işlerde görülen azalmayı telafi edebilir" (Walter, 2009:6)[220]. 2010 yılının başlarında, 5. Bölüm'de işaret edilen uluslararasılaşma eğilimleri, 2009 yılındaki çoğu çalışmasını BAE'nin kendi iç piyasasından ziyade Suudi Arabistan'da yürüten Arabtec tarafından yapılan duyuruyla güçlü bir şekilde onaylanmış oldu (MEED, 2010:18). Benzer bir ortaklık BAE'nin Habtoor Grubu tarafından da duyurulmuştu. Habtoor Grubu, BAE sermayesinin inşaat projelerine sermaye desteği sağlamak için Abu Dabi içerisinde genişleme politikası izleyen bir dizi Suudi şirketini takip ediyordu. Daha da ötesi, Mart 2010 yılında Suudi Bin Ladin Grubu ve Katar merkezli Diar, yeni bir inşaat şirketi olan QD SBG Grubu'nu faaliyete geçirdiler. Bu yeni şirket Bin Ladin Grubu'na Katar'daki projelere erişim açısından daha büyük olanaklar sağlayacak ve Katar Diar'ın ise Suudi ortaklarının tedarik zincirinden faydalanmasına imkan sunacaktı (Gluffrida, 2010:2). Ekonomik krize dönük verilen bu sınır ötesi yanıt küresel ekonomide yaşanan sorunlara dair teşhis konusunda tartışmalı bir iyimserlik içerse de mevcut yanıt bölgesel ölçekten bakıldığında Khaleeji Sermayesi'nin üretken dolaşımdaki sermaye birikimini kavrayış biçiminin bir göstergesiydi.

Krizin peşi sıra gelen bu sınır ötesi sermaye eğilimleri KİK himayesinde geliştirilmiş olan bir dizi kurumsal proje sayesinde güç kazanıyordu. Aralık 2009'da Kuveyt'te yapılan 30. KİK Zirvesi'nde bütün üye devletleri tek bir pan-KİK demiryolu ağı dahilinde birleştirecek bir anlaşmaya varıldı. İnşaat 60 milyar dolarlık bir proje ile 2011 yılında başlayacaktı ve mevcut ulusal demiryolu hatlarının sisteme entegrasyonunu da kapsayacaktı. Aynı zamanda, bölgesel tek bir elektrik şebekesi oluşturma hedefli bir başka pan-KİK projesi de ilerliyordu. Temmuz 2009'da ilk aşama Bahreyn, Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt'in şebekeye bağlanmasıyla birlikte tamamlandı ve inşaatın ikinci aşaması olan BAE ve Umman'da elektrik şebekeleri iç bağlantılarının 2011 yılına kadar bitirilmesi programlanmıştı. Her ne kadar bu iki demiryolu ve elektrik projesinin planlanması krizden daha önce yapılmış olsa da, projelerin devam eden gelişimi ortaya çıkan bölgesel sermaye birikim yapılarını güçlendirmekteydi. Aslında, pan-KİK

[220] Arabtec, Suudi bin Ladin Grubuyla ortaklık kurdu.

altyapısındaki bu atılım, önde gelen KİK devlet adamlarının öncülük ettiği ekonomik entegrasyonla bariz bir biçimde bağlantılıydı[221].

Uluslararasılaşmayı güçlendirme açısından belki de en yüksek potansiyeli taşıyan KİK projesi, ortak bir para birimi ve para birliğine geçiş projesiydi. 2009 yılının ortasında, *khaleeji*'yi hayata geçirme noktasında başlangıçta oldukça iddialı olan plan, üye devletler arasında önerilen KİK Merkez Bankası'nın yapılacağı yer konusunda süregiden rekabet gerçeğini ve yerel ekonomi politikası üzerindeki kontrolü kaybetme korkusunun göz ardı edilmesini sağladı. Nihayetinde, Merkez Bankasının yapılacağı yer olma konumunu, BAE'nin protestoları arasında Suudi Arabistan kazandı. Bu durum BAE'nin yapılacak anlaşmadan çekilmesine yol açtı. Umman katılım kıstaslarını yerine getirme yetersizliğinden ötürü daha evvelden çekilmişti. Esas olarak bu anlaşmazlıklar ulusal ve bölgesel alanlar arasındaki çatışmalardan kaynaklanıyordu ve bir disiplin kurumu olarak KİK'in olmazsa olmaz rolünü onaylıyordu. 5. Bölüm'de ele alındığı gibi, katılım kıstasları arasında ortak para birliği ve para biriminin oluşumu ve güçlü bir merkez bankasının kuruluşu, para ve maliye politikasının uluslar-üstü ölçekte merkezileştirilmesini gerektiren ve ulusal ölçekte (AB deneyiminin de gösterdiği gibi) kaçınılmaz olarak gerilimler yaratan tedbirlerdi.

Yine de kriz biter bitmez Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Bahreyn ortak para birimi konusunda taahhütlerini beyan ettiler ve Aralık 2009'da yapılan 13. KİK Zirvesi'nde bir parasal birlik paktı imzaladılar. Bu dört devlet, sonunda bir merkez bankası haline gelecek ve ortak bir para birimi oluşturacak olan KİK Para Konseyi'ni kurmak için anlaştılar. Eğer başarılı olunursa, para birliğinin oluşumu, Khaleeji Sermayesi'ni destekleyen uluslararasılaşma eğilimlerini önemli derecede derinleştirecekti. KİK Sekreterliği, ortak para birimi hedefini şu ifadelerle açıkça dile getirmişti: "ortak pazar mantığını derinleştirir, KİK sermaye piyasasının, bilhassa menkul kıymetler borsasının gelişimi ve entegrasyonuna verimli bir şekilde katkıda bulunur...KİK şirketlerinin, üye devletlerin diğer şirketleriyle birleşme ya da üye devletlerdeki diğer şirketleri

[221] Örneğin, demiryolu projesini "ekonomik entegrasyonu gerçekleştirmeyi amaçlayan stratejik bir araç" olarak tanımlayan Ekonomik İlişkiler Genel Sekreter Yardımcısı Mohammed bin Obaid Al Mazroui tarafından yapılan yorumlara bakın (Roberts 2007). Taşımacılık sistemi entegrasyonu doğrultusunda ekonomik teşvik tedbirlerine dönük bir örnek de, bir dizi şirket tarafından yapılan tek bir KİK havacılık pazarı isteğinin oluştuğu havacılık sektöründe bulunuyordu. Boodai Grubu tarafından yönetilen bir Kuveyt şirketi olan Jazeera Havayolları, Kuveyt'teki 30. KİK zirvesinden önce, "tek bir ortak pazar kurulduğunda, KİK içerisinde uçan KİK taşımacılık firmalarının yaşadığı, rotalar, uçuş sayısı ve tarifeler üzerindeki kısıtlamalar gibi bütün ticari kısıtlamaların havacılık sektörünün tam potansiyeline ulaşmasına izin vermek üzere ortadan kalkacağını" belirtmişti (Emirates Business, 2009b).

elde etme gücünü artırır...ve bankacılık ile mali hizmet alanında, ölçek ekonomilerinden faydalanmak amacıyla bölgesel düzeyde [birleşmeyi] kurumlar arasında teşvik eder" (KİK SG).

Krizin Mekansal Yer Değişimi

Elinizdeki kitapta, Khaleeji Sermayesi'nin doğuşu ve vatandaş olmayanların emeğine dönük son derece yoğun sömürü arasındaki güçlü bağlantıyı sürekli olarak vurgulanmaktadır. Bangladeş, Pakistan ve Sri Lanka kökenli deniz aşırı işgücünün %85'inden fazlası, krizden hemen önceki dönemde KİK'te bulunuyordu. Filipinler'de, bu rakam %60 oranını aşıyordu. Hindistan için ise, 2007 yılının sonu itibariyle dışarıya giden tüm işgücü akışlarının %90'ı KİK'e akıyordu (MOIA, 2010:54). Sınıfın mekânsal yapılanması, kapitalizmin Körfez bölgesinde krize nasıl karşılık verdiğini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Büyük kamu şirketleri ve özel şirketler kriz yayılırken ve biraz önce yukarıda tartışılmış olan Khaleeji Sermayesi'ni güçlendirmeyi amaçlayan önlemler alınırken eş zamanlı olarak, göçmen işçileri işe almayı da durdurmuş ve projeler ertelendiği ya da iptal edildiği için binlercesini ülkelerine geri göndermişti. İşten çıkarmalar, özellikle bölge proje pazarında çöküşün merkez üssü konumunda olan Dubai'de belirgindi. Mart 2009'da Hindistan'daki BAE Konsolosluğu BAE inşaat şirketlerinin bütün uçak rezervasyonlarını blok halinde kapatarak, 20.000 işçiyi işten çıkardığını açıklamıştı (*Arabian Business,* 2009:30). Dubai Ulaştırma İdaresi, göçmen işçiler ülkelerine geri gönderildiklerinden, nüfus düzeylerinde öngörülen beşte bir düşüşü hesaba katarak 2009-2010 dönemindeki harcama planlarını yeniden gözden geçirdiklerini duyurmuştu (MEED, 2009c:19). İşçiler, hukuksal olarak ve nispeten küçük bir protesto dışında olaysız bir şekilde sınır dışı edildiler ve böylelikle KİK ülkeleri, işsizliğin diğer ülkelerde yarattığı olası bir toplumsal alt üst oluştan kaçınabildiler. Aslında önde gelen KİK ekonomi uzmanları, bu olasılığın özellikle Körfez bölgesi için geçerli olduğunu kabul ediyorlardı. Örneğin Saudi National Commercial Bank uzmanlarından biri 2009 yılında KİK'in kriz zamanlarında işçileri evlerine gönderme ve büyüme yeniden başladığında geri çağırma becerisinin "işgücü piyasası esnekliğinin pozitif bir dışavurumunun" göstergesi olduğuna dair bir gözlemde bulunmuştu (Kotilaine, 2009:21). Tam olarak birçok Güney Asya ülkesinin KİK emek pazarlarına olan sıra dışı bağımlılığı ve buna eşlik eden mevcut işçilerin herhangi bir vatandaşlık haklarının bulunmaması, Körfez devletlerine krizin en olumsuz

etkilerini göçmen işçilere ve dolayısıyla sosyal sonuçlarından en az etkilenerek çevresindeki bölgelere aktarma olanağı veriyordu. Esas itibariyle, Körfez kapitalizminin özüne yapısal olarak yerleşmiş mekânsal düzenleme (spatial fix), krizin mekânsal olarak başka yere aktarılmasına izin veriyordu.

2010 yılı başlarında, KİK çevresindeki işgücü ihraç eden bazı ülkelerden gelen rakamlar bu süreci doğrulamaktaydı. 2009 yılında Sri Lanka'da, KİK ülkelerine çalışmaya giden erkek işçilerin sayısı daha önceki yıla kıyasla %4,5 azalmıştı ve bu rakam emek gücünün dörtte biri Körfez'de bulunan bir ülke için son derece ciddi bir geriye dönüşü ifade ediyordu (SLBFE, 2009:4). Bangladeş için işçi sayısındaki azalma rakamı daha da çarpıcıydı. 2008-2009 arasında Bangladeş işgücü ihracat birliğinden gelen rakamlar, KİK ülkelerindeki yıllık deniz aşırı istihdamda %45'lik bir düşüş olduğunu gösteriyordu (BAIRA, 2010). Yeni istihdamdaki bu tıkanma Bangladeş'ten Körfez'e yapılan hava yolculuğu rakamlarına da yansıyordu. Sektör sözcülerinden biri 2007 yılında haftalık 26.000 yolcu rakamından 2009 yılı ortasında 12.000 yolcuya düşüş yaşandığını bildiriyordu (MOIA, 2010:15). Hindistan Dışişleri Bakanı Vayalar Ravi 8 Temmuz 2009'da Hindistan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmasında Körfez ülkelerinde çalışan yaklaşık 150.000 Hintli işçinin, küresel ekonomik durgunluktan dolayı ülkeye geri dönmüş olacağını söylüyordu. Hindistan'daki Kerala Eyaleti 2009 yazının sonunda BAE'den geri döneceği tahmin edilen yaklaşık 200.000 işçiyle ilgilenmek için bazı planları devreye sokmuştu (Karkouti, 2009:25). Daha uzak doğuda yer alan Filipinler yedi yıllık bir süreçte KİK'te yeni işe alımların sayısında ilk defa bir azalma görmüştü. Bu durum 2003 yılından beri yıllık ortalama %20'nin üzerinde bir artış görülen daha önceki dönemde yaşanan eğilimlere göre keskin bir geri dönüşü ifade ediyordu. İşten çıkarmalar sadece düşük ücretli Güney Asya emeğini etkilemedi. Online bir işe alım firması olan Gulf Talent şirketi tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 2009 yılı boyunca (çoğunluğu Kuzey Amerikalı, Avrupalı ve Avustralyalı olan) uzmanların yaklaşık %10'u Körfez'deki işlerini kaybettiler. Gayrimenkul sektöründe çalışanlar (%15'i işten çıkarılma sıkıntısı yaşadı) üst düzey yöneticilerle birlikte (%13) en çok etkilenenler oldular (Ligaya, 2009:b1).

Bu eğilimler, çevredeki bölgeler için göçmen işçilerden gelen döviz girdilerinde bir düşüş yaşanabileceği endişesine yol açarken, başlangıçta (Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'i kapsayan) birbirinden farklı ülkeler, bu girdilerde geçici bir yükselme yaşadı. Muhtemelen bu durum uzun süredir çalışan ve

eve kesin dönüş için hazırlık babında biriken tasarrufların önemli bir kısmını ülkesine gönderen göçmen işçilerden kaynaklanıyordu[222]. Örneğin, Aralık 2009'da Bangladeş insan hakları savunucuları, işlerini kaybeden ve bir yandan geri dönmeden önce mümkün olduğunca uzun süre yakalanmadan yasadışı yollarla çalışmaya devam ederken, geçmiş dönemdeki birikimlerinin tamamını memleketlerine gönderen işçilerle karşılaştıklarını belirttiler (Rahman ve Mohaiemen, 2009)[223]. Bununla birlikte, kısa süre sonra başlayan krizle birlikte birçok ülke için göçmen işçi döviz akışları yavaşlamaya başladı. 2009 yılında göçmen işçilerin döviz gönderimlerinin Güney Asya'ya akışı yaklaşık %2 azalmıştı. Her ne kadar bu oran dünyanın geri kalanına göre daha düşük görünse de, krizin hemen öncesindeki yıllarda birçok Güney Asya ülkesi için yıllık artışların %10 civarında olduğu düşünüldüğünde bu düşüşün anlamı daha iyi anlaşılabilir (Dünya Bankası, 2010). İşçi döviz transferlerindeki durgunluk 2010 yılında da devam etti. 2010 yılının üçüncü çeyreği boyunca Bangladeş'te göçmen işçilerin yaptığı döviz transferleri bir önceki yıla göre yaklaşık %2 azalmıştı. Aynı süreçte, önceki on yıllık dönem boyunca her yıl çift haneli artışlar yaşamış olan Pakistan'da 2010 yılında göçmen döviz transferlerinde ya çok az bir artış görülmüş ya da herhangi bir artış yaşanmamıştı (Ratha, Mohapatra ve Silwal, 2010)[224].

---

[222] Hindistan için Dünya Bankası rakamları 2008 yılı boyunca havale akışlarının neredeyse ikiye katlanmış olduğunu göstermektedir (2007 yılındaki 27 milyar dolara nazaran 51 milyar ABD doları). Pakistan'da havalelerin üç aylık değişken ortalamasının yıllık artışı 2009 yılının her bir ayı için %20'nin üzerindeki bir ortalamayı buluyordu.

[223] Ayrıca Rahman ve Mohaiemen, işlerini kaybeden ve evlerine geri dönen işçilerin sayısına dair resmi düzeyde güncel Bangladeş istatistiklerinin olmadığını kaydettiler (sadece dışarı giden göçmen sayısı biliniyordu). Rahman ve Mohaiemen düşük maliyetli taşıyıcı firmalardan yapılan kişisel alıntılara dayalı gözlemlerin, sınır dışı edildikten sonra evlerine dönen Bangladeşli işçilerin sayısının büyük olduğunu doğruladığını ileri sürüyordu.

[224] Döviz havalesi istatistiklerine dikkat edilmelidir. İlk olarak birçok şehir açısından döviz havalelerinin ABD'deki uygun bankalar aracılığıyla gönderilmesi son derece yaygın olduğu için, havale tarihlerinin coğrafi belirginliği çoğunlukla yanıltıcı olabilir. Bankalar fonların orijinini en yakın kaynağa dayandırdığı için ABD'nin havale akışlarının, kaynak anlamında, aslında olduğundan daha büyük göründüğünü ortaya koydu. Üstelik KİK'ten Güney Asya'ya yapılan çoğu döviz havalesi resmi rakamlarda gösterilmez çünkü bu havaleler yasal döviz alışverişi ya da bankacılık sisteminden ziyade resmi olmayan kanallarla gerçekleşir. Bu, resmi olmayan para havaleleri, havale sisteminin son derece yaygın ve takip etmenin ise neredeyse imkânsız olduğu Pakistan örneği için bilhassa doğrudur. Bu sistemde müşteri bir şehirdeki komisyoncuya ulaşır ve bir miktar parayı diğer şehirdeki alıcıya havale etmek için onlara verir. Havale komisyoncusu alıcının şehrindeki bir başka havale komisyoncusunu arar ve (genellikle küçük bir komisyon karşılığında) fonlar için talimatta bulunur. Kesinlikle gerçek para havalesi gerçekleşmez onun yerine net borç daha sonraki bir tarihte kararlaştırılır. Bütün süreç *güven temelinde* gerçekleşir ve parayı gönderen kişinin herhangi bir kaydı alınmaz. Üstelik havalelerdeki herhangi bir düşüşün etkilerine dair dikkatli bir değerlendirmede, Körfez'e işgücü akışları o ülkelerdeki belirli bölgelerden yapıldığından, alt-ulusal bir temel üzerinden ayrıştırma yapmak gerekir. Örneğin 2008 yılındaki döviz havaleleri, Hindistan'daki Kerala eyaletinde net yerli ürünün %30'undan fazlasını temsil eder, oysa bu havaleler Hindistan'daki toplam GSYİH'nin yaklaşık %2'sini oluşturur (Zachariah ve Irudaya, 2008: 14).

Krizin bu mekânsal yer değiştirmesine paralel olarak, çalışmak üzere KİK'te kalan işçiler aynı zamanda çalışma koşullarının ağır biçimde kötüleşmesiyle karşı karşıya kaldılar. 2010 yılı başlarında gazeteciler BAE'ndeki binlerce işçinin zor durumda kaldığını bildirmişlerdi çünkü şirketler işçilere ücretlerini ödemeden ya da el koymuş oldukları pasaportları iade etmeden ülkeden kaçmışlardı. Bahsettiğimiz koşullar yüzünden göçmen işçiler arasındaki intiharlarda ani artış meydana gelmişti. Buna göre 2010 yılı başlarında bir gazete muhabirine düşüncelerini açıklayan bir sosyal hizmet görevlisi durumu şöyle ifade ediyordu: "[O]nlar [göçmen işçiler], eğer kendilerini öldürürlerse, tefecilerin ailelerinin peşini bırakacağını düşünürler. Fakat tefeciler bunu asla yapmaz. Onlar yine de parayı ailelerden tahsil etmenin bir yolunu bulurlar" (Solomon, 2010). Mart 2010 boyunca Kuveyt'te her iki günde bir göçmen işçi intiharı yaşanıyordu[225]. KİK'in geri kalanında her gün tutuklama ve sınırdışı etmenin yanı sıra (yerel kadın işçilere yapılan şok eden birçok işkenceyi de kapsayan) pek çok işçi suistimali vakaları kaydediliyordu[226].

Yine de KİK'in, "esnek emek pazarının" varlığına ve onun bu krizde oynadığı özel role rağmen, mevcut mekânsal yapının gelecekteki istikrarı ve kalıcılığının bu şekilde devam edeceğinin garantisi yoktur. Birçok KİK ülkesinde, vatandaşlık haklarına sahip nüfus içerisinde görülen yüksek işsizlik seviyeleri bilhassa gençler arasında yaygındı. Bu ikilem, 2008 yılında Suudi vatandaşları arasında işsizliğin %10 oranına ulaştığı ve 2009 yılında da artışa devam ederek %10,5 oranına yükseldiği Suudi Arabistan'da en açık biçimde görülüyordu (Suudi MoPE). 2009 yılında kadınlar arasındaki işsizlik %28,4 düzeyindeyken (20-24 yaş aralığındaki) gençler arasında bu oran %43,2'ye ulaşmıştı. Ayrıca KİK ülkelerinde bariz demografik sapmalar da mevcuttu. Örneğin, Suudi Arabistan'da nüfusun yarısından fazlası 20 yaşın altındaydı ve mevcut yapıyı devam ettirmenin bütçeye maliyeti giderek artacak gibi görünüyordu. Geçmiş on yılların mekânsal düzenlemesinin sahip olduğu belirgin özellikler varlığını sürdürürken, yeni nesilleri işgücü piyasasına çekmenin yollarını aramak, muhtemelen uzun vadede gelecekteki politika krizlerini tetikleyecektir[227].

[225] Ölümlere dair belgeler medyada kapsamlı şekilde yer almadı; migrant-rights.org web sitesi bu ölümlere dikkat çeken tek kaynaktı.

[226] 2010 yılında Kasım ayının ortasında Suudi gazeteleri hizmetçi olarak çalışması için ülkeye getirilen Endonezyalı genç bir kadına dair işkenceyi haber yapmıştı. Kadının bedeni yakılmış, parmakları kırılmış ve yüzünün derisi soyulmuştu. Aynı zamanda Kasım ayında Kuveyt'te Ski Lankalı bir hizmetçiye, ücret talebinde bulunduğunda, işvereni tarafından bedenine çivi ve çekiçle işkence yapılmıştı. Bu kadınların hizmetini gördükleri kişilere olan bağımlılığı ve toplumun geri kalanından tamamen soyutlanmaları dolayısıyla, ev hizmetlerinde çalışan kadınlar bilhassa KİK'te bu tarz istismarlara daha açıklardı ve daha fazla maruz kalıyorlardı.

[227] Şimdiye kadar, çoğu Körfez ülkesi Körfez vatandaşlarının çalıştırılması konusunda özendirici tedbirler

Bu ikilem için önerilen müdahalelerden biri, Suudi Arabistan gibi ülkelerde işsizliğe bir çözüm olarak, vatandaş ve işgücünün bölgesel hareketliliğinin teşvik edilmesiydi (Badr El Din, 2007:33-58). Üst üste yapılan KİK zirvelerinde, diğer KİK ülkelerinde çalışan KİK uyruklular için eşit muamele taahhüt edilmişti ve bu sebeple örneğin BAE kamu hizmetindeki bir Suudi işçiye BAE vatandaşlarıyla aynı konut, sigorta, emeklilik, eğitim ve diğer ayrıcalıkları içeren haklar verilmişti. Bununla beraber, vatandaşların pan-KİK işgücü hareketliliğinde fark edilebilir bir artış söz konusuyken, seviyeler halâ düşüktü ve çalışma koşulları her zaman mevzuat ile örtüşmeyebiliyordu[228]. Üstelik KİK'in bütün vatandaşlarının geniş alana yayılmış proleterleşmesi gibi işgücü piyasanın bileşiminde meydana gelen herhangi bir temel değişiklik, sınıfın mekânsal yapılanmasının Körfez kapitalizminin gelişmesinde (ve böylece dünya pazarının hiyerarşisinde) önemli rol oynaması dolayısıyla derin siyasal sonuçları beraberinde getirmektedir. Khaleeji Sermayesi'nin gelişmesi, belirli ölçülerde, sınıfın bu mekânsal yapılanmasına bağlıdır. Bu yapıyı gerçek bir şekilde tersine çevirmek, önemli bir altüst oluşa neden olacak ve geçtiğimiz yirmi yıl boyunca KİK'te bulunmayan yerel toplumsal hareketlerin olası gelişimini beraberinde getirecektir[229]. Dolayısıyla, yaşanan mevcut krizde yeter derecede ortaya koyulan Körfez kapitalizminin mekânsal düzenlemesi orta vadede çok daha sistemli bir "kriz yön değiştiricisi" olarak görev üstlenebilir.

Gelişmenin Gelecekteki İzleri

Kısacası, KİK ülkelerinin krize müdahalesi, büyük holdinglerin konumunu pekiştirmiş ve daha da ötesi Khaleeji Sermayesi'nin temelini oluşturan eğilimleri güçlendirmişti. KİK dahilindeki sermaye dolaşımının asıl yönü bir pan-KİK ölçeğini işaret etmeye devam etmektedir ve sonuç olarak Khaleeji Sermayesi gelecek yıllarda KİK'in ekonomi politiğinin giderek daha keskin bir özelliği olacaktır. 21. Yüzyılın ilk küresel ekonomik krizinin kendisine has sonuçları ne olursa olsun, KİK'teki sınıf yapısı küresel ölçekte sermaye biri-

sunan ya da işletmeler için kotalar getiren "Körfezleştirme" programları vasıtasıyla bu gerilime karşılık vermişti. Bununla birlikte bu programlar çok az bir etkiye sahipti ve işgücünün yapısını ciddi anlamda değiştiremedi.

228 Bu mesele 2010 yılında adının saklı kalmasını isteyen bir BAE Dışişleri Bakanlığı yetkilisiyle yapılan bir görüşmede, yazara özel olarak belirtilmişti.

229 Elinizdeki kitap basıldığı sırada Arap dünyasında meydana gelen bir dizi ayaklanma bu analizi doğruluyor gibi görünüyor. Demokratik reform yönündeki münferit bazı çağrılar olmakla birlikte KİK ülkeleri bu ayaklanmalardan göreceli olarak yalıtılmış durumda. Sadece daha fakir Bahreyn vatandaşlarının geniş kesimiyle Sünni al-Khalifa egemen ailesine karşı Şii yakınmaların kesiştiği Bahreyn'de bazı önemli protestolar meydana gelmişti.

kiminin doğası tarafından oluşturulmaya devam edecektir. Körfez bölgesinin savaş sonrası kapitalizmin oluşumu açısından merkezi öneme sahip olmasını sağlayan ana temaların, kriz sonrası ortamda önemle üzerinde durulmuştu, zira küresel ölçekte uluslararasılaşma ve malileşmenin doğası ve bu eğilimlerin zemin hazırladığı rekabetler, temel olarak KİK'in dünya pazarının yapısına entegre olma biçimine dayanıyordu.

Yakın bir gelecekte dünya üretim merkezleri, Körfez'deki petrol ve doğalgaz kaynaklarına kesin olarak bağımlı halde kalacaktır. Dünya enerji ihtiyacının yarısından fazlası petrol ve doğalgazdan karşılanmaktadır ve önümüzdeki dönemde bu oran pek de değişecek gibi görünmüyor (IEA, 2008). 2030 yılına kadar KİK'in dünya petrol üretimindeki payının %25'e yakın bir oranda artacağı tahmin edilmektedir. En önemlisi de, gelecekte petrol talebinde oluşabilecek herhangi artışı karşılama kapasitesi sayesinde KİK, az sayıdaki petrol üretim bölgelerinden biri olacaktır[230]. Başta Suudi Arabistan'ın yanı sıra BAE ve Kuveyt olmak üzere üretimdeki bu olası artışlar, KİK'in önümüzdeki yıllarda artan petrol arzında ana belirleyici olma konumunu koruyacağını ve bundan ötürü petrol fiyatının tayin edici bir faktörü olacağını göstermektedir. Benzer şekilde KİK (çoğunlukla Katar) tarafından üretilen doğalgazın gelecek yıllarda dünya talebinde yaşanması beklenen artışın yaklaşık beşte birini karşılayacağı öngörülmektedir (IIF, 2009:9). Elbette, KİK'in, Irak'ı, İran'ı ve Orta Asya cumhuriyetlerini kuşatan daha geniş bir enerji bölgesinin güven kaynağı olduğunu hatırlamak son derecede önemlidir zira bahsettiğimiz bölge keşfedilmemiş en geniş potansiyel kaynak alanlarının yanı sıra, dünyanın toplam petrol ve doğalgaz rezervlerinin yarısına yakınını bünyesinde barındıran bir konuma sahiptir[231].

Bunlara ek olarak Körfez, küresel petrokimya pazarında temel bir konum alacaktır. 2009 yılında, dünya etilen gazı üretim kapasitesindeki artışın %90'ı, başka yerlerdeki petrokimya tesisleri kapandığı ve yeniden bölgeye taşındığı için, Körfez bölgesinde bulunmaktaydı. 2010 yılında dünyanın en büyük kimya şirketlerinden biri olan Huntsman Chemicals şirketinin CEO'su şöyle

[230] Örneğin Suudi Arabistan'da üretim kapasitesindeki yatırımlar 2008 yılında günlük 12,5 milyon varile ulaşmıştı ve bu rakam günlük 4,3 milyon varil atıl kapasiteyle bir rekor anlamına geliyordu (IIF, 2009:10).

[231] Uluslararası petrol şirketlerinin değerlendirmelerine göre, 2005 yılında Hazar Denizi bölgesi, toplam dünya rezervlerinin (48 milyar varil) yaklaşık olarak %4'üne eşdeğer kanıtlanmış petrol rezervlerini elinde bulunduruyordu. Bu ABD'nin (29 milyar varil) rezervlerinin çok üzerindeydi. Benzer şekilde kanıtlanmış doğalgaz rezervleri dünya rezervlerinin %4'ünü oluşturuyordu. En önemlisi Hazar Denizi havzasının birçok bölgesi hala keşfedilmemiş olarak kalmıştı. İlave ham petrol rezervlerinin (dünyanın toplam rezervlerinin yaklaşık %15'ine ulaşarak) Suudi Arabistan'ın elinde tuttuğu şu anki miktara yaklaşmış olduğu ve doğalgaz rezervlerinin potansiyel olarak Suudi kaynaklarını aşmış olduğu tahmin edilmekteydi (Gelb, 2006:3).

bir yorumda bulundu: "Kimya endüstrisi ABD'yi terk edecek ve bir daha oraya geri dönmeyecektir. Talep hız kazandığı zaman, yeni deniz aşırı tesisler Ortadoğu, Singapur ve Çin'de inşa edilecektir" (Whitehouse, 2010). Exxon Mobil'in Başkan Yardımcısı benzer biçimde, gelecek on yıl boyunca küresel petrokimya ticaretinin, dünya ihracatının %75'ine kaynaklık eden Ortadoğu sayesinde, iki katına çıkacağını öngörüyordu. En önemlisi, "Suudi Arabistan Krallığı Ortadoğu'nun ve dünyanın en önde gelen ülkelerinden biri olacaktır" (Ordonez, 2010). Elinizdeki kitabın genelinde işaret edilen büyük KİK petrokimya firmaları, artan yerel üretim kapasitelerine ek olarak Avrupa ve ABD'de şirket alımları için teklifler veriyorlardı. 2006 yılında ASBIC, Huntsman'ın İngiltere'deki petrokimya bölümünü satın aldı ve 2007 yılında General Electric şirketinin plastik üretim birimini bünyesine kattı. SABIC şu anda dünyanın en büyük beş petrokimya üreticisinden biridir. Benzer şekilde, 2009 yılında Abu Dabi hükümet fonu olan International Petroleum Investment Company (IPIC), Kanadalı bir petrokimya üreticisi olan NOVA Chemicals şirketini satın aldı. Bu küresel genişleme, KİK'in dünya petrokimya piyasası içerisindeki konumunu güçlendirmeye devam edecektir.

Dünya kapitalizmi için KİK hidrokarbonlarının taşıdığı bu merkezi önemin sürmesiyle birlikte bölgenin malileşme süreçlerindeki rolü daha da önemli hale gelecektir. Petrolün gelecekteki fiyatı temelinde gelişen çeşitli petro-dolar akış senaryosu bu durumu çarpıcı bir şekilde doğrulamaktadır. Bir yatırım şirketi olan McKinsey Global, küresel ekonominin farklı gelişme yönleriyle ilgili bir dizi tahminlerde bulunmaktadır[232]. McKinsey, petrol fiyatlarının 2013 yılına kadar 2010 yılı başlarındaki rakam olan 70 dolar seviyesinde kalmaya devam etmesi durumunda, KİK'in elinde bulundurduğu yabancı varlıkların değerinin %77 oranında artarak yaklaşık 3,8 trilyon dolara kadar ulaşabileceği tahmininde bulunuyordu. Bu Çin'e ait yabancı varlıkların değeriyle neredeyse eşit bir değer olacaktı. Eğer 2013 yılı itibariyle petrol yaklaşık 100 dolara kadar yükselirse ve ekonomide dünya çapında güçlü bir düzelme söz konusu olursa, 2013 yılında KİK'e ait yabancı varlıklar 5,7 trilyon dolar değerine ulaşabilirdi. Bu rakam 2008 yılıyla karşılaştırıldığında %160'ın üzerinde bir artıştı ve Çin'in yabancı varlıklarının yaklaşık 1 trilyon dolar üzerindeydi[233]. McKinsey'in değerlendirmelerine göre, petro-dolar temelli yabancı varlık

[232] Bu değerler kesinlikle, petrol fiyatını, ülke içinde harcanan para miktarını, varlığın değer artışını/düşüşünü ve küresel toparlanmanın hızını ve şeklini içeren çeşitli faktörlere dayanır. Farklı senaryolara dair bütün tartışma için bkz. McKinsey (2009).

[233] McKinsey tarafından yapılmış olan Çin tahminleri (2009:46).

holdinglerine yapılan yatırımlar hangi senaryo baz alınırsa alınsın, diğer üç "ilgi odağını" (Doğu Asya, koruma amaçlı yatırım fonları -hedge fonlar-, özel sermaye şirketleri) aşacaktı[234]. KİK yatırımlarının kesin değeri ne olursa olsun, KİK petro-dolarlarının seviyesi, hem kesin verilere göre hem de ödemeler bilançosu fazla veren diğer ülkelere bağlı olarak, çok büyük miktarda olmaya devam edecektir ve bu durum gelecekte yaşanacak küresel dengesizlik biçimlerinin KİK'ten gelecek artık sermaye akışlarından güçlü bir şekilde etkileneceğini doğrular.

Daha da fazlası, KİK üretken dolaşımının yapısındaki değişimlerle daha da sağlamlaşan bu büyük mali akışlar, bölgenin, dünyanın geri kalanından gelen mal ve hizmetler için ciddi bir pazar olma konumunun giderek daha da gelişeceği anlamını taşımaktadır. Teknoloji patentleri için yapılan telif hakkı ödemelerinin yanı sıra, yasal ve mali hizmetlere dönük diğer ödemeler, Körfez'de yapım aşamasında olan trilyonlarca dolarlık proje harcamalarıyla birlikte düşünüldüğünde kaliteli mühendislik, teknik ve tasarım çalışmalarında mevcut olan kâr potansiyeli burada dikkat edilmesi gereken önemli bir noktadır. Bunun belki de Doğu-Batı arasındaki jeopolitik rekabetin gelecekteki fay hatlarını gösteren örneklerinden biri, 27 Aralık 2009'da Güney Kore firmalarından oluşan bir konsorsiyumun, rakibi konumundaki ABD'li ve Fransız şirketlerin teklifini alt ederek, Abu Dabi'deki 40 milyar dolarlık dört nükleer santralin inşaat ve işletme ruhsatı sözleşmesini kazandığının duyurulmasıydı. Bu proje, Ortadoğu'da teklif edilen en büyük enerji sözleşmelerinden biri olmanın yanı sıra Güney Kore tarihinde kazanılan en büyük mühendislik projesiydi ve daha önceki en yüksek meblağlı sözleşmeye göre altı kat daha yüksek bir değere sahipti. Güney Kore bu zaferine komşu Dubai'de yapılan dünyanın en uzun binası konumundaki Burj Khalifa'nın açılışından sadece sekiz gün önce erişmişti. Bu olayların yakınlığı son derece sembolikti zira Burj Khalife de Güney Kore öncülüğündeki bir konsorsiyum tarafından inşa edilmişti. Aslında, 2008 yılında Güney Kore firmalarının Ortadoğu'da kazandıkları ihaleler diğer ülkelerden çok daha fazlaydı ve bu rakam diğer toplam proje ihalelerinin yaklaşık dörtte birini oluşturuyordu.

[234] Kalkınma planlarının olası genişlemesinin yanı sıra yabancı varlıkların birikimine dair yapılan bu değerlendirmeler büyük oranda gelecekteki petrol fiyatına bağlıydı. Genel olarak, bütçe harcamamalarını 2008 yılı seviyelerinde tutmak için gerekli "başa baş" (break-even) petrol fiyatının, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te yaklaşık 50 dolar olmak birlikte, Katar'daki 35 dolardan Umman'daki yaklaşık 75 dolar arasında değiştiği tahmin edilmekteydi. Eğer fiyat uzun bir süre için 50 dolardan aşağı düşerse maliyetleri karşılamak için zorunlu olarak bazı yabancı varlık satışları yapmak gerekebilirdi (IIF, 2009:14).

Doğu Asya Yükselişte mi?

KİK'in küresel pazardaki rolünü belirlemeye devam eden üç kapsamlı tema konumundaki, dünyanın bütün bölgelerinde petrol ve doğalgaz ithalatına artan bağımlılık, KİK'in finansal akışlarının kapitalizmin malileşmesi açısından sahip olduğu merkezilik ve KİK'teki potansiyel mal ve hizmet piyasalarına dönük rekabet bölgenin, küresel kapitalizmin gelecekteki yörüngeleri için belirleyici bir faktör olacağını açıkça ortaya koyuyordu. Başta ABD ve diğer olası güçler arasındaki olası rekabetin evrimi olmak üzere, önde gelen kapitalist devletler arasındaki mücadele, yapısal olarak büyük ölçüde KİK'e ve çevresindeki bölgeye kimin egemen olma başarısı göstereceği sorusu etrafında gelişecektir. Bu bağlamda, KİK ve Doğu Asya arasında gelişmekte olan ilişki, dünyanın tarihsel gelişimi açısından önemlidir.

Doğu Asyanın elitleri, KİK ülkeleri ve Khaleeji Sermayesi arasında, ABD iktidarı aleyhine giderek artan bir çıkar birleşmesi mi söz konusu? Kitabın genelinde bu durumun bazı olası göstergelerine rastlamıştık. Örneğin kitabın 4. Bölümünde, ABD ve KİK arasındaki ticaret payı düşerken, KİK'e yönelik ithalatın giderek artan bir şekilde Asya'dan tedarik edildiğine işaret ediliyordu (tabi yine de KİK'e yönelik ihracatta AB hakimiyetinin devam ettiğini de unutmamak gerekir). Üstelik Körfez'deki inşaat işlerinde Asyalı müteahhitlerin giderek artan ağırlığı, bu eğilimlerin sadece üretilen malların ticaretiyle sınırlı olmadığını, aynı şekilde hayati önem taşıyan hizmet sektörünü de kapsadığını doğrulamaktaydı. Asya ile kuvvetlenen bağlar aynı zamanda KİK'in enerji ihracatında da açıkça görülüyordu. Aslında, 2010 yılının başlarında Suudi Arabistan şirketi Aramco'nun bir sözcüsü, " Krallığın gözünün Çin'de olduğunu" ve Çin'e yapılan petrol ihracatının ABD'ye yönelik ihracatı geçtiğini bildiriyordu (Suudi Gazetesi, 2010). Çin'in (ve Hindistan'ın) gelecekteki enerji tüketiminde olması beklenen artış, bu eğilimin muhtemelen devam edeceğine işaret ediyordu. 2009 yılının sonu itibariyle SABIC tarafından petrokimya sektöründe yapılan ihracatın yarısı Asya'ya gidiyordu.

Aynı şekilde KİK ve Doğu Asya arasında, finansal seviyede derinleşen bağların güçlü göstergeleri söz konusuydu. Üretime dönük Körfez hidrokarbon sektöründeki Çin yatırımlarına karşılık olarak birçok KİK ülkesinin de Çin petrokimya tesislerinde önemli stratejik yatırımlar yaptığına işaret ediliyordu[235].

[235] Bu bağlamda 2010 yılının başlarında Çin'in Irak'taki petrol ve doğalgaz sektöründe en büyük yatırımcı olması oldukça dikkat çekicidir. Çin 2009 ve 2010 arasındaki dönemde açık arttırma ile satılan rezervlerin yaklaşık %20'sini kazanmıştı.

KİK sermayesi Malezya ve Singapur'daki İslami mali sektör aracılığıyla bu ülkelerde şubeler açan önemli KİK bankalarıyla birlikte kayda değer bağlantılar elde etmişti[236]. Abu Dhabi Investment Authority (ADIA) kamuoyuna nadiren yaptığı açıklamalardan birinde, 2010 yılında yatırımlarının %20'sini Asya'ya yapacağını duyuruyordu (*Khaleeji Times*, 2010). Aynı zamanda, hem Kuwait Investment Authority (KIA) hem de Qatar Investment Authority (QIA), mevcut durumda portföylerindeki oranı %10 ila %20 arasında değişen Asya varlıklarının payını iki katına çıkarmayı planladıklarını ifade etmişlerdi (EIU, 2008:5). Bu eğilimlerin hepsi, Çin'deki ve diğer Asya ülkelerindeki KİK yatırımlarının, 2000 sonrası dönemde toplam Körfez yabancı yatırımları içerisinde yaklaşık %10 civarında olan ortalama oranının hiç kuşkusuz artacağını göstermekteydi. Bu doğuya doğru kayma birçok bölge lideri ve ekonomisti tarafından doğrulanmıştı. 2010 yılının başlarında, Dubai'deki Uluslararası Finans Merkezinin baş ekonomisti olan Nasser Saidi'ye göre, Körfez "Çin müzikleriyle dans ediyor olacak; bu durum, ekonomik ve siyasi güç anlamında doğuya doğru bir tektonik kaymadır... işte geleceğimiz burada yatıyor" (*Arabian Business,* 2010:34). Birçok KİK analisti, belki de ABD iktidarındaki olası bir kırılmayı da gösterecek şekilde, ABD dolar kurunu yüksek oranda Asya para birimlerini içeren ticaret ağırlıklı bir sepetle sabitleme durumunun artık değiştirilmesi gerektiğini ya da alternatif olarak, KİK'te petrole sabitlenmiş tek bir para biriminin oluşturulmasını destekliyorlardı.(Rutledge, 2009:117-23).

Yine de bu eğilimlere rağmen, KİK, ABD ve Asya üçlüsünün gelecekteki evrimini biraz dikkatli yorumlamak gerekmektedir. Dikkat edilmesi gereken en önemli şey, potansiyel çelişkilerin Çin sermaye birikim modelinin doğasında olduğu ve bu modelin küresel ekonomi politiğin içine yerleştiğidir[237]. Çin'in büyümesi oldukça hızlı olmakla birlikte, bu büyümenin büyük çoğunluğu, en nihayetinde ABD ve diğer gelişmiş kapitalist pazarlara dönük ihracatın yanı sıra Doğu Asya bölge içi ticaretiyle bağlantılı düşük maliyetli emek platformuna dayanmaktadır. Bu bağlamda, Çin'in büyümesi ve sermaye birikim modelleri, daha geniş dünya pazarının evrimine bağlıdır ve mutlaka ABD egemenliğinin karşıtı olarak görülmemelidir. 4. Bölümde betimlendiği gibi bu pazarın yapısal özellikleri, yani malların Asya'da düşük maliyetli montajı, ABD'ye yapılan ihracatın desteklenmesi, bu durumun yüksek düzeyde borçlar ve küre-

[236] Malezya'da örneğin Al Rajhi Bank, Kuwait Finance House ve Dubai Islamic Bank, İslami finans sisteminin bağlı ortaklıkları şeklinde faaliyet gösteriyordu. Asia Islamic Bank 2007 yılında Singapur'da, Asya'daki en büyük bankalardan biri olan DBS ve KİK'ten gelen yatırımcılar tarafından bir ortaklık olarak kuruldu.

[237] Şüphesiz bu karışık bir sorun ve sadece Körfezle ilişkili geniş kapsamlı temalar burada ele alınabilir. Çin birikim modelindeki çelişkilere dair daha fazla bilgi için bkz. Li (2008) ve Hart-Landsber ve Burkett (2005)

sel mali dengesizliklerle sürdürülmesi büyük ölçüde değişmeden varlığını sürdürmektedir. Bu yapının tekrar düzenlenmesi büyük olasılıkla krize ve keskin çatışmalara yol açacaktır. Örneğin, nihai tüketici talebinde Çin'e doğru bir kayma, ekonomik anlamda basit bir iradi tercih meselesi değildi aksine bu kayma ABD yaşam standartlarındaki hızlı düşüşü, (Çin'de farklı profillerdeki tüketici ihtiyaçlarını karşılamak için) Çin fabrikalarının geniş düzeyde yeni makinelerle donatılmasını ve Çin'in kendi içerisinde büyüyen eşitsizliği ifade etmekteydi. Bu yapının yeniden düzenlenmesinin, ABD veya Çin elitlerinden hangisinin çıkarına daha uygun olduğu tam da açık değil, ya da esas olarak bunu yaparken küresel ekonomide ciddi istikrarsızlığı tetiklememe gücüne sahip olup olmadıkları aynı şekilde belirsizliğini sürdürmektedir. Bu yapının uzun vadeli sürdürülebilirliği de kuşkuludur, zira Çin ekonomisinin önde gelen sektörlerinden birçoğunda görülen aşırı birikim eğilimleri Çin ekonomik büyümesinde gitgide artan şekilde "balonsu" bir yapıyı beraberinde getirmişti. Tanınmış bir Çin ekonomisi analisti olan Martin Hart-Landsberg bu durumla ilgili şunları söylemektedir: "[ekonomik krize cevaben] alınan kredilerin yaklaşık olarak yarısı, gelirleri en üst seviyede arttıran ve yıkıcı etkiye sahip balonları besleyen emlak ve borsa spekülasyonlarına gidiyordu... Çin hükümetinin bu çabayı daha ne kadar devam ettireceğini kestirmek zor. Emlak fiyatları ve borsa balonları kötüye gidiyor. Aşırı kapasite sorunları, fiyatların yanı sıra önemli devlet işletmelerinin karlılığını da aşağıya çekiyor" (Hart-Landsberg, 2010:290).

Bu belirsizlikler göz önünde tutulduğunda, önde gelen devletler ve KİK arasındaki ilişkinin evrimleşmesi hususunda hem Khaleeji Sermayesi'ni yani KİK ülkelerini hem de etrafındaki bölgeyi ilgilendiren dikkat çekici boyutta sonuçlar doğurabilecek iki farklı senaryo söz konusuydu. Bu senaryolardan birincisi, statükonun genel olarak sürdürülmesi yönündeydi. Buna göre, ABD iktidarı egemen kalmayı sürdürüyor ve Asya ekonomi politiği, küresel sistemin en son aşamasını karakterize eden sermaye birikim yapıları içerisinde kendisini yeniden üretmeye devam ediyordu. Bu son derece istikrarsız bir dizi küresel dengesizliğin devam etmesi, enerji metaları ve mali akışların karşı yönlü hareketlerinin birikim yapısında düğüm noktası olarak Doğu ve Batı'yı birleştirme rolünü koruyan KİK'e aşırı derecede bağlıydı. Bu sistemin sürdürülmesi, KİK'in ve onun egemen elitlerinden tamamının katılımı ve rızasını gerektiriyordu. Finansal düzeyde, hem Khaleeji Sermayesi'nin ve hem de bilhassa devlet tarafından işletilen fonlar ve merkez bankalarının, kendi üretim fazlalarını yeniden ABD mali piyasalarına yatırmaya ve ABD dolarının hegemon-

yasını desteklemeye devam etmeleri gerekiyordu. KİK ülkeleri aynı zamanda, küresel ekonominin tüm sektörleri için gerekli olan enerji akışlarını sağlamak için çalışmak zorundaydı. Bu durumun ise, hem kârlılığı altüst edecek kadar yüksek olmayan hem de KİK'in yanı sıra küresel sermaye piyasalarına doğru zorunlu akışları sürekli tutmak üzere gerekli mali fazlaları üretmeye devam edebilmesi için çok da düşük olmayan bir fiyatta gerçekleşmesi gerekecekti. Bu bağlamda, KİK sermayesi ABD ve diğer önde gelen (Çin'i de kapsayan) kapitalist devletlerle birlikte küresel kapitalizmi "denetleme" bağlamında kendisine biçilen rolü giderek daha fazla üstlenmek zorunda kalacaktı[238]. Bu rol, istikrarsızlık ve aşırı birikimle deflasyonist krizlerin olası balonlarına maruz kalma ihtimalinin yüksekliği gibi belirli faktörlere son derece bağlı olan bir sistem içerisinde gerçekleşecektir.

İkinci senaryo ise bu yapıda büyük çaplı bir yön değişikliğini öngörür. Bu durum derin bir sistem krizi sonucunda meydana gelebilir ve bunun göstrgesi egemen çevrelerin içerisinde açıkça tartışılmaya (ve onlar için planlanmaya) devam eden bir sonuç olarak önde gelen kapitalist ülkeler arasında giderek keskinleşen rekabet olacaktır. Örneğin, ABD hükümeti tarafından yakın dönemde yayınlanan bir ulusal güvenlik raporunda, önde gelen kapitalist ülkeler arasında böylesi bir rekabetin dünya sahnesinde patlak verme olasılığına açıktan işaret edilmişti. Rapora göre, "küreselleşmenin erken aşamasında bir duraklamaya ulaşılan 1914 ve 1918 yılları arasındaki gibi, uluslararası sistemin zorunlu olarak tamamen bir kırılma yaşaması anlamına gelmezken", "yeni bir sisteme doğru geçişin önümüzdeki yirmi yılı risklerle dolu olacaktır. Stratejik rekabet, büyük bir olasılıkla ticaret, yatırımlar ve teknolojik yenilik ve satın alma odaklı meydana gelecektir... 19. yüzyılda yaşanan senaryoda olduğu gibi silahlanma yarışları, bölgesel genişleme ve askeri rekabetlere olanak tanımak gibi bir lüksümüz yok" (NICGT, 2008:vi). Bu olasılıklar göz önünde bulundurulduğunda hiç kuşkusuz KİK devletleri ve Khaleeji Sermayesi'ni küresel sermaye birikiminin yeni hiyerarşisi içerisine dahil etme noktasında kapitalistler arası rekabet devam edecektir. KİK üzerinde yapılan bu rekabet mücadelesindeki başarı, hangi bölgenin egemen hale geleceğini belirleyecek asıl etken olacaktır.

ABD ve KİK ülkeleri arasında devam eden sıkı askeri ilişki ve bölgenin ABD güvenlik şemsiyesine olan sürekli bağımlılığı, KİK'in ABD müttefikliğinden uzaklaşıp alternatif bir güce doğru temelden bir kayış yaşamasını

[238] Bu ifade ve buna eşlik eden ABD egemenliği kavramı Panitch ve Gindin'den (2005) alınmıştır.

güçleştirmektedir. Yine de, küresel ölçekte ABD hegemonyasında herhangi bir büyük çaplı zayıflama olduğu takdirde, bu ilişki dahilindeki çatışmaların, çelişkilerin veya anlaşmazlıkların genişleyeceği tahmininde bulunmak mümkün. İran, Irak, Pakistan, Afganistan ve Filistin gibi başlıca sorun noktalarını içeren yerler de dahil edilerek bölgeye biraz da bu gözle bakmak gerekmektedir; özellikle Çin (ve Rusyanın) dış politika anlamında ABD'den bir şekilde bağımsız olarak güçleniyor göründüğü boyutlar eşliğinde.

Küresel kapitalizm üzerindeki ABD hegemonyası ister devam etsin veya etmesin, ya da yeni bir hegemonik güç ortaya çıksın veya çıkmasın, çarpıcı olan şu olgu olduğu gibi kalır: küresel ekonomi-politiğin ve ilişkili jeopolitik rekabetler dengesinin yörüngesi, Körfez'deki sınıfın ve kapitalizmin yapısıyla derin bir şekilde iç içe geçmeyi sürdürecektir. Savaş sonrası dönemde, Körfez'de meydana gelen sınıfsal oluşum ABD iktidarının hegemonyasını fazlasıyla destekliyordu. Aynı dönemde Körfez kapitalizmi, bu aynı egemen güç ve onun uluslararasılaşma ve finansallaşma anlamındaki içsel dürtülerini dikkatli bir şekilde teminat altına alan yapıca oluşturulan dünya pazarında biçim kazanmıştı. Dünya politikasının gelecekteki seyri ne olursa olsun, Körfez bölgesi egemen elitlerinin ihtiyaçları ve bakış açısıyla küresel kapitalizmin ihtiyaçları ve bakış açısı, Khaleeji Sermayesi'nin süregiden büyümesinde ve Körfez'in kendi sermaye birikim süreçlerinin derin uluslararasılaşmasında vücut bulacak şekilde iç içe geçmeye devam edecektir.

Ek A: Khaleeji Sermayesi Holdingleri

HOLDİNG	*ÜRETKEN DOLAŞIM*	*META DOLAŞIMI*	*MALİ DOLAŞIM*
Suudi Arabistan			
KINGDOM Dünyadaki en zengin Arap olan Prens Alwaleed bin Talal bin Abdulaziz Al Saud'a aittir.	Tasnee Petrochemicals; Savola, (yemeklik yağ, süt ürünleri, şeker ve ambalajlama); özel bir hastane ve 4.000 öğrencinin öğrenim görebileceği özel bir okul, bir gazete ve medya holdingi; Mısır'daki bir ziraat şirketi; Suudi Arabistan'da özel bir yerel havayolu; Ortadoğu'nun en büyük özel doğalgaz projesi Dana Gaz'ı yönetmektedir.	Savola, (süpermarket ve hipermarketler); Herfy's fast food zinciri; SAKS INC. lisans sahipliği (Dior, Cartier, Prada, Roberto Cavali ve Valentino gibi markaların ürettiği el çantaları, mücevherler, kozmetik gibi ürünlerin satışını içerir)	SAMBA; Citigroup; Industry and Commercial Bank of China ve Bank of China; Gana, Nijerya, Togo, Senegal'de bankalar; PADICO ve APIC; Ford, Eastman Kodak, Hewlett Packard, Motorola, Pepsico, Procter and Gamble, Walt Disney, E-Bay, Amazon.com gibi şirketlerin toplam hisselerde en az %1 ya da üzerinde paya sahiptir.
AL RAJHI Hacı olarak Mekke ve Medine'ye gelenler için ilk döviz bürosunu kuran eski bir tüccar ailesi konumundaki Al Rajhi ailesine aittir.	Arabian Cement Company, Al-Yamama Saudi Cement Co., Yanbu Cement Co., Southern Province Cement Co., Raysut Cement Co. ve Saudi Cement Co. Sudan, Suriye ve Ürdün'de çimento fabrikalarına sahiptir; Suudi Arabistan'da su soğutucuları ve iklimlendirme üniteleri, halı ve kumaş imal eder; Al Arrab Contracting Company; Al Rajhi Steel fabrikaları; Ortadoğu'da en büyük tavuk çiftliği. Tabuk Agriculture and Development Co.; tahıl, süt ürünleri, meyve ve hurma üreten National Agricultural Development Co.; 1.000'nin üzerinde kamyona sahip taşımacılık filosu; Advanced Polypropylene Co.; SIPCHEM (Saudi International Petrochemical Co.; Dana Gas; ACWA elektrik projeleri şirketi; Saudi Telecom Şirketinde yönetim kurulunda temsilci)	BAE merkezli Tameer Holding'de %50 pay. Tameer aracılığıyla Al Rajhi alışveriş merkezleri ve ticari bölgelerde yüksek miktarda hisse sahibidir; çelik kiriş, tahta, çelik boru gibi inşaat malzemelerinin ithalatı ve distribütörlüğü; Seyahat acentesi Fursan Travel; Emerson Motor Technologies Acentesi (su soğutucuları, klimalar ve buzdolapları)	Al Rajhi Bank, Bank Al Bilad ve Arap Banking Corporation; Al Baraka Bankacılık Grubu; Jadwa Investments; Tameer Holding (BAE).

HOLDİNG	*ÜRETKEN DOLAŞIM*	*META DOLAŞIMI*	*MALİ DOLAŞIM*
AL GOSAIBI 1940'larda Aramco'nun bölgede büyümesiyle aynı dönemde giderekbüyüyen petrol zengini Al Khobar şehrinde bir ticaret ve döviz işlemleri şirketi olarak kuruldu. Kral Abdulaziz'in erken dönem müşterisiydi.	Suudi Industrial Investments Group (SIIG); Zamil Industrial Investments Co.; Alkolsüz içecek imalatı, teneke kutu imalatı, paslanma önleyici toz imalatı; petrol sahası kimyasalları; boru kaplaması; tıkaç; kağıt; atıştırmalık gıda ve suni gübre üretimi; Saudi Cement; Savola; Suudi Arabistan'da ilk enerji santrali olan Saudi Consolidated Electric Co.	National Bottling Company (Suudi Arabistan'daki Pepsico içeceklerini şişelemektedir); American Express, Japon Sumitomo, Fransız Jeumont, İngiliz Mirrlees Blackstone, Alstom ve ABD merkezli ShawCor. için distribütörlük ve acentelik haklarına sahiptir	International Banking Corporation; SAMBA; Saudi British Bank, Arab National Bank, Dar Almaal Alislami Geneva, IFA Banque Paris ve Saudi United Bank.
ZAMIL Bahreyn'de gıda ve tekstil ürünleri ticareti yapan bir firma olarak işe başladı. Daha sonra inşaat ve sanayi firmalarıyla genişledi.	Çelik imalatı, klima tesisatı, cam, tuğla, kalıp, çit malzemesi, boya, otomatik kapı, paketleme malzemeleri ve merdivenler; Suudi Cement; SIPCHEM; Sahara Petrochemicals; Nama Petrochemical şirketi; Chemanol ve diğerleri; National Power Company; süt ürünleri ve et ürünleri üretimi; gemi inşası ve onarımı ve turizm.	Dondurulmuş yiyecek ithalatı; cam ve seramik sektöründeki imalat teknikleriyle ilgili özel lisansa sahip; General Elektric marka klima cihazları imalat ve dağıtım lisansı; Morris Cranes ile Suudi Arabistan'da bu adla imalat ve dağıtım yapmak hakkı için ortaklık	Investcorp; Shaml Bank; Bahrain Islamic Bank; Jadwa Investments, Bahreyn'de kurulan büyük bir özel sermaye şirketi olan Capital Management House; Bank al Bilad.
OLAYAN 1947 yılında, Aramco ve Bechtel için kamyonla taşımacılık yapan bir taşeron şirket olarak kuruldu. 1954 yılında gıda ve tüketim malları ticaret işletmesi ve ardından da Suudi Arabistan'da bir sigorta şirketini faaliyete geçirdi.	SIPCHEM; Saudi Cement; rafineri ve petrokimya sanayileri için yapı ve mühendislik hizmetlerine dönük Olayan Descon; uzak yerlerde işletilen enerji şirketleri için güneş pilleri montajı; teneke kutu imalat tesisi; cerrah önlükleri, elbiseleri ve diğer ameliyathane yardımcı teçhizatları üretmek için Kimberly-Clark ve SPIMACO ile ortaklık; Dana Gas.	Coca-Cola, Kraft, Nestle, Kimberly-Clark, Colgate-Palmolive, Avustralian Rice Growers, Nabisco, Polaroid, Pillsbury ve diğerlerinin acentelik ve distribütörlük hakları; Ortadoğu'da Burger King imtiyaz sahipliği; Xerox ve Toshiba temsilciliği; Scania , Cummins Power Generation and Power Rental, Kenworth ve Amco Veba vinçli kamyonların distribütörlüğü ve yetkili bayiliği; Carrefour hipermarket bayiliği.	Saudi Hollandi Bank; Saudi British Bank (SABB); dünyanın en büyük taşıt yönetim ve kiralama şirketi LeasePlan; Ortadoğu'daki en büyük yerel sigorta ve reasürans komisyoncusu Arab Commercial Enterprise (ACE) şirketini kurdu; Morgan Stanley'in yönetim kurulunda temsil edilmektedir.

DALLAH AL BARAKA Salah Kamel tarafından 1960'larda Suudi hükümetinin bir müteahhidi olarak kuruldu.	Uçak hangarları ve yedek parça depoları inşa eder; gıda tedariği, bakım onarım hizmetleri ve havaalanlarında, askeri üslerde ve hastanelerde işletme hizmetleri; Müslümanlar için kutsal olan Mekke ve Medine şehirlerinin temizlik ve bakım işleri; süt ve et ürünleri, şekerleme, dondurma, meyve suları, sofra yağları, buğdaygiller ve baharat ve bal üretimi; çimento imalatı ve dağıtımı; Arabian Steel Pipes Manufacturing Co. şirketindeki %41'lik hissesi sayesinde kablo, boru ve tel üretimi; Ortadoğu'daki en büyük medya holdinglerinden biri Arab Radio and Television Network (ART) şirketine sahip.	Kağıt, elektrikli cihazlar ve makine ithalatı yapar; kendi medya ağı için reklamcılığı teşvik eden bir reklamcılık şirketi işletir	Albaraka Bankacılık Grubu; Sudan, Güney Afrika, Kazakistan, Yemen, Bangladeş, Moritanya, Malezya, Arnavutluk ve Pakistan gibi ülkelerde14 başka alt kuruluş ya da bağlı bankalar; Bank Al Jazira; Suudi Arabistan'daki çok büyük bir gayrimenkul geliştiricisi olan Tamlik'te en büyük hissedarlardan biri.
AL TURKI 1950'lerde Suudi petrol sanayinde çalışan yabancılar için bir perakende gıda tedarikçisi olarak kuruldu.	SIPCHEM; kırtasiye ürünleri, özel elektrik panoları, yüzey kaplamaları, yapıştırıcılar, çimento harcı, sızdırmazlık malzemeleri, onarım alaşımları ve diğer inşaat malzemelerini imal eder; inşaat mühendisliği ve müteahhitlik şirketi; atık yönetimi hizmetleri; Suudi Aramco'nun özel liman deniz hizmetlerini işletir; sondaj, müteaahhitlik, hizmete hazırlama ve petrol ve doğalgaz sektörü için ekipman ve araç temini gibi hizmetleri sağlamak.	3M, ABB, ARW Transformers, AXIS, Adobe, Allen Bradley, Apple, Areva, Bailey Birkett,Bantex, Beamex, Bently Nevada, Broyce Control, Carboni, Cavan Industries, Chemshire, Claved, Clipsali, Dodge Mechanical Power Transmission, Durable, Epson, General Electric, Geniys Enterprise Solution, HP, Honeywell International, IBM, J. S. Humidifiers, Kappa, Klein Tools, Max Tube, Osram, Prosoft Technology, Rockwell Automation, Sinopec, T. D. Williamson ve Weed Instruments bayilikleri.	Abraaj Capital; Investcorp, Zara Investment Holding (Ürdün); Arab Investment Co., (Mısır); Al Sagr Saudi Insurance Co.

HOLDİNG	*ÜRETKEN DOLAŞIM*	*META DOLAŞIMI*	*MALİ DOLAŞIM*
AL JOMAIH 1936 yılında Mekke'de bir gıda ve tekstil ticaret şirketi olarak kuruldu. Kral Abdulaziz için toptancılık yapıyordu ve daha sonra en önemli yabancı firmaların temsilciliklerini bünyesine alarak genişledi.	Dana Gas; Pakistan'da yakın dönemde özelleştirilmiş elektrik şirketi olan Karachi Electric Supply Company'nin en büyük hissedarı; Bahreyn Ferro Alloy Co. yönetim kurulunda temsil edilmektedir; Pepsi içecek ve meşrubatlarını şişelemekte ve Suudi Arabistan'da teneke kutu imal etmektedir; Suudi Arabistan'ın ikinci en büyük cep telefonu şirketi Mobily.	Ortadoğu'nun en büyük GM distribütörü; Cadillac, Hummer, Saab ve Opel'in Suudi Arabistan'daki tek distribütörü; Pepsi, Shell, Yokohama ve Fiat'ın temsilcilik haklarını elinde tutar.	Bank Al Bilad; British Islamic Insurance Holding'in kurucusu; Arab Palestinian Investment Company'nin (APIC) kurucu ortağı.
ALI REZA 1920'lerde büyüyen ve birçok önemli firmanın distribütörlük ve temsilcilik haklarını kazanan eski bir ticaret şirketi. Kral Abdulaziz'in erken dönem müşterisiydi.	Radyo yayıncılığı, askeri iletişim ağları ve güvenlik sistemleri tasarlamak ve kurmak; inşaat ve müteahhitlik şirketi; teneke, plastik ve kompozit kaplar imal eder; Cidde ve Dammam bölgelerinde nakliye hatlarına sahiptir, onları yönetir ve temsil eder; bir motor yağı üretim tesisine sahiptir; havuzlar, kaplıcalar, saunalar ve tenis kortları gibi spor ve eğlence tesisleri tasarlar, yapar ve distribütörlüğünü yürütür; tarımsal ürünler şirketi olan SAVOLA'nın en büyük hissedarıdır.	Suudi Arabistan'ın batı bölgesindeki McDonalds bayiliklerini işletir; Aston Martin, Ford (Mercury), Mazda, KIA, ve MAN Truck markalarının Suudi Arabistan'da özel temsilcisi ve distribütörü; Bayer, Exxon Mobil ve diğer bu tür şirketlerin Ortadoğu çapındaki en büyük kimya ithalatçılarından ve distribütörlerinden biri; sağlık hizmetleri, gıda işleme, yiyecek içecek servisi, gıda perakende ve tarım sektörleri için sağlık ürünleri ithal eder ve dağıtır; Prince, Benetton, Adidas, Rooler Blade, Nordic Track, Life Fitness, York Barbell, Cybex vb. gibi spor malzemeleri markalarının temsilcilikleri elinde bulundurur.	SAMBA; Investcorp.
EL SEIF 1951 yılında petrol sanayisi için hizmet veren bir ticaret ve taşımacılık şirketi olarak kuruldu.	Suudi Arabistan'daki en büyük üç inşaat şirketinden biridir; Ortadoğu ve İngiltere'deki en büyük özel hastane ağlarından birinin sahibi ve işletmecisidir; ulusal elektrik şirketi olan National Power Company'nin %50'sine sahiptir (geri kalan %50 Zamil Grubuna aittir)	Birçok tıp ve eczacılık ürününün Suudi Arabistan'daki tek temsilcisidir. Bunlar arasında Beckmen, General Electric Medical Systems, Merck Sharp ve Dohme ve Varian bulunmaktadır.	Capital Bank of Jordan; Azizia Commercial Investment Company; MerchantBridge tarafından piyasaya sunulan Iraq Reconstruction Fund'da stratejik bir yatırımcı; bu fon, 2003 yılından sonra Irak'ta projelere teklif vermek için kurulmuştur.

HOKAIR 1965 yılında bir turizm ve inşaat şirketi olarak kuruldu. Daha sonraki yıllarda gayrimenkul ve perakende faaliyetleri şeklinde büyüdü.	Petrol ve doğalgaz, petrokimya ve enerji sektörlerine dönük mühendislik, tedarik ve inşaat işleri; gelecek yedi yıl boyunca işletilir hale gelecek olan beş özel hastanenin, 500 eczanenin, 50 tıp merkezinin inşa edilmesi.	40'tan fazla uluslararası markayı temsil eden 600 satış yeri: Accessorize, Adams Kids, Ann Harvey, Bershka, Bonita, Booster Juice, Camaieu's, Cinnabon, Colony, Du Pareil au Meme, Elvi, Exit, Foschini, GrandOptical, Jack and Jones, Jennyfer, Joe Bloggs, Kekos, Kiabi, La Senza, Le Senza Express, La Senza Girl, La Senza Sprit, Le Chateau, London Dairy, Marks and Spencer's, Massimo Dutti, Monsoon, Nine West, Orsay, Oysho, PriceLess, Seattle's Best Coffee, Sports City, Spring, Swensen's, Tape A L'oeil, The Pizza Company, Thyme Maternity, Vero Moda, Wallis, Zara; aşağıdakileri içeren altı alışveriş merkezi: Mall of Dhahran (300+ mağaza), Aziz Mall (228), Khurais Plaza (175), Arap Jeddah Mall (100+), Sahara Plaza (55); Geant Hipermarketinin Suudi Arabistan'daki bayilik hakları; Çinli otomobil markası Chery'nin Suudi Arabistan distribütörlüğü; Marriott adı altında dört lüks oteli işletir.	Manar Financial Investment Services; iki Hintli şirketle ortak olarak (hayat sigortası branşları için) bir genel sigortası branşları için) bir sigorta şirketi işletir; Bahreyn'de faaliyet gösteren bir yatırım bankası olan Investate'nin kurucu ortaklarındandır.

HOLDİNG	ÜRETKEN DOLAŞIM	META DOLAŞIMI	MALİ DOLAŞIM
Kuveyt			
AL GHANIM Al Ghanim Industries ve Yousef Al Ghanim and Sons bu gruptaki iki önemli holding şirketidir. Al Ghanim Kuveyt'in köklü tüccar ailelerinden birine dayanır.	Fiberglas yalıtım, prefabrik çelik binalar ve yapılar imal etmektedir; HVAC için tasarım, işletme malzemesi, montaj ve bakım hizmetleri, elektrik, sıhhi tesisat, yangın söndürme ve teknoloji sistemleriyle uğraşır; havayolu ve açık deniz taşımacılığı, gümrük muayene belgesi, paketleme hizmeti, karayolu taşımacılığı ve depolama gibi hizmetler sağlayan Ortadoğu'daki en büyük nakliye şirketini yönetmektedir.	General Motors'un KİK'teki ilk distribütörüdür ve onları Kuveyt'te temsil etmeye devam etmektedirler. Şirket Chevrolet, SAAB, Hummer ve BP Lubricants'ın yetkili temsilcisi; Ortadoğu'nun en büyük tüketici elektronik ürünleri perakende ağına sahiptir. Toshiba, Phillips, Daewoo, Konka, Frigidaire, Whirlpool, Electrolux, Amana, Lager mania, Techno gas, Terim, Hitachii Minolta'nın Kuveyt'teki münhasır bayilik haklarına sahiptir ve aynı zamanda başka markaların da distribütörlüğünü yapmaktadır. Hitachi klidir; Kraft Foods, Mars, Colgate-Palmolive, Nabisco'nun ana distribütörlüğünü yapmaktadır. British Airways, Gulf Air, Cathay Pacific, Qantas, Air Arabia, Cunard gibi şirketlerin temsilcisidir ve Avustralya vizesi için hükümet tarafından verilen yetki sahibidir. Çin ürünlerinin Ortadoğu'daki en büyük ithalatçısıdır.	National Bank of Kuwait; Gulf Bank'ın en büyük hissedarıdır. özel bir mali hizmetler firması olan Perella Weinberg Partners'ın kurucu hissedarıdır. Çin'de ve Hindistan'daki Kuwait China Investment Fund'un üyesidir. Perakende satış noktalarıyla bütünleşmiş bir tüketici kredi hizmeti işletmektedir. Bir sigorta şirketine sahiptir. Shuaa Capital'in yönetim kurulunda temsil edilmektedir ve ana hissedarı konumundadır.

KHARAFI Kuveyt'teki köklü tüccar ailelerden ve National Bank of Kuwait'in kurucularından biridir. Kuveyt devletiyle çok yakından ilişkisi vardır (aile üyelerinden biri Kuveyt meclis başkanlığı görevini yürütmektedir)	Portland Cement Company; United Stainless Steel Company; Kuveyt, Suudi Arabistan ve Mısır'da kümes hayvanları ve kırmızı et işleme tesisleri; rafineriler, boru hatları, elektrik santralleri, su dağıtım şebekeleri ve diğer inşaat mühendisliği projelerinin bakımı, hizmete hazırlaması ve proje yönetimi; izolasyon malzemeleri, alüminyum mimari ürünler, çelik ürünler, borular, karavanlar, cam ve plastik ürünler imal eder; Ortadoğu'daki en büyük kağıt fabrikasına sahiptir; Suudi Arabistan, BAE, Yemen, Mısır ve Kenya'da ve diğer bazı yerlerdeki şubeleriyle havaalanları, boru hatları, oteller, yollar, benzin istasyonları, petrokimya tesisleri, hastaneler ve kanalizasyon arıtma tesisleri inşa eden bir inşaat şirketine sahiptir. Petrol ve doğalgaz tesisleri, rafineriler, boru hatları ve diğer sanayi işlerinin tasarımını yapar ve inşa eder. Kuveyt'teki en büyük gemi yapım ve onarım şirketine sahiptir. Petrol boruları imal eder ve montajını yapar. National Industries Group'un yönetim kurulunda yer almaktadır.	Aşağıdaki şirketlerin bayiliğini yapmaktadır: KFC, Pizza Hut, Hardee's, TGI Friday's, Tikka, Fish Market, Saint Cinnamon, Costa Coffee, Grande Café, Baskin Robbins Samadi, Kripsy Kreme's, Americana Meat, Americana Cake, Koki Chicken, California Gardens, Farm Frites, Heinz, ve Cadbury; Kuveyt, Bahreyn, Katar, Mısır, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün ve Lübnan'ı kapsayan on bir Arap ülkesinde 600'den fazla markalı restoran işletmektedir. Kinkos, Kodak, Dankai Screen ve Reeves markalarını da içeren bilgisayar, printer ve diğer ofis malzemelerini ithal eder ve bunların bayiliklerini yapar. Güney Afrika ve Suriye'deki Sheraton Otellerini işletmektedir.	National Bank of Kuwait'in yaklaşık %16'sına sahiptir. Global İnvestment House; Al Mal Investment şirketinin en büyük hissedarıdır ve yönetim kurulu başkanını atamaktadır. (CIA ve MI5 Intelligence'nin eski üyeleri tarafından kurulan Diligence Middle East olarak adlandırılan bir ortaklığın % 25'i Al Mal aittir. Diligence CIA ve FBI'ın eski yöneticisi olan William Webster tarafından yönetilmektedir ve Irak'ta toplanan güvenlik ve istihbaratla aşırı derecede bağlantılıdır.)
BABTAIN 1948 yılında önemli bir tüccar ailesi tarafından kuruldu. Daha sonra birçok Japon ve Avrupa otomobil şirketlerinin bayilik haklarını kazandı.	National Computer Services adlı alt kuruluşu aracılığıyla BT, yazılım tasarımı, şebekeler, GIS (Coğrafik Bilgi Sistemi (CBS). - ç.n.), CAD (Bilgisayar Destekli Tasarım programı. - ç.n.) eğitimi vb. yürütmektedir. Alışveriş poşetleri, çöp poşetleri, ambalaj, çamaşır sepetleri, tek kullanımlık eldivenler ve koli bandı üretmekte ve nakliye araçları üretimi yapmaktadır.	Nissan, Renault, Citroen, CMC ve JMC marka motorlu taşıtların ana distribütörüdür. Aşağıdaki firmaların bayilik ve distribütörlük haklarını elinde bulundurur: Chen Shin Tyres, Dacia Automobiles, Dunlop Tyres, Farabi Teknologies, GS Storage Battery, Hewlett Packard, Holts Llyod, Jiangling Motors, Legato, Mastek, NGK Spark Plugs, Network Appliance, Oraclei Citroen, China Motors.	Kuveyt merkezli en büyük özel yatırım firması olan Zumorroda yatırım şirketinin kurucu hissedarıdır. Zumorroda, Bank of Baghdat'ın en büyük hissedarından biri olan Iraq Holding Company'nin %35'ini kontrol etmektedir. Zumorroda aynı zamanda Bank of Bahrain and Kuwait ile Gulf Bank'ta önemli miktarda hisseye sahiptir. Zumorroda bunun yanı sıra Kuveytli mortgage şirketi Housing Finance'nin %11,37'sini elinde bulundurmaktadır.

HOLDİNG	*ÜRETKEN DOLAŞIM*	*META DOLAŞIMI*	*MALİ DOLAŞIM*
ESSA (SULTAN GROUP) Kuveyt'te özel bir bakkallar zinciri olarak başladı ve daha sonra lojistik, inşaat ve finans sektöründe büyüdü	Güvenlik ve işçi simsarlığı hizmeti veren bir şirketi yürütmektedir. Çeşitli şirketler aracılığıyla telekomünikasyon ve fiber optik kurulum sağlamaktadır. Petrol arama ve sondajla uğraşan ve petrol ve petrokimya sanayisinde hizmette bulunan Alpha Energy Şirketinin en büyük (%20) hissedarıdır. Kuveyt'teki en büyük dördüncü inşaat şirketi olan National Real Estate Company'nin %30'una sahiptir.	Kuveyt'teki en büyük süpermarketler zinciri Sultan Center'ın sahibidir. Chi-Chi's ve Tumbleweeds restoranlarının ve bir dizi uluslararası moda markasının bayilik haklarına sahiptir. En büyük KİK lojistik şirketi olan Agility'i işletmektedir.	Bir yatırım şirketine olan United Capital Group'un sahibidir. Gulf Bank of Kuwait'in yönetim kurulundadır. Bayan Investment Company'nin yönetim kurulundadır.
SHAYA 1890'a kadar uzanan tarihiyle büyük bir tüccar ailesidir. Şu anda Ortadoğu genelindeki en büyük perakende zincirlerinden birini işletmektedir.	Ön yapımlı beton sistemleri, prefabrik ve çelik konstrüksiyon kullanılan inşaat ve binaların, sergi salonlarının, marketlerin ve ticari komplekslerin inşasında uzmanlaşmış genel müteahhitlik faaliyetleri. Önde gelen bir elektromekanik müteahhitlik firmasıdır. Kuwait Foundry Company (KFH) şirketine yatırım yapmıştır ve şirketin yönetim kurulunda sandalyesi bulunmaktadır. KFH demir ve diğer metallerin dökümüyle uğraşır. Sıhhi malzemeler ve kanalizasyon sistemleri için aksesuarlar imal eder. Borular, su vanaları ve pompalar, elektrik kablo bağlantıları, elektrik sigorta kutuları ve diğer bağlantılı ürünleri imal etmektedir.	Ortadoğu ve Doğu Avrupa'daki 13 ülkede 1.300'den fazla mağazayı temsil eden 40'tan fazla markayla birlikte Ortadoğu'daki en büyük perakendecilerden biridir. Bu markalardan bazıları şöyledir: Aramis, Ashas, Bhs, Boots, Claire's, Clinique, Coast, Debenhams, Dorothy Perkins, Elena Miro, Estee Lauder, Evans, Faith, Foot Locker, Gennes and Mautritz, Jack and Jones, Le Pain Quotidien, Limited Too, MAC, Mazda, Milano, Mothercare, Motive, Next, Noodle Factory, Oasis, Oltre, Peacocks, Pearle Opticians, Peugeot, Pizza Express, Principles, River Island, Sambosa, Sarai, Solaris, Starbucks, Stride Rite, Thai Chi, The Body Shop, The Gaucho Grill, Top Shop/Top Man, Totally Fish, Vavavoom, Vero Moda, Vision Express, Wallis. Kuveyt'teki en büyük alışveriş merkezi olan Avenues Mall şirket bünyesindedir. Michelin araç lastiği ve Mobil motor yağlarının Kuveyt distribütörlüğünün yanı sıra Mazda ve Peugeot'un ana bayisidir. Kuveyt'te Sheraton ve Suudi Arabistan'da Medina Oberoi Otelini işletmektedir.	Gulf Bank yönetim kurulunda temsil edilmektedir. Gulf Finance House'un en büyükbeş hissedardan biridir ve yönetim kurulunda yer almaktadır. Yatırımları arasında arazi yatırımları, işhanları, resident binaları sahipliği ve işletmesi, perakende gelişmeleri, isteğe uygun olarak kullanılabilen ticari binaları, yapı işlet devret projeleri ve konaklama ve eğlence mülkiyetini içeren Injazzat Real Estate Company'nin kontrol hissesini elinde bulundurmaktadır. Bahreyn'de ülkenin yeni finansal merkezi haline gelmesi için tasarımlanan bir gayrimenkul projesi konumundaki Bahrain Financial Harbour'un yönetim kurulundadır. Kuveyt'in en büyük yatırım şirketlerinden biri olan Securities House'nin en büyük özel hissedarıdır.

HOLDİNG	ÜRETKEN DOLAŞIM	META DOLAŞIMI	MALİ DOLAŞIM
Birleşik Arap Emirlikleri			
GURG Fujairah'dan gelen ve bölgedeki ilk bayiliklerin birçoğunu elinde tutan bir tüccar ailesidir. Grubun kurucusu BAE'nin İrlanda büyükelçisidir.	Boya, cila vb. imal eder; beton için çelik takviyeler ve inşaat demiri; yapı kimyasalları ve su yalıtım malzemeleri; makine mühendisliği birimi ve makine üretim tesisleri; otomotiv tamir ve bakım atölyesi; kapı ve pencere, mutfak dolabı, elbise dolabı, pergola gibi dış ahşap üniteler, ticari ve konut kompleksleri için ahşap yapılar üretmek, temin etmek ve kurmak. Sivil, madencilik, taş ocağı işletmeciliği, sismik, kara ve deniz sondaj projeleri için sanayi patlayıcıları üretimi.	British American Tobacco, Unilever, Bnettoni Siemens, Ostram, Armitage Shanks, Stanton, Catnic, Yokshire Copper Tubes, Dunlop, Dulux, Electrolux, Fisher & Paykel, Forbes ve Xenic ve pek çok diğer şirketin yetkili bayisidir. İnşaat ve sıhhi tesisatla ilgili ürünler, mimari kaplama ürünleri, su ısıtıcıları, borular, döşeme aksesuarları, mutfak aksesuarları ve seramik ithal eder ve distribütörlüğünü yapar. Kırtasiye ve büro malzemeleri distribütörüdür. ABD şirketi 3M&NCR'nin,Tayland şirketi Elfen'in, İngiliz şirketi Rexel'nin, Hindistan şirketi Nightingale'nin ve, Alman şirketi Durable, Elba &Pelikan'ın şubelerine sahiptir.	National Bako of Fujairah; Emirates Banking Group; Investcop Bank; Dubai Growth Fund
GHURAIR 1960 yılında Dubai'de kuruldu. Günümüzde BAE'ndeki en büyük özel holdinglerden biridir. Grubun kurucusunun oğlu, Emaar'ın kurulmasına yardım etmiştir ve BAE Ulusal Federal Konseyinde meclis başkanıdır.	İnşaat şirketi; Ortadoğu'daki en büyük alüminyum kalıp fabrikasına sahiptir (Gulf Extrusions); dünyanın en büyük alüminyum döküm tesisi olan Dubal'ın yönetim kurulunda yer alır; depolama ve nakliye işleri için karton ürünler üreten paketleme tesisi; teneke kutular, levhalar ve parçaları üretir. Bir nakliye ve taşımacılık şirketine sahiptir. Emaar Properties; Advanced Polypropylene Co. ve SIPCHEM (Saudi International Petrochemical Co.); Ortadoğu'daki en büyük ikinci un fabrikasına sahiptir. National Cement Co.'da kontrol hissesinin sahibidir.	3D-Club, Daewoo, Edimax, Samsung, Scott Power, View Sonic gibi markaların ana bayisidir. BT ürünleri, cep telefonları ve LG, Samsung, Creative ve diğer uluslararası şirketlerin bayisi olarak tüketici elektroniği ürünlerinin distribütörüdür. Ortadoğu'daki en büyük kuru dökme yük ticaret gemisine sahiptir. Bahreyn ve BAE'nde dört büyük alışveriş merkezine sahiptir: Burjuman Mall (500 mağaza), Al Ghurair City (209), Bahreyn Mall (120), Reef Mall (94).	Mashreq Bank, Shuaa Capital, RAK bank; Commercial Bank of Dubai; Gulffinance; Dubai Growth Fund danışma kurulundadır; Katar'daki ilk yatırım firması Amwal.

HOLDİNG	ÜRETKEN DOLAŞIM	META DOLAŞIMI	MALİ DOLAŞIM
MAZRUI Abdullah Mazrui tarafından yönetilen Abu Dabi merkezli önemli bir iş grubudur. Mazrui ailesi, ülkeyi yöneten Nahyan ailesiyle yakın bağlara sahiptir ve birçok önemli hükümet görevlerinde hizmette bulunmuştur.	Chemanol (Suudi Arabistan); United Gulf Steel (Suudi Arabistan); çelik boru imalatı yapar; Körfez bölgesindeki sanayi işlerinde kullanılan köpükler, stabilizatörler ve makine yağları gibi temel kimyasalları üretir; yük taşımacılığı ve depolama bölümü; mühendislik ve inşaat şirketi; Abu Dhabi National Industrial Projects Co. (ADNIP) yönetim kurulundadır.	Aşağıdaki markaların bayilik haklarını elinde tutar: 3M paints, Teku, Garden Leader, Plastecnic, Grupo Mago, Tournesol, Planters Technology, Ames, Mikskaar; otomotiv son boya sistemlerinin imalatçısı olan Spies Hecker GmbH'in tek yetkili bayisidir; Illy kahve sistemleri; The One markasının BAE'ndeki tek yetkili bayisidir, BAE'nde yedi büyük mağaza işletmektedir ve Calvin Klein, Chloe, Elizabeth Arden, Maytag, Kenwood Kitchen Appliances, Nippon vb. gibi markaların bayisidir. Jashanmal'ın yönetim kurulu Grup başkanlığının bir üyesidir. Bir lojistik şirketi olan Aramex'in kurucusu ve başkanıdır.	Investbank; Investcorp; Emirates Insurance Co.; The National Investor (TNI).
AL JABER 1970 yılında Obaid Khaleefa Jaber Al Murri tarafından ana odağı inşaat sektörü olarak kurulan Abu Dabi merkezli gruptur	İnşaat şirketi; alüminyum üretim fabrikası; alüminyum kalıp tesisi; demir - çelik dökümcülüğü; yüksek hassasiyetli mühendislik elemanları ve birimleri imal eder; trafik, emniyet, ticaret ve reklamla ilgili işaret ve levhalar imal eder; 4.000 kamyon ve 100'ün üzerinde vinç ve bir tanker gemisi filosuyla bir nakliye gemileri departmanına sahiptir. Abu Dhabi National Industrial Projects Co. (ADNIP) yönetim kurulunda başkan yardımcısı ve en büyük hissedar konumundadır.	Kenworth marka kamyonların Birleşik Arap Emirlikleri'nde yetkili acentesidir. Shell yağlarının Abu Dabi Emirliğindeki tek yetkili distribütörüdür. Reich Concrete pompa ve mikserler, Baldwin filtreler, Scope bataryalar, Braden vinçler ve Fulda lastik bayisidir. Abu Dabi'deki ve komşu ülkelerdeki yol yapımları için Bahreyn'den büyük miktarda zift ithal eder.	Abraaj capital; The National Investor (TNI); BAE'nde İslami bir sigorta şirketi olan Abu Dabi Takaful; Emirates Insurance Company

HOLDİNG	*ÜRETKEN DOLAŞIM*	*META DOLAŞIMI*	*MALİ DOLAŞIM*
NOWAIS BAE'ndeki hükümdar ailesiyle yakın bağlarının yanı sıra Abu Dabi Ekonomik Kalkınma Konseyinde temsilcisi bulunan Abu Dabi merkezli aile.	Bakım ve proje yönetimi şirketi; yapı iskelesi üretim şirketi; yerel/geniş alan ağlarını (LAN/WAN) tasarlamak, kurmak ve yönetmek; Abu Dhabi National Industrial Projects Co.'nun (ADNIP) en büyük hissedarıdır ve yönetim kurulunda yer alır; çikolata, patates cipsi ve diğer kuruyemişleri üreten bir gıda imalat şirketini işletir.	Elektromekanik cihazları, alet ve ekipmanlarının tedarik edilmesi ve hizmet sunulması bağlamında 100'den fazla şirketi temsil etmektedir; filtreler, patlamaya dayanıklı elektrikli parçalar, kara ve açık deniz doğalgaz ve petrol faaliyetleri için sanayi vanaları, elektrik üretimi, havaalanı yönetimi ve inşaat işleriyle ilgilenir. Tıbbı malzeme, hastane ekipmanları, ilaç ve tüketici sağlık ürünlerinin distribütörüdür ve bu sektördeki 30 civarındaki uluslararası şirketi temsil eder; 3Com, 3M, Aventis, Fujitsu, Daewoo, Pirelli, Cisco, Panasonic, Mitsubishi, Lucent ve Alcatel gibi şirketlerin yetkili bayiliğini yapmaktadır.	Investbank; Shuaa Capital; Abraaj Capital; Waha Capital
Katar			
AL FARDAN 1970'lerde döviz bürosu faaliyetleri ve finans sektörlerine doğru genişleyerek öne çıkan tüccar ailesi. Asıl kökleri inci ticaretinden gelir.	İnşaat işlerini yürüten Construction and Development Co,; United Development Co. (UDC) yönetim kuruluna başkanlık eder. UDC Katar'daki en büyük şirketlerden biridir ve diğer yatırımlar için bir holding şirket gibi hareket eder. Bu yatırımlar, 2011 yılına kadar 40.000 kişi için 15.000'den daha fazla konut üretecek olan ve 32 kilometrelik yeni sahil şeridini kapsayan büyük bir gayrimenkul projesi konumundaki Pearl-Katar Projesinin tüm mülkiyetini içermektedir. UDC aynı zamanda petrokimyasal üretimiyle uğraşır (Gulf Formaldehyde Co.); Katar'daki İş Merkezlerini soğutmak için soğutulmuş su tedarik ederek bina ve yeraltında kullanılan bir boru ağı vasıtasıyla soğutma yapan bir soğutma tesisi konumundaki Qatar Cool şirketini yönetir. Okyanus alanlarına dip taraması yaparak toprağın yeniden kullanılmasını sağlayan bir şirket olan Qatar Dredging şirketinin başkan yardımcılığını üstlenmektedir.	Mini ve Rolls Royce'un distribütörüdür ve BMW, Ferrari ve Land Rovers'ın Katar'daki tek yetkili bayisidir (2006 yılında dünyada en fazla Ferrari satılan ikinci yer rekorunu kırmıştır); takı birimi bünyesinde Piaget, Corum, Chopard ve Harry Winston gibi markaların yetkili bayiliği bulunmaktadır.	(United Arab Bank (BAE) ve National Bank of Oman'daki (Umman) hisseleriyle birlikte); Katar'ın en büyük ikinci bankası olan Commercial Bank; Investcorp; Qatar Insurance Company; döviz büroları işletmektedir ve kıymetli metallerin ticaretini yapar.

HOLDİNG	ÜRETKEN DOLAŞIM	META DOLAŞIMI	MALİ DOLAŞIM
AL MANA Al Mana ailesinden gelen Mohammed Hamad Al Mana tarafından kuruldu.	Büyük bir mühendislik ve inşaat firmasına sahiptir. Büyük ölçekli şirketlere, apartman binalarına, devlet dairelerine temizlik ve destek hizmetleri sunar; petrol ve doğalgaz sektörleri için büyük bir işgücü müteahhitliği hizmeti sunar; iklimlendirme üniteleri tasarlar ve kurar.	Konica Minolta, Project UK, Bertello, Fursys, Océ, Rexel UK, Ibico, 3M, Apple, HACER, Hewlette Packard'ın bayiliğini yapmaktadır Philips, Whirlpool, Daewoo, Frigidaire'nın . Katar'daki tek yetkili bayisidir. Tüketici ürünlerinde, Unilever Arabia, Hindustan Lever Limited, Gillette Middle East, Pillsbury Company, Friesland Cobarco Dairy Products markalarının bayisidir. Gulf Air, Air India, P.I.A., Qatar Airways, Emirate Airlines, Egypt Air, KLM, Kuwait Airways'i temsil eder.	Qatar Islamic Bank'ın en büyük hissedarıdır ve yönetim kurulunda temsil edilmektedir. KİK'te ve Filistin'de yaygın ilişkileri olan Katarlı büyük bir yatırım firması konumundaki Salam International'ın yönetim kurulunda yer almaktadır.
NBK 1950'li yılların başında hükümdar konumdaki al Thani ailesinin üyesi Nasser Bin Khaled al Thani tarafından özel bir holding olarak kuruldu.	Katar'daki en büyük müteahhitlik şirketlerinden birinin sahibidir ve Khalifa Sport Stadyumu, Central Bank of Qatar, West Bay Al Salam Plaza'yı, Doha Uluslararası Havaalanının Depolama Tesislerini, Mesaid Polis Departmanı binasını, İçişleri Bakanlığı binasını inşa etmiştir. Petrol, doğalgaz, petrokimya, temel metaller ve elektrik üretimi sektörlerindeki fabrikalar için ısı yalıtımı montajı yapar ve yangına karşı dayanıklılık sağlar. Katar'daki en büyük gayrimenkul firmalarından birini işletir. 2.200 kişilik konut alanı, ticari alanı ve 300 odalık bir otel ile birlikte Al Waab City adında yeni bir şehir inşa etmektedir	Mercedes Benz, Spyker Sport Cars, Mitsubishi Motors, Harley Davidson ve Kawasaki'nin temsilcisidir. Katar'da birçok restoran ve fırınlar zincirini işletir. Momenta ve 3i-Infotech'i kapsayan çeşitli BT firmalarının bayisidir. En yüksel kalitedeki sportif moda ve lüks eşyaların yaygın perakendeciliğini yapar. Quiksilver, Antik Batik, Gloria Jeans, Tashia, Murphy & Nye, Lanvin, Elie Saab, Loewe, Nina Ricci ve Paul Smith'in bayisidir. Katar'da dört süpermarket işletmektedir. Ortadoğu'daki en büyük süpermarket zincirlerinden biri olan Spinney's Supermarkets'in yönetim kurulunda yer almaktadır. Bosch ev aletlerinin Katar'daki ana distribütörüdür. Tarımsal deney gereçleri, tıbbi malzemeler, Katar'daki üniversite ve devlet kurumları için diğer laboratuvar malzemeleri ithal eder.	Abraaj Capital'in en büyük hissedarıdır ve yönetim kurulunda temsil edilmektedir. Shuaa Capital'in yönetim kurulunda yer almaktadır. Anwal Katar'ın kurucu hissedarından biridir ve yönetim kurulu başkanlığını üstlenmektedir. Doha Insurance Company'nin yönetim kurulu başkanını atamaktadır. Salam International'ın yönetim kurulunda yer almaktadır (yukarıya bakın).

HOLDİNG	ÜRETKEN DOLAŞIM	META DOLAŞIMI	MALİ DOLAŞIM
Bahreyn			
MOHAMMED JALAL VE OĞULLARI İkinci Dünya Savaşından sonra bir ticaret şirketi ve birçok uluslararası şirketin bayisi olarak kuruldu.	İnşat, müteahhitlik ve iç tasarım; büyük klima sistemlerinin tasarımı ve kurulumu, rafineriler, boru hatları ve petrokimya tesisleri için mekanik, elektrik mühendisliği; Umman'da bağlı mühendislik şirketi. Bahreyn'de maden suyu, buz ve su dağıtım makineleri üretir. Büyük fabrikalar, hükümet kurumları, hastaneler ve havaalanları için toplu yemek hizmeti sunar. Chemanol (Suudi Arabistan); United Paper Industries.	Jaguar, Proton, Peugeot ve Suzuki otomobillerin Bahreyn'deki yetkili ana bayisidir. Rothmans sigaraları, Cartier ve Jubilee için Bahreyn'de özel şubeleri bulunmaktadır. Schindler asansörleri, yürüyen merdivenler, yürüme platformları ve taşıma sistemlerinin tek temsilcisidir. Klima tesisat ekipmanları anlamında dünyadanın en büyük imalatçılarından biri olan Trane şirketinin özel distribütörüdür. Kırtasiye ürünlerinin Bahreyn'deki en büyük distribütörüdür. Aynı zamanda Macmillian Books, Cambridge University Press ve Oxford University Press gibi yayınevlerini de içerecek şekilde İngilizce eğitimiyle ilgili çok sayıda yayınevinin acentesidir. Kuru yük, paketlenmiş ürünler, ağır sanayi ürünleri ve petrokimya ürünlerinin KİK genelinde nakliyesini yapar ve bölgede navlun sevkiyatı ve ambar hizmeti sağlar. Bahreyn'deki United Parcel Services (UPS) bayisidir.	Al Ahli United Bank; Investcorp; dünyadaki en büyük ikinci para komisyoncusu olan şirketin bir alt kuruluşu konumundaki Tullet Liberty Bahrain'in %51'ine sahiptir.
ZAYANI 1970'li yıllarda Khalid Rashid Zayani tarafından kuruldu. Şirket esasen Al Zayani Investments olarak [illegible] Sünni bir tüccar [illegible] gelir. 1970'lerdeki bir [illegible] aile firmasının [illegible] neden oldu.	Midal Cables'in %50'sine sahiptir. Bu şirket alüminyum çubuklar, çelik takviyeli iletkenler ve enerji nakil hatları üretir. Şişe kapağı üretir. Aluminium Bahrain'den (ALBA) gelen alüminyumun en büyük kullanıcısıdır.	Rolls Royce, Ferrari, Maserati, MINI, Land Rover, Rover, MG, Mitsubishi ve Hyundai bayiliklerini elinde bulundurur. Freightliner, Kalmar, MAHA, Mitsubishi, Nussbaum bayilikleri üzerinden taşıt, kamyon, ağır makinalar, garaj ekipmanları ve yedek parçaların distribütörüdür.	Investcorp; Bahrain Islamic Bank; Bahreyn'de tüketici finansmanı ve kredilerinin önde gelen sağlayıcısı olan bir kredi ve sigorta şirketi Tas'heelat.

HOLDİNG	ÜRETKEN DOLAŞIM	META DOLAŞIMI	MALİ DOLAŞIM
AL MOAYYED 1940'lı yıllarda Ford ve diğer perakende malların bayisi olarak Yousuf Khalil Almoayyed tarafından kuruldu. Daha sonra inşaat ve finans sektöründe genişledi. Al Moayyed Bahreyn'deki seçkin bir Sünni tüccar ailesidir.	İnşaat şirketi; güvenlik görevlileri, iç bakım ve temizlik, kanalizasyon hatlarının temizliğini ve haşereyle mücadeleyi sağlayan temizlik ve bakım şirketi. Bilgisayar ağlarını tasarımlar ve tedarik eder. Aluminium Bahrain'in başkan yardımcılığını atama yetkisini elinde tutar.	Colgate-Palmolive, Henkel, Japan Tobacco, Kellogg's, Krafi Food International, Master-Foods, Red Bull, Yardley, Storck, Jergens, American Garden ve Sue Bee'nin Bayreyn'deki tek yetkili bayisi olan büyük bir perakende şirketi, Bahrain Maritime and Mercantile International (BMMI) . Aynı zamanda Heineken, Johnnie Walker, Jack Daniels, Smirnoff ve Becks'i kapsayan alkollü içeceklerin distribütörüdür. Nissan, Renault, Infiniti, Ford otomobillerin Bahreyn'deki temsilcisidir. Akai, Toshiba, Westinghouse, Kenwood, Electrolux ve Akira'nın acentesidir. Banyo donanımları, fayanslar, boya ve inşaat malzemeleri ithal eder. Kenworth, Komatsu, Iveco, Nissan dizel gibi tedarikçilerden inşaat araç gereçleri ithal eder. Bahreyn'de büro malzemelerinin başlıca tedarikçileri ve Konica Minolta, Agfa, Hitachi gibi büyük uluslararası şirketlerin distribütörüdür; Bahreyn'de birçok alışveriş merkezlerine sahip büyük bir gayrimenkul şirketi Seef.	Investcorp; National Bank of Bahrain; TAIB Bank; Alpine Wealth Management; otomobil ve diğer perakende satın alımlar ve gayrimenkul krediler için tüketici finansman desteği sağlayan bir şirket olan National Finance House.
KANOO Bahreyn'de 1890 yılında kurulan bir gruptur. Başlangıçta inci ticareti, diğer ticaret ve finansla uğraşmıştır. Kanoo ailesinin farklı kolları Umman, Suudi Arabistan ve BAE'ne yerleşmiştir.	Nakliyat ve seyahat acenteleri; Chemanol (Suudi Arabistan); Alujain Petrochemical Corporation; Körfezdeki gemilere onarım ve bakım hizmeti sunmaktadır. Santral mühendisliği, proje yönetimi, tamir ve bakım için mühendislik şirketi; Suudi Arabistan'da gemi boyası üreten iki fabrika.	Grove, Hyster, Perkins, Bobcat, Hiab, Massey Ferguson, Lincoln Electric gibi firmaları temsil eder; sondaj malzemeleri, vanalar, türbinler, filtrasyon sistemi, kimyasallar ve süreç kontrol makinesini kapsayan petrokimya, petrol ve doğalgaz ekipmanlarının birçok tedarikçisinin genel temsilcisidir. British American Tobacco'nun (BAT) ithalat bayisi ve distribütörüdür. Maersk Shipping'in BAE'ndeki tek temsilcisidir. Körfez çapında bir hava nakliye ve navlun sevkiyatı şirketi işletir.	National Bank of Bahrain; Investcorp; Abraaj Capital; First Leasing Bank; Norwich Union'la sigorta ortaklığı; Unicorn Investment Bank; Jadwa Investments.

HOLDİNG	*ÜRETKEN DOLAŞIM*	*META DOLAŞIMI*	*MALİ DOLAŞIM*
Umman			
ZAWAWI Grubu oluşturan ana şirketler arasında Omzest, Alawi Enterprises, Zawawi Trading Company ve Talal Zawawi Enterprises bulunmaktadır. Zawawi ailesi Umman devletinde göze çarpan görevlerde bulundular ve grubun başkanı Omar Zawawi'nin Umman'da Sultan'dan sonraki en zengin ikinci kişi olduğu düşünülmektedir.	Sohar Sanayi Limanı bölgesinde iki metanol ve bir formaldehit tesisi; boya, ayakkabı, bot ve sandalye, tek kullanımlık bebek bezi ve kadınlar için hijyenik ped üretir. İnşat ve mühendislik şirketi; Umman Agricultural Development Company (süt, yoğurt, meyve suları ve bitkisel ürünler üretir); Umman Textile Mills Company (tekstil); Areej Vegetable Oils & Derivatives (bitkisel yağlar); Umman'ın en büyük deterjan ve sabun imalatçısı.	Mercedes Benz, Brother, Olivetti, Xerox, Wyef Pharmaceuticals Maersk Shipping, Avis-Rent-a-Car, Siemens, GSM cep telefonları ve kablosuz telefonlarının Umman'da acentesi ve distribütörüdür; 120 benzin istasyonundan oluşan bir ağa sahiptir.	Umman International Bank; Arab International Bank; National Finance; Muscat Finance Company; Muscat Insurance Company ve Muscat Life Assurance Company'nin sahibi olan Muscat National Holding Company.
ZUBAIR Modern şirketin kökü Umman petrol sanayisinin ilk dönemlerindeki müteahhitlik işlerine ve yabancı otomobillerin bayiliğine kadar gider. Zubair ailesinin üyeleri 1900'lerin başından beri Umman hükümetinde bakan ve danışman olarak görev almaktadırlar.	Petrol sanayisi için hizmet veren bir şirkete sahiptir; dünyadaki en büyük üçüncü mühendislik, tedarik ve inşaat şirketi olan Larsen ve Toubro ile ortaklığı vardır; Manah Power Project adında Körfez'de ilk özel sektör elektrik projesini kurdu. Bağımsız Bir Elektrik ve Su Tesisi işletir. Floresan aydınlatma, elektrik güç kontrolleri, motor kontrolleri ve özel elektrik panoları üreten iki üretim ünitesi bulunur. Ismarlama ahşap mobilya, döşeme malzemeleri ve otelcilik sektörü için özel ahşap doğrama imal eder; Dana Gas; emlak bölümü bulunur.	Audi, Bentley, Chrysler, Mitsubishi, Peugeot, Rolls Royce, Volkswagen ve Volvo'nun Umman'daki temsilcisidir. Bang&Olufsen, Kenwood, JBL, Harman Kardon, Nakamichi, Sansui, Changhong ev aletlerinin Umman'daki distribütörlüğünü yapar. Cerruti, Corum Daniel Hechter, Eterna, Paloma Picasso ve Tiffany & Co., gibi markaları kapsayan pahalı saat ve mücevherleri ithal eder ve bunların satışını yapar. (BAE'nde) Jebel Ali Serbest Bölgesinde faaliyet gösteren, görüntüleme (Polaroid), oto eğlencesi (Autosonik, Fusion) ve ev aletleriyle (AFK) uğraşan uluslararası şirketlerin KİK genelinde özel acentesi olarak faaliyet yürüten bir şirketin tamamına sahiptir. Dubai'de Shangri-La International Hotels adı altında beş yıldızlı bir otel işletmektedir.	Oman International Development and Investment Company (Ominvest); Muscat Finance Company; National Finance Company; Oman Arab Bank.

HOLDİNG	ÜRETKEN DOLAŞIM	META DOLAŞIMI	MALİ DOLAŞIM
SULTAN Kökeni Körfezde bir İngiliz vapurculuk işletmesine dönük ithalatçı ve acente olarak çalışan İngilizlere ait bir şirket konumundaki W.J. Towell şirketine gider. Daha sonra şirket Sultan ailesinin eline geçti ve inşaat ve müteahhitlik işlerine girmenin yanı sıra acentelik faaliyetlerine devam etti.	İnşaat şirketi ve iç tasarım hizmetleri; Oman Oil Co. (OOC); ortopedik yaylı koltuk ve yatak imal eder; Sohar Power şirkerinde %10 hisse; İsveçli Barwil Grubu ile nakliyat ve kara taşımacılığı ortak girişimini yürütür. Oman National Dairy Company; Al Jazeirah Services (yemek hizmetleri, bakım ve temizlik, çamaşırhane, malzeme temin etme ve ilgili hizmetler); Umman'da yaygın gayrimenkul holdingleri.	Aşağıdaki markaların bayiliğini yapmaktadır: Nestle, British American Tobacco, Colgate-Palmolive, Kelloggs, Bridgestone Tyres ve Unilever; ülkedeki Oman Petrol akaryakıt servis istasyonlarında bulunan 30 mağazayı işletmektedir. Mazda'nın Umman distribütörlüğünü yapmaktadır. Petrol ve doğalgaz sanayisi için sanayi malzemeleri ithalatı ve dağıtımıyla ilgilenir. Umman ordusu için üniforma, kırtasiye malzemesi, çadır, cam eşya, muşamba vb. sağlar. İnşaat malzemeleri ithal eder. BAE'nde gıda, deterjan ve parfüm satışı ve dağıtımını yapar.	National Bank of Oman; Muscat Finance Company; Shurooq Investment Services Company; bir hayat sağlığı sigorta şirketi işletmektedir.

Ek B: En Büyük KİK Bankalarının Mülkiyeti

Banka	*Zirvedeki 100 Arap Bankasının Sıralaması,2007*	*Mülkiyet*	*Khaleeji Sermayesiyle İlişkisi (Yönetim Kurulu Üyeliği ya da Hisse Sahipliği)*
SUUDİ ARABİSTAN			
National Commercial Bank	1	Suudi hükümet kurumları %79, halka açıklık oranı %21	
Al Rajhi Bank	2	Halka açıklık oranı %55	Al Rajhi (%45)
SAMBA	4	Suudi hükümet kurumları %44, Kingdom Holding %5, Bank Melli Iran %1,24, halka açıklık oranı %46,19.	Kingdom (%5) Al Gosaibi (-) Saad (-) Ali Reza (yönetim kurulu üyesi)
Riyad Bank	5	Suudi Arabistan hükümeti %51,30, halka açıklık oranı % 48,70	Rashed Grubu (yönetim kurulu üyesi)
Bank Saudi Fransi	9	Groupe Crédit Agricole (Fransa) %31,10, halka açıklık oranı %68,90	Rashed Grubu (yönetim kurulu üyesi)
SABB	10	HSBC Holding (İngiltere) %40, Suudi Yatırımcılar %60	Al Gosaibi (-) Saad (-) Olayan (yönetim kurulu üyesi)
Arab National Bank	15	Arab Bank (Ürdün) %40, General Organization for Social Insurance (Suudi Sosyal Sigorta Genel Kurumu. - ç.n) (Suudi Arabistan) %10,80, halka açıklık oranı %33,33	Rashed %10 Jabr %5,90 Al Gosaibi (-)
Saudi Hollandi Bank	33	ABN AMRO (Hollanda) %40, General Organization for Social Insurance (Suudi Arabistan) %8,50, halka açıklık oranı %31,50	Olayan %20
Bank Al-Jazira	34	National Bank of Pakistan %5,83, halka açıklık oranı %52,87	Rashed %22 Dallah Al Baraka Grup (%19)
Bank Al Bilad	41	Al Subeai Grubu (Suudi Arabistan) %21,28, Al Mukairin Grubu (Suudi Arabistan) % 8,56, halka açıklık oranı %50	Al Rajhi %15 Al Jomaih (-) Zamil (-)

Banka	*Zirvedeki 100 Arap Bankasının Sıralaması, 2007*	*Mülkiyet*	*Khaleeji Sermayesiyle İlişkisi (Yönetim Kurulu Üyeliği ya da Hisse Sahipliği)*
BAHREYN			
Arab Banking Corporation	17	Kuwait Investment Authority %28,61, Central Bank of Libya %28,46, Abu Dhabi Investment Authority %26,56, National Bank of Yemen %0,34, halka açıklık oranı % 12,03	Al Rajhi—Suudi Arabistan (%4)
Gulf International Bank	19	Saudi Arabian Monetary Agency %27,50, Bahrain Mumtalakat Holding Company %12,10, Kuveyt Hükümeti %12,08, Umman Hükümeti %12,08, Katar Hükümeti %12,08, Suudi Arabistan Hükümeti %12,08, Birleşik Arap Emirlikleri Hükümeti %12,08	Zamil Grubu—Suudi Arabistan (yönetim kurulu üyesi)
Al Ahli United Bank	27	Public Institution for Social Security (Sosyal Sigorta Kamu Kurumu. - ç.n) %20,25, Tamdeen Investment Company %13,20, Pension Fund Commission (Kamu Emeklilik Fonu. - ç.n) %10,10, Salem Salah Al Naser Al Sabah (Kuveyt) %5,60, Global Express Company % 5,30, halka açıklık oranı %45,55	Al Ghanim—Kuveyt (yönetim kurulu üyesi) Behbehani Grubu—Kuveyt (yönetim kurulu üyesi)
International Banking Corporation	29		Al Gosaibi Grubu Suudi Arabistan (%100)
Awal Bank	36		Saad Grubu, Suudi Arabistan (%100)
National Bank of Bahrain	56	Bahrain Mumtalakat Holding Company %49, halka açıklık oranı %49	Kanoo Grubu (yönetim kurulu üyesi) Fakhroo Grubu (yönetim kurulu üyesi) Al Moayyed Grubu (yönetim kurulu üyesi)
United Gulf Bank	52	Kuwait Projects Company %88,30, halka açıklık oranı %11,70	
Shamil Bank	63	Ithmaar Bank (Bahreyn) %60, Bahrain Islamic Bank %0,26, halka açıklık oranı %27.67	Suudi BinLadin Grubu (%12.07) Zamil Grubu—Suudi Arabistan (yönetim kurulu üyesi)

Banka	*Zirvedeki 100 Arap Bankasının Sıralaması,2007*	*Mülkiyet*	*Khaleeji Sermayesiyle İlişkisi (Yönetim Kurulu Üyeliği ya da Hisse Sahipliği)*
Bank of Bahrain and Kuwait	68	Commercial Bank of Kuwait %19,12, Pension Fund Commission (Bahreyn) %18,83, General Organization for Social Insurance (Bahreyn) %13,35, KIPCO (Kuveyt) %11,60, Bank of Kuwait and Middle East % 6,75, Securities Group % 4,15, Kuwait Investment Authority %3,75, Zumorroda Investment Company (Kuveyt) %3,07,	AL Ghanim Grubu—Kuveyt (yönetim kurulu üyesi)
Khaleeji Commercial Bank	87	Gulf Finance House (Bahreyn) %40, Emirates Islamic Bank (BAE) %10, Qatar Islamic Bank (Katar) %4,24, MENA Real Estate (Kuveyt)%3,75, Awqaf ve Minors Affairs Foundadtion (BAE) %3, Bahrain Islamic Bank (Bahreyn) %2,50	Al Jabr Grubu—Suudi Arabistan (yönetim kurulu üyesi)
Bahraini Saudi Bank	99	Pension Fund Commission (Bahreyn) %10, Mohammed Bin Fahed Bin Abdulaziz (Suudi Arabistan) %8,27, İbrahim Jaber Hussein Al Ahmadi (Suudi Arabistan) %5,82, Al Fatah Investment (Bahreyn) %5,50, Fahed Mohammed Al Adel (Suudi Arabistan) %5,38, Capital Finance Investment (Bahreyn) %5,25, Awal Group (Bahreyn) %5, halka açıklık oranı %54,78	Zayani Grubu (yönetim kurulu üyesi)
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ (BAE)			
Abu Dhabi Commercial Bank	7	Abu Dhabi Investment Council %64,84, halka açıklık oranı %35,16	Mazroui (yönetim kurulu üyesi)
National Bank of Abu Dhabi	11	Abu Dhabi Investment Council (BAE) %73, Al Qasimi Group (BAE), halka açıklık oranı %27	Mazroui (yönetim kurulu üyesi)
Emirates Bank International	12	Emirates NBD %100	Gurg Grubu (yönetim kurulu üyesi) Al Majid Grubu (yönetim kurulu üyesi) Lootah Grubu (yönetim kurulu üyesi)
Dubai Islamic Bank	13	Dubai Hükümeti %29,80	Lootah Grubu %7,20
First Gulf Bank	14	Sheikh Tahnoun Bin Zayed Bin sultan Al Nahyan %5,60, Nahda Investment Company % 5,12, halka açıklık oranı %89,28	

Banka	*Zirvedeki 100 Arap Bankasının Sıralaması, 2007*	*Mülkiyet*	*Khaleeji Sermayesiyle İlişkisi (Yönetim Kurulu Üyeliği ya da Hisse Sahipliği)*
Mashreq Bank	16	halka açıklık oranı %13	Al Ghurair Grubu %87
Union National Bank	21	Abu Dabi Hükümeti %40,01, Abu Dhabi Investment Council %10, Dubai Hükümeti %10, Al Qasimi Grubu BAE, halka açıklık oranı %39,99	
National Bank of Dubai	24	Emirates NBD %100 (2009 yılında Emirates Bank ile birleşti)	
Commercial Bank of Dubai	40	Dubai Hükümeti %20, halka açıklık oranı %80	Al Mulla (yönetim kurulu üyesi) Ghurair (yönetim kurulu üyesi) Rostamani(yönetim kurulu üyesi) Futtaim (yönetim kurulu üyesi)
Sharjah Islamic Bank	49	Sharjah Hükümeti %27, Kuwait Finance Company %20, Al Qasimi Grubu, halka açıklık oranı %50	Mazroui (yönetim kurulu üyesi)
Bank of Sharjah	53	Sharjah Hükümeti (BAE) %20, Mubarak Abdulaziz Al Hassawi (Kuveyt) %9	
Arab Bank for Foreign Investment and Trade	57	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (BAE) %42,28, Libyan Arab Foreign Bank (Libya) %42,28, Banque Exteriure d'Algeire (Cezayir) %15,44	
National Bank of Umm Al-Qaiwain	62	Umm Al Qaiwain Hükümeti (BAE) %30, Umm Al Qaiwain Cement Industries Company (BAE) %5,55, Salim Abdullah Salim Al Hosni (BAE) %6,74, halka açıklık oranı %37,66	Rostamani Grubu (%20)
Invest Bank	64	Global Private Group (BAE) %15,05, Emirates Development Company (BAE) %6,65, Alliance Insurance (BAE), Al Qasimi Grubu (BAE), halka açıklık oranı %69.50	Mazroui Grubu (%6,08)
Rakbank	65	Ras Al Khaimah Hükümeti (BAE) %52,75, BAE kökenli yatırımcılar %36,85, KİK kökenli yatırımcılar %10,40	Ghurair (yönetim kurulu üyesi) Sagar Grubu - Kuveyt (yönetim kurulu üyesi)
National Bank of Fujairah	69	Fujairah Hükümeti %43,23, Dubai Hükümeti %10,76, halka açıklık oranı %24.62,	Al Gurg Grubu (%21,39)

Banka	*Zirvedeki 100 Arap Bankasının Sıralaması, 2007*	*Mülkiyet*	*Khaleeji Sermayesiyle İlişkisi (Yönetim Kurulu Üyeliği ya da Hisse Sahipliği)*
United Arab Bank	80	Commercial Bank (Katar)%14,70, UAB Shareholders Investment Portfolio (BAE) %14,70, Al Hosani Grubu (BAE) %18,10, Al Qassimi Grubu (BAE) %13,00, halka açıklık oranı %24,60	Juma Al Majid Grubu %7.80 Fardan Grubu (yönetim kurulu üyesi)
Dubai Bank	92	Dubai Financial (BAE) %70, Emaar Properties (BAE) %30	
KUVEYT			
National Bank of Kuwait	6	halka açıklık oranı %100	Bahar (yönetim kurulu üyesi) Kharafi (yönetim kurulu üyesi) Sagar (yönetim kurulu üyesi) Fulaij Grubu (yönetim kurulu üyesi)
Kuwait Finance House	8	Kuwait Investment Authority (Kuveyt) %24,08, Public Authority for Minors Affairs (Kuveyt) %10,48, Kuwait Awqaf Public Foundation (Kuveyt) % 8,23, halka açıklık oranı %57,21	Babtain (yönetim kurulu üyesi)
Commercial Bank of Kuwait	31	Al Sharq Holding (Kuveyt) %23,11	
Gulf Bank	35	Expansion for Trading and Construction %11,74, Zumuruda Holding %10,37, halka açıklık oranı % 40,36	Al Ghanim Grubu (%31,73) Behbehani Grubu (%5,80) Essa Grubu (yönetim kurulu üyesi) Shaya Grubu (yönetim kurulu üyesi) Fulaij Grubu (yönetim kurulu üyesi)
[illegible] Bank of Kuwait	42	Kuwait Investment Company %9,90, Government Debt Settlement Office %9,55, Public Institution for Social Security %9,51, Wafra International Investment Company %7,50, Kuwait and Middle East Financial Investment Company %4, halka açıklık oranı %23,96	Behbehani Gurbu (%36)
[illegible]	46	Kuwait Projects Company %50,24, Public Institution for Social Security %6,11, Wafra International Investment Company %5,72, halka açıklık oranı %37.93	Bahar Grubu (yönetim kurulu üyesi)
[illegible]	[illegible]	Kuwait Investment Authority %20, Investment Dar Company %20, halka açıklık oranı %60	Al Shaya Grubu (yönetim kurulu üyesi)

Banka	*Zirvedeki 100 Arap Bankasının Sıralaması,2007*	*Mülkiyet*	*Khaleeji Sermayesiyle İlişkisi (Yönetim Kurulu Üyeliği ya da Hisse Sahipliği)*
UMMAN			
Bank Muscat	44	Umman hükümet kurumları %34, HSBC (İngiltere) %17, Dubai Financial (BAE) %15, Groupe Société Générale (Fransa) %8, Muscat Overseas Group (Umman) %9, halka açıklık oranı %27	
National Bank of Oman	54	Umman hükümet kurumları %23, United Development Company %4,46, National Equity Fund %2,99, halka açıklık oranı % 17,66	Al Fardan Grubu--Katar (%35) [Commercial Bank vasıtasıyla] Bahwan Grubu (%14,74) Sultan Grubu (%2,42)
Omman International Bank	70	Muscat Overseas Group (Umman) %7,91, halka açıklık oranı % 73,62	Zawawi Grubu (%18)
Bank Dhofar	89	Dhofar International Development and Investment Holding Company %30, Al Aujaili % 10,14, Civil Service Employees Pension Fund (Hizmet Sektörü Çalışanları Emeklilik Fonu) %10, halka açıklık oranı % 49.86	
Oman Arab Bank	93	Oman International Development and Investment Company (Umman) %51, Arab Bank (Ürdün) %49	Zubair Grup
KATAR			
Qatar National Bank	18	Qatar Investment Authority %50, halka açıklık oranı %50	Darwish (Yönetim kurulu üyesi)
Commercial Bank of Qatar	26	Qatar Insurance Company %3, halka açıklık oranı %87	Al Fardan Grubu (%10)
Qatar Islamic Bank	39	halka açıklık oranı %100	Al Mana Grubu (Yönetim Kurulu üyesi)
Doha Bank	45	Qatar Insurance Company (Katar) %0,80, Al Thani ailesi	Darwish (Yönetim Kurulu üyesi) Mana (Yönetim Kurulu üyesi)
International Bank of Qatar	66	National Bank of Kuwait %30, Al Sanad Commercial Company %24,40, Broog Trading Company %24,50, Alfiya Investment Company (Katar) %10,50, Qatar Investment and Projects Development Holding Company %10.50	
Ahli Bank	82	Ahli United Bank (Bahreyn) %40, halka açıklık oranı %60	Al Mana Grubu (Yönetim Kurulu üyesi)

Kaynakça

Abdel-Fadil, M. 1987. "The Macro-Behaviour of Oil Rentier States in the Arab Region," in *The Rentier State: Nation, State and the Integration of the Arab World*, ed. H. Beblawi and G. Luciani. London: Croom Helm.

Abdel Hai, M. 2009. "Seventy Agency Deals Cancelled This Year," *Emirates Business*, 27 December, p. 3.

Abed, G., ed. 1988. *The Palestinian Economy: Studies in Development under Prolonged Occupation*. New York: Routledge.

Abrahamian, E. 2001. "The 1953 Coup in Iran," *Science and Society*, Summer, Vol. 65, No. 2.

Achcar, G. 1998. "The Strategic Triad: The United States, Russia, and China," *New Left Review* I/228 (March-April): 91–126.

———. 2002. *Clash of Barbarisms: September 11 and the Making of the New World Disorder*. New York: Monthly Review Press.

Alam, M. 2006. "Dreaming Big." *Oman Economic Review*, March.

Albo, G. 2003. "The Old and New Economics of Imperialism," in *Socialist Register 2004: The New Imperial Challenge*, ed. C. Leys and L. Panitch. London: Merlin.

———. 2005. "Contesting the 'New Capitalism,'" in *Varieties of Capitalism, Varieties of Approaches*, ed. D. Coates. New York: Palgrave Macmillan.

Altvater, E. 1993. *The Future of the Market: An Essay on the Regulation of Money and Nature after the Collapse of "Actually Existing Socialism."* London: Verso.

Anderson, L. 1987. "The State in the Middle East and North Africa," *Comparative Politics*, Vol. 20, No. 1 (October).

ANIMA. 2009. "Foreign Direct Investment Towards the Med Countries in 2008: Facing the Crisis," *Anima Investment Network Study*, No. 3, 20 April.

Arabian Business. 2009. "News in Numbers," Vol. 10, No. 10, 13.

Arab Business Council (ABC). 2007. "2006 Annual Meeting Report, United Arab Emirates," World Economic Forum Insights, Geneva: ABC/WEF.

Arab Investment Company (AIC). 2010. "Monthly Roundup," Vol. 2, No.13, January.

Armstrong, P., A. Glyn, and J. Harrison. 1991. *Capitalism since World War II*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.

Ayubi, N. 1995. *Over-Stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*. London: I. B. Tauris.

Baali, F. 1988. *Society, State, and Urbanism: Ibn Khaldun's Sociological Thought*. Albany, NY: State University of New York Press.

Badr El-Din, I. 2007. *Economic Cooperation in the Gulf*. New York: Routledge.

Badre, A., and S. Siksek. 1959. *Manpower and Oil in Arab Countries*. Beirut: Economic Research Institute, American University of Beirut.

Bahrain Stock Exchange (BSE). 2008a. *Annual Trading Bulletin*. Available at http://www.bahrainstock.com. Accessed 5 November 2009.

———. 2008b. *Annual Report*. Available at http://www.bahrainstock.com. Accessed 5 November 2009.

Baldwin, H. 1959. "Oil Strategy in World War II," *American Petroleum Institute Quarterly—Centennial Issue.* Washington D.C.: American Petroleum Institute.

Beblawi, H., and G. Luciani, eds. 1987. *The Rentier State: Nation, State and the Integration of the Arab World.* London: Croom Helm.

Booz Allen (BA). 2005. *Strategic Review of the Television Broadcasting Sector in the Middle East.* Beirut/Dubai: Booz Allen Hamilton.

BP. 2007. "Annual Statistical Review." Accessed June 2008, http://www.bp.com.

Brenner, R. 2000. *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy.* London. Verso.

Bromley, S. 1991. *American Hegemony and World Oil.* Cambridge: Polity Press.

———. 2005. "The United States and the Control of World Oil," *Government & Opposition.* Spring, Vol. 40, Issue 2, pp. 225–55.

———. 2008. *American Power and the Prospects for International Order.* Cambridge: Polity Press.

Brooks, D., and H. Changchun. 2008. "Asian Trade and Global Linkages." *ADB Institute Working Paper,* No. 122, December. Tokyo: Asian Development Bank Institute.

Bryan, D., and M. Rafferty. 2006. *Capitalism with Derivatives: A Political Economy of Financial Derivatives, Capital and Class.* Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Brzezinski, Z. 1997. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives.* New York: Basic Books.

Business Monitor International (BMI). 2007. "Saudi Arabia Business Forecast Report; 2007 2nd Quarter." Accessed April 29, 2008, http://www.businessmonitor.com.

Callinicos, A. 2005. "Iraq: Fulcrum of World Politics," *Third World Quarterly,* Vol. 26, Nos. 4–5.

Champion, D. 2003. *The Paradoxical Kingdom: Saudi Arabia and the Momentum of Reform.* New York: Columbia University Press.

Chapman, K. 1991. *The International Petrochemical Industry: Evolution and Location.* Oxford: Blackwell.

Chaudhry, K. 1994. "Economic Liberalization and the Lineages of the Rentier State," *Comparative Politics,* Vol. 27, No. 1 (October 1994), pp. 1–25.

———. 1997. *The Price of Wealth: Economies and Institutions in the Middle East.* New York: Cornell University Press.

Chawdry, R. 2009. "GCC: The Banks Urge to Merge," *The Middle East,* February: 45–48.

Clark, W. 2005. *Petrodollar Warfare: Oil, Iraq and the Future of the Dollar.* British Columbia: New Society Publishers.

Colliers International. 2007."Dubai Real Estate Overview," *Market Research,* 4th Quarter, Abu Dhabi: Colliers International.

Congressional Budget Office (CBO). 1981. "The Effect of OPEC Oil Pricing on Output, Prices, and Exchange Rates in the United States and Other Industrialized Countries," Washington, D.C.: CBO.

Cox, R. 1987. *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History.* New York: Columbia University Press.

Credit Suisse. 2009. "Potential Dubai Impact More Than Fully Priced into European and US Banks, Yet Contagion Could Become an Issue," *Equity Research*, 27 November. Zurich: Credit Suisse.

Crystal, J. 1995. *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar* Glasgow: Cambridge University Press.

Davidson, C. 2008. *Dubai: The Vulnerability of Success.* New York/London: Columbia University Press/Hurst.

De Saint-Laurent, B. 2009. "Investment from the GCC and Development in the Mediterranean." Paper presented to the IAI Seminar, *The Mediterranean Opportunities to Develop EU-GCC Relations?* Rome, December 10–11. Available at www.animaweb.org. Accessed 20 December 2009.

Dubai Financial Markets (DFM). 2008. "Annual Bulletin 2008." Available at www.dfm.co.ae. Accessed 9 July 2009.

Downstream Today. 2008. "Project Snapshot: Fujian Venture," 10 September,http://www.downstreamtoday.com. Accessed 9 May 2009.

Dubai International Financial Centre (DIFC). 2009. "DIFC Calls for Uniform Legal and Financial Frameworks and Common Payment Systems in Light of Imminent GCC Common Currency." Press Centre, 5 May. Available at http://www.difc.ae. Accessed 3 October 2009.

Duménil, G., M. Glick, and D. Levy. 1992. "Stages in the Development of U.S. Capitalism: Trends in Profitability and Technology since the Civil War," in *International Perspectives on Profitability and Accumulation,* ed. F. Moseley and E. Wolff. Aldershot, UK: Elgar Publisher.

Dun and Bradstreet. 2008. "UAE Private Equity Report," Industry Perspectives. Dubai: Dun and Bradsheet.

Dunia Frontier Capital (DFC). 2009. "Private Foreign Investment in Iraq." Accessed 29 October 2009, http://www.dfcinternational.com.

Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA). 2008. "Foreign Direct Investment Report," Technical Paper 1, 3 September, New York: United Nations.

Economist Intelligence Unit (EIU). 2008. "Near East Meets Far East: The Rise of Gulf Investment in Asia," New York: Economist Group.

Emirates Business. 2009a. "Top 10 players of Mideast TV Business Grab 70% of Ads," 29 April.

———. 2009b. "Jazeera Wants GCC to Have a Single Market," 15 December.

Engels, F. 1972. (1877). *Socialism: Utopian and Scientifi c.* New York: Pathfi nder Press.

———. 1884. (1972). *The Origin of the Family, Private Property and the State.* New York: International Publishers.

———. 1990. (1890). "Foreign Policy of Russian Tsardom," in *Marx/Engels Collected Works*, Vol. 27, pp. 11–29. London: Lawrence & Wishart.

European Commission (EC). 2000. "Green Paper—Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply." Luxembourg: Offi ce for Offi cial Publications of the European Communities.

Farsakh, L. 2005. *Palestinian Labour Migration to Israel: Labour, Land and Occupation* New York: Routledge.

Fattah, H. 1997. *The Politics of Regional Trade in Iraq, Arabia, and the Gulf 1745–1900.* Albany, NY: State University of New York Press.

Fattouh, B. 2007. *OPEC Pricing Power: The Need for a New Perspective.* Oxford: Institute for Energy Studies.

Fauri, F. 1996. "The Role of Fiat in the Development of the Italian Car Industry in the 1950's," *The Business History Review.* Vol. 70, No. 2, 167–206.

Fergany, N. 2001. *Aspects of Labor Migration and Unemployment in the Arab Region.* Cairo: Almishkat Center for Research.

Ferraro, V., and M. Rosser. 1994. "Global Debt and Third World Development." In *World Security: Challenges for a New Century,* ed. M. Klare and D. Thomas. New York: St. Martin's Press.

Field, M. 1984. *The Merchants: The Big Business Families of Saudi Arabia and the Gulf States.* Woodstock, NY: Overlook Press.

Financial Express. 2009. "Travel Trade in Jeopardy as Manpower Export Falls," Tuesday, April 2, 2009, p. 1.

Ford, N. 2006. "Marubeni Powers Up in the Gulf," *The Middle East,* 1 December.

Foreman, C. 2008. "Global Heavyweights Arrive in Force." *Middle East Economic Digest,* Vol. 52, Issue 5, pp. 34–38.

Freedman, L., and E. Karsh. 1993. *The Gulf Conflict: 1990–1991.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Furey, T. 2007. "Franchising in the Middle East, Dubai and Beyond," *Franchising World,* Vol. 39, Issue 1, January.

Gambard, M. 2009. "Advocating for Sri Lankan Migrant Workers," *Critical Asian Studies,* Vol. 41, Issue 1.

Gause, G. 2005. "The International Politics of the Gulf," in *International Relations of the Middle East.* ed. L. Fawcett, 2005. Oxford: The University Press.

GCC Secretariat General. "Monetary Union and Single Currency." Available at http://www.gcc-sg.org/eng/index.php. Accessed 9 October 2009.

———. 2010. *GCC: A Statistical Glance, 2010.* Riyadh: GCC Statistical Department.

Gelb, B. 2006. "Caspian Oil and Gas: Production and Prospects," Washington, D.C: Congressional Research Services.

George-Cosh, D. 2009. "Telecoms Go Long Distance," *The National,* December 17.

Ghose, G. 2010. "Market Volatility Affects Gulf Bonds Issuance," *Gulf News,* March 6.

Gibson, H. 1989. *The Eurocurrency Markets, Domestic Financial Policy and the International Instability.* London: Macmillan.

Global Investment House (GIH). 2007. *GCC Aluminium Sector Report.* Kuwait: Global Investment.

———. 2008a. *Qatar 2008.* Kuwait: Global Investment.

———. 2008b. "GCC Telecom Sector: Ringing All the Way," Research Report, August. Kuwait: Global Investment.

———. 2008c. "GCC Steel Sector." Kuwait: Global Investment.

———. 2008d. "Sukuks—A New Dawn of Islamic Finance," January. Kuwait: Global Investment.

———. 2008e. "Saudi Arabia." Kuwait: Global Investment.

———. 2009. "UAE" April. Kuwait: Global Investment.

Gluffrida, A. 2010. "Qatari Diar and Binladin Join Up," *The National*, Wednesday, March 3.

Goma, E., and R. El Gamal. 2009. "Gulf Banks Urged to Merge in Crisis Aftermath," November 2, Reuters.

Gowan, P. 1999. *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*. London: Verso.

Grimwade, N. 2000. *International Trade: New Patterns of Trade, Production and Investment*. New York: Routledge.

Gulf Capital Group (GCG). 2008. "GCC Industry Report, Manufacturing the Future," January.

Gulf Daily News (GDN). 2007. "UK Exports to UAE Reach £3.6bn," July 15.

Gulf Organization for Industrial Consulting (GOIC). 2006. *Gulf Industrial Bulletin*, Vol. 6, Issue 73, August.

Hajrah, H. 1982. *Public Land Distribution in Saudi Arabia*. London: Longman.

Halaoui, H., G. Hasbani, M. Mourad, and K. Sabbagh. 2008. "The Content End Game: Capturing the Benefi t of Media and Telecom Convergence in the GCC," Beirut/Dubai: Booz Allen Hamilton.

Hanieh, A. 2008. "Palestine in the Middle East: Opposing Neoliberalism and US Power," in MRzine, 19 July. Accessed October 5, 2008, http://www.monthlyreview.org/mrzine.

———. 2009. "Hierarchies of a Global Market: The South and the Economic Crisis," *Studies in Political Economy*, Vol. 83, Spring, pp. 61–84.

———. 2010. "Temporary Migrant Labour and the Spatial Structuring of Class in the Gulf Cooperation Council," *Spectrum: Journal of Global Studies*, Vol. 1, No. 3, pp. 67–88.

———. 2011. "The Internationalization of Gulf Capital and Palestinian Class Formation," *Capital & Class*, Vol. 35, No. 1, 81–106.

Harrison, R. 2008. "Retail Boom Needs Smooth Supply Chain," *Emirates Business*. 23 January.

Hart-Landsberg, M. 2010. "China, Capitalist Accumulation and the World Crisis," *Marxism 21*, Vol. 13.

Hart-Landsberg, M., and P. Burkett. 2004. "China and Socialism," *Monthly Review*, July-August, Vol. 56, No. 3.

———. 2005. *China and Socialism: Market Reforms and Class Struggle*. New York: Monthly Review Press.

Harvey, D. 1985. "The Geopolitics of Capitalism," in *Social Relations and Spatial Structures*, ed. D. Gregor and J. Urry. London: Macmillan.

———. 1999. *The Limits to Capital*. London: Verso.

———. 2001. *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

———. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Heard-Bey, F. 1982. *From Trucial States to United Arab Emirates*. Abu Dhabi: Motivate Publishing.

Henderson, C. 1998. *Asia Falling: Making Sense of the Asian Crisis and Its Aftermath.* New York: McGraw-Hill.

Hertog, S. 2010. *Princes, Brokers, and Bureaucrats: Oil and the State in Saudi Arabia.* New York: Cornell University Press.

Hertog, S., and G. Luciani. 2009. "Energy and Sustainability Policies in the GCC," Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States, Center for the Study of Global Governance, No. 6, November.

HSBC. 2005. "Cement Industry in the GCC," January. Riyadh: HSBC Industry Research.

———. 2007. "SABIC Company Profi le," April. Riyadh: HSBC Global Research.

Ibrahim, S. 1982. *The New Arab Social Order.* Westview: Croom Held.

Ijtehadi, Y. 2007. "Growing Pains—Private Equity Industry in MENA," *Arab News*, May 5.

Ikeda, S. 1996. "The World-Economy and Its Production System," in *The Age of Transition: Trajectory of the World-System 1945–2025,* ed. T. Hopkins and I. Wallerstein. London: Zed Books.

Institute of International Finance (IIF). 2007. "Gulf Cooperation Council Economic Report," January 16.

———. 2008. "Summary Gulf Cooperation Council Countries," November 6.

———. 2009. "GCC Regional Overview," September 28.

———. 2010. "Capital Flows to Emerging Market Economies," January 26.

Inter-Arab Investment Guarantee Corporation (IAIGC). 2005. *Investment Climate in the Arab Countries.* Abu Dhabi: IAIGC Studies & Investment Promotion Unit.

International Energy Agency (IEA). 2007. *World Energy Outlook 2007: China and India Insights.* Paris: IEA.

International Energy Agency (IEA). 2008. *World Energy Outlook 2008.* Paris: IEA.

International Monetary Fund (IMF). 1997. *Financial Systems and Labor Markets in the Gulf Cooperation Council Countries.* Washington, D.C.: International Monetary Fund.

———. 2007. *World Economic Outlook.* Washington, D.C.: International Monetary Fund.

———. 2010 "How Did Emerging Markets Cope in the Crisis?" Policy Paper, Washington D.C.: International Monetary Fund.

Jaber, M. 2009. "UAE: A Closer Look at Dubai's Debt," Morgan Stanley, December 10.

Jensen, N., and L. Wantchekon. 2004. "Resource Wealth and Political Regimes in Africa," *Comparative Political Studies,* Vol. 37, No. 7, 816–41.

Jolly, D. 2008. "ArcelorMittal to Cut Steel Output," *New York Times*, Wednesday, November 5.

Jones, D., and J. Womack. 1985. "Developing Countries and the Future of the Automobile Industry," *World Development*, Vol. 13, No. 3, pp. 393–407.

Jones, G. 1986. "Banking in the Gulf Before 1960," in *The Gulf in the Early 20th Century: Foreign Institutions and Local Responses,* ed. J. Dewdney and H. Bleaney.

Occasional Papers Series, No. 31, Centre for Middle East and Islamic Studies. London: University of Durham.

———. 1987. "The Imperial Bank of Iran and Iranian Economic Development, 1890–1952," *Business and Economic History*, 16.

Jones, J. 1955. *The Fifteen Weeks.* New York: Viking Press.

Juhasz, A. 2004. "Ambitions of Empire: The Bush Administration Economic Plan for Iraq (and Beyond)," *Left Turn Magazine*, 12 (February/March), 27–32.

Kapiszewski, A. 2004. "Arab Labour Migration to the GCC States," in *Arab Migration in a Globalized World*, Volume 2003 International Organization for Migration and League of Arab States.

Kaplan, R. 2009. "Center Stage for the Twenty-First Century," *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 2 (March/April): 16–32.

Karkouti, M. 2009. "Workers Go Home," *The Middle East*, No. 43, August / September, p. 25.

Karl, T. 1997. *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States.* Berkeley: University of California Press.

Katzman, K. 2006. "The Persian Gulf States: Issues for U.S. Policy," Washington D.C.: Congressional Research Service, Library of Congress.

Kawach, N. 2010. "Combined Arab Debt to Global Banks Rises by 18%," *Emirates Business*, January 19.

Kaylani, N. 1979. "Politics and Religion in 'Uman: A Historical Overview,'" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 10, No. 4.

Kazim, A. 2000. *The United Arab Emirates AD 600 to the Present: A Socio-Discursive Transformation in the Arabian Gulf.* Dubai: Gulf Book Centre.

Khaleej Times (KT). 2009. "DCCI Members' Exports Surpass 2007 Record," November 20.

———. 2010. "Abu Dhabi ADIA Sees Substantial Risk to Global Economy," January 11.

Khan, S., and Arnold, T. 2009. "Gulf Due for Central Credit Body," *The National*, October 25.

Kharboush, M. 2006. "Key Challenges for the Petrochemical Industry," SABIC keynote address to Elite Conferences 8th International Conference of Indian Petrochemical Industry, November 6.

Khouja M., and P. Sadler. 1979. *The Economy of Kuwait—Development and Role in International Finance.* London: Macmillan.

Khuri, F. 1991. *Tribe and State in Bahrain: The Transformation of Social and Political Authority in an Arab State.* California: University of California Press.

Klare, M. 2004. "The Bush/Cheney Energy Strategy: Implications for U.S. Foreign and Military Policy," *Journal of International Law and Politics*, Vol. 36, Nos. 2–3 (double issue).

Kobrin, S. 1985. "Diffusion as an Explanation of Oil Nationalization: Or the Domino Effect Rides Again," *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 29, No. 1, pp. 3–32.

Kogler, U., F. Majdalani, and S. Kuge. 2009. "Not Too Late Finding Opportunity in Middle East Logistics." Beirut: Booz and Company.

Kotilaine, J. 2009. "Rebalancing via Deleveraging," *GCC Economic Monthly*. NCB Capital, October.

Kuwait China Investment Company (KCIC). 2009. *The New Silk Road Asia and the Middle East Rediscover Trade and Investment Opportunities.* Available at http://www.kcic-asia.com. November 11. Accessed 5 February 2010.

Kuwait Financial Centre (KFC). 2009. "GCC Bond Market Survey III Highlights," August.

Lebanese Ministry of Finance (LMF). 2007. "International Conference for Support to Lebanon, Paris III, Third Progress Report," September.

Lefebvre, H. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell.

Legrenzi, M. 2008. "Did the GCC Make a Difference?" In *Beyond Regionalism? Regional Cooperation, Regionalism and Regionalization in the Middle East*, ed. C. Harders and M. Legrenzi. Aldershot: Ashgate.

Levinson, M. 2006. *How the Shipping Container Made the World Smaller and the World Economy Bigger.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Li, M. 2008. *The Rise of China and the Demise of the Capitalist World-Economy*. London: Pluto Press.

Ligaya, A. 2009. "Job Losses Add up to One in 10 in Region," *The National*, December 9.

Lindsey, B. 2003. "The Trade Front Combating Terrorism with Open Markets," *Trade Policy Analysis*, No. 24, Cato Institute, August 5.

Looney, R. 2003. "The Neoliberal Model's Planned Role in Iraq's Economic Transition," *Middle East Journal*, Vol. 57, No. 4 (Autumn), pp. 568–86.

Lubin, D. 2007. "Petrodollars, Emerging Markets and Vulnerability," *Economic and Market Analyses*, March 19. London: Citigroup.

Luciani, G. 2006. "From Private Sector to National Bourgeoisie: Saudi Arabian Business," in *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs*, ed. P. Aarts and G. Nonneman. London: Hurst and Company.

Lukács, G. 1968. *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*. London: Merlin Press.

MacDonald, F. 2009. "Kuwaiti MPs Seek Bailouts for all Citizens," *The National*, October 26.

Mahdavy, H. 1970. "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran," in *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. Cook. London: Oxford University Press.

Mandel, E. 1975. "The Industrial Cycle in Late Capitalism," *New Left Review*, I/90, March-April.

———. 1983. *Late Capitalism*. London: Verso.

———. 1995. *Long Waves of Capitalist Development*. London: Verso.

Marglin, S. 1991. "Lessons of the Golden Age: An Overview," in *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Post-War Experience*, ed. S. Marglin and J. Schor. Oxford: Oxford University Press.

Marx, K. 1844. "Critical Notes on the Article 'The King of Prussia and Social Reform. By a Prussian,'" in *Vorwarts!* No. 63, August 7. Available at http://www.marxists.org. Accessed 5 September 2010.

———. 1977. (1859). *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Moscow: Progress Publishers.

———. 1973. *Grundrisse*. Harmondsworth: Penguin Books.

———. 1992. *Capital: Volume 1*. London: Penguin Classics.

Massey, D. 1984. *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*. London: MacMillan Education.

———. 1988. *Global Restructuring, Local Responses*. Worcester, MA: Graduate School of Geography, Clark University.

McCormick, T. 1987. *America's Half-Century: United States Foreign Policy in the Cold War*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

McKendrick, C. 2007. "Developments in China's Ethylene Cracker Projects and Markets, from an International Perspective," Speech at China Petrochemical Focus, Shanghai, China, May 24–25. Available at http://www-static.shell.com. Accessed 24 February 2008.

McKinsey Global Institute (McKinsey). 2009. *The New Power Brokers: How Oil,* Asia, Hedge Funds, and Private Equity Are Shaping Global Capital Markets. Available at http://www.mckinseyquarterly.com. Accessed 8 June 2010.

McNally, D. 1981. "Staples Theory as Commodity Fetishism: Marx, Innis and Canadian Political Economy," *Studies in Political Economy* Vol. 6, Autumn: 35–64.

———. 2009. "From Financial Crisis to World-Slump: Accumulation, Financialisation, and the Global Slowdown," *Historical Materialism,* Vol. 17, No. 1, pp. 35–38.

Middle East Economic Digest (MEED). 2005. "GCC Leaders Agree Monetary Union Criteria," Vol. 49, No. 51, p. 28.

———. 2006a. "The $1 Trillion Project Market," April 21.

———. 2006b. "Developer Rankings Inside the Halls of Power," October 27.

———. 2009a. "Private Equity's $11 billion Cash Pile," May 21.

———. 2009b. *MEED Yearbook 2010*, December 24.

———. 2009c. "Dubai Reviews Plans as Population Falls," March 20–26.

———. 2010. "Bidders Line Up to Build SAMBA Headquarters," March 5–11.

Ministry of Overseas Indian Affairs (MOIA). 2010. *Annual Report 2009–2010*. New Delhi: Government of India, Ministry of Overseas Indian Affairs.

Mitchell, T. 2009. "Carbon Democracy," *Economy and Society*, Vol. 38, Issue 3, August, pp. 399–432.

Mohieldin, M. 2008. "Neighborly Investments," *Finance and Development,* Vol. 45, No. 4. Available at http://www.imf.org. Accessed 19 August 2009.

Molyneux, P. 2005. *Banking and Financial Systems in the Arab World.* New York: Palgrave Macmillan.

Morgan Stanley. 2006. "Recycling Petrodollars Boosts Global Markets, Says Morgan Stanley," *Fund Strategy*, December.

Muscat Securities Market (MSM). 2008. *Annual Statistical Bulletin.* Muscat: MSM.

Nasdaq Dubai. 2009. "Listing Debt on Nasdaq Dubai." Available at http://www.nasdaqdubai.com. Accessed 10 January 2010.

Nashashibi, H. 1984. "An Arab Capital Market: The Next Step for Arab Bankers?" *The Banker,* Vol. 134, No. 77, 5.

National Energy Policy Development Group (NEPD). 2001. *National Energy Policy Reliable, Affordable, and Environmentally Sound Energy for America's Future*. Washington D.C: US Government Printing Office.

National Intelligence Council Global Trends (NICGT). 2008. *2025: A Transformed World.* Washington, D.C.: US Government.

National Investment Commission (NIC). 2009. "Investment Overview of Iraq," Republic of Iraq.

NCB Capital. 2009. "GCC Debt Capital Markets: An Emerging Opportunity?" *Economic Research,* March.

Nexant Chem Systems. 2004. "Outlook for the Petrochemical Industry: Good Times Ahead." Argentina: Instituto Petroquimico Argentino.

Niblock, T. 1980. *Dilemmas of Non-Oil Economic Development in the Middle East,* London: Arab Research Center.

———. 2007. *The Political Economy of Saudi Arabia.* London and New York: Routledge.

Nijim, B. 1985. "Spatial Aspects of Demographic Change in the Arab World," in *The Middle East: From Transition to Development,* ed. S. Hajjar. Leiden, Netherlands: Brill.

Ollman, B. 2003. *Dance of the Dialectic: Steps in Marx's Method.* Illinois: University of Illinois Press.

Ordonez, I. 2010. "Exxon VP: Global Petrochemical Trade to Double in 10 Years," *Dow Jones Newswire,* April 29.

Palloix, C. 1977. "Conceptualizing the Internationalization of Capital," *Review of Radical Political Economics,* Vol. 9, No. 2, 17–28.

Panitch, L., and S. Gindin. 2003. "Global Capitalism and American Empire," in *Socialist Register 2004: The New Imperial Challenge,* ed. C. Leys, and L. Panitch. London: Merlin Press

———. 2004. "Finance and American Empire," in *Socialist Register 2005: The Empire Reloaded,* ed. L Panitch and C Leys. London: Merlin Press.

———. 2005. "Superintending Global Capital," *New Left Review* 35, September/ October.

Parker, C., and P. Moore. 2007. "The War Economy of Iraq," *Middle East Report,* No. 243, Summer.

Peterson, J. E. 2004. "Oman's Diverse Society: Southern Oman," *Middle East Journal,* Vol. 58, No. 2, Spring, pp. 254–69.

Poulantzas, N. 1978. *Classes in Contemporary Capitalism,* London: Verso.

Qatar Peninsula. 2004. "Gulf Ministers Okay Steps to Cut Reliance on Foreign Labour," 13 October.

Rahman, J., and N. Mohaiemen. 2009. "Remittances: Behind the Shiny Statistics," *The Daily Star,* December 27.

Rahman, S. 2006. "Dubai Represents 23% of Gulf 's Retail Sector," *Gulf News,* April 18.

Ramazani, R. 1988. *The Gulf Cooperation Council: Records and Analysis.* Charlottesville, VA: University of Virginia.

Ratha, D., S. Mohapatra, and A. Silwal. 2009. "Migration and Remittance Trends 2009: A better-than-expected Outcome So Far, but Signifi cant Risks Ahead," *Migration and Development Brief 11.* Washington D.C.: World Bank.

———. 2010. "Outlook for Remittance Flows 2011–12: Recovery After the Crisis, But Risks Lie Ahead," *Migration and Development Brief 13.* Washington D.C.: World Bank.

Rattner, S. 1979. "Volcker Asserts US Must Trim Living Standards," *New York Times,* Page A1, October 18.

Redfern, B. 2008a. "Labour Shortage Delays Development," *Middle East Economic Digest,* February 1.

———. 2008b. "Private Developers Drive Boom," *Middle East Economic Digest*, February 1.

———. 2010. "Debt Stalls Hopes of Recovery," *Middle East Economic Digest*, January 29–February 4.

Roberts, L. 2007. "GCC Rail Project on Doha Agenda," *Arabian Business*, December 3.

Robinson, W. 2004. *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

———. 2007. "The Pitfalls of Realist Analysis of Global Capitalism: A Critique of Ellen Meiksins Wood's 'Empire of Capital,'" *Historical Materialism*, Vol. 15, 71–93.

Rosdolsky, R. 1977. *The Making of Marx's Capital*. London: Pluto Press.

Ross, M. 2001. "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics*, Vol. 53, No. 3 (April), 325–61.

Roy, S. 1995. *The Gaza Strip: The Political Economy of De-Development*. Washington, D.C.: The Institute for Palestine Studies.

Rutledge, E. 2009. *Monetary Union in the Gulf* New York: Routledge.

Saad-Filho, A., and D. Johnston. 1995. *Neoliberalism: A Critical Reader*. London: Pluto Press.

Saez, E. 2008. "Striking It Richer: The Evolution of Top Incomes in the United States," Working Paper Series, Institute for Research on Labor and Employment, UC Berkeley.

Saidi, N. 2009. "Local Currency Debt Markets in the Middle East," Dubai: DIFC.

Salisbury, P., and C. Foreman. 2010. "Seoul Opens Up a New Silk Road," *Middle East Economic Digest*, January 22–28.

Samara, A. 2001. *Epidemic of Globalization: Ventures in World Order, Arab Nation and Zionism*. Glendale, CA: Palestine Research and Publishing Foundation.

Sampson, A. 1976. *The Seven Sisters the Great Oil Companies and the World They Made*. New York: Bantam.

Saudi American Bank (SAMBA). 2006. *The Saudi Economy at Mid-Year 2006*. Riyadh: Samba Financial Group.

———. 2009. "GCC Economic Update," October. Riyadh: Samba Financial Group.

Saudi Arabia British Bank (SABB). 2007. *Saudi Arabia—Thinking Big*, Fourth Quarter Report. Riyadh: Saudi British Bank.

———. 2008. "Saudi-US Trade Relations: The Ties that Bind," Research Notes, January. Riyadh: Saudi British Bank.

Saudi Arabian Monetary Agency (SAMA). 1999. "Development and Restructuring of the Saudi Banking System," in *Bank Restructuring in Practice*, ed. J. Hawkins and P. Turner. Bank for International Settlements Policy Paper No. 6. Basel: BIS.

———. 2009. "Quarterly Statistical Bulletin, 4th Quarter." Riyadh: SAMA.

Saudi Gazette. 2010. "Aramco: China Overtakes US as Largest Customer," April 6.

Scott, M. 2007. 'New Market for Middle East Clean Technology," *Financial Times Surveys*, February 26.

Secretariat-General (SG). 2001. *The Economic Agreement Between the GCC States: The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf*. Accessed 9 September 2009, http://library.gcc-sg.org/English/Books/econagree2004.htm.

Sell, C. 2008. "Mushrif Trading & Contracting," *MEED Middle East Economic Digest,* 16 December.

Setser, B., and R. Ziemba. 2006. "Petrodollar Watch: October 2006," *Roubini Global Economics*. Available at http://www.rgemonitor.com. Accessed 17 March 2008.

———. 2009. "GCC Sovereign Funds: Reversal of Fortune," Washington, D.C.: Council on Foreign Relations Working Paper, January.

Sherbiny, N. 1985. *Oil and the Internationalization of Arab Banks*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.

———. 1986. "Arab Financial Institutions and Developing Countries," World Bank Staff Working Paper Number 794, World Bank: Washington, D.C.

Sheriff, A. 1987. *Slaves, Spices and Ivory in Zanzibar: Integration of an East African Commercial Empire into the World Economy, 1770–1873.* London: James Curry.

Sidaway, J., and M. Pryke. 2000. "The Strange Geographies of 'Emerging Markets,'" *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS, Vol. 25, No. 2, pp. 187–201.

Skeet, I. 1988. *OPEC: Twenty-Five Years of Prices and Politics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sklair, L. 1995. *Sociology of the Global System.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

———. 2001. *The Transnational Capitalist Class*. Oxford: Blackwell.

Skocpol, T. 1982. 'Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution," *Theory and Society,* Vol. 11, No. 3, pp. 46–82.

Smith, S. 1999. *Kuwait 1950–1965: Britain the al-Sabah and Oil.* Oxford: Oxford University Press.

Solh, K. 2008. "The Emergence of Regional and Global Investment Leaders Out of Abu Dhabi." Paper presented on behalf of Gulf Capital to the Abu Dhabi Economic Forum 2008 Emirates Palace, Abu Dhabi, February 3–4.

Solomon, E. 2010. "Migrant Workers Collateral Damage of UAE Slump," *Reuters*, July 20.

Spiro, D. 1999. *The Hidden Hand of American Hegemony Petrodollar Recycling and International Markets*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Spitz, P. 1988. *Petrochemicals: The Rise of an Industry.* New York: John Wiley.

Sri Lankan Bureau of Foreign Employment (SLBFE). 2009. *Annual Statistical Report of Foreign Employment 2009*. Koswatta: Sri Lanka Bureau of Foreign Employment.

Standard and Chartered. 2007. "Middle East Focus," August. Accessed 24 November 2008, http://www.standardchartered.com/.

Sterngold, J. 2008. "Journal of a Plague Year: Faith in Markets Cracks Under Losses," *Bloomberg*, December 31.

Stokes, D. 2007. "Blood for Oil? Global Capital, Counter-Insurgency and the Dual Logic of American Energy Security," *Review of International Studies,* Vol. 33, 245–64.

Stork, J. 1975. "US Strategy in the Gulf,' *MERIP Reports*, No. 36. (April).

———. 1980. "The Carter Doctrine and US Bases in the Middle East," *MERIP Reports*, No. 90, September, pp. 3–14, 32.

———. 1985. "Prospects for the Gulf," *MERIP Reports*, No. 132, May, pp. 3–6.

Stork, J., and M. Wenger. 1984. "US Ready to Intervene in Gulf War," *MERIP Reports*, No. 125/126, The Strange War in the Gulf, July–September, pp. 44–48.

Sturm, M., J. Strasky, P. Adolf, and D. Peschel. 2008. "The Gulf Cooperation Council Countries, Economic Structures, Recent Developments and Role in the Global Economy," *European Central Bank, Occasional Paper Series*, No. 92, July.

Sturm, M., and N. Siegfried. 2005. *Regional Monetary Integration in the Member States of the Gulf Cooperation Council.* European Central Bank Occasional Paper, No. 31.

Tadawul. 2006. *Annual Report 2006.* Riyadh: Tadawul.

Teicher, H. 1995."Statement to the U.S. District Court, Southern District of Florida." Available at http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB82/iraq61.pdf. Accessed 23 August 2009.

Terzian, P. 1985. *OPEC, the Inside Story* (translated by M. Pallis). London: Zed Books.

Thomson, S. 2006. "Year of the Hypermarket," *RetailME,* January/February.

Timewell, S. 2009. "Top 100 Arab Banks," *The Banker*, November 1.

Tolui, R. 2007. "Petrodollars, Asset Prices, and the Global Financial System," *Capital Perspectives*. Newport Beach, CA: PIMCO.

Townsend, J. 1977. *Oman: The Making of the Modern State.* London: Croom Held.

Tschoegl, A. 2002. "Foreign Banks in Saudi Arabia: A Brief History," *Transnational Corporations*, Vol. 11, No. 2 (August).

United Arab Emirates Central Bank (UAECB) 2009. "UAE Monetary Developments—1st Quarter," Abu Dhabi: UAE Central Bank.

United Arab Emirates Yearbook (UAEY). 2006. London: Trident Press.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). 2007. *World Investment Report 2007.* Geneva: United Nations.

United Nations Children's Fund (UNICEF). 1989. *The State of the World's Children.* New York: Oxford University Press.

———. 1999. "Iraq surveys show 'humanitarian emergency'," 12 August, http://www.unicef.org/newsline/99pr29.htm

United States Department of State. 1945. *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers 1945. Volume VIII. The Near East and Africa.* Washington, D.C.: Government Printing Offi ce. Accessed 28 August 2009, http://bit.ly/9z8FFF.

United States Department of State (WMEAT). 2003. *World Military Expenditures and Arms Transfers 1995–1996,* Washington, D.C.: US Government Printing Office.

United States General Accounting Office (GAO). 1996. *Military Exports: Offset Demands Continue to Grow,* Report to Congressional Requesters. April. Washington, D.C.: Government Printing Office.

United States Embassy Saudi Arabia. 2004. "Economic Trends May 2004." Riyadh: Embassy of the United States Government.

Vassiliev, A. 1998. *The History of Saudi Arabia.* London: Saqi Books.

Vitalis, R. 2007. *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier.* Stanford Stanford University Press.

Walter, N. 2009. "Arabtec Won't Put All Eggs in the UAE Basket," *Property Weekly*, March 18.

Waters, M. 1995. *Globalization.* London: Routledge.

Weisskopf, T. 1992. "A Comparative Analysis of Profi tability Trends in the Advanced Capitalist Economies," in *International Perspectives on Profi tability and Accumulation*, ed. F. Moseley and E. Wolff. Aldershot, UK: Edward Elgar.

White, A. 2009. "Arabian Rich List 2009," *Arabian Business*, Vol. 10, No. 49, 30.

White and Case. 2004. "White & Case Closes Largest Ever Energy Financing." Accessed 8 September 2007, http://www.whitecase.com.

Whitehouse, M. 2010. "Radical Shifts Take Hold in U.S. Manufacturing," *Wall Street Journal*, 3 February.

Whyte, D. 2007. "The Crimes of Neo-Liberal Rule in Occupied Iraq," *British Journal of Criminology*, Vol. 47, No. 2, 177–95.

Wilson, R. 1983. *Banking and Finance in the Arab Middle East.* New York: St. Martin's Press.

Winham, G. 2005. "The Evolution of the Global Trade Regime," in *Global Political Economy*, ed. J. Ravenhill. Oxford: Oxford University Press.

Winning, D. 2007. "Exxon, Sinopec, Aramco Complete $4 bln Financing for China JV," *Market Watch*, September 6.

Wolf, M. 2007. "The Brave New World of State Capitalism," *Financial Times*. October 16.

Woods, N. 2006. *The Globalizers: The IMF, The World Bank, and Their Borrowers.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

World Bank. 1989. *World Development Report: Financial Systems and Development.*

Washington D.C: World Bank and Oxford University Press.

———. 2008. *World Development Indicators.* Accessed 5 February 2009, http://www.worldbank.org.

———. 2009. *From Privilege to Competition Unlocking Private-Led Growth in the Middle East and North Africa.* Washington, D.C.: World Bank.

———. 2010. *Global Economic Prospects Crisis, Finance, and Growth.* Washington, D.C.: World Bank.

World Trade Organization (WTO). 2007. *Bahrain Trade Policy Review*, June 13.

Yergin, D. 1991. *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power.* New York: Simon & Schuster.

Zachariah, K., and R. Irudaya. 2008. "A Decade of Kerala's Gulf Connection," *Migration Monitoring Study.* Kerala: Center for Development Studies.

Zahlan, R. 1998. *The Making of the Modern Gulf States*, London: Ithaca Press.

Zoellick, R. 2003a. "Global Trade and the Middle East: Reawakening a Vibrant Past," Remarks at the World Economic Forum Amman, Jordan, June 23. Accessed 4 July 2007, http://www.usinfo.state.gov.

———. 2003b. "Transcript of Joint Press Conference: Secretary of State Colin Powell, Jordanian Foreign Minister Marwan Muasher, US Trade Representative, Jordanian Minister of Trade Salah Bashir," Movenpick Hotel, Dead Sea, June 23. Accessed 4 July 2007, http://www.usinfo.state.gov.

Web Siteleri

Amman Stock Exchange: http://www.ase.com.jo/.

Bahrain Center for Human Rights: http://www.bahrainrights.org.

Bangladesh Association of International Recruiting Agencies (BAIRA): http://www.hrexport-baira.org/.

Bangladesh Ministry of Expatriates Welfare and Overseas Employment, Government of the People's Republic of Bangladesh: http://probashi.gov.bd/publication/publication.php.

Gulf Cooperation Council (GCC): http://www.gcc-sg.org.

Gulf Investment Corporation (GIC): http://www.gic.com.kw/.

International Monetary Fund Statistics Database: http://www.imf.org.

International Iron and Steel Institute (IISI), Major Importers and Exporters of Steel, 2005: http:// www.worldsteel.org/.

Saudi Arabia Supreme Economic Council: http://www.sec.gov.sa.

Saudi Arabia Ministry of Finance and Industry: http://www.commerce.gov.sa/.

Saudi Arabian General Investment Authority (SAGIA): http://www.sagia.gov.sa.

Saudi Ministry of Economy and Planning: http://www.mep.gov.sa/.

US Energy Information Administration (USEIA): http://www.eia.doe.gov.

Arapça Kaynakça

Al-Nasrawi, A. 1990. *al-Qita' al-'amm w'al-qita' al-khas fi al-watan al-'arabi* [The Public and the Private Sectors in the Arab Nation]. Beirut: CAUS.

Amin, S. 1985. *azamat al'mujtama' al'arabi* [Crisis of Arab Society]. Cairo: Dar al-Mustabal Al-'Arabi.

Dahir, M. 1986. *Al-Mashriq al-'arabiya al- mu'asir min al badawa ila al-dawla al-haditha* [The Contemporary Arab Levant from Nomadism to the Modern State]. Beirut: Ma'had al-Inma 'al- 'Arabi.

Shamsi, M. 2006. *Ta'qiym siyassay al hijra f 'il dawla majlis attawan alkhaleeji*, [Evaluation of Labour Policies in the GCC]. United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development in the Arab Region. Beirut: Department of Economic and Social Affairs United Nations Secretariat.

Sharara, W. 1980. *Howl Ba'd mushakel Al Dawla f'il mujtamaa wal thaqafa Al-Arabiyeh* [On Some Problems of the State in Arab Society and Culture]. Beirut: Dar Al-Hadatha.

———. 1981. *Al-ahl wa al-ghanima muqawimmat asiyassat fi al-Mamlakah al-'Arabiyah al sa'udiyah* [Kin and the Booty: The Foundations of Politics in the Kingdom of Saudi Arabia]. Beirut: Dar Al Talia Publishers.

State of Qatar. 2004. *Al Nashra Sanawiyya Al Ihsayaht Al Taq'a wa al San'aeya* [Annual Statistical Bulletin on Energy and Industry], Vol. 23. Doha: General Secretariat for Development Planning.

Yusha', A. 2003. *'Awlamat al-iqtisad al-Khaliji : qira'ah lil-tajribah al-Bahrayniyah* [Globalizing the Gulf Economies—the Case of Bahrain]. Beirut: al-Mu'assasah al 'Arabiyah lil-Dirasat wa-al-Nashr.

DİZİN

A

AB 21, 27, 143, 144, 145, 153, 154, 155, 192, 215, 246, 255
ABD hava kuvvetleri havadan erken uyarı ve kontrol uçağı (AWAC) 96
ABD Merkezi Komuta (CENTCOM) 96, 146
Abbas, Mahmoud 14
Abbas, Tareq 230
Abrahamian, E. 93, 283
Abu Dabi 40-42, 80, 108, 109, 127, 148, 170, 171, 174, 177, 196, 198, 201, 239, 244, 245, 253, 270, 271, 280
Abu Dhabi Commercial Bank 279
Abu Dhabi Company for Onshore Oil Operations (ADCO) 116
Abu Dabi Grand Prix 170, 171
Abu Dhabi Investment Authority (ADIA) 148, 222, 225, 256, 278, 289
Abu Dhabi National Oil Compaany (ADNOC) 120
Abu Dabi Menkul Değerler Borsası 196, 198
Achcar, Gilbert 10, 97, 145, 146, 283
Afganistan 94, 96, 97, 145, 146, 189, 259
Afganistan Demokratik Halk Partisi (PDPA) 94
Agility 189, 190, 214, 268
Al Ahli Bank 130, 281
Al Ghanim Grubu 118, 124, 125, 266, 278, 279, 281
Al Gosaibi ailesi 124, 239, 262, 277, 278
Al Grug Grubu 125
Al-Jalahima ailesi 41, 43, 44
Al-Khalifa ailesi 41, 43, 44, 104, 251
Al-Maktoum ailesi 43, 123, 193, 199
Al Masri ailesi 221, 227-230
Al Mana Grubu 43, 118, 121, 125, 181, 272, 282
Al-Nasrawi, Abbas 52, 297
Al Rajhi Grubu 122, 124, 177, 181, 215, 256, 261, 277, 278
Al-Sabah ailesi 41, 42, 107, 114, 223, 278, 294
Al-Saud hanedanı 41, 115
Al-Thani ailesi 43, 44, 121, 123, 208, 222, 272, 282
Al Watani Bank 129, 223
Al Zayani Investments 121, 273
Alfonso, Perez 79, 80
Almanya 70, 71, 72, 74, 75, 77
Alışveriş merkezleri 125,185,191-195,211,261,274
Ali, Muhammed 41, 53
Altvater, Elmar 71, 72, 283
Ani geri tepme 146
Alüminyum sanayisi 174
American International Group 233
Amin, Samir 53
Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) 78
Arab Bank 219-221, 229, 231, 277, 282
Arab Palestinian Investment Company 230, 264
Arab Supply and Trading Corporation (ASTRA) 227, 228
Arap Dili 14, 37, 52, 216
Aramco 85, 102, 103, 106, 107, 116, 178, 179, 255, 262, 263, 293, 296
Aramex 189, 190, 205, 270
Avrupa piyasaları 83, 86, 87, 89, 91, 203
Avrupa Birliği 139, 155
Ayubi Nazih 51, 89, 283

B

Bahreyn Aluminum (ALBA) 120, 174, 175, 273
Bahrain Islamic Bank 121, 243, 262, 273, 278, 279
Bahrain Petroleum Company (Bapco) 116,120
Bahreyn Menkul Kıymetler Borsası 196, 198, 200, 203
Baker, James 92
Baker Planı 92
Baltık Kuru Yük Taşımacılığı Endeksi (BDI) 234
Bangladeş 110, 247-249, 263, 297
Bank Audi Sal 223
1933 Bankalar Kanunu 140
Batı Almanya 70-72
Batı Şeria 9, 68, 218, 219, 226-231
Bear Stearns 233
Beblawi Hazem 47, 48, 283, 284
Bin Ladin Grubu 171, 215, 245
Bin Mahfouz ailesi 129, 181
Birinci Dünya Savaşı 42
Birleşik Ekonomi Anlaşması (UEA) 158
Blumenthal, Michael 88
Bonapartizm 51
Borç piyasaları 196, 201-203
Brady Planı 136
Bremer, Paul 213, 214
Brenner, Robert 70, 71, 81, 284
Bretton Woods Konferansı 71, 83, 84, 92
British Bank of Middle East (BBME) 127-131
British Petroleum (BP) 77, 78, 143, 266, 284
Bromley, Simon 73, 76, 78, 79, 85, 86, 284
Brzezinski, Zbigniew 146,284
Bush, George H. W. 98
Bush, George W. 135

C

Cairo Amman Bank (CAB) 221, 228, 231
Callinicos, Alex 144, 145, 284
Carter, Jimmy 94, 95, 96, 145
Carter Öğretisi 94, 95, 98, 294
Cayman Adaları 83, 87, 206
Cezayir 27, 80-82, 87, 144, 149, 150, 216, 280
CFP, ayrıca bkz Total 79
Champion, D., 126, 130, 284
Chaudhry, Kiren 101, 114, 122, 130, 133, 284
Cheney, Dick 143, 144, 289
Chevron, ayrıca bkz. Standart Oil of California 116

Ç

Çimento sanayisi 121, 122, 144, 173, 188, 261, 263
Consolidated Contractors Company (CCC) 229
Crystal, Jill 42, 43, 48, 49, 101, 107, 112, 114, 124, 285
Çelik sanayisi 65, 175

D

Dallah Al Baraka Grubu 118, 182
Devletler İşbirliği Konseyi (EASCC) 158-161
Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) 6, 27, 28, 67, 138, 180, 194
Doğu Afrika 44, 45, 143
Dubai Cable Company (Ducab) 121
Dubai Financial Group 209, 223
Dubai Finans Piyasası (DFM) 189, 193, 196, 198, 199, 201, 203, 285
Dubai Financial Support Fund (DFSF) 240
Dubai Holding 215, 238
Dubai International Finance Centre 285
Dubai Islamic Bank 175, 209, 222, 256, 279
Dubai World 202, 239
Dubai 120, 174, 269
Dünya Bankası 18, 22, 28, 31, 39, 52, 92, 114, 123, 136, 137, 139, 154, 213, 215, 216, 217, 226, 230, 234, 249
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 146, 161, 207

E

EDGO 228
EFG-Hermes 223, 225
Endonezya 80, 87, 217, 236, 250
Engels, Friedrich 52, 53, 55, 285
Esso 78, 79
Etilen 178, 235, 252
11 Eylül 2001 saldırısı 146, 152
Exxon 85, 178, 194, 253, 264, 292, 296
Exxon-Mobil, ayrıca bkz. Mobil 178, 194, 253, 264

F

Fannie Mae 141, 233
Faruk, Kral 15, 78
Fiat 74, 264, 286
Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) 110, 227
Filistin Menkul Kıymetler Borsası 229
Filistin Özerk Yönetimi (PA) 27, 227, 228, 230, 231
Filistin ve Filistinliler 110, 218
Finans dolaşımı 211, 241, 242
Finansal kriz 35, 212
Fransa 19, 23, 45, 51, 70, 71, 72, 77, 80, 81, 102, 109, 224, 277, 282
Freddie Mac 141, 233
Fujairah 269, 280

G

Gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFCF) 7, 167
Gazze Şeridi 23, 226, 227, 229, 230
Geçici Koalisyon Yönetimi (CPA) 213, 214
Ghurair Grubu 115, 122, 175, 177, 181, 189, 190, 193, 199, 208, 209, 269, 280
Gindin, Sam 10, 59, 62, 73, 258, 292
Glass-Steagall Kanunu 140
Global Investment House 177, 206, 209, 215, 221, 229, 231, 267, 286
Gowan, Peter 89, 287
Göçmen işçi 24, 29, 99, 105-112, 117, 124, 133, 162, 168, 234, 247-250
Göreceli özerklik 49, 51, 52
Gramsci, Antonio 51
Gulf Bank 130, 132, 223, 266-268, 278, 279, 281, 287
Gulf Oil 78
Gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşması (GATT) 75
Güney Afrika 106, 227, 236, 263, 267
Güney Kore 72, 90, 92, 179, 236, 254

H

Hariri, Rafik 226
Hariri, Saad 226
Hart-Lindsberg, Martin 138, 256, 257, 287
Harvey, David 61, 64, 65, 69, 78, 81, 90, 138, 287
Heard-Bey, F. 108, 287
Hertog, Steffen 107, 117, 126, 133, 161, 166, 288
Hicaz bölgesi 124
Hindistan 36, 40, 42-45, 81, 82, 108, 110, 115, 127, 128, 138, 144, 148, 187, 235, 236, 247-249, 255, 266, 269
Hisse senetlerinin halka ilk kez arzı (IPO) 197, 198
Housing Bank for Trade and Finance 220, 221, 229
HSBC grubu 127, 173, 178, 277, 282, 288
Hükümet Fonları (SWFs) 27, 199

I

Industries Qatar (IQ) 119, 177, 199
Investcorp 121, 206, 207, 209, 262, 263, 264, 270, 271, 273, 274

İ

İbn Suud, Kral 102, 114
İhracatlar 75, 139, 194
İkinci Dünya Savaşı 69, 74, 75, 77, 102, 127, 273
İmalat sanayisi 173
İnşaat ve müteahhitlik sektörleri 168
İthalatlar 6, 41, 125, 185
İrangate Skandalı 95
İsrail 14, 17, 23-27, 86, 93, 126, 155, 216, 224, 226, 227, 230

J

Japonya 41, 51, 59, 70-72, 77, 86, 139, 142, 144, 155, 180, 195
Jarusalem Development and Investment Company (JEDICO) 229
Jebel Ali Serbest Bölgesi 132, 189, 275
Jiang Zemin 178
Johnson, Lyndon 93
Jones, Geoffrey 78, 127, 128, 129, 238, 265, 288
Jordan Ahli Bank (JAB) 205, 221, 231

K

Kamel, Saleh Abdullah 118, 263
Kamu arazisi dağıtım yönetmeliği (PLDO) 107
Kamu-özel sektör ortaklığı (PPP) 242
Kapitalist sınıfın oluşumu 99
Karl, Terry 53, 289
Kaylani, N., 45, 289
Kennedy, John 75, 167
Klare, Michael 142, 286, 289
Kore Savaşı 71
Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) 6, 7, 25, 26, 35, 95, 101-133, 155
Körfez Savaşı (1990-91) 23, 97, 98, 110, 135, 144
Kral Abdullah Ekonomik Şehri 193, 239
Kredi borcu takas sözleşmesi (CDS) 140, 238
2008 Kredi krizi 233
Kuwait Investment Authority (KIA) 151, 221, 222, 256, 278, 279, 281
Kuwait Oil Company 116
Kuwait Petroleum Corporation (KPC) 179
Kuveyt Menkul Kıymetler Borsası 196, 198

L

Lawrence, Robert 161, 285
Lefebvre, Henri 63, 64, 290
Lehman Kardeşler 233, 237
Libya 22, 25, 26, 27, 32, 80, 81, 87, 149, 150, 162, 216, 278, 280
Luciani, Giacomo 47-49, 166, 283, 284, 288, 290
Lukacs, György 50, 290
Lübnan 7, 27, 49, 68, 87, 109, 110, 182, 216, 218-226, 232, 267

M

Majd Al Futtaim Grubu 190, 192, 215
Maadi Paktı 79, 80
Malezya 80, 90, 203, 256, 263
Mali Hizmetleri Modernleştirme Yasası 140
Malileşme 60, 100, 133, 134, 142, 147, 155, 197, 212, 233, 252, 253, 255
Marshall Planı 70, 74
Marx, Karl 33, 50-60, 157, 285, 290
Masri, Maher Al 229
Masri, Munib Al 228-230
Masri, Sabih Al 227-229
Massey, Doreen 64, 290
McNally, David 10, 55, 291
Medya sektörü 182
Mega-projeler 36, 168, 179, 194
Mekânsal düzenleme 248, 250, 251
Mekânsal yapı 5, 63-68, 99, 106, 109, 111, 113, 133, 134, 247, 250, 251
Meksika 136, 138, 235, 236
Merrill Lynch 233
Midal Kablolar 175
Mitchell, Tim 48, 291
Mühendislik, tedarik ve yapı (EPC) 179
Mobil 78, 85, 178, 264, 268
Musaddık, Muhammed 93
Muwahiddun 41

N

Najd bölgesi 40-43, 101, 114, 122
Nakheel 194, 202, 239, 241, 244
Nasdaq Dubai 202, 203, 291
Nasser Bin Khaled Grubu (NBK) 118, 129, 205, 211, 272
National Commercial Bank (NCB) 129, 130, 131, 202, 209, 247, 277, 289, 292
Neoliberalizm 15-19, 21, 28-30, 89, 90, 99, 135-140
Niblock, Tim 48, 101, 107, 117, 124, 161, 292
Nijerya 80, 87, 261
Nixon Doktrini 81, 93
Nixon, Richard M., 81, 84, 89, 93, 98
Nowais Grubu 127, 205, 271
Nowais, Hussein 127, 208, 209

O

Ollman, Bertell 50, 51, 54, 292
Oman Oil Company (OOC) 120, 276
Ortadoğu Serbest Ticaret Alanı (MEFTA) 153-155
Ortadoğu OPEC 150
Oslo Anlaşmaları 226, 227
Otomobil sanayi 74
Owenership Holdings Limited (OHL) 206

P

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) 80, 84, 85, 87-89, 150, 284, 286, 294, 295
Petrol sanayisi 84, 85, 86, 264, 275
Pehlevi ailesi 93
Pakistan 45, 68, 110, 145, 146, 205, 217, 246, 247-249, 259, 263, 264, 277
Palestinian Development and Investment Company (PADICO) 229-230, 261

Palestine Real Estate Investment Company (PRICO) 229
Palloix, Christian 58, 59, 75, 292
Paltel 229, 230
Panitch, Leo 10, 59, 62, 73, 91, 258, 283, 292
Para birimi 71, 80, 83, 84, 88, 128-130, 140, 160, 237, 246, 256
Paris III Konferansı 226
Perakende sermaye 190
Pers 43, 127, 289
Petrokimya sanayisi 74, 179, 268
Poulantzas, Nicos 51, 217, 218, 292

Q

Qatar Industrial Manufacturing Company (QIMCO) 121
Qatar Investment Authority (QIA) 151, 256, 282
Qatar Petroleum International 179
Qatar Steel Company 119, 121, 177
Qatargas II Projesi 194

R

Rantiyeci-devlet kuramı 46-54
Ras Al Khaimeh 42, 280
Ravi, Vayalar 248
Riyad Bank 129, 130, 277
Ross, Michael 48, 54, 293

S

Saidi, Nasser 200, 201, 256, 293
Sampson, Anthony 78, 85, 293
Saudi Arabia Fertilizer Company (SAFCO) 119
Saudi Arabian Monetary Authority (SAMA) 129, 130, 152, 236, 241, 293
Saudi Aramco, ayrıca bkz. Aramco 116, 178, 263
Saudi Basic Industries Corporation 119
Saur Devrimi 94
Savola 122, 123, 191, 215, 261, 262, 264
Serbest ticaret anlaşmaları (FTA) 153, 161
Serbest üretim bölgeleri 90, 139
Sermaye dolaşımı 57-64, 82, 115, 134, 166, 190, 191, 207, 210, 212, 251
Sermaye Piyasası Kanunu (CML) 197
Sharjah 42, 80, 127, 280
Shell 78, 116, 178, 264, 270
Sherbiny 87, 294
Singapur 80, 87, 155, 187, 242, 253, 256
Socal 85
Sovyetler Birliği, SSCB 81, 93, 94, 97
Sömürgecilik 15, 37, 38, 45, 116
Sömürgecilik karşıtlığı 15
Spiro, David 88, 294
Standard Bank 131
Standard Oil of California 116
Suriye 24-27, 32, 79, 86, 216, 261, 267
Süveyş kanalı 16, 17, 46, 78

Ş

Şeyh Zayed Road, Dubai 35

T

Tadawul 196, 197, 203, 295
Tarım 16, 18, 40, 74, 114, 122, 154, 213, 217, 226, 227, 234, 264, 272
Tariki, Abdullah 79, 80, 84, 107
Teicher, Howard 95, 295
Texaco 78, 85, 116
Toloui, Ramin 149, 150, 151
Total 79, 85, 116
Truman, Harry 77, 94, 98, 102
Truman öğretisi 77, 80

U

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) 142-144, 252, 288
Uluslararası Finans Şirketi (IFC) 136
Uluslararası Hazine Sermayesi (TIC) 150, 151
Uluslararası Para Fonu (IMF) 17, 18, 20, 28, 31, 84, 91, 92, 129, 139, 162, 165, 167, 197, 200, 213, 217, 220, 226, 234, 235, 288, 291, 296, 297
Uluslararası petrol şirketleri (IOC) 79, 86, 252
Uluslararası Petrol Yatırım Şirketi (IPIC) 253
UNIPAL 230

Ü

Üretken dolaşım 57, 100, 116, 123, 131, 133, 134, 166, 168, 180, 185, 188, 191, 210, 242, 244, 245, 254

V

Venezuela 87, 147
Vietnam 36, 81, 82
Vitalis, Robert 84, 106, 107, 295
Volcker Şoku 91, 292

W

Washington Mutual 233
Weisskopf, T 70, 296
Wilson, Harold 80, 88, 296

X

Xenel Grubu 121

Y

Yamani, Ahmad Zaki 84, 85
Yedi Kız Kardeşler 85
Yemen 25, 104, 107, 109, 110, 235, 263, 267

Yeniden ihraç 175, 187, 188, 210
Yoksulluk 17, 21, 92, 109, 139

Z

Zadjali, Hamood Sangour al, 243
Zanzibar 45, 294
Zayed, Khalifa bin, 208, 244
Zoellick, Robert 154, 155, 296

"Hanieh'nin bir ilke imza attığı kitabı, Körfez Arap devletlerini dünya ekonomisindeki anomaliler olarak görmememiz gerektiğini vurguluyor. Aksine 20.yüzyıl kapitalizminin onların merkezi rolü hesaba katılmadan anlatılamayacağını ileri sürüyor: küresel ekonomi Körfez'in gerçek özünün kendisidir ve küreselin gelişmesi Körfez'in gelişmesi aracılığıyla belirginleşmektedir. Kitap aynı zamanda yerel ve bölgesel ölçekte sermaye birikiminin ve Körfez sermayesi ile dünya kapitalist sisteminin yörüngesi arasındaki bağlantıların anlaşılmasına yönelik bir katkı da sunuyor. Son olarak, kitapta incelenen 500'ün üzerindeki Körfez İşbirliği Konseyi şirketi, mali kurumu ve projesi büyük bir ampirik veri zenginliği sağlamaktadır."
Arab Studies Journal

"Ortadoğu'daki ayaklanmalar dünyayı sarstı ve bölgeye dönük standart yorumların toptan başarısızlığını gösterdi. Adam Hanieh, ilgili politik tartışmaları ve akademik literatürü domine eden Arap devletlerinin en geçerli stereotiplerini dağıtmak için sabırsızlıkla beklenen bir kitapla bizi donattı. Körfez ülkelerinde kapitalizm ve sınıf çelişkileriyle ilgili mümkün olan en keskin analiz. Kitap, bu devletlerin olası ekonomik ve politik yörüngelerini başka hiçbir yerde olmadığı kadar gözler önüne seriyor."
Greg Albo

"Adam Hanieh, iktisadi işlevleri kadar bu role ilişik olan siyasi-askeri statülerini değerlendirerek Körfez Arap monarşilerinin küresel kapitalist/emperyalist sistem dahilinde iç içe geçmesinin yollarını araştırmaktadır. Muazzam bir devrimci dalga tarafından derinden sarsılan bir bölgede Körfez monarşilerinin bu tepkiye dönük mevcut rejimleri koruma rollerini teyid ettiği bir zamanda, eleştirel perspektifle donanmış bu dikkat çekici bilimsel çalışma gerçekten çok güncel."
Gilbert Achcar

"Adam Hanieh'in 2008 krizi üzerine analizlerini izleyen biri birkaç yıl sonra Tunus'ta patlak veren Arap halk hareketlerini öngörebilirdi. Ortadoğu üzerine okuyandan çok yazanın, dinleyenden çok konuşanın bulunduğu ülkemizde, gelişmelere sınıf merceğinden bakmak isteyenlerin başvurabileceği az sayıda isimden biri de Hanieh. Körfez gericiliğinin sınıfsal temeline odaklanan elinizdeki bu kitap da uluslararası alanda olduğu gibi ülkemizde de önemli bir boşluğu dolduruyor."
Ali Ergin Demirhan

Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf

Adam Hanieh

Çeviren: Bahadır Ahıska - Sevgi Doğan

NOTA BENE

9 786055 513290